يا كبيكج

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 54-55 • 2023 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana tarafından taranmış ve ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında **400** adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın Yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın ve Hakem Krulu

Elif Ekin Akşit
(Ankara Üniversitesi)
Suavi Aydın
(Bilkent Üniversitesi)
Neslihan Demirkol
(Westfälische Wilhelms-Universität Münster)
Onur Kınlı
(Ege Üniversitesi)
Mehmet Ölmez
(İstanbul Üniversitesi)
Hamdi Özdiş
(Düzce Üniversitesi)
N. Işık Demirakın
(TED Üniversitesi)
Ergi Deniz Özsoy
(HacettepeÜniversitesi)
Andreas Schachner
(Alman Arkeoloji Enstitüsü)
Horst Unbehaun
(Technische Hochschule
Nürnberg Georg Simon Ohm)
Süha Ünsal
Oktay Özel
M. Bülent Varlık
Barış Karacasu

Danışma Kurulu
Jak den Exter, İlhan Tekeli, Uygur Kocabaşoğlu,
Metin Turan, Ömer Türkoğlu
Sami Önal (1938-2008)
A. Sami Güneyçal (1930-2012)
Etem Coşkun (1953-2017)
Selim İlkin (1939-2017)

Sayfa düzeni: Barış Karacasu
Kapak tasarım: Bilge Emiroğlu
Kapak Fotoğrafı:
Bilge Emiroğlu

Kebikeç Dergisi İdarehanesi
Kavaklıdere Mah. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat / Ankara

Tel: (312) 425 93 76
kudret@kebikec.org / dergikebikec@gmail.com
www.kebikec.org
www.sanatkitabevi.com.tr

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay (1959-2022)

Gaziantep Temsilcisi
Muhsin Soyudoğan
(342) 317 18 76
soyudogan@gantep.edu.tr

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut
(222) 335 05 80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyat
225.- TL

Abone koşulları
(2 sayı için)
Yurt içi: 525.- TL / Yurt dışı: 90.- €

Basım Tarihi: 30 Mart 2023

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 523. Sokak No: 31
OSTİM / Ankara
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49
Sertifika No: 46685

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU
5

Ümit Uzmay'ın Ardından…
7

Kentlerin Röntgeni Telefon Rehberleri
Ali Y. BALTACIOĞLU
9-36

M. Zekeriya (Sertel)'in İkinci Meşrutiyet Dönemi Yazılarında Solidarist/Dayanışmacı Düşüncenin ve Organizmacı Yaklaşımın Etkileri
Serdar KARA
37-62

Dosya:
Osmanlı Dünyasında Türkçe Dışı Süreli Yayınlar – V
İngilizce

Osmanlı Döneminde İngilizce Süreli Yayınlar
Kudret EMİROĞLU
65-88

Müzmin Muhalif Bir Pera Gazetesi: *The Constantinople Messenger*
Burhan ÇAĞLAR
89-116

Jön Türklerin İngilizce Süreli Yayını: *English Supplement to the Osmanli*
Murat YILMAZ
117-133

Türkçe-İngilizce Gazete ve Mütareke Basını Örneği Olarak *Zuhr-Midday*
Kudret EMİROĞLU
135-144

Theodossia ve Fransızca-Türkçe Edebî Dergi *Maarifet* (1898-?)
Dünya Perspektifleri, Kadınların Temsilleri ve Üst-Sınıf Estetiğinin Son Şarkısı
Vasiliki PASPARAKİ
145-174

Ötanazi Kavramının İnsan Hakları Bağlamında
Bir Değerlendirmesi
Büşra YILMAZ
175-206

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar…
Barış: Mizahtan Ciddiyete… (İstanbul/15 Nisan 1950-1 Ağustos 1950)
M. Bülent VARLIK
207-216

Tek Sayı Osmanlı Süreli Yayınları - 5
İttihad-ı Anasır
Bülent DANIŞOĞLU
217-232

Sunuş

Büyük yıkımlar ve kişisel ve kurumsal kayıplar şahsiyata kaçmanın zamanı mıdır? Her konuda söz etmesi gereken gayet yerli köşe yazarı misyonumuz olmadığına göre, altı aylık bilimsel ve hakemli dergimizin notunu, düştüğü notlarla benden ayruk ve gayruk verenler sağolsun…

"Osmanlı Dönemi Türkçe Dışı Süreli Yayınlar" dosyamızın beşinci adımı İngilizce ile devam ediyor. Tibet Yılmazer, Uras Koçum, Onur Kınlı, Baha Çıtakoğlu dosyamıza ve sayımıza özellikle katkıda bulunanlar.

Gelecek sayılarımızda Yahudi dilleri, İtalyanca, Almanca, Ermenice ile dosyalarımızı sürdüreceğiz. Katalog üstünden yaptığımız çalışmalarda Hasan Duman'ın yoğun emeğinin esas olarak kütüphanelerimizde bulunan süreli yayınları içermek gibi bir meziyetle köken ayrımı yapmadığını, Hakkı Tarık Us külliyatını tarayarak daha erken dönemden hizmete sokanların ise Osmanlı/Arap alfabeli olmayan yayınları dışarıda bıkarak, özellikle bizim dosyalarımıza girecek çok dilli yayınları dışarıda bırakmış olduklarını görüyor ve bu iki uçtaki kategori tanım farklılıklarının sonuçlarını aşmaya çalışıyoruz. Okurlarımızın fark etmiş olacağı üzere dosyalarımızda çıkan yazılar özgün olup birçoğu dosyalarımız için yazılmış olduğu gibi çok kere çalışılan süreli yayınlar ilk kez ele alınmış oluyor. İngilizce süreli yayınlarda ise, yalnızca bu dilde yayınını sürdürenler az olduğu gibi, büyük çoğunluğunun kütüphanelerde hiç veya çok eksik bulunuyor olması da dikkat çekici. Elimizde yeterli sayıları bulunmayan üç İngilizce yayını daha önce konu edinmiş çalışmaları ilgili yerde anmakla yetinerek, tekrara gerek duymadık.

Vasiliki Pasparaki'nin İstabul'da bir Rum hanım tarafından çıkartılan Türkçe-Fransızca Maarifet dergisi süreli yayınlar dosyamıza eklemlenirken, bugünden geçmişe bakan tarihle, geçmişten bugüne baktırdığımız tarih 'malzemesi'nin civcivli ve cilveli serencamında, notu, meçhul okuyucunun düştüğü ama cemre gibi meçhul okuyana düştüğü bir kaz daha kendisini gösteriyor. Kim bilir, belki dördüncü cemre de, onuncu sanat gibi, yakınımızdadır…

'Eski Sol Üzerine Yeni Notlar' ve 'Tek Sayı Osmanlı Süreli Yayınları' köşelerimiz devam ederken, Ankara Ansiklopedisi'nin Turan Tanyer'in sağlığının iyi olduğu ve gelecek sayımızda devam edeceği muştusuyla not edelim.

Saygılarımızla…

Kudret Emiroğlu

Kebikeç 2022 – 54&55. Sayı Hakemleridir

Elif E. AKŞİT
Ankara Üniversitesi

Stefo BENLİSOY
İstanbul

Kudret EMİROĞLU
Bilkent Üniversitesi

Onur KINLI
Ege Üniversitesi

Ümit KURT
The van Leer Jerusalem Institute

Alekos LAMPROU
Justus-Liebig-Universität Gießen

Hulusi Ertuğrul UMUDUM
Atatürk Üniversitesi

M. Bülent VARLIK
Ankara

Besim Can ZIRH
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

"Ne civarda bir köy var, ne bir evin hayâli,
Sonun ademdir diyor, insana yolun hâli."
Pin han kadar esrarı herkeşlerle paylaştı,
Her şey bilen adamdı, yokluğu da anladı.
Geçti Ümit ümitlerin ötesine,
Fi sene 18 Kasım 2022

Doğma-ölme gazeteci, gören fotoğrafçı, sağlam yazan, her soruya cevabı olan, destursuz danışılan, sallamadan bilen, bütün canlıları ruhundan yakalayan;

Dergimiz temsilci ve kapakçısı sevgili dostumuz Murat Ümit Uzmay (1959-2022), artık burada oturmuyor, sevgiyle ve hasretle anıyoruz…

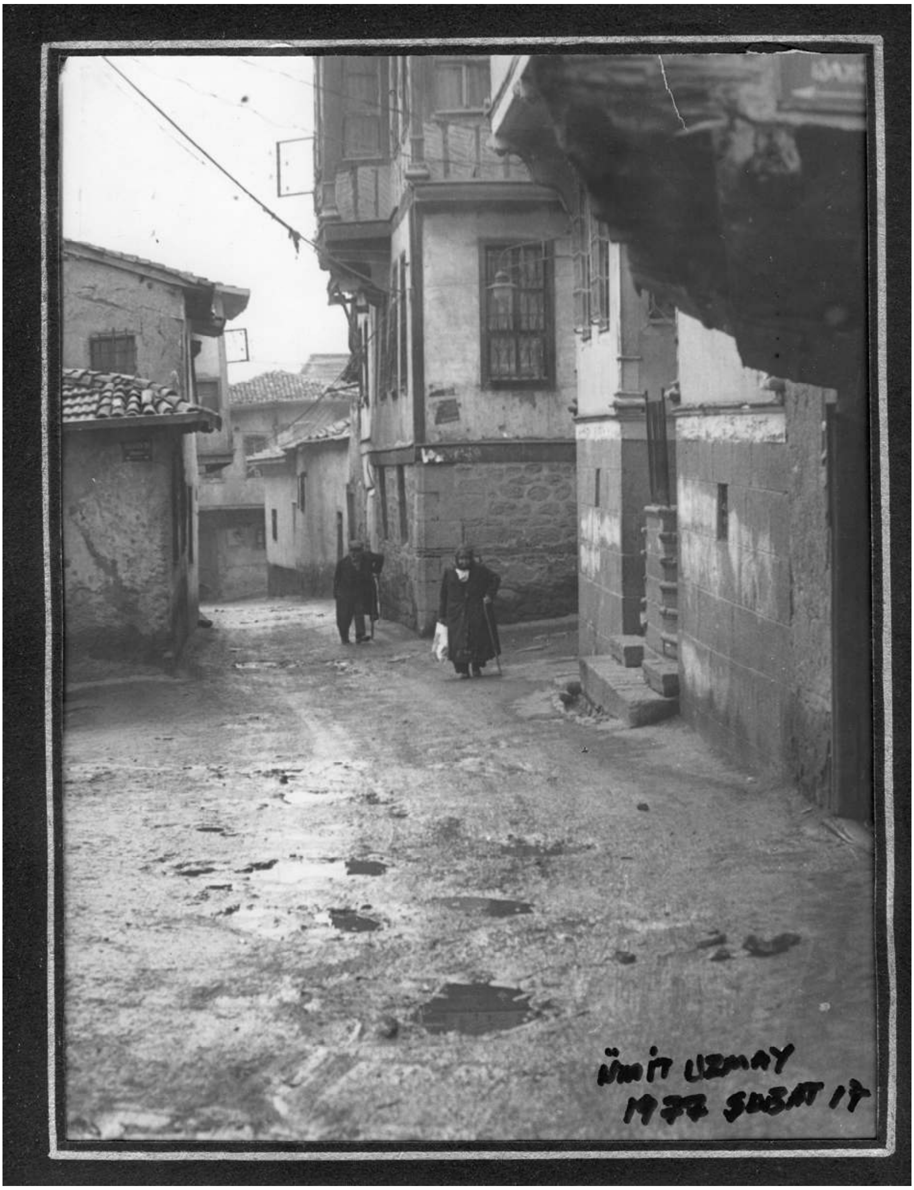

Ankara, 17 Şubat 1977 - Ümit Uzmay

Kentlerin Röntgeni Telefon Rehberleri (1909-2005)

Ali BALTACIOĞLU*

I. Tarihçe

Avrupa'da 1880'lerde başlayan telefonla iletişim, Osmanlı'da Meşrutiyet'ten sonra gerçekleşmiştir. 1909'da resmi daireler aralarındaki iletişimi hızlandırmak, modernize etmek amacıyla telefon hatları çekmeye başlamışlardır. Örneğin Darülfünun ile Maarif Nezareti arasında yapılan telefon görüşmelerinde ortaya çıkan olumsuzlukları gidermek için, Nezaret'ten, Darülfünun'a doğrudan bir telin uzatılması, telefon idaresi ile Posta Telgraf ve Telefon Nezareti'nden talep edilmiştir.[1]

İstanbul'un umumi telefon şebekesine olan ihtiyacı göz önünde tutularak bu işin bir şirkete ihalesi uygun görülmüştür. Telefon tesis ve işletme tekeli 1911'de İngiliz ve Amerikan sermayeli "Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi"ne verilmiştir. Ancak şirket, ihtiyacı olan elektrik enerjisini almak için Silahtarağa Santralı'nın açılmasını beklemek zorunda kalmıştır. 1913'te işletmeye açılarak kentiçi görüşmeler başlamıştır. Abone sayısı 1914 yılının başında dört bin dolayındadır.[2] 1913 yılında Bedra Osman Hanım telefon şirketine kabul edilen ilk Müslüman Türk kadını olmuştur.[3]

* ORCID ID: 0000-0002-6242-2466 / alibaltacioglu@yahoo.com
Geliş Tarihi: 13 Nisan 2022 / Kabul Tarihi: 8 Kasım 2022

[1] A) BOA MF. MKT./1171-55-0, H. 28.05.1329 (Erişim Tarihi 12.02.2022). B) BOA MF. MKT./1171-61-0, H. 29.05.1329 (Erişim Tarihi 12.02.2022).

[2] Özdemir, Naziye, *Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1900-1938),* Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 28-29.

[3] Demir, Tanju, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Haberleşme Kurumuna Dair Değerlendirmeler*", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl: 2014/1-2, cilt 13, sayı 25-26, s. 1-25.

Posta Telgraf ve Telefon Nezareti Binası

Mart 1915'te yabancılara ait Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi'ne el konulmuş, bir süre sonra da burada çalışan İngiliz memur ve fen adamlarının işlerine son verilmiştir.[4] Bunun üzerine yabancı görevliler ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Şirketin yönetimi bu kez Hükümetçe oluşturulan bir kurula verilmiştir.[5] Bu sırada abone sayısı beş bin dolayında bulunuyordu. 1931-1932 arasında İstanbul'daki bütün santrallar otomatik hale getirilmiştir.[6]

İstanbul telefon şebekesi, kuruluşundan günümüze değin şu adları almıştır: 1911'de Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi; 1924'te Dersaadet Telefon Şirketi; 1925-1928 arasında Dersaadet Telefon Türk Anonim Şirketi; 1938'den itibaren PTT Genel Müdürlüğü'ne bağlı, illere özgü Telefon Baş Müdürlükleri kurulmuştur. 2005'te adı Türk Telekomünikasyon AŞ (Türk Telekom)'ye çevrilmiş ve 2005'te özelleştirilmiştir.

II. Telefon Kurulumu ve İşletmesi İle İlgili Yasal Düzenlemeler

A - İstanbul ve İzmir Telefon Şirketlerinin Kamulaştırılması

Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi ile akdedilmiş sözleşmenin[7] hükümete verdiği yetki kapsamında, İstanbul telefon ağının maddi (santral ve hatlar) ve manevi (hak ve ayrıcalıklar) bütün öğeleriyle kamulaştırılmasına karar

[4] Demir, Tanju, *a.g.y.*, s. 1-25.
[5] "Dersaadet Telefon Şebekesi Şirket ile Münakid Mukavelenin 23. Maddesine Tevkifen 1 Mart sene 331 Tarihinden İtibaren Hükümet-i Seniyye Tarafından İdare Olunmaktadır." *İstanbul Telefon Rehberi 1916, s. 9 (İST TLF RHB 16,* s. 9 *).*
[6] Özdemir, Naziye, *a.g.y.*, s. 29.
[7] *06.05.1911 tarihli sözleşme,* m. 26.

verilmiştir (1936). Bu kararın ardından, hükümet, o sırada İstanbul telefon işletme tekelini elinde bulunduran İstanbul Telefon TAŞ'dan telefon ağını satın almış, satış koşullarını içeren sözleşme,[8] çıkarılan bir yasayla da tasdik edilmiştir (1936).[9]

İstanbul Telefon TAŞ tarafından devir ve temlik olunan mal, hak, menfaat ve imtiyazların bedeli olarak Hükümet 20 yıl süreyle, 6 ayda bir 20.000, toplamda (20x2x20.000) = 800.000 İngiliz lirası ödeyecektir.[10]

İstanbul telefon tesisatının satın alma sözleşmesindeki koşullara göre tesellümü, bu sözleşmeden doğan hak ve vecibeler ile telefon tesisatının fenni şekilde işletilmesini gerektiren bütün işlem ve girişimler PTT Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirilecektir.[11] Bu bağlamda İstanbul'da bulunan resmi dairelere 138+2 ücretsiz hat verilecektir.[12]

Kurum Adı (İstanbul)	Hat-Adet
Mülki Daireler	50
Askeri makamlar	10
Emniyet Teşkilatı	50
Belediye	10
İtfaiye istasyonları	15
Sıhhi İmdat	1
Resmi hastaneler	2+2
Toplam	**138+2**

İzmir ve civarı telefon tesisatının satın alınmasında da Hükümet, İstanbul örneğini aynen uygulamıştır. Böylece İzmir ve çevresi telefon ağı 1938 yılında İzmir ve Civarı Telefon TAŞ'tan satın alınmıştır.[13] Hükümet, bu devir ve temli-

[8] *13.06.1936 günlü İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alma Mukavelesi,* m. 1.

[9] *10.06.1936 gün ve 3026 sayılı İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükümetle şirket arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun.*

[10] *13.06.1936 günlü İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alma Mukavelesi,* m. 9.

[11] *12.06.1936 gün ve 3054 sayılı İstanbul Telefon Tesisatının Tesellüm ve İşletme Muamelelerine Dair Kanun,* m. 1.

[12] *12.06.1936 gün ve 3054 sayılı İstanbul Telefon Tesisatının Tesellüm ve İşletme Muamelelerine Dair Kanun,* m. 7.

[13] A) *05.12.1923 tarihli İmtiyaz Mukavele ve Şartnamesi.* B) *24.01.1938 günlü İzmir ve Civarı Telefon Tesisatının Satın Alınması Hakkında Mukavele,* m. 1. C) *25.04.1938 gün ve 3375 sayılı İzmir Tele-*

ke karşılık 1938-1957 döneminde eşit taksitlerle (20x60.000) = 1.200.000 lira ödeyecektir.[14]

Satın alınan İzmir telefon tesisatının teslim ve tesellüm işlemleri, satın alma sözleşmesinde yer alan koşullar çerçevesinde gerçekleştirilmek üzere yasayla düzenlenmiş ve bu işte PTT Genel Müdürlüğü yetkili kılınmıştır.[15] İzmir'deki resmi dairelere 83 adet ücretsiz hat verilecektir.[16] Böylece 1936'da İstanbul,[17] 1938'de İzmir[18] telefon ağları satın alma yoluyla kamulaştırılmışlardır.

B - Ankara Telefon Santralının Kurulması

Telgraf ve telefon iletişimini düzenleyen yasa ile TC sınırları içerisinde telgraf ve telefon sistemlerinin kurulması ve işletilmesi hükümetin tekeline verilmiştir (1924). Gerek mevcut gerekse ileride meydana getirilecek bilumum telgraf ve telefon iletişimi bu tekele dahil edilmiştir.[19] Ankara için kentiçi ve kentlerarası telefon görüşmelerine ilişkin bir ücret tarifesi belirlenmiştir.[20]

Kentiçi Telefon Görüşme Ücretleri (1924)	**Krş.**
Büyük kentlerde sınırsız görüşme yıllık abonman	2.500
Küçük kentlerde sınırsız görüşme yıllık abonman	1.500
Kentlerarası Telefon Görüşme Ücretleri	
25-1000 km arası (3 dakika)	15-100
1000 km üstü (3 dakika)	150

Cumhurbaşkanlığı, TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Sayıştay ve her bir Vekalete en çok 5, bağımsız umum müdürlüklere 3 hat Posta ve Telgraf idaresince tesis edilecektir. Bundan başka umumi görüşmeler için 1 telefon hattı, umumi telefon odasında ilgililerin ortak kullanımına sunulacaktır. (5+1) ve (3+1) telefondan daha fazlasına ihtiyaç duyan daireler, düzenek ve abonman ücretlerini peşin ödemeleri durumunda ek hatlar isteyebileceklerdir. Başbakan, Bakan, Müsteşar, Sayıştay Başkanı, bağımsız umum müdürler ile Cumhurbaşkanlığı ve Başvekalet Kalem-i Mahsus müdürleri dışında kalan mülki ve askeri

fon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükümetle Şirket Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, m. 1.

[14] *24.01.1938 günlü İzmir ve Civarı Telefon Tesisatının Satın Alınması Hakkında Mukavele,* m. 8.

[15] *24.06.1938 gün ve 3488 sayılı İzmir Telefon Tesisatının Tesellüm ve İşletme Muamelelerine Dair Kanun,* m. 1.

[16] *24.06.1938 gün ve 3488 sayılı İzmir Telefon Tesisatının Tesellüm ve İşletme Muamelelerine Dair Kanun,* m. 6.

[17] *10.06.1936 gün ve 3026 sayılı İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükümetle Şirket Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun.*

[18] *25.04.1938 gün ve 3375 sayılı İzmir Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükümetle Şirket Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun.*

[19] *04.02.1924 gün ve 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu,* m. 1.

[20] *04.02.1924 gün ve 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu,* m. 30.

memurların konutlarında kurulacak telefon düzenekleri, özel aboneler hükümlerine tabi olacaktır (1925).[21]

1926'nın ortalarında tamamlanması planlanan Ankara Otomatik Telefon Santralı'na teknolojik yeniliklerin eklenmesi zarureti hasıl olmuştur. Ancak bu elemanların çok pahalı olması tesis ve görüşme ücretlerinin yeniden belirlenmesini gerektirmiştir. Telefonun çağdaş bir ihtiyaç olduğu kabul edilmekle birlikte, santralin devletin zararına işleyen bir kurum olarak varlığını sürdürmesi uygun görülmemiştir.[22] 1924'te belirlenen telefon görüşme ve kurulum ücretlerine, iki yıl sonra bir zam daha yapılmıştır.[23] Ülkenin ilk otomatik telefon santralı, 11.09.1926'da iki bin hatlık kapasiteyle Ankara'da hizmete girmiştir.[24]

İki bin aboneli Ankara Otomatik Telefon Santralı'nın üç bin aboneye yükseltilmesi için 90.000 liralık ödeneğe ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Ancak Dünya İktisadi Krizi, ulusal kaynakların kıtlığı ve bütçenin denkliği ilkesi gözetildiğinden 1929 yılı bütçesine 20.000 lira ödenek, 1930 bütçesine 80.000 lira ödenek vaadi konularak santralın genişletilmesi işine hemen başlanılması sağlanmıştır.[25] Devlet bütçelerinin ömrü bir yıl olmasına karşın, izleyen yıllar için öngörülen

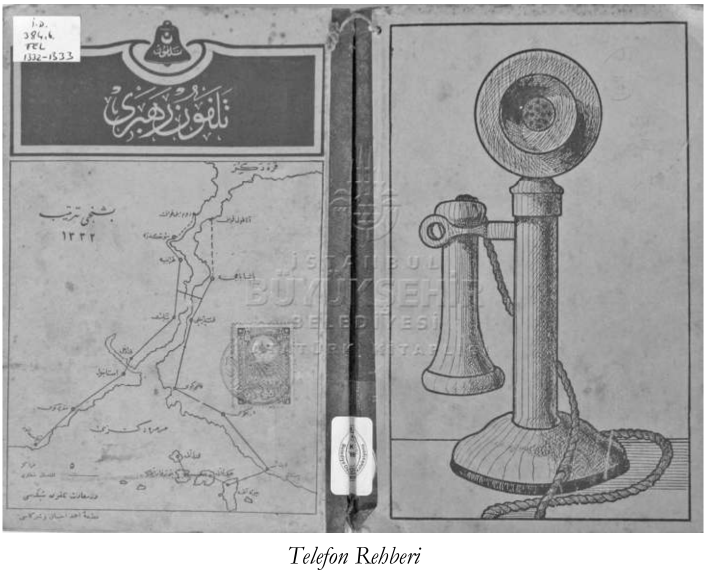

Telefon Rehberi
Dersaadet Telefon Şebekesi, 1332 (1916): ön ve arka kapak.

[21] *26.08.1925 gün ve 2403 sayılı Ankara telefon Şebekesinin Suret-i Tesis ve İdaresi Hakkındaki Talimatnamenin Mer'iyete Vaz'ına Dair Kararname,* m. 1 ve 3.
[22] *Ankara Otomatik Telefon Ücretleri Hakkında Başvekaletten Gelen 28.03.1926 gün ve 1/911 numaralı Kanun Layihası ve Posta ve Telgraf Encümeni Mazbatası.*
[23] *30.05.1926 gün ve 876 sayılı Ankara Şehri Otomatik Telefon Kanunu,* m. 1 ve 2.
[24] Özdemir, Naziye, *a.g.y.*, s. 26-27.
[25] *08.06.1929 gün ve 1519 sayılı Ankara Şehri Otomatik Telefon Santralının Tevsii İçin Taahhüdat İcrasına Dair Kanun.*

ödenek vaatleri, örtülü bir borçlanma (istikraz) işlemidir. Ayrıca genel kabul görmüş bütçe ilkelerine de aykırıdır. Abone sayısının arttırılmasına yönelik süreçte yer alan aykırılıklar, idarenin konuya verdiği önemi göstermektedir.

III. Telefon Rehberleri

A - 1916 (1332) İstanbul Telefon Rehberi

İstanbul telefon ağı 1916 yılı itibariyle yarı otomatik yapıdadır. Sistem üç ana santral "Beyoğlu, İstanbul, Kadıköy" ve abone sayısı elliyi geçmeyen birçok ikincil santraldan (Ayastefanos, Paşabahçe, Kandilli, Makriköy, Erenköy, Bebek, Kartal, Büyükada, Büyükdere) oluşuyordu. Rehberin (236+2) sayfası Türkçe, 188 sayfası Fransızcadır.[26]

1916 Rehberinin İçeriği:

1- Abonelerle yapılacak sözleşme örneği, talimatname, ilan tarifesi.

2- Hazine-i Hassa ve Saray-ı Hümayun.

3- Daire-i Resmiye, Nezaretler, İstanbul Vilayeti, Şehremaneti vb.

4- Aboneler.

5- Meslekler.

6- Sayfa aralarına dağıtılmış ilan ve propaganda metinleri.

Bu dizilim, üç aşağı beş yukarı günümüze değin süregelmiştir.

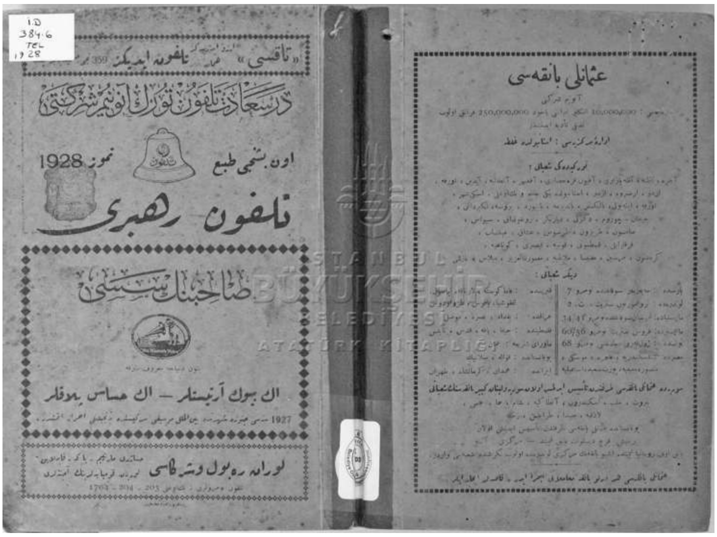

Telefon Rehberi
Dersaadet Telefon TAŞ, 15. tab - 1928: ön ve arka kapak

[26] *İST TLF RHB 16.*

III B- 1926 Ankara Telefon Rehberi

Ankara Otomatik Telefon Santralı, 11 Eylül 1926'da bin abonelik kapasite ile kurulmuş, 1928 Ekim'inde iki bin, 1930 Kasım'ında üç bin aboneye ulaşmıştır. Ankara dışıyla görüşme olanağı Temmuz 1929'da gerçekleşmiştir. 1929-1932 döneminde dışarıyla toplam 418 bin görüşme kaydedilmiştir. Ankara telefonundan Avrupa ile görüşmeler ise Kasım 1932'de başlamıştır. Ankara kentinin ilk telefon rehberi, 1926 yılında TC Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından "Ankara Otomatik Telefon Rehberi" başlığıyla yayınlanmıştır. Hakimiyet-i Milliye Matbaası'nda basılmış olan bu ilk rehber 15 sayfadır.[27] Aynı yıl "TBMM aza-yı kiramına mahsus"tur ibaresini taşıyan ikinci bir rehber daha yayınlanmıştır (Meclis Matbaası, 66 sayfa). İkinci rehber, ilkine göre daha çok abone içermesi ve abonelerin sınıflandırılması açısından daha zengindir. Bu gelişme aynı yıl içinde abone sayısının hızla çoğaldığını göstermektedir. Abone sayısındaki bu artışa rehberlerin gecikmeli cevap verdiği anlaşılmaktadır. Resmi dairelerin telefon aboneliği kurulması konusunda ihtiyatlı, hatta ürkek davrandığı söylenebilir. İkinci rehberin yayınından sonra abone yazılanların künyelerinin Perşembe günleri gazete[28] aracılığı ile duyurulacağının bildirilmesi, abone sayısının hızla arttığına ve/veya artmasının beklendiğine işaret etmektedir.

Telefon Rehberlerinin sistematiği, kurgusu ve içeriğinin sınıflandırılması, Osmanlı'dan günümüze zorunlu isim yenilemeleri dışında hemen hemen hiç değişmemiştir. Örneğin Saray-ı Hümayun ve Hazine-i Hassa, Cumhuriyet döneminde Cumhurbaşkanlığı; Nezaretler ise Vekaletler başlığı altında toplanmıştır.

Kurum / Kişi Adı	**Toplam Hat sayısı**
Riyaset-i Cumhur	13
TBMM	28
Divan-ı Muhasebat	17
Başvekalet	14
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti	7
Vekaletler	122
Müdüriyet-i Umumiyeler	62
Ankara Vilayeti	14
Ankara Şehremaneti	12
Müessesat (Kurumsal İdareler) Örnek: Anadolu Ajansı, Türk Ocakları, Tayyare Cemiyeti, Hilal-i Ahmer.	18
Aboneler	257
Diğer (Oteller, Bankalar, Doktorlar, Sefaret)	98
Toplam Hat (Abone) Sayısı	**662**

Riyaset-i Cumhur için iki abonelik kurulmuş (1525 ve 1526), İstasyondaki makamına da ayrıca bir hat çekilmiştir.

---

[27] *Ankara Otomatik Telefon Rehberi, Birinci tab 1926,* Ankara, Hakimiyet-i Milliye Matbaası 1926.

[28] *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi amaçlanıyor.

Rehberin TBMM'ne ayrılan bölümünde, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin başkan, üye ve yardımcı personeliyle birlikte yer aldığı görülmektedir. Meclisin çatısı altında bir posta ve telgraf şubesi, bir umumi telefon ve bir de askeri hazır kuvvet bulunduğu izlenmiştir.

Keçiören ve Çankaya santralları yarı otomatik olup, aboneler arası iletişim bu santrallar aracılığı ile sağlanmaktadır. Aboneler Ulus ve çevresinde kümelendiği için Keçiören Santralı'nın yükü, Çankaya Santralı'na göre çok daha fazladır. Aktarma işlemini yapacak Keçiören Santralı'na iki (1966, 1967), Çankaya Santralı'na bir hat (1960) ayrılmış olması bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Yine rehberde abonelerin santrallara göre dağılımında, Çankaya Santralı'na bağlı sadece 11 abonenin kayıtlı olduğu görülmektedir.

Dikkate değer diğer bir ayrıntı, o tarihte Ankara'da bir "Dans Salonu'nun" bulunmasıdır. Keçiören Santralı'na bağlı 1481 numaralı hat, Dans Salonu'na tahsis edilmiştir. Salonun Ankara Palas binasında yer almış olabileceği hemen akla gelmektedir. Ancak Ankara Palas'ın 1928'de açıldığı hatırlanırsa bunun mümkün olamayacağı açıktır.

Sefarad Yahudileri tarafından 1926'da açılan "Elhamra" barının,[29] aboneler arasında yer alması oldukça dikkat çekicidir. Mekanın klasik bar-pavyon niteliğinde olmadığı kanaatindeyim. Elhamra'yı Ankara'nın yüklenmiş olduğu sosyal ve siyasal sorumluluğa saygılı, "Karpiç"[30] öncesi bir deneme olarak değerlendiriyorum.

Himaye-i Etfal kurumunun varlığına karşın ayrıca "Ana Kucağı" kurumunun bulunması ve kendisine telefon aboneliği yöneltilerek öneminin vurgulanması, Cumhuriyetin çocuk yetiştirme politikasına nasıl baktığının ipuçlarını vermektedir. Sağlıklı Gürbüz Türk Çocuğu politikasının Cumhuriyetle birlikte başladığını söyleyebiliriz.[31] Çocuklara yönelik "Süt ve Mektep Çocukları Dispanseri" Beşiktaş'ta, Bakımevi ise Üsküdar'da yerleşiktir.[32] Beyazıt'ta Hasanpaşa Medresesi'nde kurulu "Süt Damlası", çocukların beslenmesi ve sağlıklı koşullarda gelişmelerini sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunurdu.

Rehberin Müessesat bölümünde adlarına abonelik kurulmuş Cumhuriyetin özgün kurumları yer almaktadır. Tahsis edilen hat sayısının, biraz da atfedilen önemle orantılı olduğu sezilmektedir. Örneğin Halk Fırkası'na 3 hat tahsis edilirken, Tayyare Cemiyeti'ne (5+3), Kızılay'a 4 hat verilmiş olması anlamlıdır.

---

29 Bayraktar, A. N. "Başkent Ankara'da Cumhuriyet Sonrası Yaşanan Büyük Değişim: Modern Yaşam Kurgusu ve Modern Mekânlar,"*Ankara Araştırmaları Dergisi* 2016, 4 (1), s. 71.

30 1917 Rus devrimi üzerine ülkemize gelen Beyaz Rus Georges Karpitch'in hizmete açtığı Ankara Şehir Lokantası. Daha çok Karpiç adıyla anıldı. Temizliği, servisi, mutfağının zenginliği ile öne çıktı. Kültür, sanat, edebiyat ve siyasetin, Cumhuriyetin önderlerinin buluştuğu salon, ortam. Kuruluşları, desteklenmeleri ve kabulleri konusunda Çiçekçi Sabuncakis ile Karpiç arasında anlamlı bir paralellik olduğu kolayca görülebilir. Bu kurumlar artık yeni yaşam biçiminin simgeleridir.

31 Akalın, Besim Ömer, *Anne Olacaklara ve Annelere, Çocuk Yetiştirmek-Püerikültür,* İstanbul 1930, Ahmet İhsan Matbaası; Akalın, Besim Ömer, *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı, Püerikültür, Sağlam Çocuk, Sağlam Nesil, Sağlam Irk*, İstanbul 1939, Ahmet İhsan Basımevi, c. 1 ve 2.

32 *İST TLF RHB 44,* s. 448.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin başkan ve üyeleri (Üç Aliler),[33] Hukuk Mektebi Reisi Cemil (Bilsel), Maarif Müsteşarı Nafi Atuf (Kansu), Diyanet İşleri Reisi Rıfat Efendi (Börekçi) gibi isimler, idari ve bürokratik yapıyı yansıtan temsili örneklerdir.

Etem Bayniş'in Milli Fen Şirketi, Selahattin Refik Sırmalı'nın Dekorasyon Mağazası, Jul Fresko'nun toplantı salonu Ankara'nın kentleşme hızı konusunda ipuçları vermektedir.

Eşraf ve zadelerin ticari hayatla buluşarak varlıklarını ve ünlerini sürdürdükleri rehberlerden kolayca izlenebilmektedir. Esemenlizadeler, Çubukçuzadeler, Hamamcızadeler, Koçzadeler, Hanefzadeler, Kınacızadeler, Avundukzadeler yeni döneme entegre olmuş Ankara'nın hatırlı aileleridir.

Hakimiyet-i Milliye gazetesi ve matbaası, Yenigün ve Meclis Matbaaları, Hukuk Mektebi, Kız ve Erkek Liseleri Başkentin eğitimsel yapısının yönü ve hızı konusunda fikir vermektedir.

TC Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından yayınlanan 1927 rehberinde abone sayısı, 1926'ya göre artmıştır. Ticari hayatın canlandığı, rehberde yer alan ilanların hem hacim, hem de sayı olarak artmasından anlaşılmaktadır. 1927 Rehberi 71 sayfadır.

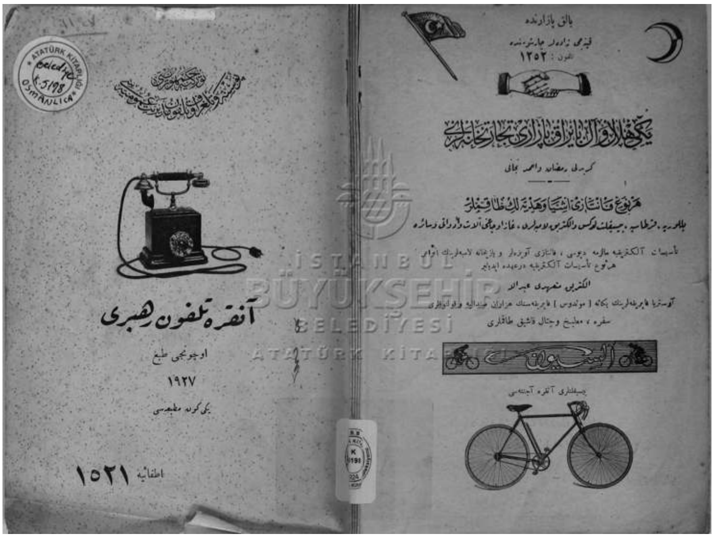

Ankara Telefon Rehberi
TC Posta Telgraf ve Telefon Müdüriyet-i Umumiyesi. Yenigün Matbaası, 1927.

[33] Şeyh Said İsyanı'nı takiben kurulan ve 7 Mart 1927 tarihine kadar görevde kalan İkinci Dönem Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeleri Üç Aliler diye anılırdı: Kılıç Ali, Necip Ali, Kel Ali.

C - Telefon Rehberlerinin Benzeşen İçerikleri

Telefon, 2000'lere gelinceye kadar klasik işlevi yanında "statü aracı" da olmuştur. Özellikle ticari ilişkilerde fatura, kartvizit ve reklamlarda birden çok telefon numarasının bulunması, sahiplerine öznel bir rant,[34] güven rantı oluşturduğu düşünülebilir.

Sanayici, tüccar ve esnaf için diğer bir rant türü, "telefon rehberi reklam rantıdır." Büyüklüğü, kapasitesi ve sermayesi yetersiz işletmelerin, "yüksek hacimli reklamlarla"[35] telefon rehberlerinde imaj manipülasyonu yapmalarına birçok kez tanık olmuşuzdur. Tam sayfa bir reklam, müşteri değerlendirmelerinde genellikle tercihe değer bir özellik olarak görülmüştür. Firma büyüklüğü ile reklam büyüklüğü arasındaki çelişkinin haksız rekabete neden olduğu düşüncesi genel kabul görmüştür. Bu tür uygulamalara daha çok hizmet satan ve fiyat aralığı geniş olan iş kollarında rastlanmaktadır (Komisyoncular, Emlakçılar, Otomobil Galerileri).

İstanbul Telefon Rehberi, uzun süre "tekdüze alfabetik" olmaktan uzak kalmıştır. Bunda Yazı Devrimi (1928) ve Soyadı Yasası (1934) ile azınlık ve yabancıların etkisi olmuştur. Abonelerin önemli bir bölümü edindikleri soyadlarını idareye başvurup bildirmedikleri için rehberde yalnızca ön adlarıyla yer almışlardır. Bu saptamadan rehberde yalnız önadlarıyla yer alan abonelerin, 1934 öncesinde kaydedilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Türk abonelerin tasnifinde yalnız adı ve adı+soyadı sıralaması kullanılırken, azınlık ve yabancılar bu kullanımlara ek olarak soyadı+adı klişesini eklemişlerdir. Arndt, Fritz gibi.[36] Daha sonra soyadı+adı tasnif ölçütü, bütün aboneler için kabul edilmiş ve 1950'de rehberin sonuna eklenen bir bölüm[37] ile bu dönüşüm sağlanmıştır.

Askeri ve mülki erkanın bulundukları görev ve/veya unvanları ile birlikte anılmasına 1955 Ankara Telefon Rehberinde son verilmiştir. Artık rehberlerde Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürü, Hariciye Vekaleti Protokol Umum Müdürü gibi unvan ve görev belirten ibarelere yer verilmeyecektir.

PTT'nin madeni para ve/veya jetonla çalışan telefon makinelerinin çevresinde ince bir zincirle kilitlenmiş telefon rehberleri bulunurdu. Zincir rehberin sol üst köşesindeki dairesel delikten geçirildikten sonra duvara sabitlenirdi. 1950'lerde sarı yirmi beş kuruşlar telefon jetonu olarak da kullanılırdı. Kentiçi görüşmelerde süre sınırlaması yoktu. Tek görüşme bedeliyle saatlerce konuşma hakkı elde edilirdi. Umumi telefonları kullanma bilgisine sahip olmayan kişilerin, cihaz üzerinde parmakları yerine yumruklarını konuşturduklarına da sık rastlanırdı.

---

34 Üretici ve tüketici rantı iktisat biliminin önemli kavramlarındandır. Pazara gelen alıcı ve satıcı tahmin ettikleri, razı olabilecekleri fiyatın satıcı için üstünde, alıcı için altında oluşması durumunda öznel bir rant elde ederler. Bu rantlar özellikle hizmet sektöründe daha görünebilir bir durumdadır.

35 İlanın kapladığı alanın büyüklüğü ve ilanda yer alan telefon numarası sayısının birden fazla olması durumu.

36 *İST TLF RHB 44,* s. 121.

37 *İST TLF RHB 38,* s. 683-765.

Telefon jetonları 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlandı. Umumi telefon cihazları, vapur iskelelerine ve çarşı içlerine kurulurdu. Tekel bayileri, meşrubat satıcıları jeton bayiliğini de üstlenerek gelirlerini arttırmaya çalışırlardı.

Komşular telefon görüşme taleplerini genellikle makul bir vesileye bağlarlardı. Ziyaretin sonuna doğru yapılan telefon görüşme talepleri olduğu gibi, hastalık ve ölüm durumunda ani görüşmeler de olurdu. İhbar saatinde telefonlu konutta tesadüfen hazır bulunmak bir nezaket gösterisi olarak kabul edilirdi.

Bir diğer ayrıntı rehberlerin sonunda yer alan ve bizzat abonenin kendisi tarafından oluşturulan özel telefon rehberidir. Burada yer alan kayıtlar, bize abonenin toplumsal konumu hakkında bilgi vermektedir. En çok görüşülen kişi ve kurumlar bu bölüme not edilirdi. Örneğin bir abonenin acil durumlarda, yakınına ulaşmak amacıyla, Şekerci Hasan Cemal'in telefonunu not etmiş olması ilginç bir örnektir. Taksi, eczane ve hekim telefonları da bu sayfada yer almaktadır.[38]

Telefon rehberlerinde abonelerin künyelerinin yanı sıra idarenin uyarı ve bilgilendirmeleri ile reklamlara da yer verilmiştir. Bu bağlamda Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Darüşşafaka gibi kamu kurumları özlü söz ve bildirimlerle desteklenmiştir.

Zamanın DP Eyüp ilçe başkanı Hayri Özcan'ın telefon talebi ile ilgili başvurusunu doğrudan doğruya dönemin başbakanı Menderes'e yapması ve Ulaştırma Bakanlığı ile yapılan yazışmalarda bu durumu baskı aracı olarak kullanması, telefona olan talebin yoğunluğunu yansıtması bakımından ilginç bir örnektir.[39] Telefon devir ücretleri 1970'li yılların ilk yarısında, santralına göre 3.000-6.000 TL arasında dalgalanmıştır. Erenköy (55) ve Beyoğlu (44) santrallarına bağlı hatlar, en yüksek devir ücretlerine konu olmuşlardır.

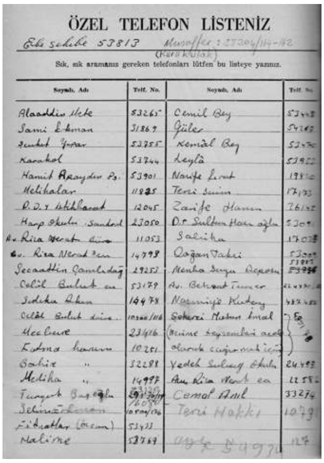

Telefon numaralarının ilk iki rakamı hangi santrala bağlı olduğunuzu, dolayısıyla nerede oturduğunuzu gösterirdi. Ankara'da ilk iki rakamı 13 ile başlayan numara Bahçelievler; İstanbul'da ilk iki rakamı 36 ile başlayan numara, Kadıköy santralına bağlı olduğunuzu gösterirdi.

Santral binalarının özgünlükleri de ayrı bir zenginliktir. Tahtakale, Kadıköy, Beyoğlu ve Bahçelievler (Ankara) santralları bu görüşümüze örnektir. Santralların bulundukları yerlerin semt veya durak adına dönüşmesi de ayrı bir anlam taşımaktadır. Örneğin Erenköy santralının kurulu olduğu Bağdat Caddesi'ndeki Santral durağı gibi.

38 *Ankara Telefon Rehberi 1955,* s. 384. İST TLF RHB 38, s. 683-765.

39 BCA, 30-1-0/98-28, 07.07.1950.

1926 Ankara Telefon Rehberinin sayfaları arasında dolaşırken bazı abonelerin görevleri, meşguliyetleri veya meslekleri ile birlikte anılmış olması, kentin sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Örneğin Devlet Mahallesinin, Meşrutiyet Caddesinin, Konur ve Karanfil sokaklarının telefon rehberlerinde saklı sosyokültürel ve sosyoekonomik yapıları incelenmedikçe, "Cumhuriyetin Ankara'sını" anlamanın mümkün olacağını sanmıyorum.

"İngiliz Whittall (Vitol) Ailesi", İzmir ve İstanbul kentlerindeki yaşamlarıyla ticarette, sanayide, denizcilikte, madencilikte, sanatta, arkeolojide, eski para koleksiyonunda, sporda, siyasette başarılı ve etkili olmuşlardır. Bu yoğun ilişkiler, ailenin uhdesinde bulunan sayıca yüksek hat sayısıyla desteklenmiştir. Aşir Efendi Caddesi, İstanbul Hanı'nda ticari faaliyetlerini sürdüren Vitollere 12 bağımsız hat, Moda'daki konutlarına ise 6 bağımsız hat kurulmuştur.[40] Vitol Ailesi'nin işyerlerinde ve evlerinde kurulu hat zinciri, haberleşmenin yanı sıra güvenlik sağlayan araçlar olarak da düşünülebilir.

Vitollerin yanı sıra kendilerini gazeteciliğe ve sanata adamış "İleri Ailesi,"[41] edebiyat ve sanata vakfetmiş "Taluların"[42] aile sosyolojilerinin yapılıp gayri maddi kültürel süreçler olarak tescilinde rehberlerin sunduğu olumlu katkılara işaret etmek gerekir.

Rehberlerde sürşarj: Rehber basıldıktan sonra fark edilen yanlış sözcük veya satırların üzerine, matbaa harfleri ile basılmış doğru ibareyi taşıyan şerit yapıştırılırdı.

Telefon makinesi markaları deyince akla Ericsson, Siemens, Iskra, Northern Elektrik gelir. Çekoslovak malı Iskra telefon cihazları zil sesi, ses iletkenliği ve ses kalitesi bakımından sorunlu bir markaydı ve pek tercih edilmezdi.

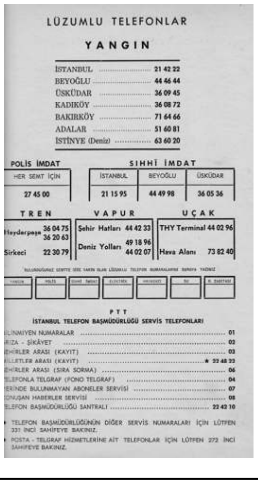

LÜZUMLU TELEFONLAR

YANGIN

İSTANBUL	21 42 22
BEYOĞLU	44 46 44
ÜSKÜDAR	36 09 45
KADIKÖY	36 08 72
BAKIRKÖY	71 64 66
ADALAR	51 60 81
İSTİNYE (Deniz)	63 60 20

POLİS İMDAT

HER SEMT İÇİN
27 45 00

SIHHÎ İMDAT

İSTANBUL	BEYOĞLU	ÜSKÜDAR
21 15 95	44 49 98	36 05 36

TREN

Haydarpaşa	36 04 75 36 20 63
Sirkeci	22 30 79

VAPUR

Şehir Hatları	44 42 33
Deniz Yolları	49 18 96 44 02 07

UÇAK

THY Terminal	44 02 96
Hava Alanı	73 82 40

PTT

İSTANBUL TELEFON BAŞMÜDÜRLÜĞÜ SERVİS TELEFONLARI

ILINMIYEN NUMARALAR	01
RIZA - ŞİKÂYET	02
EHİRLER ARASI (KAYIT)	03
ILLETLER ARASI (KAYIT)	★ 22 48 22
EHİRLER ARASI (SIRA SORMA)	06
ELEFONLA TELGRAF (FONO TELGRAF)	04
ERİNDE BULUNMAYAN ABONELER SERVİSİ	07
ONUŞAN HABERLER SERVİSİ	08
ELEFON BAŞMÜDÜRLÜĞÜ SANTRALI	22 42 10

• TELEFON BAŞMÜDÜRLÜĞÜNÜN DİĞER SERVİS NUMARALARI İÇİN LÜTFEN 331 İNCİ SAHİFEYE BAKINIZ.

• POSTA - TELGRAF HİZMETLERİNE AİT TELEFONLAR İÇİN LÜTFEN 272 İNCİ SAHİFEYE BAKINIZ.

Yangın, Polis, İmdat ve Lüzumlu Telefonlar Levhası rehberlerin birinci sayfasında yer alırdı. Ardından (0)'la başlayan 2 haneli, PTT Servis Telefon Numaraları gelirdi (01 Bilinmeyen Numaralar, 03 Kentlerarası Kayıt). İlerleyen yıllarda bu merkezlerin numaraları 3 haneli oldu. (021 Arıza Servisi) gibi.

Rehberlerin, özellikle hacimli rehberlerin sırt bölümü, reklam verenlerin en çok tercih ettikleri reklam alanlarından biriydi.

Kentlerarası görüşmelerde bağlanma süresi kademeleri (normal, acele, yıldırım), görüşme türü (ihbarlı, davetli, ödemeli) ve gö-

[40] A) *İST TLF RHB 41,* s. 457. B) *İST TLF RHB 53,* s. 731.

[41] Suphi Nuri, Sedat Nuri, Rasih Nuri, Celal Nuri.

[42] Mehmet Şakir Recai, Recaizade Mahmut Ekrem, Ercüment Ekrem, Muvakkar Ekrem, Çiğdem Talu, Umur Talu, Ekrem Murat.

rüşme süresi (blok süreler 3-6-9 dakika) belirlenmişti. Bekleme süresi, 1970'li yılların başında bir saatten yedi saate kadar uzayabiliyordu. 1976-1977'de 09 ile sağlanan kentlerarası beklemeden görüşme imkanı, bir devrim gibi algılanmıştı.

Abone sayısının çoğalması, telefon numara hanelerinin artmasına neden olmuştur. 5 haneli rakamdan 6 haneli rakamlara geçiş İstanbul'da 1955, Ankara'da 1960 yılında gerçekleşmiştir.

İstanbul polis teşkilatı resmi telefon aboneliğinin yanı sıra, karakollar ve merkez arasında kurulu "manyetolu telefon ağını" da kullanıyordu. 1970'lerin sonuna doğru bu ağ hizmet dışı bırakıldı.

IV. 1938 ve 1944 İstanbul Telefon Rehberlerinde Bir Gezinti

Rehberlerde rastlanan önemli bir sıkıntı, kız çocuklarının kendi adlarının sonuna önce baba, evlenmeleri durumunda eşlerinin adlarının eklenmesiyle oluşan kargaşadır. Kadın abonenin kendi ön adının, aynı zamanda erkekler tarafından kullanılan bir ad olması durumunda kargaşa daha da artmaktadır. Bunu önlemek için erkek cinsiyetini çağrıştıran isimlerin sonuna "bayan" uyarısı konulması bir gereklilik olmuştur. Uygulamaya ilişkin örnekler:

Suat (Bayan). Ev. Bomonti, Dere S. 44. Suat Abit Apt. 2. kat, 7.[43]

Şevket Ömer Mohtar (Bayan). Ev. Emirgan, Uluköy, İstinye C. Yalı.[44]

Zelliç Hanri (Bayan). Ev. Büyükada, Aya Nikola C. 3-60.[45]

Urani Hamit (Bayan). Ev. Beyoğlu, Hasnun Galip S. 3, Amelya Pansiyonu.[46]

1960'lı yıllarda İstanbul sokaklarında rastladığımız önlü arkalı, kırmızı-beyaz renkteki metal çan logosu, halkın kullanımına açık umumi telefon noktalarını işaret ederdi. Esnaf, bir yandan bedeli karşılığında görüşme imkanı sunarken, diğer yandan satış ve siparişleri arttırıcı bir konum elde ederdi. Dükkan sahiplerinin çan hizmeti verme koşuluna bağlı telefon tahsisi talebi çok yoğun olur, siyasiler de bu pazarlığa taraf olurlardı. Halkın kumbaralı telefonlar üzerinden görüşme isteğinin arttığı zamanlarda, esnaf yüzünü ekşitir ve görüşmenin bir an önce sonlandırılmasını her haliyle belli ederdi.

Palas-apartman kapıcıları arasında telefonu olanlar imtiyazlı kabul edilirdi. Bunlar emlakçı gibi hareket ederek daireleri kiraya verir, sözleşme imzalar, vekilharç gibi çalışırlardı. Özellikle Milli Korunma Kanunu sırasında, hava parası ve kira farkları, kapıcılar tarafından tahsil edilip kat maliklerine elden teslim edilirdi. Kapıcı Nişan Minasyan Efendi (Galata, Büyük Hendek, 33, zemin kat) ile Odabaşı Kiryako Dilkioğlu (Mahmutpaşa, Kürkçü Hanı, 1. kat) bu tip hizmetlere iki anlamlı örnektir.[47]

[43] *İST TLF RHB 38,* s. 311.
[44] *İST TLF RHB 38,* s. 321.
[45] *İST TLF RHB 38,* s. 363.
[46] *İST TLF RHB 44,* s. 490.
[47] *İST TLF RHB 38,* s. 234 ve 106.

İstanbul'da "Tayyareci" sözcüğü ile başlayan 20 sokak adı vardır.[48] Bu seçim, ulusun yeni bir egemenlik alanı olan havacılığa verdiği önemi göstermektedir. Uçak yapımcısı Nuri Demirağ'ın üretim süreci ve yaşam biçimi telefon rehberinden rahatça izlenebilmektedir.[49]

Aşağıdaki abonenin künyesinde yer alan "kalfa" unvanı izaha muhtaçtır:[50] Bağdasar Kalfa Agopyan. İnşaat Yol Müteahhidi, Aşirefendi C. 16, Alyanak Han, 3." Burada yer alan kalfa unvanı, usta ile çırak arasında yer alan klasik bir mertebe değildir. Bir tür bina eminliğidir. Yani yüklendiği işin mimarı, mühendisi, müteahhidi ve estetisyenidir**.**

"Cenyo", Darülfünun hocalarının toplandığı bir mekan olarak bilinir:[51] (Cenyo. Lokanta, Birahane, Galata, Karaköy Palas karşısı, 92-94). Raviyan-ı ahbar ve nakilan-ı asar, Tarih müderrisi Ahmet Refik (Altınay)'i, Büyükada'ya götürecek vapurun saatini, Cenyo ve benzeri lokantalarda demlenerek beklediğini söyler. Birçok şiiri şarkı sözü yapılan Üstat, çalgılı bir lokantanın kapısından içeri adımını attığı anda saz heyeti, icra ettiği müziği hemen kesip, sözleri hocanın kaleminden çıkmış bir şarkıya geçerek kendisini selamladığı söylenegelmiştir.

Şevket ve Orhan Pamuk'un anne tarafından dedeleri Avukat ve Müderris Cevdet Ferit (Basman), Cihangir'de ilginç bir mimariye sahip Cevdet Ferit apartmanında oturmaktadır.[52] Eski Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Sayman, Harbiye'de, seçkinlerin tercih ettiği Surp Agop apartmanında yaşamaktadır.[53]

Lozan Antlaşması'na göre azınlık sayılan Ermeni, Rum ve Museviler bağırsak üretiminden bakkallığa, hekimlikten avukatlığa değin hemen her işle meşgul olmuşlardır. İstanbul Rehberlerindeki resmi daireler bölümü dikkate alınmadığında, telefon hattı sahibi Türk nüfusun azınlıkta kaldığı söylenebilir. Cemaatler iş telefonunun yanı sıra ev telefonlarına da rağbet etmişlerdir. Telefonla iletişim olanağı, cemaat üyeleri arasındaki dayanışmayı sağlamlaştırmıştır. Beyoğlu, Taksim, Şişli, Cihangir, Fındıklı, Kabataş, Ayaspaşa, Kadıköy konut için tercih edilen bölgelerdir. Konut talepleri, bu semtlerde bulunan palas ve apartmanlara yönelmiştir.

Azınlık ve yabancıların işyeri, palas, yazlık (köşk/konak) biçiminde tecelli eden yaşam döngüleri, 1940'lardan itibaren etnik özelliğini yitirip toplumsal bir ön kabule dönüşmüştür. Yerli tüccar, sanayici ve nitelikli hizmet erbabı (hekim, avukat, general, yargıç, profesör, mebus), bu üç merkezli statünün birer unsuru olmuşlardır. Türk aboneler Anadolu yakası ile Suriçi'nde yoğunlaşmakla birlikte kentin her yerine dağılmıştır. Entelektüel kitle genellikle telefon sahibidir.

1930'lar, yazlık-kışlık diye ifade edilen çift morfolojili yaşam biçiminin benimsendiği yıllar olmuştur. Bu vurguyu Toptani Ailesi ile Prenses Rukiye'nin

---

48 *İstanbul Şehri Rehberi,* 1934.
49 *İST TLF RHB 44,*s. 370.
50 *İST TLF RHB 38,* s. 71.
51 *İST TLF RHB 38,* s. 92.
52 *İST TLF RHB 38,* s. 94.
53 *İST TLF RHB 38,* s. 262.

künyelerinde açıkça görüyoruz:[54] "Esat General Toptani Ailesi. Yazlık Ev. Kızıltoprak, Esat Paşa Köşkü. Kışlık Ev. Cumhuriyet C. 175, Gesar Apt. 2. kat." Mısırlı prensesin çift konut vurgusunu da kaydetmek yerinde olacaktır:[55] "Rukiye Halim Prenses. Mısırlı. Ev. Kanlıca Körfezi. Ev. Beyoğlu, Bulgar Çarşısı, İzzetpaşa S, 45." Ayrıca abonelik imtiyazının, vefat edenin mirasçılarına intikal ettiği gerçeği, Toptani Ailesi örneğinden izlenebilmektedir.

İstanbul'un yaşadığı hızlı kentleşme sürecini bir örnekle açıklamak isterim. Mekanın çevreyle nasıl çeliştiğini belgelemek için bir abonenin rehberde bulunan künyesine bakmak yeterli olacaktır:[56] "Caddebostan, Bağdat C. Numune Bağı karşısı." 1938'in Numune Bağı, geniş arsası ve üzerindeki yapılarla bugünün İstanbul İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'dür. Yerleşke yıllardır rant tehdidi altındadır. Tapusundaki "Tarımsal amaçlı kullanılmak üzere vakfedilmiş bir arazidir" şerhi, şimdilik araziyi korumaktadır.

Kimi telefon aboneleri alacakları soyadının, mesleklerini çağrıştırmasına özen göstermişlerdir. Sümerbank Umum Müdürü Nurullah Esat, soyadı yasasıyla birlikte Sümer soyadını almıştır.[57] Rehberde rastlanan ilginç ihtisaslardan biri de denizaltı uzmanlığıdır. Deniz altı mütehassısı (!) Muharrem Bey, Denizaltı soyadını alarak uzmanlığı ile soyadını özdeşleştirmiştir (Tophane, Kamacı Ustası S. 14).[58] Röntgen uzmanı Kamil Bey, uzmanlık alanını çağrıştıran Gören soyadını seçtiği gibi muayenehanesinin bulunduğu binaya da Röntgen Apt. adını vermiştir:[59] "Kamil Gören Dr. Röntgen Mütehassısı. Bahariye C. Röntgen Apt." Konya Saylavı Dr. Osman Şevki Bey, Bursa'daki Keşiş Dağı'nın adını Uludağ'a çevirdikten sonra Uludağ soyadını almıştır.[60]

Kadın girişimci Edit'in yönettiği İşçi İdarehanesi (Tepebaşı), bize Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyete kadar uzanan çizgide hizmetçi talebinin nasıl çeşitlendiğini göstermektedir. Halayık, besleme, evlatlık, ahretlik, sütanne, dadı, mürebbiye sıfatları bu dönemde yeniden anlam kazanmaya başlamıştır. İşçi İdarehanelerinin sayıları Meşrutiyet döneminde hizmetçilere artan talebe paralel olarak çoğalmış ve kurumsal bir yapı kazanmıştır.

Bu gelişmenin en canlı örneği Umumi Hizmetkaran İdaresi'dir. Cumhuriyete doğru, hizmetçi talebinde birtakım niteliksel çeşitlenmeler olmuş, hizmetçi olgusu yerini mürebbiye talebine bırakmıştır. Edit'in işçi idarehanesi de bu değişimden payını alacak ve faaliyetini sonlandıracaktır.

Eğitimini Avrupa'da tamamlayıp İstanbul'a dönen Orhan Sadettin Berksan (Ev. Boyacıköy, Emirgan C. 80. Sadettin Paşa Yalısı),[61] Darülfünun Edebiyat

[54] *İST TLF RHB 38,* s. 117.
[55] *İST TLF RHB 38,* s. 284-285.
[56] *İST TLF RHB 38,* s. 174.
[57] *İST TLF RHB 38,* s. 257.
[58] *İST TLF RHB 44,* s. 344.
[59] *İST TLF RHB 38,* s. 44, 188, 288.
[60] *İST TLF RHB 38,* s. 262.
[61] *İST TLF RHB 38,* s. 261.

Fakültesi Felsefe bölümüne muallim olarak kabul edilir. 1933'ün ilk aylarında ağır bir psikoza yakalanır ve Darülfünun'dan ayrılmak zorunda kalır. Yalının kapısına astığı Dr. Orhan Sadettin isim levhasında yer alan Dr. unvanı, çevredekiler tarafından hekim olarak anlaşıldığından sık sık hasta müracaatlarına muhatap olduğu söylenegelmiştir.

Rehberlerde rastladığımız fahiş hataların belki en önemlisi "sivil paşaların" general olarak adlandırılmasıdır. Besim Ömer Paşa (Akalın), Kadri Raşit Paşa (Anday), Enver Paşa, Damat Ferit sivil paşadırlar ve bunlara "Abdülhamid Paşası" da denilmektedir.[62] 1934'te çıkarılan bir yasa[63] ile Ağa, Hacı, Hafız, Hoca, Molla, Efendi, Bey, Beyefendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi ve Hazretleri gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır. Diğer bir düzenlemeyle de Askeri rütbelerden adın başına gelmek üzere kara ve havada Müşirlere Mareşal, Birinci Ferik, Ferik ve Livalara General unvanı yöneltilmiştir.[64] "Müşir ve Paşa" unvanı taşıyan abonelerin, yasanın yürürlüğe girmesiyle bu unvanlarının idarece re'sen terkini gerekirken bu yapılmamıştır. Olasıdır ki telefon idaresi sivil ve asker paşa ayırımı yapamadığından, müşir ve paşaların bu unvanlarını genelgeye dayanarak "Mareşal ve Generale" çevirmiştir. Örneğin Müşir Ahmet İzzet Furgaç'ın uhdesindeki müşir rütbesi, yasadaki karşılığı olan mareşale dönüştürülmüştür:[65] "İzzet Furgaç Mareşal." (Ev. Moda, Lorando S.).

Yine bu bağlamda Kadri Raşit ve Besim Ömer paşaların uhdelerindeki sivil paşa unvanları, generale çevrilmiş ve rehberde: "Kadri Raşit General. Dr." (Divanyolu, Fuatpaşa Türbesi S.)"[66] ve "Besim Ömer General Dr. Muallim." (Sultan Mahmut Türbesi, Mahmudiye C. 18)."[67] şeklinde yer almışlardır.

Bir diğer uygulama ise Kadri Raşit'in oğluyla ilgilidir ki söz konusu yasa ve genelgenin yalnız sözüyle yorumlanmış olduğunu göstermektedir. Soyadı yasası çıkmadan önce kız ve erkek çocuklar ile eşler isimlerinin sonuna babanın/kocanın adlarını alırlardı. Örneğin Latife Muammer[68] Hanım, evlilikle adının sonuna bu kez kocasının adı eklenmiş ve "Latife Gazi Mustafa Kemal Paşa" olarak anılmıştır. Kadri Raşit Paşa'nın oğlu Sabri Bey de önceki rehberde "Sabri Kadri Paşa Oğlu" şeklinde yer alırken, idare tarafından aynı mantıkla yapılan re'sen düzeltme sonucunda şu komik söylem ortaya çıkmıştır:[69] "Sabri Kadri Raşit Generaloğlu,"(Rumelihisarı, Hisarlar karşısı, yalı).

---

[62] Sivil paşalar konusunda bilgisine başvurduğum Sayın Dr. Şeref Etker'e teşekkürlerimi sunuyorum.

[63] *26/11/1934 gün ve 2590 sayılı Lakap ve Unvanların Kaldırılması Hakkında Kanun.*

[64] *09.04.1935 gün ve 2/2295 sayılı Heyet-i Vekile kararı: Ordudaki Rütbeler ve Karşılıkları.*

[65] *İST TLF RHB 38,* s. 180.

[66] *İST TLF RHB 38,* s. 186.

[67] *İST TLF RHB 38,* s. 81.

[68] Muammer, Latife Hanım'ın babasının adıdır.

[69] *İST TLF RHB 38,* s. 292.

Besim Kâmil Minisker. Ev Üsküdar, İcadiye M. Yazmacışerif S. 1 60144
Besim Ömer General. Dr. Muallim. Sultanmahmud Türbesi, Mahmudiye Cad.18 21417
Besim Şerif. Avukat. Bahçekapı, Selâmet H. 19. 4 üncü kat. 20964

İzzet Fettah İpekli. Yumurta, Zahire, Kom. Yağiskelesi, Soğancılar Cad. 2-4
İzzet Furgaç Mareşal. Ev. Moda, Lorando S ....
İzzet Gönül. Ev. İst. Binbirdirek Meydanı, İzzetgönül Apt, 3 cü kat 3 ....

Sabri İbiş. Ev. Bakırköy, Kartaltepe, Korkuluk Bostan Sokak S, 28 .... 16..87
Sabri Kadri Raşid Generaloğlu. Rumelihisar, Hisarlar Karşısı, Yalı .... 36..54
Sabri Kefeli. Ev. Kadıköy, Caferağa, Çınarlı S, 5 60057

Rehberlerde baba, hatta dede adlarının yer alması, telefon hattının mülkiyeti veya soyadı yasasıyla ilgili olabileceğini düşündürmektedir:[70] "Nimet Münif. Dr. General Mustafa Münifkızı (Şişli, Tokaloğlu S. 34)." Bir başka örnek daha da ilginçtir:[71] "Lütfiye Mustafa. General Hafidesi[72] (Ev. Beyoğlu Tünel Yanında, Mitakidis Apt, 5)."

Nazmi Özatalay'ın dil devriminden etkilenerek nakliyat/ambar karşılığı olarak "yollamaevi" sözcüğünü kullanmış olması ilginçtir:[73] "Anadolu Yollamaevi," (Eminönü, Zahireciler S. 12)."

Mesleklerin çeşitliliği, derin bir işbölümünün olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Balık Tuzlayıcısı, Nikolof Kozma (Beyoğlu, Bereketzade Mah. Kule S. Sen Piyer Apt, 38/1).[74] Havyar Mağazası sahibi Elefteryadis Teodor (Galatasaray, Hamalbaşı 25).[75] Kullanılmış giysiye mi ihtiyacınız var?:[76] "Armenak Kundakçıyan. Müstamel Elbise (Şerif Paşa Han 20)." başvurmalısınız.

Bulgarların süt ve sütlü tatlıların üretim ve satışına ağırlık verdikleri görülüyor. Lambo Argirof Bebek Süthanesini (Bahçekapı, 50),[77] Lavren Vasil, Levent Süthanesini (Galatasaray Hamalbaşı C. 10).[78] işletmektedir.

1929'un sonlarında başlayan güzellik yarışmaları, konuyla ilgili yardımcı destek birimlerinin oluşmasına yol açmıştır:[79] "Lui Bühler. Artist Acentesi (Tepebaşı, Meşrutiyet C. 157, Dandriya Apt)."

Taksim Bahçesi (Gezisi) içinde yer alan "Türk Dağcılık Yürüyücülük ve Kış Sporları Kulübü"nün yurtdışında gerçekleşen sportif etkinliklere gruplar gön-

[70] *İST TLF RHB 44,* s. 366.
[71] *İST TLF RHB 38,* s. 215.
[72] Oğul evlattan kız torun.
[73] *İST TLF RHB 38,* s. 249.
[74] *İST TLF RHB 38,* s. 253.
[75] *İST TLF RHB* 38, s. 112.
[76] *İST TLF RHB* 38, s. 207.
[77] *İST TLF RHB 38,* s. 209.
[78] *İST TLF RHB 38,* s. 211.
[79] *İST TLF RHB 38,* s. 214.

derdiği, düzenlediği gezilerle de Bursa ve Uludağ'ın tanınmasına yardımcı olduğu biliniyor.[80]

Galatasaray Terbiye-i Bedeniye Kulübü'nün Hasnun Galip sokağında, Bebek (denizcilik şubesi) ve Taksim Stadyumu'nda birer aboneliği bulunmaktadır. Ayrıca Galatasaray'da Reşit Paşa Apartmanı'nda bir de Galatasaraylılar Cemiyeti vardır.[81]

"Üniversite Reformu"nu (1933) takiben Yahudi kökenli Alman profesörler İstanbul'a geldiler. Taksim, Ayaspaşa, Cihangir, Bebek, Ortaköy semtlerindeki apartman daireleri (palaslar) ve konakları kiralayıp koloniler halinde yaşamayı tercih ettiler:

Liepmann Wilhelm, Prof. Taksim, Aslanyatağı S. Rizzo Apt, 3.[82]

Mises Richard. Prof. Ev. Taksim, Cumhuriyet C, İnkılap Apt, 5.[83]

Nissen Rudolf. Prof. Dr. Ortaköy, Divanyolu, Emin Vafi Bey Köşkü.[84]

Frank Erich Prof. Dr. Ev. Taksim, Cumhuriyet C, Cumhuriyet Apt. 7.[85]

Hellbronn Alfred. Prof. Ev. Bebek Cevdet Paşa C. 48, Cevat Bey Apt, 6.[86]

Dember Harry. FF Ord. Prof. Ev. Ayaspaşa, Ekselsiyor Apt, 9.[87]

Dersaadet (Suriçi)'de hemen hemen hiç rastlanmayan sefaret binalarına bir istisna olmak üzere, Ankara ile Türkocağı caddelerinin kesiştiği noktada İran Sefareti yer alır ki[88] bu Müslüman bir ülkeye yöneltilen incelik olarak görülür.

1928 yılına gelinceye değin kırık çıkık işleri yapanlar, pansumancılar, berber, sünnetçi, dişçi çırakları ve dişçiler, diş hekimlerinin ehliyetli ve yetkili oldukları alana girip hasta tedavi edebiliyorlardı.[89] Bu sırada çıkarılan bir yasayla[90] dişçilik yapan esnaf, bir süre eğitime tabi tutulduktan sonra yapılacak sınavda başarılı olmak kaydıyla dişçilik yapabilecekler ve fakat "diş hekimi" unvanını kullanamayacakları güvence altına alınıyordu. Bu grup esnaf "permili dişçiler" diye tanındı. Permili dişçiler, bu kez "diş hekimi" unvanını çağrıştıracak ve benzeşecek klişeler kullanmaya başladılar. Örneğin Yervant Kasapyan "Diş Muayenehanesi,"[91] Yani Katranidis "Diş Tedavihanesi,"[92] Nikola Kavalis "Cerrah Dişçi,"[93] unvan-

[80] *İST TLF RHB 38,* s. 338.
[81] *İST TLF RHB 38,* s. 136.
[82] *İST TLF RHB 38,* s. 213.
[83] *İST TLF RHB 38,* s. 235.
[84] *İST TLF RHB 38,* s. 254.
[85] *İST TLF RHB 44,* s. 211.
[86] *İST TLF RHB 44,* s. 246.
[87] *İST TLF RHB 44,* s. 308.
[88] *İST TLF RHB 38,* s. 173.
[89] Baltacıoğlu, Ali Y; Baltacıoğlu, İsmail H. "Türkiye'de Diş Hekimliği Eğitim ve Öğretimi (1908-1933)," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* Asuman Baytop Armağanı, Editör Feza Günergun, c. XI, sayı 1-2, 2009, s. 159-202.
[90] *1928 tarih ve 863 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun.*
[91] *İST TLF RHB 44,* s. 293.
[92] *İST TLF RHB 44,* s. 294.

larını kullanmışlardır. Bu başlıkların diş hekimi, diş tabibi unvanlarıyla benzeştiği (iltibas) görülmektedir. Dolayısıyla bu kişilerin hekim olmadıkları halde "hekim rantı" elde ettikleri anlaşılmaktadır.

Özellikle tıp ve şubelerinin kurumsallaşmasıyla emekli olan, açığa alınan veya muayenehanelerde çalışan yardımcı personele zaman zaman verilen kısa bir eğitimin ardından, yapılan sınavda başarılı olanlara, yetkileri daraltılmış çalışma izni (ruhsat) verilirdi. Permili dişçiler, ebeler, sünnetçiler, hastabakıcılar, küçük cerrahlar bu uygulamanın ürünüdürler. Tıp Fakültesi'ne bağlı Kabile Hastabakıcı Mektebi, yalnız kadınları kabul eden bir okuldur. Ayrıca ebeliğin kadınlara özgü bir meslek olarak kabul edilmesine karşın erkeklerin de bu unvanı kullandıklarını rehberlere yansıyan künyelerinden anlıyoruz.[94] Konuyla ilgili birinci örnek:[95] "Orhan Tahsin. Kabil (erkek ebe) ve Cerrah. Divanyolu, Kuyulu S. 5." Diğer örnek:[96] "Mahmut Ata. Kabil, Emraz-ı Nisaiye (Kadın Hastalıkları). Cevizlik, Şifa S. Müceddet hastane."

Diplomalı hekimlerin de zaman zaman haksız rekabete taraf oldukları gözlemlenmiştir. Dr. Etem Bakar (Şişli, Sezai Bey Apt. 1, kat, 3),[97] Veremde Pnömotoraks Tatbiki(ni) duyurarak ilan yasağına uymadığı görülmüştür.[98]

Dr. Aptullah Cevdet'in hem ikametgahının hem de çıkardığı uzun soluklu İçtihat dergisinin idarehanesinin bulunduğu Çatalçeşme sokağındaki binada kurulu telefon hattının künyesinden mülkiyetin, Üstadın altsoyuna intikal ettiği anlaşılmaktadır:[99] "Aptullah Cevdet Ailesi. Ev Cağaloğlu, İçtihat Evi Üçüncü kat, 7."

Rantiyeciliğin bir meslek olduğu izlenimi veren bir abone kaydının künyesi ise şöyledir:[100] "Aziz Mahmut. Eshab-ı Emlaktan. Galata, Manukyan Han 2. kat, 1."

Toledo'nun Her şey veresiye sloganı, ülkemizde ilk taksitli satışları başlatan Sabri Acarsoy'u çağrıştırıyor:[101] "Kredito Moiz dö Toledo. Her şey veresiye. Beyoğlu, Posta S Meymenet Han, 4."

1940'lı yıllarda vizyona giren yabancı filmlerin Türkçe sesli veya yazılı olması yeterli görülmez; hedef alınan seyirci kitlesinin nabzını çok iyi tutan ressamların fırçasından çıkan, seyirciye özgülenmiş afişlere de gereksinim duyulurdu. Ortalama dört beş metrekare yer tutan bu afişler; rüzgar ve fırtınaya karşı, afiş üstüne çaprazlama gerilip kafeslenmiş bir ağ yapısı ile korunurdu. Bu sanatsal adaptas-

---

93 *İST TLF RHB 44,* s. 294.

94 A) *1928 tarih ve 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı…* B) *Suret-i Hatt-ı Hümayun Mucibince Amel oluna. Memalik-i Mahruse-i Şahane'de Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamnamedir (fi 7 Rebuilahir sene 1278).*

95 *İST TLF RHB 44,* s. 376.

96 *İST TLF RHB 38,* s. 218.

97 *İST TLF RHB 38,* s. 118.

98 İlan yasağına muhalefet; 1928 tarih ve 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı… m. 24: "İcrayı sanat eden tabipler hasta kabul ettikleri mahal ile muayene saatlerini ve ihtisaslarını bildiren ilânlar tertibine mezun olup diğer suretlerle ilân, reklâm vesaire yapmaları memnudur."

99 *İST TLF RHB 38,* s. 40.

100 *İST TLF RHB 38,* s. 69.

101 *İST TLF RHB 44,* s. 307.

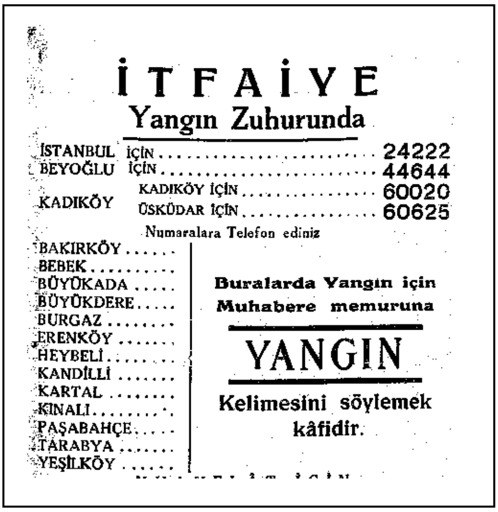

yon, konunun uzmanı ressamlar tarafından yapılırdı:[102] "Mithat H. Ağakay. Afiş ressamı, (Beyoğlu, Hamalbaşı C. 22)."

Bir adres standardının olmaması kimi zaman aboneleri öznel tanımlar yapmaya zorlamıştır:[103] "Osman Taşçıoğlu. Ev. Bostancı, Tepe Mah. Yeni Yapılan ev."

Emanetçilik büyük kentlere özgü bir alışveriş biçimi olsa gerektir. 1960'lı yıllarda "Emanetçi Sultana" Karaköy rıhtımında hizmet verirdi. Ancak rehberlerde Sultana'ya rastlamak mümkün olmadı. Böyle bir hizmetin o yıllar itibariyle telefonsuz verilmesi pek mümkün değildi. Rehberlerde rastladığım Emanetçi Sara'yı hiç hatırlamıyorum. Ancak 1940'lardan 1970'lerin sonuna değin Emanetçi Sara'nın:[104] "Sara Mitrani. Emanetçi," (Galata, Rıhtım C. 19) klişesiyle tanımlanmış olması düşündürücüdür. Belki de Sara, "Emanetçi Sultana" takma adını kullanıyordu. Sara ve Sultana sözcüklerinin özdeşliği bu kuşkumuzu güçlendirmektedir.

İstanbul doğal konumu ve mimari yapısı itibariyle sık sık yangınlara konu olmuş bir kenttir. Bu nedenle çok sayıda itfaiye merkezi ile ikincil söndürme noktaları kurulmuştur. İstanbul Üniversitesi'ne yangın tehlikesine karşı, yerleşke içinde bağımsız bir itfaiye istasyonu ile 1928-1938 arasında ayrı bir yangın ihbar telefonu (21489) tahsis edilmiştir.[105] Bunun ne kadar yerinde bir karar olduğu, 1933'te Fossati'nin Darülfünun binası ile 1942'de Zeynep Hanım Konağı yangınlarıyla tescil edilmiştir.

Kültürün, tarihin, doğanın unutulan, yıkılan, değişen, kaybolan değerlerin yeniden canlandırılması ve tasviri için telefon rehberleri birçok olanak sunmaktadır. Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yer alan Ankara Caddesi canlandırması olağanüstü değerdedir. 1950'lerin Ankara Caddesi kapı kapı, kat kat dolaşılmış, sahipleriyle, kiracılarıyla, iştigal konuları ele alınmıştır. Ankara Caddesi'nin binaları, işkolları, özgün simalarıyla tarihe şerh edilmiştir.

V. Rehberlerde Unutulan Zenginliklerimiz

Telefon Rehberleri kentlerin sosyal yaşamı üzerine fikir veren periyodik belgelerdir. Yer üstünde, yer altında ve su altında bulunan taşınır-taşınmaz, soyut-

---

[102] *İST TLF RHB 44,* s. 341.
[103] *İST TLF RHB 44,* s. 379.
[104] *İST TLF RHB 44,* s. 426.
[105] *İST TLF RHB 38,* s. 9 (İÜ Yangın İhbar Telefonu 21 489).

somut kültür varlıklarımız büyük ölçüde telefon rehberlerine yansımıştır. Diğer taraftan ticaret ve sanayinin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni yaşam biçimlerinin çeşitliliği ve özgürlüğü rehberlerden net olarak izlenebilmektedir. Kentsel yaşamın, Rehberlerin içeriklerine bir biçimde sızdığı görülmektedir. Bundan sonra iş, kentbilimci ve sosyologlara düşmektedir. Onların belirleyecekleri yöntemler sayesinde, rehberlerde saklı duran zenginliklerimizi tanımış olacağız.

Ancak biz burada "Dünyalar Kenti İstanbul"un sonsuz zenginliklerinin telefon rehberlerine yansımış özgünlüklerinden birkaç örnek vermekle yetineceğiz. İstanbul'un:

Mahalleleri. Ekmekyemez, Hobyar, Ördekkasap, Tomtom.

Caddeleri. Abide-i Hürriyet, Alay Köşkü, Bağdat.

Yokuşları. Fetva Yokuşu, Fil Yokuşu, Kazancı Yokuşu.

Aralıkları. Terzibaşı Aralığı, Yolgeçen Aralığı.

Geçitleri. Alyon Geçidi, Hacopulo Geçidi.

Çıkmazları. Bayıldım Çıkmazı, Terkos Çıkmazı.

Meydanları. Cinci Meydanı, Binbirdirek Meydanı.

Bayırları. Hacıosman Bayırı, Fulya Bayırı, İstinye Bayırı.

Park ve Bahçeleri. Yıldız Parkı, Cennet Bahçesi.

Hanları. Vezir Hanı, Grifin Hanı, Ömer Abid Hanı.

Köşkleri. Emin Vafi Bey Köşkü, Altunizade Köşkü.

Konakları. Aslanlı Konak, Suphi Paşa Konağı.

Yolları. İcadiye-Çamlıca Yolu, Erenköy-Bağlarbaşı Yolu.

Palasları. Gümüşsuyu Palas, Taksim Palas.

Apartmanları. Ralli Apt., Mısır Apt., Botter Apt., Doğan Apt.

Mevkileri. Fıstıklıbağlar Mevkii (Sarıyer), Fabrika Mevkii (Paşabahçe).

Kapıları. Silivrikapı, Topkapı, Ahırkapı.

Sokakları. Doğduğumuz, büyüdüğümüz, yaşadığımız, paylaştığımız, kendimizi tazelediğimiz sokaklar: Merkep Bağırtan, Ahmet Selahattin, Çifte Vav, Emrullah Efendi sokakları…

Şimdi biraz da bu sokaklara adları verilen kişiler üzerinde durmak istiyorum. Zamanın İstanbul Üniversitesi rektörü Prof. Sıddık Sami Onar, "Devletler Hukuku Müderrisi Ahmet Selahattin Bey"le ilgili izlenimlerini, oğlu Haldun Taner'e şöyle aktarmıştır:[106]

> Baban Sevr'i imzalayan iktidara karşı derslerinde, nutuklarında, baş makalelerinde ve halk mitinglerinde ateş püskürüyordu. Daha ortalarda milli hareket yoktu. O, bir başına, Türkiye'nin neden Türklerin olması gerektiğini bütün hukuki gerekçeleri ile dünyaya anlatmaya çalışıyordu. Bu sırada

---

[106] Meray, Seha L., *Lozan'ın Bir Öncüsü Prof. Ahmet Selahattin Bey (1878-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 1976, s. 82-3 (Yazar, Haldun Taner, *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1972'den iktisap etmiştir).

> Vahdettin sarayda bir Şura-yı Saltanat topladı. Bu Şura'ya üniversite temsilcisi olarak Ahmet Selahattin Bey de katıldı. İlk sözü o aldı ve Sultan'ın suratına karşı, 'Artık Şura-yı Saltanat toplamanın zamanı çoktan geçmiştir. Artık devir, Şura-yı Millet toplama devridir.' diye haykırdı. Padişahın aşırı öfkelendiğini sonradan öğrendik. Sonra baban öldü. Ailesi onu, doğduğu Üsküdar'a defnetmeye hazırlanıyordu. Ona diş bilemesi gereken Vahdettin, babanın ölüm haberini aldığı zamanki tepkisi ne oldu bilir misin? 'Çok yazık oldu' dedi. 'Çok hamiyetli, vatansever bir hoca idi.' Ve irade etti: 'Fatih Külliyesi'ne, ceddimin yanına defnedilsin.' Dediği yapıldı.

Ahmet Selahattin Bey'in naaşı Sirkeci'den Fatih Camisi'ne değin eller üzerinde taşınmıştır. Ahmet Selahattin Bey'in saygınlığı Laleli'de bir sokakta yaşatılmaktadır.

"Çifte Vav," Sultan Reşat döneminde İstanbul'u ziyaret eden Alman imparatoru "Wilhelm II'ye" yöneltilmiş bir inceliktir. "V" harfine, eski yazıda "vav" harfi karşılık gelirdi. Latin alfabesindeki "W" harfi, Osmanlı elifbasında bulunmadığından Wilhelm'in ilk harfi olan (W) için, Türkçe "çifte vav" karşılığı yakıştırılmıştır. Böylece kutsallık ve estetik yüklü vav harfi ikiyle çarpılarak Wilhelm II'nin kişiliğinde simgeleştirilmiştir. Taksim'den Dolmabahçe'ye doğru süzülen Gümüşsuyu Caddesi üzerinde yer alan Alman Sefareti'nin bahçe duvarının bitiminden, doksan derece sağa kıvrılan sokağa Çifte Vav adı verilerek zarif bir davranışta bulunulmuştur.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin eğitim tarihimizde özel bir yeri vardır. Klasik lise eğitimi veren Sultaniler onun eseridir. Ortaya koyduğu Tuba Ağacı ilkesi, Osmanlı'nın zamanı nasıl yakalayabileceği konusunda güçlü fikirler vermiştir. Adı Fatih'te bulunan bir sokakta yaşamaktadır.

Her yıl çok sayıda göç alan bir kentte, değil kentlilik bilincini oluşturmak, doğal, tarihsel ve kültürel dokuyu bile korumanın zorluğu açıktır. Artık İstanbul'u, klasik turizm hizmetleri dışına çıkararak sosyolojik bir bütünlük içinde ele almanın zamanı gelmiştir. Bu bağlamda Cihangir semtinin kozmopolit yapısını ve nüfus hareketlerini, İstanbul telefon rehberleri üzerinden inceleyen bir yüksek lisans tezinin hazırlanmış olmasını anlamlı bir gelişme olarak görüyorum.[107]

Büyük sermaye kurumları, üstlendikleri toplumsal sorumluluk bağlamında, kurumsal ölçekte İstanbul üzerinden, İstanbul temalı kültür-sanat-doğa etkinliklerinde bulunmaya başlamışlardır. Bu konuda birçok örnek verilebilir: Sabancılar tarafından kurulan müze köşkler, koleksiyonlar, Koçlar tarafından kurulan müzeler, İstanbul Modern, Suna-İnan Kıraç ve Vehbi Koç Vakıfları gibi.[108]

---

107 SASANLAR, Binnaz Tuba, *A Historical Panorama Of An Istanbul Neighborhood: Cihangir From The Late Nineteenth Century To The 2000s (Bir İstanbul Semti'nin Tarihsel Panoraması: On Dokuzuncu Yüzyıl Sonundan 2000'lere Cihangir),* Master of Arts, Bogaziçi University, 2006 (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

108 BALTACIOĞLU, Ali Y. *Cumhuriyetin Kamusal Bilince Armağanı TTOK/1923, Ulusa Adanan Bir Cumhuriyet Anıtı / Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu/1923,* Ankara 2009, s. 9-100.

Mahalleler, caddeler, sokaklar, çıkmazlar, merdivenler, yokuşlar, bayırlar, hanlar, köşkler, konaklar, palaslar, apartmanlar, resmi binalar, iskeleler, anıtsal ağaçlar, korular… ve bu olağanüstü ayrıcalıkları yaşayan, duyan, paylaşan kentliler… Ankaralılar, İstanbullular… Telefon Rehberleri Doğa, Kültür ve Sanatın yenilenen envanter defterleridir. Çeşitli yaşam biçimlerinin ifadesini bulduğu belgelerdir. Demokrasinin, sosyal devletin tutanaklarıdır. Bütünlüğün, sürekliliğin, yenilenmenin periyodik tanıklarıdır.

Rehberlerin kültürel, mimari, ticari, idari ve mesleki ölçütler üzerinden sayısal düzleme geçirilmesiyle kentler konusunda çok anlamlı olgulara ulaşacağımızı düşünüyorum. İşte telefon rehberlerinin az bilinen zenginlikleri.

Ek 1 - Kentlerarası Görüşme Türleri

1) Adi (Normal) Görüşmeler. Ücretli bir görüşmedir. Talep sırasına göre görüşme sağlanır. 3 dakikalık paketler halinde sunulur. 3 dakikadan az süren görüşmeler 3 dakika itibar edilir. 3 dakikayı geçen görüşmeler 1'er dakikalık paketçikler halinde ücrete eklenir. Dakika ücreti 3 dakikalık görüşme bedelinin 1/3'dür.

2) Acele Görüşmeler. Normal görüşme koşulları, acele görüşmeler için de geçerlidir. Ancak ücret, normal görüşmenin iki katıdır.

3) Devlet İhbarlı Görüşmeler. Bu tür görüşmede devlet dairesi, telefonu olmayan bir kişiyi ad ve açık adresini bildirmek suretiyle umumi bir merkeze davet eder. Devlet ihbarlı görüşmeye çağırılan kişi, normal görüşme ücreti ile bu ücretin 1/3'ne tekabül eden miktarı ödemek durumundadır.

4) İhbarlı Görüşmeler. Bu tür görüşmede arayan kişi, görüşmek istediği abonenin numarası ile görüşeceği kişinin adını bildirir. Aranan kişi oradaysa, arayan görüşme ücreti ile bu ücretin üçte birine tekabül eden ihbar tazminatını ödemekle yükümlüdür. Eğer kişi bulunamazsa görüşme bedelinin yalnız üçte biri arayan kişiden alınır.

5) Belirlenen Saatte Talep Edilen Görüşmeler. Arayan tarafından belirlenen saatte sağlanan görüşme biçimidir. Normal bir görüşme ücretinin iki katı arayandan tahsil edilir.

6) Abonman Yöntemi ile Yapılan Görüşmeler. Aynı aboneler arasında önceden belirlenmiş saatte her gün tekrarlanan görüşmelerdir. Bunlar en az bir aylık dönemler halinde talep edilebilir. Ücret, işlerin yoğunluğuna göre aynı süreli normal görüşmenin iki katı ile yarısı arasında değişmektedir.

Ek 2 - Telefon Numaraları Haneleri

Ankara Telefon Tesisatı						
	1926	1934	1946-53	1960		
Hane Sayısı	**(1+2+3)** *Keçiören *Çankaya	**(4)** **2 295**	**(5)** **31 295**	**(6)** **13 12 95**	**(7)** **213 12 95**	**(10)** **312 213 12 95**

İSTANBUL TELEFON TESİSATI						
	1926-34	1934-		1955		
Hane Sayısı	*Beyoğlu *İstanbul *Kadıköy	**(4)**	**(5)**	**(6)**	**(7)**	**(10)**

Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi

Dersaadet Telefon Şebekesi Şirketi ile münakit mukavelenin yirmi üçüncü maddesine tevkifen 1 Mart sene 331 tarihinden itibaren hükümet-i seniyye tarafından idare olunmaktadır.

Ek 3 - Telefon Rehberi Yayın Çizelgesi (Ali Y. Baltacıoğlu Koleksiyonu)

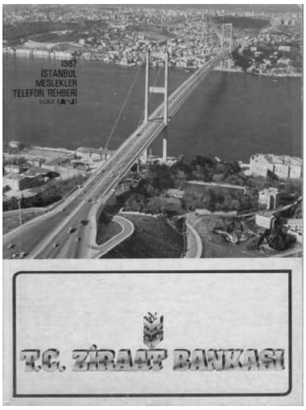

Ankara Telefon Rehberi	
Ankara Telefon Rehberi 15. Bası	1942
Ankara Telefon Rehberi 16. Bası	1944
Ankara Telefon Rehberi 17. Bası	1946
Ankara Telefon Rehberi Şubat	1953
Ankara Telefon Rehberi Ağustos	1955
Ankara Telefon Rehberi 22. Bası	1958
Ankara Telefon Rehberi 23. Bası	1960
Ankara Telefon Rehberi	1965
Ankara Telefon Rehberi	1969
Ankara Telefon Rehberi	1971
Ankara Telefon Rehberi	1972
Ankara Telefon Rehberi	1973-1974
Ankara Telefon Rehberi Alfabetik	1986
Ankara Telefon Rehberi Meslekler	1986
Ankara Telefon Rehberi	1997

İstanbul Telefon Rehberi	
İstanbul Telefon Rehberi 15. Tab	1928
İstanbul Telefon Rehberi 23. Bası	1938
İstanbul Telefon Rehberi 26. Bası	1944
İstanbul Telefon Rehberi 28. Bası	1950
İstanbul Telefon Rehberi	1953
İstanbul Telefon Rehberi	1955-1956
İstanbul Telefon Rehberi	1966
İstanbul Telefon Rehberi	1970-1971
İstanbul Telefon Rehberi	1972-1973
İstanbul Alfabetik Telefon Rehberi, 1. cilt, A-D	1987
İstanbul Alfabetik Telefon Rehberi, 2. cilt, E-N	1987
İstanbul Alfabetik Telefon Rehberi, 3. cilt, O-Z	1987
İstanbul Meslekler Telefon Rehberi, 1. cilt, A-J	1987
İstanbul Meslekler Telefon Rehberi, 2. cilt, K-Z	1987
İstanbul 1 Telefon Rehberi	1996
İstanbul 2 Telefon Rehberi	1997
Türkiye Posta Kod Rehberi	1987

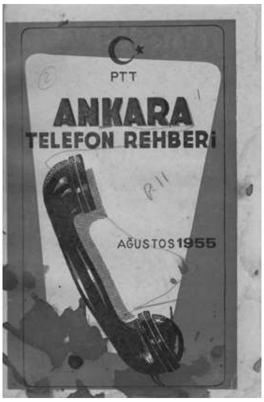

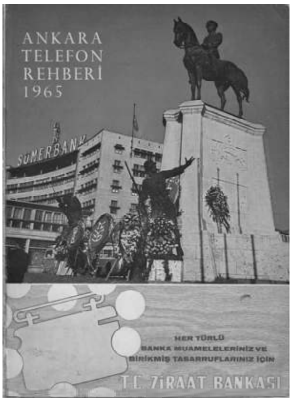

Ek 4- Kodlama Çizelgesi

Santral		Tlf No Kodlama
Beyoğlu	21	Beyoğlu İki - Bir
Kadıköy	22	Kadıköy Çift İki
İstanbul	333	İstanbul Üç - Çift Üç
Beyoğlu	4444	Beyoğlu Çift Dört - Çift Dört
Kadıköy	5001	Kadıköy Beş - Çift Sıfır - Bir

Ek 5- Saltanat Telefon Rehberi

Esami	Adresi	Telefon No
Saray-ı Hümayun	Dolmabahçe.	Beyoğlu 25
Saray-ı Hümayun	Yıldız.	Beyoğlu 650

Hanedan-ı Saltanat - Şehzadegan Hazareti		
Veliahd-ı Saltanat Vahideddin Efendi Hazretleri	Dolmabahçe Çengelköy	Beyoğlu 252 Kadıköy 493
Ahmet Efendi Hazretleri	Kadıköy Moda C. 225	Kadıköy 289
Ahmet Nihat Efendi Hazretleri	Beşiktaş, Serencebey Yokuşu	Beyoğlu 1444
Burhanettin Efendi Hazretleri	Nişantaşı, Teşvikiye C.	Beyoğlu 2404
Seyfettin	Erenköy, Suadiye	Kadıköy 37
Selahattin Efendi Hazretleri (merhum)	Ortaköy, Çırağan Sarayı Feneryolu, Muradiye Köşkü	Beyoğlu 2042 Kadıköy 286
Ziyaettin Efendi Hazretleri	Haydarpaşa, İbrahimağa civarı	Kadıköy 136

Selatin-i İzam Hazeratı		
Refika Sultan Hazretleri	Feneryolu	Kadıköy 459
Şadiye Sultan Hazretleri	Nişantaşı	Beyoğlu 1622
Feride Sultan Hazretleri	Arnavutköy	Bebek 74

Damad-ı Hazret-i Şeh-riyari		
Enver Paşa Hazretleri	Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili, Ortaköy.	Beyoğlu 1885
Hami Beyefendi Hazretleri	Erenköy, Eski İstasyon C.	Erenköy 10
Nurettin Paşa Hazretleri	Gaziosmanpaşazade, Ortaköy	Beyoğlu 646

Saray-ı Hümayun (Padişahın oturduğu saray). Veliahd-ı Saltanat (tahtın adayı). Hanedan-ı Saltanat (Hükümdar ailesine mensup erkek). Şehzadegan-ı Hazerat (Abdülmecit ile Abdülaziz'in olgunluk çağına ulaşan oğulları ile bunların çocukları). Selatin-i İzam Hazeratı (Saltanat çevresi). Damad-ı Hazret-i Şehr-yari (Damatlar Hazeratı).

Kaynakça

Kitap ve Dergiler

Akalın, Besim Ömer, *Anne Olacaklara ve Annelere, Çocuk Yetiştirmek-Püerikültür,* İstanbul 1930, Ahmet İhsan Matbaası.

Akalın, Besim Ömer, *Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı, Püerikültür, Sağlam Çocuk, Sağlam Nesil, Sağlam Irk*, İstanbul 1939, Ahmet İhsan Basımevi, c. 1 ve 2.

Ankara Otomatik Telefon Rehberi, Birinci tab 1926, Ankara, Hakimiyet-i Milliye Matbaası 1926.

Ankara Telefon Rehberi 1955, s. 384.

Baltacıoğlu, Ali Y.*Cumhuriyetin Kamusal Bilince Armağanı TTOK/1923, Ulusa Adanan Bir Cumhuriyet Anıtı / Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu/1923,* Ankara 2009, s. 9-100.

Baltacıoğlu, Ali Y; Baltacıoğlu, İsmail H. "Türkiye'de Diş Hekimliği Eğitim ve Öğretimi (1908-1933),"*Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* Asuman Baytop Armağanı, Editör Feza Günergun, c. XI, sayı 1-2, 2009, s. 159-202.

Bayraktar, A. N. "Başkent Ankara'da Cumhuriyet Sonrası Yaşanan Büyük Değişim: Modern Yaşam Kurgusu ve Modern Mekânlar,"*Ankara Araştırmaları Dergisi* 2016, 4 (1), s. 71.

Demir, Tanju, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Haberleşme Kurumuna Dair Değerlendirmeler,*"Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları," Yıl: 2014/1-2, cilt 13, sayı 25-26, s. 1-25.

Istanbul Şehri Rehberi, 1934.

İST TLF RHB 16 (İstanbul Telefon Rehberi 1916), s. 9.

İST TLF RHB 38, s. 9, 40, 44, 69, 71, 81, 92, 94, 106, 112, 117, 118, 121, 136, 173, 174, 180, 188, 186, 207, 209, 211, 213, 214, 215, 218, 234, 235, 249, 253, 254, 257, 261, 262, 284,285, 288, 292, 311, 321, 344, 363, 370, 338, 490, 683-765.

İST TLF RHB 41, s. 457.

İST TLF RHB 44, s. 211, 246, 293, 294, 307, 308, 341, 366, 376, 379, 426.

İST TLF RHB 53, s. 731.

Meray, Seha L. *Lozan'ın Bir Öncüsü Prof. Ahmet Selahattin Bey (1878-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 1976, s. 82-3 (Yazar, Haldun Taner, *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1972'den iktisap etmiştir).

Özdemir, Naziye, *Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimi (1900-1938),* Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 26-29.

Sasanlar, Binnaz Tuba, *A Historical Panorama Of An Istanbul Neighborhood: Cihangir From The Late Nineteenth Century To The 2000s (Bir İstanbul Semti'nin Tarihsel Panoraması: On Dokuzuncu Yüzyıl Sonundan 2000'lere Cihangir),* Master of Arts, Bogaziçi University, 2006 (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

Yasalar

04.02.1924 gün ve 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu, m. 1, 30.

30.05.1926 gün ve 876 sayılı Ankara Şehri Otomatik Telefon Kanunu, m. 1 ve 2.

1928 tarih ve 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun.

08.06.1929 gün ve 1519 sayılı Ankara Şehri Otomatik Telefon Santralının Tevsii İçin Taahhüdat İcrasına Dair Kanun.

26/11/1934 gün ve 2590 sayılı Lakap ve Unvanların Kaldırılması Hakkında Kanun.

10.06.1936 gün ve 3026 sayılı İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükümetle şirket arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun.

12.06.1936 gün ve 3054 sayılı İstanbul Telefon Tesisatının Tesellüm ve İşletme Muamelelerine Dair Kanun, m. 1, 7.

25.04.1938 gün ve 3375 sayılı İzmir Telefon Tesisatının Satın Alınmasına Dair Hükümetle Şirket Arasında Akdedilen Mukavelenin Tasdiki Hakkında Kanun, m. 1.

24.06.1938 gün ve 3488 sayılı İzmir Telefon Tesisatının Tesellüm ve İşletme Muamelelerine Dair Kanun, m. 1, 6.

Sözleşme ve Talimatnameler

7 Rebuilahir sene 1278 Suret-i Hatt-ı Hümayun Mucibince Amel oluna. Memalik-i Mahruse-i Şahane'de Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname.

06.05.1911 tarihli sözleşme, m. 26.

05.12.1923 tarihli İmtiyaz Mukavele ve Şartnamesi.

26.08.1925 gün ve 2403 sayılı Ankara telefon Şebekesinin Suret-i Tesis ve İdaresi Hakkındaki Talimatnamenin Mer'iyete Vaz'ına Dair Kararname, m. 1 ve 3.

28.03.1926 gün ve 1/911 sayılı Ankara Otomatik Telefon Ücretleri Hakkında Başvekaletten Gelen Kanun Layihası ve Posta ve Telgraf Encümeni Mazbatası.

09.04.1935 gün ve 2/2295 sayılı Heyet-i Vekile kararı: Ordudaki Rütbeler ve Karşılıkları.

13.06.1936 günlü İstanbul Telefon Tesisatının Satın Alma Mukavelesi, m. 1, 9.

24.01.1938 günlü İzmir ve Civarı Telefon Tesisatının Satın Alınması Hakkında Mukavele, m. 1, 8.

Arşiv Kaynakları

BCA, 30-1-0/98-28, 07.07.1950 (Erişim Tarihi 14.03.2022).

BOA MF. MKT./1171-55-0, H. 28.05.1329 (Erişim Tarihi 12.02.2022).

BOA MF. MKT./1171-61-0, H. 29.05.1329 (Erişim Tarihi 12.02.2022).

Öz: Telefon Rehberleri kentlerin sosyal yaşamı üzerine fikir veren periyodik belgelerdir. Yerüstünde, yeraltında ve sualtında bulunan taşınır-taşınmaz, soyut-somut kültür varlıklarımız büyük ölçüde telefon rehberlerine yansımıştır. Diğer taraftan ticaret ve sanayinin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni yaşam biçimlerinin çeşitliliği ve özgürlüğü rehberlerden izlenebilmektedir.

Mahalleler, caddeler, sokaklar, çıkmazlar, merdivenler, yokuşlar, bayırlar, hanlar, köşkler, konaklar, palaslar, apartmanlar, resmi binalar, iskeleler, anıtsal ağaçlar, korular… ve bu olağanüstü ayrıcalıkları yaşayan, paylaşan kentliler. Telefon Rehberleri Doğa, Kültür ve Sanatın yenilenen envanter defterleridir. Demokrasinin, sosyal devletin tutanaklarıdır. Bütünlüğün, sürekliliğin, yenilenmenin tanıklarıdır.

Anahtar Sözcükler: Telefon, Telefon Rehberleri, Sivil Paşalar, İstanbul ve Ankara'nın Kültür ve Tabiat Varlıkları, Modernleşme, Mesleki Rantlar, Whittall (Vitol) Ailesi, İleri ve Talu Aileleri, *Gürbüz Türk Çocuğu*, Tayyare Cemiyeti, Dans Odası, Dişçi ve Ebeler.

X-Rays of Cities: Telephone Directories (1909-2005)

Abstract: Phonebooks are periodic documents that give an idea about the social life of cities. Our chattels-real estates, intangible-tangible cultural assets found above ground, underground and underwater are largely reflected in telephone directories. On the other hand, the diversity and freedom of new lifestyles that emerged with the development of trade and industry can be also followed from the guides.

Neighborhoods, avenues, streets, dead ends, stairs, slopes, downhills, inns, pavilions, mansions, palaces, apartments, official buildings, piers, monumental trees, groves… and citizens who live and share these extraordinary privileges. Seen in such a perspective, this article presents phone books as also renewed inventory books of Nature, Culture and Art as well as the reports of democracy and social state. They are witnesses of integrity, continuity, and renewal.

Keywords: Phone, phone guides, Civil Pashas, Cultural and Natural Heritage of Istanbul and Ankara, Modernization, Professional Annuities, Whittall (Vitol) Family, İleri and Talu Families, Precultur, Aircraft Society, Dance Room, Dentists and Midwives

M. Zekeriya (Sertel)'in İkinci Meşrutiyet Dönemi Yazılarında Solidarist/Dayanışmacı Düşüncenin ve Organizmacı Yaklaşımın Etkileri

Serdar KARA*

I. Giriş

Türk basın tarihinde önemli bir yere sahip isimlerden olan ve *Resimli Ay* dergisi, *Tan* gazetesi gibi çıkardığı yayınlarla tanınan M. Zekeriya Sertel, İkinci Meşrutiyet döneminde basın yayın hayatına girmiş, ilk eserlerini bu dönemde kaleme almıştır. Sonraki yıllarda özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nda kamplaşan Türk basınında ve ardından Soğuk Savaş döneminde "komünist" olarak yaftalanan M. Zekeriya Sertel'in 4 Aralık 1945'te Tan Baskını hadisesiyle matbaası yıkılmış ve gazetecilik yaşamı sona ermiştir[1]. Bir süre daha Türkiye'de kalmaya çalışmışsa da tutunamamış, 1951'de yurtdışına çıktıktan sonra adeta dünyanın dört bir yanında dolaştığı yaklaşık 25 senelik bir sürgün yaşamıştır.

Zekeriya Sertel'in iniş çıkışlarla dolu, neredeyse bütün bir 20. yüzyılın Türkiye ve dünya tarihi açısından bir panoraması denilebilecek hayatı hakkında bugüne kadar yapılan çalışmaların son derece az olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan az sayıda çalışmada daha çok Cumhuriyet dönemine, özellikle de "bol polemikli" *Resimli Ay* dergisi ve *Tan* gazetesini çıkarttığı döneme araştırmacılar

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü / ORCID: 0000-0001-6969-8054 / e-posta: serdarkaratarih@gmail.com.
Geliş Tarihi: 31 Mart 2022 / Kabul Tarihi: 24 Ekim 2022.
Bu çalışma Serdar Kara tarafından Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Necmi Uyanık danışmanlığında hazırlanan "Muhalif Bir Gazeteci ve Yazar Olarak Zekeriya Sertel" başlıklı doktora tezindeki verilerin genişletilmesiyle üretilmiştir.

[1] Serdar Kara, "Hatıralar Ekseninde Tan Matbaası Baskını (4 Aralık 1945)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. III Hatıratın Işığında Olaylar-Olgular ve İnsanlar, ed. Musa Gümüş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 253-270.

yoğunlaşmıştır. Onun düşünce hayatının temellerini oluşturan ve "bilinen" Zekeriya Sertel portresinin dışında kalan Meşrutiyet dönemi düşüncesine dair yazı hiç denecek kadar azdır.

Meşrutiyet döneminin genç yazarı M. Zekeriya, 1915'te evlendiği ve sonraları ünlü bir gazeteci olacak Sabiha Sertel'in aksine yaşamı boyunca komünizmi benimsememiştir[2]. Komünist ülkelerde yaşadığı dönemlerde de bunu açıkça ifade etmekten geri durmamıştır[3]. Kendisini yakından tanıyan birçok isim de onun komünist olmadığını hatta olamayacağını dile getirmişlerdir[4]. Zekeriya Sertel sürgün yıllarında yazdığı kitaplarında komünist olmadığını ancak komünizme düşmanlık da beslemediğini belirterek liberal düşünceli olduğunu ifade etmiş[5], kısmen kendisiyle çelişerek sosyalizmi bir kurtuluş yolu, ileri bir sistem olarak tarif etmiştir[6]. Görünürdeki bu çelişkinin temelinde ise M. Zekeriya Sertel'in ilk gençlik yıllarından beri liberalizm ile sosyalizm arasında bir üçüncü yol arayışı olarak nitelendirilebilecek solidarist düşünceyi benimsemesi yatmaktadır.

Takriben 1890 yılında o dönem Osmanlı Devleti'nin Selanik vilayetine bağlı Ustrumca kasabasında dünyaya gelen M. Zekeriya, gençlik yıllarında bir yandan eğitimine devam ederken diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin sorunları üzerine kafa yormaya başlamış ve çeşitli öneriler dile getirmiştir. Selanik'te faaliyet gösteren "Yeni Hayat Çevresi" içerisinde yer alan M. Zekeriya yakın arkadaşı Nebizade Hamdi ile *Yeni Felsefe Mecmuası* adında bir dergi çıkarmış ve *Hayat ve Şebab* adında bir kitap yazmıştır. Yazılarında ilk planda Ziya Gökalp'ın etkisi görülmekle birlikte düşüncelerinin esas kaynağı solidarist düşünce olmuştur. Bu çalışmada kendisinin Meşrutiyet dönemi fikir dünyası ele alınmış, savunduğu düşüncelerde solidarist/organizmacı anlayışın etkileri gösterilmeye çalışılmıştır.

II. Solidarist Düşüncenin Gelişimi ve Özellikleri

19. yüzyıl sonrası sanayileşmeyle beraber değişen dünyanın yeni yaşam koşulları ve üretim ilişkileri şehirlerde yaşayan kesimleri mağdur etmiş ve yüzyılın ikinci yarısında farklı okullardan gelen birçok sosyal bilimci Avrupa'da artan sosyal sorunları önlemek üzere arayışlara başlamıştır. Ortaya çıkan sorunların

[2] Sabiha Sertel'in yaşamı ve TKP içerisindeki faaliyetleri için bk. Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987; Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, Belge Yayınları, İstanbul 2001; *1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi) Tevkifatı, Esbabı Mucibeli Hüküm*, BDS Yayınları, İstanbul 2000; *TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı*, TÜSTAV, İstanbul 2002; *TKP MK Dış Bürosu 1965 Tartışmaları*, Derleyen Erden Akbulut, TÜSTAV, İstanbul 2004.
[3] Bilal Şen, *Anılar*, Söyleşi: Erden Akbulut, TÜSTAV, İstanbul 2008, s. 71; Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, İstanbul 2003, s. 206-207; Hayk Açıkgöz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, Belge Yayınları, İstanbul 2006, s. 505-506; M. Şehmus Güzel, *Fahri Petek:Bir Hayat Üç Can*, TÜSTAV, İstanbul 2009, s. 200.
[4] Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 351;Açıkgöz, *Anadolulu*, s. 506; Şen, *Anılar*, s. 71.
[5] Zekeriya Sertel, *Olduğu Gibi, Rus Biçimi Sosyalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 15.
[6] Zekeriya Sertel, *Rus Biçimi*, s. 118.

sorumlusu olarak gördükleri "laissez faire" liberalizmine alternatif sosyal modeller önermişlerdir[7].

Bu arayışlardan birisi olan solidarizm, köken olarak Roma dönemine kadar götürülmekle birlikte 19. yüzyılda Léon Bourgeois tarafından solidarizm adı altında derli toplu bir ahlak ve siyaset sistemi haline getirilmiş, 1870'te kurulan Üçüncü Fransa Cumhuriyet'inin resmî ideolojisi haline gelmiştir[8]. Üçüncü Cumhuriyet dönemine damgasını vuran ve Cumhuriyet Türkiye'sine de ilham kaynağı olan solidarizm Alfred Fouilée, Henri Marion, Léon Bourgeois, Emile Durkheim, Hippolyte Renaud gibi düşünürler tarafından savunulmuş, toplum, organizmacı bir temelde açıklanmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır[9].

Zafer Toprak'a göre solidarizm, 19. yüzyıl liberalizminin ve ona tepki olarak doğan sosyalizmin eksik ya da hatalı gördükleri yönlerini gidermek suretiyle bir üçüncü yol arayışı olarak ortaya çıkmıştır. Solidaristler, 19. yüzyılın hâkim ideolojisi olan liberalizmin çoğulculuğa açık tarafını, kültürel ve felsefi hoşgörüsünü benimsemişlerdir. Bireyi temel alan anlayışına katılmışlar, bireysel çabanın hem bireyi hem de toplumu yükselttiğine inanmışlardır. Solidaristler, rekabeti bir ayıklama ve ilerleme unsuru olarak vurgulamışlardır. Diğer taraftan liberalizmin "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışını, sosyal adaleti yadsıdığı gerekçesiyle, liberalizme yönelik eleştirilerinin temeline koymuşlardır. Solidaristlere göre, liberalizme tepki olarak doğan sosyalist/kolektivist düşünce sosyal adaleti sağlamak çabasıyla bu eksikliği gidermek istemişse de bunu otoriter yöntemlerle kurmaya çalışmış ve insanın varlık nedeni olan özgürlüğünü geri plana atmıştır[10].

Bu temel eleştiriler üzerine kendi görüşlerini oluşturan solidaristler, bir yandan teşebbüs serbestliğini savunurken, diğer yandan liberal/kapitalist toplumun sosyal adaletsizliklerine parlamenter yoldan çözüm arayışı içinde olmuşlardır. Yukarıda da belirtildiği üzere liberalizmin çoğulcu yönünü benimsemişlerdir. Sınıf çatışmasını ilerlemenin temel unsuru gören sosyalistlerin aksine bunu toplumsal dayanışmayı bozan bir olgu olarak değerlendirmişlerdir. Solidaristler, sosyal adaletin sağlanması için sınıf çatışması yerine toplumsal dayanışmayı savunmuşlardır. Liberal ekonomik anlayıştan ayrışıp devletin ekonomiye müdahil olmasını önermişlerdir[11].

---

[7] Burak Gürbüz, "F. Le Play'in Sosyal Barış Düzeni ile L. Bourgeois ve S. Weil'in Düşünsel İlişkileri: Dayanışmacılık (Solidarizm)", *Yıldız Social Science Review*, C. 5, Kasım 2019, No. 2, s. 171, 178.

[8] Z. F. Fındıkoğlu, "Hâkimiyet ve Hürriyet Prensipleri Karşısında Fransız Siyasi Fırkaları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1957, C. 21, No. 1-4, s. 7-8.

[9] Başak Bıçak, *Monarşiden Cumhuriyete Modernleşme: Fransız Cumhuriyetçiliğinin Osmanlı-Türk Modernleşmesine Etkileri*, Libra Kitap, İstanbul 2020, s. 131, 137-140.

[10] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, Bahar 1977, No. 1, s. 93-95.

[11] Zafer Toprak, "Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 1 Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, ed. Tanıl Bora; Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 313; Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist", s. 95.

Solidarizmin siyasi yelpazede nerede olduğuna ilişkin çeşitli görüşler mevcuttur. Taha Parla'ya göre solidarist düşünce son tahlilde yine kapitalizme varmaktadır. Solidarizmin üçüncü yol olduğu düşüncesine karşı çıkan Parla, solidarizmi kapitalizmin türevlerinden birisi olarak nitelendirmektedir[12]. G. Pirou ise Léon Bourgeois'nın öncülük ettiği solidarist ekolü "néo sosyalistler" olarak adlandırmıştır. Pirou'ya göre solidarizmin ruhunda liberalizmden ziyade sosyalizme yakın bir taraf bulunmaktadır. Zira ferdin hürriyetinden ziyade sosyal adaleti ön planda tutmaktadırlar[13].

Solidaristler, laissez faire liberalizmini sosyal eşitsizliği arttırdığından dolayı eleştirmektedirler. Aynı zamanda sınıf mücadelesini yürüten Marksist sosyalistlere karşı da bir tutum almışlar ve onları toplumsal düzeni bozucu faktörler olarak değerlendirmişlerdir. Hem bireyciliğe hem de sosyalist devletçilik anlayışına karşı çıkmışlardır. Léon Bourgeois, 1896 yılında yazdığı *Solidarité* adlı eserinde solidarizmi, iktisadi bilimler okulu ile sosyalist okul arasında sürekli devam eden çatışmanın önlenmesine yönelik bir sentez olarak tanımlamıştır. Bu iki sisteme getirdiği eleştiriler üzerinden solidarizmi geliştirmiştir. Bourgeois'nın solidarizm modelinde kişiler arası bağımlılık üzerine kurulu bir sosyal denge söz konusudur. İnsanlar arasındaki karşılıklı görevlere dayalı bağımlılık ilişkisi sayesinde toplumsal bir denge kurulacaktır. Bu toplum yapısında herkesin topluma karşı bir görevi, ödevi vardır. Rousseau'nun toplumsal sözleşmesinden esinlenerek "yarı toplumsal sözleşme" adını verdiği anlayışa göre her birey doğduğu andan itibaren topluma karşı borçludur. Borcunu ise çalışarak ödeyecektir. Bu bir isteğin ötesinde bir mecburiyettir[14].

Solidaristlere göre toplum, birbirine karşılıklı bağımlı ve işlevsel bakımdan birbirini tamamlayan parçalardan oluşan kendi içinde uyumlu bir bütündür. Bu uyumun devam ettirilmesi ve dayanışmanın sürdürülmesi toplumun yaşaması için başlıca gerekliliktir. Bu nedenle liberal toplum anlayışının, toplumu atomize edecek düzeyde bireyciliğine karşıdır. Bunun, toplumsal organizmanın dengesini yok edecek bir etki yaptığını savunur. Sınıf savaşına da benzer bir düşünce ile karşı çıkan solidaristler, bunun toplumsal sistemin sürdürülmesine zarar verdiğine ve uyumlu bütünü, organizmayı bozan bir olgu olarak değerlendirmişlerdir[15].

Bununla birlikte bireyin genel otorite karşısında göz ardı edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bu noktada korporasyonlar bireyi koruyan bir kurum olarak düşünülmüştür. Birey, mesleki korporasyonlar sayesinde devlet içinde erimeyecektir. Korporasyonlar, devlet ile birey arasında karşılıklı bir tampon

---

[12] Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 90-91, 203.

[13] Fındıkoğlu, "Hâkimiyet ve Hürriyet", s. 10.

[14] Gürbüz, "F. Le Play'in Sosyal Barış Düzeni", s. 172-176.

[15] Parla, *Ziya Gökalp*, s. 92-93, 129; Bahadır Eser-Hasan Yüksel, "Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyasası Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C. 8, No. 16, 2012, s. 187.

işlevi görecektir. Bireyle devleti birbirinin karşısına koymadığı gibi, devletin de bireye tahakkümüne bir engeldir[16].

Bourgeois'ya göre, insan hem birey hem de sosyal bir varlıktır. Birey olarak haklara sahip olmalıdır ama aynı zamanda sosyal bir varlık olarak çevresine karşı görevleri de olacaktır. İnsan sadece kendisi için var değildir. Bu nedenle Bourgeois, Fransız Devrimi'nin şiarı olan "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" ilkelerini "Dayanışma, Adalet ve Özgürlük" şeklinde değiştirmiştir. Muhafazakârlığa mesafeli, laik düşünceye yakın bir tavır takınmıştır[17].

Devleti bir güvenlik sağlama aracı olarak gören Bourgeois, sosyal yaşamın sorunlarını çözmek, sosyal düzeni tesis etmek için devletin var olması gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte devlet de insan yapımıdır, insanlar üstü bir kurum olmadığının farkındadır. Bourgeois, "laissez faire" liberalizminin kendi çıkarını düşünen bireyciliğine karşıdır fakat özelde bireyin faaliyetlerini desteklemektedir[18]. Girişimciliğe ve mülkiyet hakkına doğrudan bir müdahale söz konusu değildir. Aksine toplumsal sınıfları reddederek yerine iş bölümü ekseninde oluşan, birbirlerine bağımlı temel meslek gruplarından korporasyonlar koymaktadır[19].

Özetle solidarizm, serbest teşebbüse, mülkiyet dokunulmazlığına gölge düşürmeden ekonomide devlet müdahaleciliğini öneren, sosyal adaleti gerçekleştirmeyi hedefleyen, sınıf çatışmasının yerine uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı benimseyen bir anlayıştır. Toprak'ın belirttiği üzere "(…) süregelmiş toplumsal yapıyı veri olarak alan, kapitalist toplumun sosyal adaletsizliklerine parlamenter yoldan çözüm arayan evrimci bir düşünce, bir anlamda Bentham faydacılığının Fransa'daki ahlakçı görünümüdür"[20].

III. Türkiye'de Solidarizm

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasi inkılabı tamamlayacak bir toplumsal inkılap arayışına giren Osmanlı düşünürleri için sosyoloji büyük bir önem taşımıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı aydını "hürriyet" fikrine odaklanmıştı. "Hürriyet'in İlanı"ndan sonra ise odak noktası "içtimai inkılap" olmuş, topluma dair çözümlemeler yapılmaya çalışılmıştır[21]. Dolayısıyla sosyoloji, 1908 ertesinde Osmanlı topraklarında hızla yer edinmiş ve Toprak'ın ifadesiyle "her türlü derde deva" bir bilim olarak algılanmıştır[22].

İkinci Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra kurulan *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* ile birlikte Türkiye'de ilk defa tam anlamıyla felsefi denebile-

---

16 Parla, *Ziya Gökalp*, s. 98-99, 131-132.

17 Gürbüz, "F. Le Play'in Sosyal Barış Düzeni", s. 175-179, 183.

18 Gürbüz, "F. Le Play'in Sosyal Barış Düzeni", s. 175-183.

19 Eser-Yüksel, "Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm", s. 195-196.

20 Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist", s. 95.

21 Zübeyde Demircioğlu, "Türkiye'de Sosyolojik Düşüncenin Doğuşu: Düşünürler, Düşünce Çevreleri ve İlişkiler", *DTCF Dergisi*, C. 60, No. 2, Aralık 2020, s. 654.

22 Zafer Toprak, "Psikolojiden Sosyolojiye, Türkiye'de Durkheim Sosyolojisinin Doğuşu", *Toplumsal Tarih*, No. 238, Ekim 2013, s. 24.

cek bir hareket ortaya çıkmıştır[23]. Bu dergi çevresinde pozitivizm giderek terk edilirken, daha belirgin bir şekilde Spencer etkisi hissediliyor, yazarları evrim ve organik cemiyet fikirlerinde birleşiyorlardı[24].

İttihatçılara yakın kesim, yıkılmakta olan imparatorluğu kurtarmak, parçalanan toplumsal yapıyı bir arada tutmak kaygısıyla uzlaştırmacı bir toplum modeli arayışına girmiştir. Toplumsal yapıyı oluşturan tüm tabakaların uyum içerisinde olduğu modeller bu nedenle daha fazla kabul görmüştür. Dolayısıyla sınıflar arasında çelişkiyi vurgulayan Marx'tan ziyade Durkheim'ın dayanışmacı anlayışı ayrı bir önem kazanmıştır[25].

Türkiye'de Durkheim sosyolojisinin etkin olması Ziya Gökalp ile mümkün olmuştur[26]. Kurtuluş Kayalı, Ziya Gökalp'in, Prens Sabahaddin ile birlikte Türkiye'de sosyal bilimleri etkilemiş hatta şekillendirmiş kimseler olduğunu fakat her ikisinin de dar anlamda siyasetin içinde bulunduklarını ve yazdıklarının o dönem siyasetlerini yorumlar mahiyette olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'de sosyolojiyi, tarihi, folkloru, dili ve akla gelebilecek hemen her sosyal bilim dalını Ziya Gökalp'ın etkilediğini belirten Kayalı, Gökalp'ı Türkiye'deki bilimsel gelişmenin odak noktasında görmektedir[27].

Ziya Gökalp, Fransa'nın özellikle Almanya karşısında geri kalışını anlamak ve toplumda yaşanan problemleri çözmek amacıyla sosyolojisini tesis eden Durkheim'a benzer bir rolü Osmanlı'da üstlenmeye çalışmıştır[28].

19. yüzyılda en azından Kıta Avrupası'nda Fransızca hakimdir. Her ne kadar Osmanlı'da Fransız etkisi daha erken tarihlerde başlamışsa da bu dönemde Fransızca Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılan penceresi olmuştur. Öte yandan sosyoloji de bir bakıma Fransız icadıdır. Dolayısıyla Osmanlı'da gelişmekte olan "ilm-i içtima"da, Fransa'nın ve Fransız sosyolojisinin büyük etkileri olması kaçınılmazdır. Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sının resmî ideolojisi olan solidarizmin Osmanlı'da ve Cumhuriyet Türkiye'sinde hâkim hale gelmesi de son derece olağandır. Nitekim Durkheim sosyolojisi Anglosakson dünyadan önce Türkiye'de tanınmış, İngilizceden önce Türkçeye çevrilmiştir[29].

Fransa'da gelişen solidarist düşünceyi, özellikle de Durkheim'cı anlayışı, tesanütçülük (dayanışmacılık) adıyla Osmanlı düşünce hayatına aktaran isim Ziya Gökalp olmakla birlikte[30] Selanik'te Ziya Gökalp'ın çevresinde yer alan gençler-

---

23 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 215.

24 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 234; Toprak, "Psikolojiden Sosyolojiye", s. 26.

25 Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat, İnkılap ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 43-44.

26 Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 162.

27 Kayalı, *Yol İzleri*, s. 59, 70-71.

28 Yıldız Akpolat, "Ahmed Şuayıb (1876-1910), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)*, C. I, Derleyen M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008, s. 137.

29 Toprak, "Psikolojiden Sosyolojiye", s. 31-32.

30 Ekin Erdem, "Jön Türklerden Cumhuriyet'e Osmanlı-Türk Siyasal Düşüncesi'nde Fransız Etkisi ve Kuramsal Perspektifler: Liberalizm, Pozitivizm, Solidarizm", *Paradoks*, C. 11, No. 1,

den M. Zekeriya'nın ilk yazılarında -Gökalp'tan evvel- Durkheim'ın etkisi olduğu görülmektedir.

Ülken'e göre *Yeni Felsefe Mecmuası* ile *Milli Talim ve Terbiye Mecmuası*'nın tercümeleri bir kenara bırakılırsa Durkheim'ın tesiri diğer sosyoloji akımlarıyla kıyaslandığında ülkeye daha geç girmiştir. Gökalp'taki Durkheim etkisi 1913 sonrasında görülmeye başlanmış, 1915 sonrasında Durkheim'ın tesiri giderek artmıştır[31].

Ülken'in yukarıda verdiği tarihleri, çalışmanın konusu olan M. Zekeriya açısından değerlendirildiğinde iki özelliğe dikkat çekilebilir. İlki Durkheim'ın etkisi Gökalp'tan önce de Osmanlı düşünürleri arasında benimsenmeye başlanmıştır. M. Zekeriya'nın 1911-1912 yıllarına tekabül eden *Yeni Felsefe Mecmuası*'ndaki yazılarında ve 1911 tarihli *Hayat ve Şebab* adlı kitabında Durkheim ve solidarizm etkisi belirgindir. M. Zekeriya, Fransa'da Durkheim'ın öğrencisi olmadan evvel solidarist düşünceye yakındır. İkinci olarak Ziya Gökalp her ne kadar M. Zekeriya gibi dönemin gençlerinin "mürşidi" durumunda olsa da burada karşılıklı bir etkilenmeden de söz edilebilir. 1913-1914 yıllarında Sorbonne'da Durkheim'dan sosyoloji dersleri alan ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından İstanbul'a dönen M. Zekeriya'nın da Ziya Gökalp üzerinde ciddi bir tesiri olması akışa uygun bir durum olarak gözükmektedir.

Osmanlı erken sosyolojisinde Herbert Spencer ve onun organizmacı anlayışı da önemli bir yer tutmaktadır[32]. Durkheim sosyolojisinde de görülen, biyolojiden faydalanarak toplumu bir organizma olarak ele alıp açıklamaya çalışan organizmacı anlayışın etkisini Meşrutiyet düşünürlerinde sıkça görmek mümkündür[33]. Her ne kadar Emile Durkheim, Gabriel Tarde ve Herbert Spencer'ın temsil ettikleri anlayışların farklı birer çizgiyi ifade ettikleri belirtilse de[34] Spencer'ın ve onun görüşlerini Fransa'da devam ettiren René Worms'un[35] ortaya koyduğu organizmacı yaklaşım, toplumun ortak çıkarlara dayalı bir organizma olarak değerlendirilmesi yönüyle solidarist düşünceye önemli bir dayanak sağlamıştır.

Alfred Fouillée'yi ilk haber veren, Durkheim düşüncesinden özet şeklinde de olsa ilk bahseden isim Ahmet Şuayip[36], pozitivizme dayanarak sosyolojiye girmiş ve biyolojik sosyoloji anlayışından faydalanmıştır. René Worms'un organizmacı yaklaşımını incelemiştir[37]. Şuayip, iş bölümünün ve dayanışmanın önemini vurgularken Durkheim'ın anlayışına yaklaşmıştır[38]. Bedi Nuri ise Comte'dan Spen-

Ocak 2015, s. 16-17; Süleyman Hayri Bolay, "M. Ziya Gökalp (D. 1876 – Ö. 1924)", *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi*, C. 1 Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasî, İdarî ve Sosyal Düşünce Temsilcileri, ed. Süleyman Hayri Bolay, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s. 384.

31 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 245, 454-456.

32 Toprak, "Psikolojiden Sosyolojiye", s. 27.

33 Toprak, "Psikolojiden Sosyolojiye", s. 27.

34 Toprak, "Psikolojiden Sosyolojiye", s. 23, 28.

35 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 237.

36 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 202, 209.

37 Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 219, 223-224.

38 Akpolat, "Ahmed Şuayıb", s. 137.

cer'a geçiş halkasını oluşturmuştur[39]. Pozitivizmin etkilerini sürdürmekle birlikte cemiyetin bir uzviyet olup olmadığı ve uzviyetin ne şekilde meydana geldiği sorusuyla ciddi bir şekilde ilgilenerek organizmacı düşünceden yana çeşitli dergilerde yazılar yazmıştır[40]. Ayrıca Bedi Nuri, solidarizmin bir takım risk faktörlerini içerdiğini göz önünde bulundurmakla birlikte bazı faydalar içerdiğini de dile getirmiştir[41]. Bedi Nuri'nin kardeşi Satı Bey de bu konuyu ele alarak uzviyetleri birer cemiyet, cemiyetleri ise birer uzviyet olarak değerlendirmiş, uzviyetlerde de cemiyetlerde de çeşitli dereceler ve farklı dayanışmalar olduğunu savunmuştur[42].

Solidarizm, İkinci Meşrutiyet döneminden başlayarak düşün hayatının önemli terimleri arasına girmekle kalmamış Cumhuriyet döneminde de güçlü bir akım olarak varlığını sürdürmüştür. Tek parti döneminin sosyolojik düşüncesine ve felsefesine hâkim olmuştur[43]. Zira solidarist model, Türkiye'nin batılılaşma serüveninin tarihsel gelişim çizgisiyle de uyumluydu. Türk Batılılaşmasında önemli bir yeri bulunan Fransız tipi modernleşme, İkinci Meşrutiyet'teki "düzen içinde ilerleme" prensibine uygun olarak solidarist düşüncede kendisini bulmuş ve Cumhuriyet döneminde de etkilerini sürdürmüştür[44].

Parla'ya göre Gökalp'ın savunduğu solidarist korporatizm, felsefi-ideolojik düzeyde Türk siyasal zihniyetinin egemen ideolojisi olmuştur. Tek parti döneminden askeri darbelere varıncaya kadar Gökalp'ın solidarist korporatizminin etkileri görülmektedir. Kemalist ideoloji de kimi sapmalara karşın esas olarak Gökalp'ın solidarist korporatizminin sınırları içerisinde kalmıştır[45].

Meşrutiyet döneminde genç bir aydın olarak yazı hayatına giren M. Zekeriya'nın düşüncelerinde de hem solidarizmin hem de organizmacı anlayışın etkileri görülmektedir. Zafer Toprak, Türkiye'ye solidarizmi ve onun devlet felsefesi olan halkçılık anlayışını getirenler arasında İttihatçı çevreler olduğuna dikkat çekerek Ziya Gökalp, Tekin Alp, Yusuf Kemal (Tengirşenk), Necmeddin Sadık (Sadak) gibi isimlerin yanında M. Zekeriya'yı da saymaktadır[46]. M. Zekeriya yukarıda ismi zikredilen Fransız solidaristlerinden Alfred Fouillée ile 1911 yılında mektup yoluyla iletişim kurmuştur. Hatta Fouillée, M. Zekeriya'nın çıkarttığı *Yeni Felsefe Mecmuası*'na bir de yazı göndermiştir. Bu yazı *Yeni Felsefe Mecmuası*'nın Fransızca kapaklı 8. sayısında yayınlanmıştır. Yazının çevirisi ise M. Zekeriya tarafından yapılmış ve aynı derginin 9. ve 10. sayılarında "İçtimaiyat Nokta-i Nazarından Irkların Yekdiğerine Takarrubu" başlığıyla yayınlanmıştır[47]. Bir yıl

---

[39] A. Yılmaz Soyyer, "Bedi Nuri (1872-1913)", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)*, C. I, Derleyen M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008, s. 94.
[40] Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 228-232.
[41] Toprak, "Psikolojiden Sosyolojiye", s. 30.
[42] Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 234-240.
[43] Eser-Yüksel, "Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm", s. 187.
[44] Erdem, "Jön Türklerden Cumhuriyet'e", s. 18.
[45] Parla, *Ziya Gökalp*, s. 214-215, 220.
[46] Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist", s. 95.
[47] Cavit Orhan Tütengil, "Gökalp'a İlişkin Yeni Notlar", *Sosyoloji Konferansları*, 14. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1976, s. 176.

kadar sonra da M. Zekeriya, eğitim amacıyla gittiği Sorbonne Üniversitesi'nde Emile Durkheim'ın öğrencisi olmuş, derslerini ilgiyle takip etmiştir[48].

IV. Yeni Hayat Arayışı

İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonraki günlerde, ihtilalin fikrî merkezi olarak da nitelendirilebilecek Selanik'te Yeni Hayat adıyla bir aydın çevresi ortaya çıkmış, *Yeni Felsefe Mecmuası*, *Genç Kalemler* gibi dergilerde "Yeni Hayat" fikri savunulmuştur. Ziya Gökalp'ın öncülük ettiği genç düşünürler arasında M. Zekeriya da bulunmaktadır. Solidarist/organizmacı yaklaşımın özellikle de Emile Durkheim'ın düşüncelerinin bu çevrenin doğuşunda etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Durkheim'a göre, toplum ister acılı bir kriz, isterse beklenmeyen bir refah artışıyla sarsıldığında ve büyük dönüşüm yaşadığında, değer yargıları ve kural sistemleri alt üst olur ve "anomié" adını verdiği kuralsızlık durumu ortaya çıkar. İnsanın gereksinimleri ile istekleri arasında denge bozulur. Toplumdaki dengeyi sağlayan vazife bilinci kaybolur. Doyurulması mümkün olmayan tutkular ve arzular bu kuralsızlık içerisinde sınırsız bir hale gelir ve bireyi intihara doğru sürükler. Avrupa'da Sanayi Devrimi sonrası gelişen ve değişen iş bölümüyle birlikte mekanik dayanışmaya dayalı toplum yapısı aşınmıştır. Bu süreçte ahlak, değişen toplumsal yapı kadar hızlı gelişim gösterememiş ve "anomié" ortaya çıkmıştır. Bu da toplumda bir buhrana yol açmıştır. Yine Durkheim'a göre bu durumu ortadan kaldırmak için eski ahlak anlayışını geri getirmeye çalışmak anlamsızdır. Organik topluma uygun yeni bir ahlaki sistem oluşturulmalıdır[49].

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle siyasi inkılabın tamam olduğuna inanan Yeni Hayat çevresi, sıranın toplumsal inkılaba geldiğine inanarak Durkheim gibi yeni koşullara, yeni dünyaya uygun olduğuna inandıkları "Yeni Hayat"ı aramaya ve kurmaya girişmiştir. Bu amaçla da sosyolojiye önem vermiş, Durkheim, Fouilleé, Bourgeois gibi Fransız düşünürlerini yakından takip etmeye başlamışlardır. M. Zekeriya da bu arayışın önde gelen temsilcilerinden birisi olmuştur. Selanik'te yayınladığı *Hayat ve Şebab* adlı kitapta gençliğe yeni bir ahlak öğütlemeye çalışmış, yine Selanik'te çıkardığı *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda bu yönde yazılar kaleme almıştır.

M. Zekeriya, bu ortamda devrimci bir tutum takınarak eskiyi yıkmayı hedeflemiş, akla ve mantığa aykırı gördüğü geçmişin kimi değerlerine karşı savaş açmıştır. Terakki edebilmek için kendilerini geçmişe bağlayan değerlerin, kayıtların yıkılmasını savunmuştur. Bu hususta ilk olarak gençlerin üzerine vazife düştüğünü dile getirmiştir[50]:

> (…) terakki edebilmek için zamana uymak, ve hatta o zamanda mevcut ve müesses itikatları, kayıtları beğenmeyerek kırmak ve ilerlemek lazımdır. Her zaman muhitin teessüs etmiş bir takım itikatları, kayıtları vardır.

---

[48] M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1968, s. 30.

[49] Emile Durkheim, *İntihar*, çev. Zühre İlkgelen, Pozitif Yayınları, İstanbul 2019, s. 247-248, 257-259.

[50] M. Zekeriya, "Kayıtları Kırılmalıdır!", *Yeni Felsefe Mecmuası*, No. 1, 15 Ağustos 1911, s. 21-22.

> Bu itikatlar avam tarafından tahrif olunmuş ve kendi seviyelerine muvafık bir şekle kalb edilmiştir. Avam bu itikatlarıyla o cemiyeti maziye rapt ederek ileri gitmekten men ettiği gibi cemiyeti de kendisine esir eder. Bir cemiyet için en büyük terakki hatvesi avamın ve zamanın bu fikrî esaretinden kurtulmaktır. Bu vazife ise bilhassa gençlere terettüp eder.
>
> İşte bizde, gençlere düşen vazife avam tarafından vaz' edilen bu kayıtları kırmak, ve ilerlemektir, içtimai, ahlaki, iktisadi, ne olursa olsun aklın, mantığın kabul edemeyeceği bu saçmaları paralayıp geçmektir.

M. Zekeriya, Durkheim'da da olduğu üzere yeni değerler oluşturmayı, yeni bir toplum yaratmayı özetle "Yeni Hayat" kurmayı hedeflemiştir[51]:

> Ve bilmelidir ki bizim terakkimiz, avamın adi seviyesine göre tesis ettiği bu kıymetleri yıkarak yeni ve hakiki kıymetler vaz' etmek sayesinde mümkündür. Bu yaşamak için en evvel icra edilmesi lazım gelen bir vazifedir. Anlaşılıyor ki gençlerimiz büyük ve zaruri bir mübarezeye atılmak mecburiyetindedirler: Eski hayatımızın ahlaki, içtimai, ailevi kıymetlerini yıkmak ve bu bapta eski kıymet mürevvicleriyle mübareze etmek.

Kurulacak olan Yeni Hayat'ın akıl ve mantığa dayanması gerektiğini savunan M. Zekeriya, bunun dışında kalan kayıtları terakkiye engel olarak görmüş ve "içtimai birer maraza" olarak nitelendirmiştir[52].

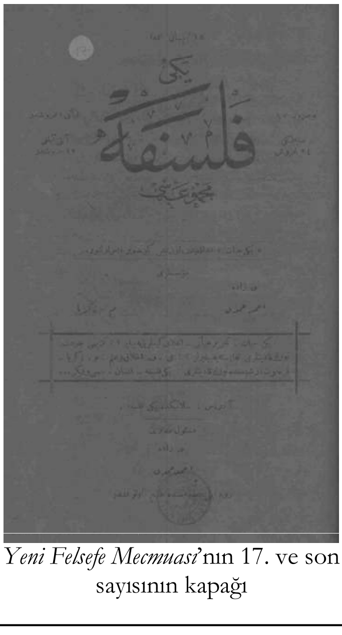

Yeni Felsefe Mecmuası'nın 17. ve son sayısının kapağı

Bu bağlamda aklı ve mantığın gerektirdiklerini tespit ederken meselelerin tabii olup olmamasını ölçüt almıştır. Utanma duygusunun ve ayıp kavramının kökenine ilişkin yazdığı bir yazıda insanları kısıtlayan kayıtların sıkılığından şikâyet ederken, bu kayıtların aklın ve mantığın icap ettirdiği daireye münhasır bırakılmasını savunmuştur. M. Zekeriya'ya göre tabii olan şeylerin ayıp olmaması gerekmektedir. Bir şey tabii ise icrası da zaruridir. Zaruri olan bir şeyin icrasını ayıp olarak telakki etmek mantıksızlıktır[53].

M. Zekeriya'nın Yeni Hayat'a ilişkin aşağıda detaylandırılacak önerilerinde ise daha çok palyatif çözümler sunulmaktadır. Söylemlerindeki devrimci ton daha çok düşünsel alanla sınırlı kalmış, özellikle de üretim ilişkilerine dair radikal bir değişim öngörmemiştir.

---

[51] M. Zekeriya, "Kayıtları", s. 23

[52] M. Zekeriya, "Kayıtları", s. 23

[53] M. Zekeriya, Ayıp Ne Demektir? *Yeni Felsefe Mecmuası*,No. 4-10, 13 Ekim 1911, s. 20.

V. Toplumun Bir Organizma Olarak Değerlendirilmesi ve Vazife Bilinci

M. Zekeriya, toplumu ele alışı bakımından solidarist anlayışa oldukça yakın durmaktadır. Solidaristler gibi toplumu bir içtimai uzviyet/organizma şeklinde değerlendirmekte, beden metaforunu sıkça kullanmaktadır.

M. Zekeriya'ya göre, birey/fert, toplumu oluşturan hayat sahibi canlı bir parça, bir azadır. Canlı bir organizmada, azalardan herhangi birisinin görevini ifa edememesi nasıl bütün yapıyı etkiliyorsa benzer bir durum içtimai organizma için de geçerlidir. Fertlerden herhangi birisinin toplumda üzerine düşen vazifeyi yerine getirmemesi içtimai organizmanın sekteye ve atalete uğramasına yol açacaktır. Bu nedenle bireylerin toplumsal yapı içerisinde üzerine düşen vazifenin bilincinde olması büyük önem taşımaktadır[54]:

> Heyet-i içtimaiye öyle bir 'kül'dür ki ecza-yı ferdiyeleri onun hayatını temin için kendilerine tahmil edilen vezaifi ifa ile mükelleftirler. Bir nebat ve hayvanın aza-yı muhtelifesinin olduğu gibi bir millet efradının da heyet-i umumiyeye karşı birtakım vezaif-i hususiyeleri vardır. Bu nokta-yı nazardan cemiyetler uzviyetlere müşabihtirler; bir millet efradı bir uzviyeti terkip eden binlerce zihayat ecza-yı ferdiye gibidir. Uzviyat-ı hayvaniye ve nebatiye de olduğu gibi uzviyat-ı içtimaiyede de ecza ve aza-yı mürekkebeden birinin ifa-yı vazife edememesi [?] uzviyet-i içtimaiyenin düçar-ı sekte ve atalet olmasını intaç eder. Her ferdin hata veya sevabından bu uzviyet müteessir olur. Çünkü uzviyet-i içtimaiyenin vezaif-i umumiyeyi tamamen ifa edebilmesi her cüzün muvazzaf olduğu vezaif-i hususiyeyi bitamamiha ifa etmesine mütevakkıftır.

M. Zekeriya, bireyin toplum içerisinde üzerine düşen vazifeyi bilmesini, bunun önemini idrak edip uygun bir şekilde davranmasını "Terbiye-i Milliye" olarak adlandırmaktadır. Terbiye-i Milliye'nin gayesi, milli vazifenin belirlenmesi ve herkesin üzerine düşen vazifenin icra olunmasını temindir. Bir milletin efradından isteyeceği şey vazifenin kalplerde kökleşmiş bulunması ve onu yapacak kabiliyette bulunmasıdır. Bireyi toplumdan ayrı bir unsur olarak görmeyen M. Zekeriya, toplumdaki bireylerin menfaatlerinin cemiyetin menfaatleriyle daima müşterek olduğunu savunmuştur. Terbiye-i Milliye'ye sahip bir toplumda fertler, mensubu olduğu topluma karşı vazifelerinin farkındadır. Bir milletin yükselişi veya düşüşü hangi rejimle yönetildiğinden ziyade Terbiye-i Milliye'ye sahip olup olmamasıyla ilişkilidir[55].

Vazife kavramına, mürşidi Ziya Gökalp gibi büyük önem veren M. Zekeriya her ferdin mensup olduğu içtimai heyete karşı bazı vazifelerinin bulunduğunu savunmaktadır. M. Zekeriya'ya göre, bir organizma olarak değerlendirdiği toplumsal yapı içerisinde her parçanın üzerine düşen bir vazife bulunmaktadır. Terbiye-i Milliye'ye sahip toplumlarda fertler üzerlerine düşen vazifeyi takdir ve

---

[54] Nebizade Ahmed Hamdi-M. Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, Rumeli Matbaası, Selanik 1327, s. 121.

[55] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 160-162. Benzer düşünce tarzı Ahmet Şuayip, Prens Sabahattin gibi isimlerde de görülmektedir. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 220.

ifa edebildiklerinden toplumsal yapıda ahenk ve intizam kurulur. Bireyin çıkarları ile toplumun çıkarları ortaklaşır. Bu sayede ilerleme sağlanır[56].

Hayat ve Şebab adlı eserde bunu şöyle izah etmektedir[57]:

> Efrad-ı millet iyi bir terbiye-i milliyeye sahip olurlarsa bir uzvu, bir cüzü bulundukları heyete karşı ne gibi vezaif ile muvazzaf olduklarını takdir ederler ve ihtiyacatı müştereken istifa etmek ve tecavüzat-ı hariciyeye karşı mukavemet için bir muavenet-i mütekabile ile birleşmek, yekdiğerine revabıt-ı samimiye ile merbut bulunmak lazım geldiğini, yekdiğerinin nafi ve zararında -doğrudan doğruya veya bilvasıta- alakadar olduklarını, menafi-yi şahsiyelerini menafi-yi umumiyeye tevfik eylemek icap ettiğini anlarlar. Bunlar anlaşıldıktan sonra ise efrad-ı cemiyet arasında sıkı, samimi bir merbutiyet, hakiki bir ittihat vücuda gelir ve herkes cemiyet içindeki mevkiinin neden ibaret bulunduğunu ve gerek şahsi, gerek cemiyeti için ne suretle çalışmak icap ettiğini ve mesaisinin nasıl bir gayeye tevcihi lazım geldiğini takdir eder, vezaif-i milliye bir ihtimam-ı tam ile icra edilmeye, heyet-i içtimaiyede bir ahenk ve intizam-ı umumi cereyan etmeye başlar, faaliyet tezayit eder, cemiyet de mazhar-ı terakki ve tekamül olur.
>
> Terbiye-i milliyeleri noksan efrada malik olan heyet-i içtimaiyeler ise mahrum-u terakki kalır, düçar-ı tedenni ve inhitat olurlar. Zira noksan terbiye-i milliye gerek binnetice heyet-i umumiyenin de alakadar olduğu vezaif-i hususiyenin, gerek doğrudan doğruya heyet-i içtimaiyeye müteallik vezaif-i umumiyenin takdir edilememesini mucip olur ki bu, ahenk-i umumi-yi cemiyetin muhtel ve uzviyet-i içtimaiyenin rahnedâr olmasını intaç eder.

Léon Bourgeois gibi her bireyin dünyaya borçlu olarak geldiğini belirten M. Zekeriya, bu borcun bireyin çevresiyle olan münasebetinin genişledikçe arttığını savunmaktadır. Bireyin dünyaya geldikten sonra ilk olarak muhitine, ardından mensubu olduğu çevreye ve nihayet bütün beşeriyete karşı borçları vardır[58]:

> Bugün içindir ki bir garp âliminin dediği gibi biz dünyaya borçlu olarak geliriz. Doğduğumuz andan itibaren birçok kişilere birçok deynimiz mevcuttur. Münasebat ziyadeleştikçe bu borç da tevsi eder, hayatta kat-i merahil ettikçe artar. Nihayet bütün muhitimize, bütün ekaribimize medyun olmakla kalmayarak bütün beşeriyete karşı azim bir hamule-yi deyn ve şükran yükleniriz.

M. Zekeriya, bireyin vazifesini kendi ailesi ve milleti ile sınırlandırmayarak bütün insanlığa teşmil etmiş, buradan yola çıkarak milliyetçilik ile organizmacı anlayışı uyumlu bir hale getirmiştir.

---

[56] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 120-121.
[57] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 121-122.
[58] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 204.

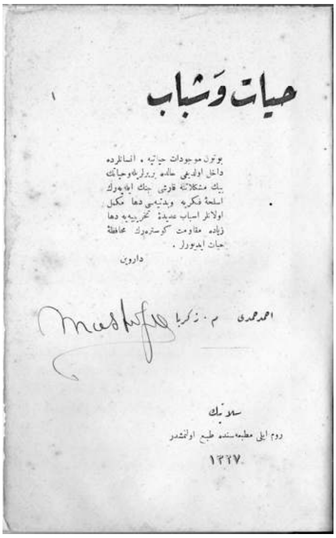

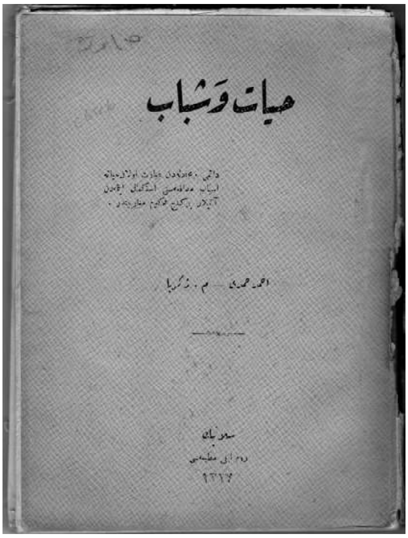

Hayat ve Şebab adlı eserin iç ve dış kapakları

VI. Organizmacı Yaklaşım Çerçevesinde Türk Milliyetçiliği ve Beşeriyet Telakkisi

M. Zekeriya'nın gençlik yıllarına tekabül eden İkinci Meşrutiyet döneminde yazılarından olmasa da anılarından, çeşitli demeçlerinden ve kimi faaliyetlerinden bu yıllarda Türk Ocaklarına katıldığı, Türkçü düşünceye yakın bir isim olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde çıkarmış olduğu *Turan* isimli gazete de onun Türkçü-Turancı düşünce dünyasına ilişkin önemli bir ipucu vermektedir[59].

Zekeriya Bey'in Meşrutiyet dönemi yazılarında Türkçülük meselesi doğrudan bir problem olarak ele alınmamakla birlikte özellikle beşeriyet üzerine yaptığı değerlendirmeler onun organizmacı/dayanışmacı bir perspektifle bu meseleye yaklaştığını göstermektedir. M. Zekeriya'nın milliyetçilik anlayışı, diğer milletleri dışlayıcı bir anlam taşımamaktadır. Milleti, beşeriyetin bir alt grubu olarak görmüş ve diğer milletleri de eşit haklara sahip başka bir parça olarak değerlendirmiştir[60].

---

[59] Sertel, *Hatırladıklarım*, s. 47-50; Zekeriya Sertel: "Mücadele Silahsız Olmalı", *Milliyet*, 5 Mart 1977, No. 10536, s. 7. 1930 yılında Zekeriya Sertel ile Hamdullah Suphi Tanrıöver arasında yaşanan bir tartışmadan anlaşıldığı kadarıyla Zekeriya Sertel en azından bir süre Türk Ocaklarına üye olmuştur (bkz. M. Zekeriya, "Halifelerin Uşağı, Milliyet Bezirgânı, Sahte İnkılapçı Hamdullah Bey'e", *Son Posta*, 8 Kasım 1930, No. 104, s. 7). Zekeriya Sertel'in Türk Ocaklarına dayanan dostluklarına bir örnek olarak Tan Baskını esnasında İstanbul Valisi olan Lütfi Kırdar gösterilebilir. Zekeriya Sertel, sonraki yıllarda verdiği bir demeçte Lütfi Kırdar ile dostluğunun Türk Ocaklarına uzandığını belirtmiştir. Bu dostluğa dayanarak Tan Baskını gerçekleşmeden hemen önce Lütfi Kırdar'ı aramış ve kalabalığa karşı önlem almasını istemiştir (Can Dündar, *O Gün*, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 24).

[60] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 204, 212.

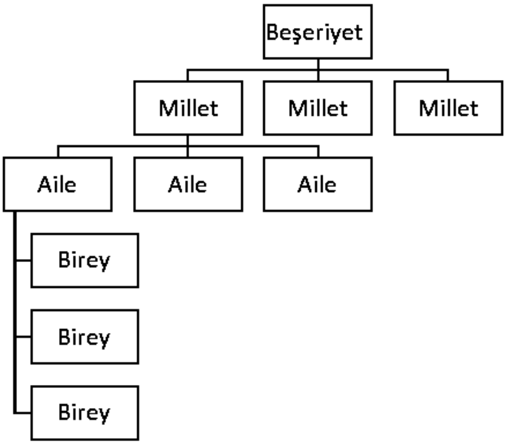

Tablo 1: M. Zekeriya'ya Göre Beşeriyet Milletlerin, Milletler Ailelerin, Aileler ise Bireylerin Bir Araya Gelmesiyle Oluşan Ortak Çıkarlara Sahip Bir Organizmadır.

M. Zekeriya'ya göre içtimai temayüller birbirleriyle çelişmeyecek surette aksine ortak çıkarlara dayanan, dışa doğru genişleyen iç içe halkalar şeklindedir. Merkezdeki bireyin çevresi, aileden başlayarak beşeriyete doğru genişlemektedir. Bu çerçevenin ilk aşaması insanın ailesine duyduğu bağlılıktır. Sonraki aşamada vatanına/milletine duyduğu bağlılık duygusu gelir. Üçüncü ve son aşamada ise bireyin beşeriyete muhabbeti bulunmaktadır. Beşeriyete duyulan muhabbet, vatanperverlik düşüncesiyle çelişmemektedir. Aileye olan bağlılık vatan sevgisini engellemediği gibi, vatana duyulan bağlılık da insanlığa hizmetle çelişmemektedir[61].

M. Zekeriya'ya göre vatanperverlik duygusunu diğer milletlere düşmanlık olarak benimseyenler şovenler ve müfrit milliyetçilerdir. Bu anlayış ise insanlara sürekli savaştan ve kavgadan başka bir şey getirmeyecek hem beşeriyete hem de kendi milletlerine zarar verecektir. M. Zekeriya'nın solidarist/organizmacı milliyetçilik anlayışında ise buna yer yoktur[62]:

> Yalnız isteriz ki vatanperverlik yanlış anlaşılmasın. Vatan kelimesinden hudut haricinde bulunanlar için bir mana-yı husumet çıkarılmasın, her nerede olursa olsun, herhangi tabiiyeti haiz bulunursa bulunsun ben-i nevimiz hakkında bir kardeş muhabbeti beslensin, ve buna vatanperverliğin, hissiyat-ı vatanperveranenin mani olamayacağı anlaşılsın; bir aileye merbutiyet vatana karşı muhabbetperverde edilmesine nasıl mani olamıyorsa vatan muhabbetinin de hab-ı beşeriyete bir mani teşkil edemeyeceği takdir edilsin; hususiyle insanların birbirine ne kadar muhtaç ve müftekir bulundukları hiçbir zaman nazar-ı dikkatten dun tutulmasın. Sırf vatan haricinde bulundukları, başka bir memleket ahalisinden oldukları için bir İngilize, bir Bulgara, bir Yunanlıya düşman nazarıyla bakmak lazım geldiği zannedilmesin.

[61] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 49-51, 189, 208-210.
[62] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 208-210.

Bazıları vatanperverlikle hab-ı insaniyeti iki dava-yı mütezat telakki ederler; vatana muhabbet için hariç-ezvatan bulunanlara düşman nazarıyla bakmak lazım geldiği, muhabbet-i vataniyeye malikiyet milel saire efradına karşı bir hiss-i husumet beslemekle kabil olabileceği zannında bulunurlar. Kin ve hasetle gözleri kapanan veyahut nahvet ve gurur ile kendilerini aldatan böyle kimseler milletlerinin tealisinin yalnız silah kuvvetiyle, mazide olduğu gibi galibiyat-ı mütemadiye ile temini mümkün olabileceği iddiasındadırlar. Bunlar şovenler, müfrit milliyetperverlerdir ki fikir ve ehilleri tamim ve intişar edecek olsa beşeriyetin edvar-ı kadimede olduğu gibi geceli gündüzlü muharebat ile emrar-ı eyyam etmesi, insanların daima birbirlerinin kanını dökmeğe çalışması, daima harp ve vega, daima dövüşmek, ifna-yı vücut eylemekle uğraşması lazım gelecekti. Vatanperverliği bu suretle anlayan efradın efkâr ve efal-i müfritanelerinden yalnız beşeriyet değil, fakat bizzat millet, vatan da hasarata düçar olur, terakki edeceği yerde tedenniye mahkûm kalır. Zira: Her millet terakki ve teali edebilmek için sulh ve sükûn içinde çalışmaya mecburdur. Hâlbuki şovenlik cemiyeti daima hal-i harpte, huzur ve rahatı münselib bir halde yaşamak tehlikesine maruz bırakır.

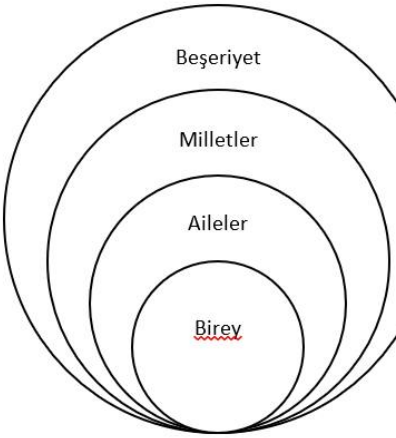

Tablo 2: M. Zekeriya'ya göre insanın içtimai temayülleri, bireyden başlayarak insanlığa genişleyen iç içe geçmiş halkalar şeklindedir.

Zekeriya Bey'in bu fikirleri, kendisinden çokça etkilendiği Ziya Gökalp'ın milliyetçilik anlayışıyla çelişmemektedir. Parla'ya göre Gökalp, uluslararası uygarlık bütünlüğü içinde ulusal-kültürel çeşitlilik görüşüne varmaktadır. Gökalp'ın milliyetçiliği ırkçı-yayılmacı olmayan, eşitlikçi bir milliyetçiliktir. Bir ulusla başka bir ulus arasında içkin bir çelişki yoktur. Aile, ulus bağları arasında birtakım gerilimler bulunabilir. Ancak sosyoloji biliminin de yardımıyla gereksiz çatışmaların önlenmesi, uyum ve dengenin sağlanması mümkündür[63]. Gökalp'a göre milletler insanlığın parçalarıdır ve medeniyet bakımından bir cinsten ola-

[63] Parla, *Ziya Gökalp*, s. 56, 61, 117.

bilmekle beraber kültür bakımından ayrılırlar[64]. Diğer taraftan Gökalp'ın özellikle de şiirlerinde görülen romantik anlayışa M. Zekeriya'da rastlanmamaktadır.

Bu milliyetçilik anlayışının siyasi yansımalarının ne olacağına sorusuna dair M. Zekeriya'nın bu dönemki yazılarından bir cevap bulabilmek güçtür. Öte yandan benzer fikirleri dile getiren Meşrutiyet dönemi düşünürlerinden Satı Bey, M. Zekeriya gibi insan toplumlarının geleceğini dayanışma ve iş bölümünde görmüş, dahası M. Zekeriya'dan farklı olarak bunun siyasi bir yansıması olarak zamanla ülkelerin birleşmesiyle büyük konfederasyonların kurulması ihtimalini dile getirmiştir[65]. M. Zekeriya'nın Meşrutiyet dönemi yazılarında böylesi bir öneri görülmemekle birlikte onun bu fikre çok da uzak olmadığı iddia edilebilir. Zira fikirlerinin siyasi yansımasının böyle bir yapıyı işaret ettiği söylenebileceği gibi, daha sonraki yıllarda, İkinci Dünya Savaşı koşullarında Balkanlar'da bir federasyon-konfederasyon kurulmasına dair kimi öneriler dile getirmiştir[66].

Hem Gökalp'ın hem de M. Zekeriya'nın bu husustaki düşüncelerinde Fransız solidaristlerinden Emile Durkheim'ın organizmacı yaklaşımının etkileri görülmektedir. M. Zekeriya, sonraları öğrencisi olacağı Durkheim'ın ve diğer solidaristlerin organizmacı yaklaşımını milliyetçilik anlayışına uyarlamıştır. Beşeriyeti oluşturan milletler arasında müşterek çıkarlar ve karşılıklı bağımlılık söz konusudur. İnsanlığın gösterdiği terakkiyle beraber ihtiyaçlar artmış, iş bölümü ziyadeleşmiş, milletler her zamankinden daha fazla birbirlerine muhtaç olmaya başlamışlardır[67]:

> İnsanların yekdiğerinin muavenetine olan ihtiyaç ve iftikarları hergün tezayüd ve tevessü ederken, her hatve-i terakki insanları birbirine daha ziyade takrib ederken nasıl olur da efrad-ı beşerin yekdiğerine düşman, hasım nazarıyla bakmaları doğru olabilir. Azıcık düşünün bir şahıs cemiyet-i beşeriyeye karşı ifasına medyun olduğu vezaifi, teşekküratı pek kolaylıkla anlayabilir. Ne vakit umum insanlar aralarında mevcut bu revabıt-ı kuvviyeyi (?), bir şahsın heyet-i umumiye-yi beşeriyeye karşı mükellef bulunduğu vezaifi tamamen takdir edebilecek kadar terakki ederlerse işte o zaman hunin niza ve vegalar ortadan kalkacak, birtakım ihtirasat icra-yı tesirden aciz kalacak ve beşeriyet şiddetle muhtaç olduğu sulh ve sükûna mazhar olabilecektir.
>
> İnsanlara, yekdiğerine karşı nasıl bir mevkii haiz bulunduklarını, ne gibi vezaif-i insaniye ile muvazzaf olduklarını, cemiyet-i beşeriye azasını birer insan, birer kardeşten başka bir şey olmadığını anlatmak ve bu suretle bir muhabbet-i uhuvvetkarane tesis etmek.. İşte terbiye-yi içtimaiyenin gayesi!

Beşeriyeti değerlendirirken beden metaforunu kullanan M. Zekeriya vücudun herhangi bir uzvunda yaşanan bir acının bütün vücudu etkilediği gibi, dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan acının da herkes tarafından hissedilmesi lazım geldiğini belirtmiştir. Bir organizmada yaşanan herhangi bir sorun diğer

---

[64] Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 460.

[65] Toprak, "Psikolojiden Sosyolojiye", s. 30.

[66] Serdar Kara, Muhalif Bir Gazeteci Yazar Olarak Zekeriya Sertel, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2021, s. 350-353.

[67] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 205-206.

parçaları da etkileyecektir. Herhangi bir bireyin yahut bir milletin, vatanının veya beşeriyetin aleyhinde faaliyette bulunması aynı zamanda kendi menfaatlerinin de aleyhinde bulunması demek olacaktır. Bu nedenle M. Zekeriya'ya göre gerek kendi menfaatlerini gerekse milletinin menfaatlerini düşünen bir kişinin bütün insanlığı sevmesi lazım gelmektedir. Çünkü bireyin ve milletin menfaatleri, beşeriyetin menfaatleriyle ortaktır[68]:

> (…) beşeriyet ayniyle bir vücut gibidir. Nasıl bir uzvun bir tarafında hissedilen acı ile bütün vücut müteessir oluyorsa kürre-i arzın herhangi bir cihetinde vukua gelen bir hadiseden de umum beşeriyet rahatsız olur. Kürre-i arzın herhangi bir cihetinde bulunulursa bulunulsun bir memlekette vaki olan bir keşif de herkes için bir hisse-i intifa mevcuttur.
>
> Bu revabıt-ı kuvveye, efrad-ı beşeri birbirine bağlayan ihtiyacat-ı muhtelifedir ki kendilerini yekdiğerine karşı daima medyun-u şükran kılmış, herkesin birtakım vezaif-i insaniye ile muvazzaf olmasını icap ettirmiştir.

Kısacası M. Zekeriya bu dönemde Türkçü-Turancı düşünceyi, solidarist/organizmacı bir perspektiften ele almıştır. Yayılmacı ve saldırgan bir milliyetçiliği reddederek ortak çıkarlara dayanan, kültürel çeşitliliğe açık, beşeriyet çatısı altında toplanan organizmacı bir milliyetçilik anlayışını benimsemiştir.

VII. M. Zekeriya'da Sosyal Adaleti Sağlamanın Yolu; Sınıf Çatışması Yerine Sosyal Dayanışma

Hayatının her döneminde sosyal adaletsizlikler meselesine eğilmeye çalışan M. Zekeriya Sertel yazılarında -komünist olmakla itham edildiği dönemlerde dahi- solidarist bir yaklaşımla sınıf kavgasına olumsuz bir şekilde yaklaşmış ve çözüm olarak toplumsal dayanışmayı önermiştir[69].

İkinci Meşrutiyet dönemi yazılarında önerdiği çözüm toplumsal bir vazife olarak nitelendirdiği "muavenet", yardımlaşmadır. *Hayat ve Şebab*'ta muavenet şöyle tanımlanmaktadır: "Muavenet; maddeten ve manen bir dereke-i pestiye sükût etmiş olan hemcinslerimizin i'la-yı ahlakına ve temin-i refah ve saadetlerine çalışmakla bizi muvazzaf kılan bir vazife-i içtimaiyedir"[70].

M. Zekeriya'nın, toplumsal eşitsizliklerin kökenine ilişkin sorgulamalar yapmaktan ziyade sorunlara pratik ve palyatif çözümler önerdiği söylenebilir. Önerileri solidarist anlayışa uygun bir şekilde toplumsal dayanışma temellidir. Toplumun göstereceği çabalar neticesinde kurulacak müesseseler, cemiyetler vasıtasıyla sosyal adaletsizliklere sağlıklı çözümler üretilebileceğini, devlete bağımlı kalmadan bu husustaki sorunların önlenebileceğini savunmuştur[71]:

> (...) muavenet şahsi ve ale'l-amya bir surette yapılıp tevlid-i mazarrat edeceğine muavenetine koşulması lazım gelen bîçâregânı tahkik hususunda

[68] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 203-204.
[69] Kara, Muhalif, s. 193-195, 198-199, 273-275.
[70] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 222.
[71] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 230-232.

> vesait-i lazımeye malik, zavallıları sukut-u ahlakiyeden kurtarabilecek bir iktidarı haiz cemiyetler, müesseseler teşkil etmek lazımdır. Ancak böyle cemiyetler, müesseseler teşkiliyledir ki muavenet şekl-i hakikide ifa, vazife-yi içtimaiye bihakkın eda edilmiş olur. (…)
>
> İkinci şekil muavenet de hemcinslerimizin husul-u saadetlerine çalışmak, her türlü ihtiyacatı temininden aciz olduğu cihetle müreffeh bir hayat yaşamaktan mahrum, bütün esbab-ı saadetten mahrum, hayatı bir bar-ı ıstırap olmaktan kurtaracak bütün vesait-i maddiye ve maneviyeden, hulasa herşeyden, herşeyden mahrum ben-i nevimizin muavenetine koşmak, koşabilmek için de kendilerine ağuş-u şefkat ve himayetini her zaman küşada bulunduracak, onların mahrumiyetlerini, elemlerini tahfif edebilecek müesseseler lazım.

M. Zekeriya'ya göre muavenetin faydalı olabilmesi için planlı ve programlı bir çalışma yapılmalıdır. Plan ve program dâhilinde yapılmayan, sokakta görülen dilenciye beş on para vermekle sınırlı kalan muavenet, topluma faydadan ziyade zarar getirecektir. Hem yardım yapılan kişilerin hisleri incitilip, şahsiyetleri çiğnenecek, hem de bu tür bir yardım soruna bir çare olmaktan ziyade bu kişilerin sefaletleri uzatmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Yapılması gereken öncelikle toplumda bu konuda bir ahlaki bilinç geliştirmektir. Vatandaşların, her şeyi devletten beklemeyerek teşebbüslerde bulunması, medeni memleketlerde olduğu gibi hastaneler, darülacezeler vs. kurması gerekir. Ayrıca yardımların düzenli ve planlı yapılmasını sağlayacak cemiyetler ve müesseseler oluşturmak lazımdır. Bu sayede gerçek anlamda toplumsal dayanışmayı sağlamak adına bir adım atılacaktır. Sefalet içinde olanların sorunlarına sadaka benzeri yardımlarla geçici çözüm bulmak yerine onların refah ve saadetleri sağlanacak ve asıl amaç olan bu kişilerin topluma kazandırılması mümkün olacaktır[72].

VIII. Terakkinin Temel Unsurları; Çalışmak, Menfaat Hissi ve Rekabet

Rekabeti ve menfaat hissini Fransız solidaristleri gibi toplumun gelişmesi için önemli bir amil olarak değerlendiren M. Zekeriya, bunu organizmacı/dayanışmacı bir perspektifle rasyonel bir temele oturtmaya gayret göstermektedir.

Yazılarında zaman zaman Darwin'den alıntılar yapan M. Zekeriya, hayatı başlangıcından itibaren sürekli bir mücadele olarak değerlendirmiş, yaşamak için çalışmaya mecbur olunduğunu ifade etmiştir[73]. Ona göre hayatta durmak, olduğu yerde kalmak söz konusu değildir. Bu nedenle geri kalmamak ve yok olma-

---

[72] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 225-227, 230-232. Bu satırların yazılmasından sonra M. Zekeriya, Sorbonne'da gördüğü bir ders esnasında sosyal haklardan bahseden hocasına, Müslüman bir öğrencinin bütün bunların İslam'da bulunduğunu söylemesine ve zekâtı örnek göstermesine karşılık, hocanın sadaka ile hakların farklı şeyler olduğunu anlatmasından etkilendiğini kızı Yıldız Sertel'e anlatmıştır. Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel, Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2002, s. 46.

[73] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 1, 7-8.

mak için daima ileriye doğru koşmak lazımdır. Çalışmadan hayatta kalabilmek mümkün değildir. Rekabet, kaçınılamayacak bir hayat kanunudur[74]:

> Hayat daimî bir mücadeleden ibarettir. Yaşamak, hayatta temin-i muvaffakiyet etmek için her gün mübarezeye, didinmeye mecburuz. Kavga etmeksizin yaşamak arzusunda bulunmak farkına varmaksızın ademe doğru ilerlemek demektir. Kanun-u mücadele o kadar katidir ki hiçbir mevcut zihayat daire-i şümulünden hariç kalamaz; hayatta muvaffakiyet için kâfi derecede mücehhez olmayanları mağlup ve münhezim eder, zelil ve hakir sürükletir.

Bu hayat kanunu bireyler için olduğu kadar milletler için de geçerlidir. İnsanoğlu, hayatın içerisindeki mücadeleye hazırlananlar ve hazırlanmayanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Birinciler her zaman galip, ikinciler ise her zaman mağlup olacaklardır[75].

M. Zekeriya'ya göre menfaat arayışı, fıtri bir özelliktir. Hiçbir fert, en basit bir hareketinde dahi şahsi menfaatini gözetmekten geri kalamaz. Fedakârlıkta dahi menfaat hissi mündemiçtir. Bu his ifrata kaçmadıkça insanlığın terakkisi içim lüzumludur. Dolayısıyla bu hissi tamamen reddetmek doğru değildir. Zira şahsi menfaatin ve rekabetin tamamen kaldırılması durumunda insanın çalışma hevesi yok olacaktır. Bu da terakkinin gerçekleşmeyeceği anlamına gelir[76].

M. Zekeriya'nın ifrattan kastı toplumu atomize eden, toplumsal dayanışmayı bozan bireyci/bencil anlayıştır. Bir insanın yalnız kendisini düşünerek çalışması, insan olmak vasfına terstir. İnsan aynı zamanda toplumsal bir varlıktır. Çıkarları da toplumla özdeştir. M. Zekeriya, milliyetçilik anlayışına paralel bir şekilde bireyin öncelikle kendi vatandaşlarını, sonrasında bütün insanları düşünerek gayret ve rekabet göstermeleri gerektiğini belirtmiştir.

IX. Toplumsal Dayanışmanın Bir Unsuru Olarak Din ve Ahlak

M. Zekeriya, din ve buna bağlı olarak ahlak olgusunu geleneksel-dinsel bir temelde değil dünyevi bir bakış açısıyla ele almıştır.

M. Zekeriya'ya göre ahlak kurallarının kaynağı toplumdur. Bu kurallara kıymetini veren cemiyetler toplumlardır. Ahlaki kaideler akıl ve mantıktan değil, toplumsal ihtiyaçlardan doğmaktadır[77]. Ahlakta hâkim olan içtimai heyet ve onun tabi bulunduğu şartlardır[78].

Toplum olarak yaşamak mecburiyeti birtakım içtimai kayıtların ortaya çıkışına sebebiyet vermiş, insanların yalnız başına uymak zorunda olmadıkları birtakım kurallara uyması zorunluluğunu doğurmuştur[79]. Hiçbir içtimai heyete mensup olmayan bir fert hiçbir ahlaki kayıt ile bağlanamayacaktır. Böyle bir kimse

---

74 Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 7-8.
75 Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 259-260.
76 Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 30-34.
77 M. Zekeriya, "Ahlak, Fazilet ve Namusun Manası...", *Yeni Felsefe Mecmuası*, 28 Mart 1912, No.15, s. 13-14.
78 M. Zekeriya, "Ahlak ve Ahlakiyyat". *Yeni Felsefe Mecmuası*, 12 Nisan 1912, No. 16, s. 29.
79 M. Zekeriya, "Ne İçin Utanıyoruz?", *Yeni Felsefe Mecmuası*, 28 Ekim 1911, No. 5, s. 25.

için hiçbir esasın, hiçbir kaidenin bir kıymeti yoktur[80]. M. Zekeriya'ya göre utanma duygusu ve ayıp kavramı insanların cemiyet hayatı yaşamaya başlamasıyla beraber ortaya çıkmıştır[81].

Topluma öncülük edebilecek "dâhi" olarak nitelendirilebilecek bir kimsenin bile ahlaki kurallara etkisi sınırlıdır. Toplum, bu dâhinin hareketini bir ahlaki kaide olarak kabul edip etmemekte muhtardır. Dolayısıyla bireyin hareketleri, toplum tarafından sevk ve idare edilmedikçe ahlaki olmak vasfı bulunmamaktadır[82].

M. Zekeriya'ya göre sabit bir ahlak yasası yoktur. Mutlak iyi veya fena bir hareket yoktur. Her hareket, her topluma ve her devre göre değişkenlik gösterir[83]. Dolayısıyla ahlak, fazilet, namus gibi kavramların mutlak ve sabit manaları yoktur. Her topluma ve her toplumun ihtiyaçlarına göre ahlak, fazilet ve namus da muhtelif manalar almaktadır[84].

Bu konuda M. Zekeriya'nın esin kaynağı yine Emile Durkheim'dır. Durkheim, dinin kaynağı olarak toplumu görmekle birlikte Comte'un pozitivist anlayışının aksine dinle çatışma yolunu seçmemiştir. Dini, insanları yaşatmanın, dayanışmanın bir aracı olarak ele almıştır. Durkheim, Comte'un aksine bilimin dinin yerine geçemeyeceğini ancak açıklayabileceğini savunmuştur. Durkheim'ın dinde karşı çıktığı nokta var olma hakkı değil, olgu ve nesnelerin üzerine değişmez yargılarda bulunmak iddiasıdır. Bu iddiada bulunmamak koşuluyla, dinin bir moral kaynağı ve dayanışma aracı olarak yaşamasında bir mahzur yoktur[85]. Ahlaka da benzer bir şekilde yaklaşan Durkheim, bu olgunun da temelinde toplumu görmüştür. Durkheim'a göre ahlakta hâkim olan içtimai hayat ve içtimai hayatın tabi bulunduğu şartlardır. Ahlak, içerisinde bulunduğu toplumun şartlarına göre değişkenlik gösterir. Ahlak, bireyin içinde yer aldığı topluluğun ortak vicdanıdır. Bireyi, topluma bağlayan ve bireyler yığınını tek ve uyumlu bir topluluğa dönüştüren bağların toplamıdır. Bu açıdan ahlaki kuralların da toplumsal dayanışmaya zarar veren sarsıntıları önlemek gibi bir işlevi bulunmaktadır[86].

Ziya Gökalp da Durkheim sosyolojisinin etkisiyle İslamiyet'i dini-ahlaki normatif bir sistem olarak kabul etmiş ve toplumsal dayanışmanın temeli olarak saymıştır[87]. Gökalp ile M. Zekeriya'nın ayrıştıkları temel nokta ise Gökalp, Türkleşmek ile İslamlaşmayı uzlaştırmaya çalışırken[88], M. Zekeriya Durkheim'a daha sadık bir şekilde böylesi bir çaba içerisine girmemiştir.

---

80 M. Zekeriya, "Ahlak, Fazilet", s. 13.
81 M. Zekeriya, "Ayıp", s. 15.
82 M. Zekeriya, "Ahlak ve İlim", *Yeni Felsefe Mecmuası*, 28 Nisan 1912, No. 17, s. 8.
83 M. Zekeriya, "Ahlak, Fazilet", s. 14.
84 M. Zekeriya, "Ahlak ve Ahlakiyyat", s. 24.
85 Emile Durkheim, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, Cem Yayınevi, İstanbul 2010, s. 571, 579, 586 vd.
86 Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İzmir 2018, s. 451-454.
87 Parla, *Ziya Gökalp*, s. 79.
88 Ülken, Gökalp'ın bu konuda sonradan reddedeceği, Durkheim'ın "rakibi" olan Gabriel Tarde'a dayandığını belirtmesi dikkat çekicidir. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce*, s. 467.

Tam da bu noktada Kurtuluş Kayalı'nın Gökalp'a ve Türk entelektüellerine yaptığı bir eleştiriyi hatırlatmakta fayda vardır. Zira Kayalı, Türk entelektüelinin temel bir vasfı olarak güncel siyasete yoğun ilgisini görmekte, Gökalp'ın da bu ilgisinin İttihat Terakki'ye ve CHF'ye ideolog olmaya meyyal tavrında somutlaştığını belirtmektedir[89].

Ziya Gökalp, dine ilişkin özellikle de şiirlerinde mecazen de olsa panteizme Bolay'ın ifadesiyle "içtimai panteizme" kayarken[90], M. Zekeriya'nın bu dönemde çıkarmış olduğu *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda Comte'un pozitivizmine daha yakın olarak nitelendirilebilecek bir şekilde dine karşı bir tutum olduğu görülmektedir. Her ne kadar M. Zekeriya imzalı yazılarda böyle bir durum yoksa da özellikle *Yeni Felsefe Mecmuası*'nın altıncı sayısında dine ve geleneklere yönelik eleştiriler ve kullanılan üslup tepkilere yol açmış ve sayı toplatılmıştır. Sonraki sayıda da okuyuculardan özür dilenmiştir[91].

M. Zekeriya, yazılarında İslamiyet'e ilişkin dikkatli bir üslup kullanmaya gayret etmiştir. Dine ilişkin eleştiriler getireceği vakit bunu İslamiyet üzerinden değil, diğer dinler özellikle de Hıristiyanlık üzerinden gerçekleştirmiştir. Örneğin Darwin'in keşfettiği doğa kanunlarının, papazların halka telkin ettikleri batıl inançlara darbe vurduğundan söz etmiş, ancak bunun İslam dünyası ve inancı için bir problem yaratıp yaratmadığına değinmemiştir[92]. Muhtemelen bu olayın da etkisiyle sonraki yazılarında bir toplumda, kimsenin alenen dini telin edemeyeceğinden, içtimai vicdanın bunu yapan kişiyi cezalandıracağından bahsetmiştir. M. Zekeriya'nın, aydınların yaşadıkları muhitin ahlaki kaidelerinden az çok kurtulmalarına rağmen çevrelerinin nefretini celp ederek hayatlarını zora düşürmemek için bu kaideye riayet eder gibi göründüklerini ifade etmesi dikkat çekicidir[93].

M. Zekeriya sonraki yıllarda yazdığı yazılarda yukarıdaki düşüncelerini büyük oranda sürdürmekle birlikte din ve ahlaka yönelik bakış açısında iyiden iyiye Durkheim'a yaklaşmıştır. Dine-ahlaka toplumsal dayanışma içerisinde önemli bir rol vermiş, 1931 yılında yazdığı *Hayat Bilgisi* adlı kitapta çocuklara din eğitiminin verilmesini önermiştir[94].

X. Toplumsal Yapının Temel Bir Kurumu Olarak Aile ve Kadın

İkinci Meşrutiyet döneminin hâkim bakış açısında aile kurumsallaşarak milli bir aileye dönüşürken, aile fertleri de milli bir vazife üzerinden anlamlandırılmış-

[89] Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı, Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tıkanıklık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 149.

[90] Bolay, "M. Ziya Gökalp (D. 1876 – Ö. 1924)", s. 380, 422.

[91] Mehmet Ö. Alkan, "Laik Bir İdeolojinin Doğuşu ya da II. Meşrutiyet'te Türkçülüğün Toplumsal İdeolojisi: Yeni Hayat ve Yeni Felsefe Mecmuası", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1992, s. 390-393.

[92] Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 75.

[93] M. Zekeriya, "Ahlak ve İlim", s. 10; M. Zekeriya "Ahlak ve Ahlakiyat",s. 26-27.

[94] Kara, Muhalif, s. 200-204; M. Zekeriya, *Muallimlere Mahsus Hayat Bilgisi Rehberi*, İkinci Kısım, Kanaat Kütüphanesi, 1931, s. 24-25, 30-31.

lardır[95]. Aile içerisindeki sorumluluklar vatan sevgisi ile ilişkilendirilmiş, bu görevlerin yapılmaması durumunda ailede yaşanacak bozulmaların, milletin çöküşüne yol açacağı savunulmuştur. Özellikle de kadınlar 1908 devrimi sonrasında hapsoldukları alandan kurtularak daha görünür olmuşlarsa da bu onların asıl işlevlerini, toplumsal dayanışmadaki rollerini, vatan için hayırlı evlatlar yetiştirme görevini ortadan kaldırmamıştır. Dahası kadına verilecek haklar da bu tanımlama üzerinden gelişmiştir[96].

Dönemin genel kabul gören bu perspektifinin solidarist/organizmacı bakış açısıyla uyumlu olduğu söylenebilir. M. Zekeriya'nın da yazılarında bu anlayışa rastlanmaktadır. Ona göre aile cemiyetin temelidir. Topluma faydalı bireyler yetiştirecek, milli bir terbiye verecek, topluma fayda ve denge getirecek bir unsurdur[97].

Kadının Osmanlı toplumundaki yerini sıkça eleştiren ve kadınlara birtakım haklar verilmesini savunan M. Zekeriya, bu hakları kadının esas vazifesi olarak gördüğü annelik vasfı üzerinden tanımlamıştır[98]. Bunun için kadının eğitim almasını, annelik vasfını geliştirecek okullar, ocaklar açılmasını savunmuştur[99]. Zira "iyi" veya "fena" evlatlar yetiştirerek, toplum için müfit veya muzır bir unsur hazırlamak annenin elindedir[100].

M. Zekeriya feminizme, önemli bir akım olarak görmekle birlikte, oldukça eleştirel bir şekilde yaklaşmıştır. Feminizmi, toplumsal dengeyi/organizmayı bozacak potansiyel bir tehlike olarak değerlendirmiştir. M. Zekeriya'ya göre kadınlara hak verilmesi şeklinde bir feminizm anlayışı elbette savunulması gereken bir düşüncedir. Ancak feminizmin, kadınlığı ortadan kaldırmak yahut kadınlığı erkekliğe takrip etmek şeklinde bir anlayışı savunması bilimsel değildir. Bu hem tabiata aykırı hem de "muzır" bir düşüncedir. M. Zekeriya'nın "muzır" nitelendirmesinin temel sebebi organizma içerisinde rolleri tanımlanmış ve annelik vasfı verilmiş kadının bu rolü terk ederek organizma içerisinde uyumu bozacağı endişesidir[101].

---

95 Fatmagül Berktay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. 1, ed. Tanıl Bora; Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 355.

96 Songül Keçeci Kurt, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı", *Belleten*, C. 79, No. 286, Aralık 2015, s. 1092-1093; Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat, İnkılap ve Travma 1908-1925*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 38.

97 Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 128. Konuya ilişkin daha kapsamlı bir inceleme için bk. Serdar Kara-Necmi Uyanık, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Aydınlarından M. Zekeriya (Sertel)'in Kadın Meselesi Üzerine Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No. 53, Aralık 2021, s. 397-414.

98 M. Zekeriya, "Yirminci Asırda Türk Kadınları ve Türk Kızları", *Yeni Felsefe Mecmuası*, 14 Kasım 1911, No. 6, s. 16.

99 M. Zekeriya, "Yirminci Asırda Türk Kadınları", s. 16.

100 Hamdi-Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, s. 50, 129.

101 [M. Zekeriya], "Feminizm Korkuları – Kızların Düşünceleri", *Yeni Felsefe Mecmuası*, 12 Eylül 1911, No. 2, s. 23-24.

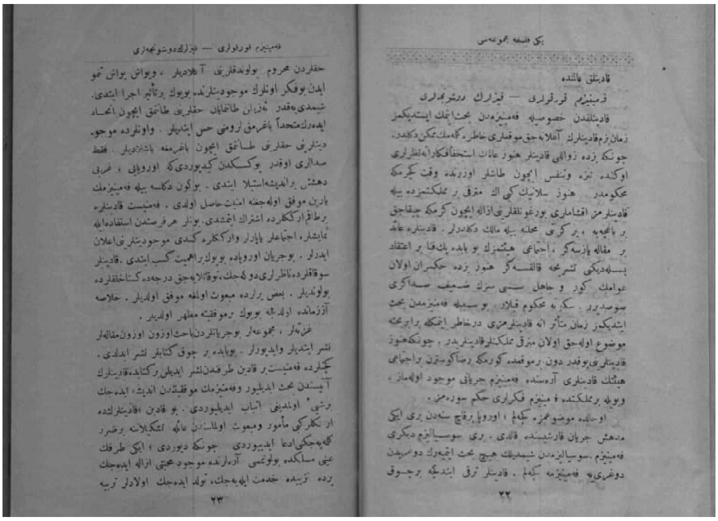

Yeni Felsefe Mecmuası'nın 2. sayısında yer alan
"Feminizm Korkuları – Kızların Düşünceleri" yazısı

XI. Sonuç

Solidarizm, sanayileşmeyle değişen dünyanın yarattığı sorunlara bir çözüm yaratma amacıyla Avrupa'da ortaya çıkmış, Üçüncü Cumhuriyet dönemi Fransa'sının da resmî ideolojisi haline gelmiştir. Türk modernleşmesinde önemli bir yere, etkiye sahip olan Fransa'da hâkim hale gelen bu düşüncenin, Osmanlı'da da etkilerinin görülmesi olağandır. Özellikle Selanik'te güçlü olan Yeni Hayat çevresi içerisindeki aydınlar sosyal devrimi gerçekleştirmek, böylece ebedi olan "Bu devlet nasıl kurtulur?" sorusuna içtimaiyat noktayı nazarından yanıt verebilmek adına arayışa girişmişlerdir. Bu aydınlardan birisi de M. Zekeriya (Sertel) olmuştur.

M. Zekeriya'nın 1908 devrimi sonrası çıkan yazılarında solidarizmin ve organizmacılığın güçlü bir etkisi olduğu görülmektedir. Solidarist bir bakış açısıyla toplumu canlı bir organizma gibi ele alan M. Zekeriya, organizma içerisindeki parçaların uyumuna, dayanışma içerisinde olmasına büyük önem vermiştir. Organizmacı perspektif onun düşünce dünyasını şekillendiren esas amil olmuştur. Bireye, aileye, milletlere ve milliyetçiliğe bakış açısı bu perspektifle şekillenmiştir.

Toplumu asıl belirleyici unsur olarak kabul eden M. Zekeriya, diğer taraftan Gökalp'tan bu noktada bir ölçüde ayrışarak bireyi ıskalamamaya, bireyin özgürlük alanının devlet tarafından işgal edilmemesine özen göstermiştir. Liberalizmin toplumu atomize eden, toplumsal çıkarları boşlayan bireyciliğe karşı çıkmış, bireyin çıkarlarını toplumsal çıkarlarla, toplumsal dayanışmayla uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda rekabeti ve menfaat hissini, hem fıtri bir özellik olarak kabul etmiş hem de toplumsal ilerleme açısından gerekli görmüştür. Ancak bu hissiyatın toplumsal çıkarlara ters düşmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ziya Gö-

kalp gibi vazife kavramına önemle vurgu yapan M. Zekeriya, bireyin önce ailesine sonrasında muhitine ve beşeriyete karşı borçlu olduğunu ve her bireyin yükümlü oldukları vazifeler bulunduğunu ifade etmiştir. Bireyin bu vazife bilincine sahip olup olmaması o toplumun, yükselişinde ve düşüşünde esas etken olarak kabul etmiştir.

Kısacası İkinci Meşrutiyet döneminin genç aydınlarından M. Zekeriya'nın çeşitli konular hakkındaki görüşlerinin şekillenmesinde solidarist/dayanışmacı düşüncenin, organizmacı anlayışın son derece etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın kapsamını aşmakla beraber son olarak şu noktaya da vurgu yapmakta fayda var. Solidarist düşüncenin, Türk düşünce hayatına etkileri bugün de üzerinde düşünülmesi ve tartışılması gereken bir konu olma özelliğini taşımaktadır. Bu etkilerin İkinci Meşrutiyet Dönemi fikir hayatıyla sınırlı kalmayarak Cumhuriyet döneminde de sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu meseleye ilişkin monografik incelemeler, M. Zekeriya'nın yanı sıra başka bireysel örnekler üzerinden çeşitli çalışmalar yapmak Türkiye'nin siyasi ve fikrî serüvenini anlamak bakımından önemli olacaktır.

Kaynakça

Açıkgöz, Hayk, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, Belge Yayınları, İstanbul 2006.

Akpolat, Yıldız, "Ahmed Şuayıb (1876-1910), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)*, C. I, Derleyen M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008, s. 131-160.

Alkan, Mehmet Ö., "Laik Bir İdeolojinin Doğuşu ya da II. Meşrutiyet'te Türkçülüğün Toplumsal İdeolojisi: Yeni Hayat ve Yeni Felsefe Mecmuası", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul 1992, s. 377-407.

Benderli, Gün, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, İstanbul 2003.

Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Berktay, Fatmagül, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 1Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 348-361.

Bıçak, Başak, *Monarşiden Cumhuriyete Modernleşme: Fransız Cumhuriyetçiliğinin Osmanlı-Türk Modernleşmesine Etkileri*, Libra Kitap, İstanbul 2020.

1951 TKP (Türkiye Komünist Partisi) Tevkifatı, Esbabı Mucibeli Hüküm, BDS Yayınları, İstanbul 2000.

Bolay, Süleyman Hayri, "M. Ziya Gökalp (D. 1876 – Ö. 1924)", *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi*, C. 1 Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasî, İdarî ve Sosyal Düşünce Temsilcileri, ed. Süleyman Hayri Bolay, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s. 375-484.

Demircioğlu, Zübeyde, "Türkiye'de Sosyolojik Düşüncenin Doğuşu: Düşünürler, Düşünce Çevreleri ve İlişkiler", *DTCF Dergisi*, C. 60, No. 2, Aralık 2020, s. 653-671.

Durkheim, Emile, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul 2010.

Durkheim, Emile, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İzmir 2018.

Durkheim, Emile, *İntihar*, çev. Z. Zühre İlkgelen, Pozitif Yayınları, İstanbul 2019.

Dündar, Can, *O Gün*, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

Erdem, Ekin, "Jön Türklerden Cumhuriyet'e Osmanlı-Türk Siyasal Düşüncesi'nde Fransız Etkisi ve Kuramsal Perspektifler: Liberalizm, Pozitivizm, Solidarizm", *Paradoks*, C. 11, No. 1, Ocak 2015, s. 5-20.

Eser, Bahadır-Yüksel, Hasan, "Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyasası Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, C. 8, No. 16, 2012, s. 181-200.

Fındıkoğlu, Z[iyaettin]. F[ahri], "Hâkimiyet ve Hürriyet Prensipleri Karşısında Fransız Siyasi Fırkaları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1957, C. 21, No. 1-4, s. 3-20.

Gürbüz, Burak, "F. Le Play'in Sosyal Barış Düzeni ile L. Bourgeois ve S. Weil'in Düşünsel İlişkileri: Dayanışmacılık (Solidarizm)", *Yıldız Social Science Review*, C. 5, Kasım 2019, No. 2, s. 171-184.

Güzel, M. Şehmus, *Fahri Petek:Bir Hayat Üç Can*, TÜSTAV, İstanbul 2009.

Kara, Serdar, *Muhalif Bir Gazeteci Yazar Olarak Zekeriya Sertel*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2021.

Kara, Serdar, "Hatıralar Ekseninde Tan Matbaası Baskını (4 Aralık 1945)", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, C. III Hatıratın Işığında Olaylar-Olgular ve İnsanlar, ed. Musa Gümüş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 253-270.

Kara, Serdar-Uyanık, Necmi, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Aydınlarından M. Zekeriya (Sertel)'in Kadın Meselesi Üzerine Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No. 53, Aralık 2021, s. 397-414.

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı, Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tıkanıklık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Keçeci Kurt, Songül, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı", *Belleten*, C. 79, No. 286, Aralık 2015, s. 1073-1098.

M. Zekeriya, "Kayıtları Kırılmalıdır!", *Yeni Felsefe Mecmuası*, No. 1, 15 Ağustos 1911, s. 21-23.

[M. Zekeriya], "Feminizm Korkuları-Kızların Düşünceleri", *Yeni Felsefe Mecmuası*, No. 2,1 Kasım 1911, s. 22-24.

M. Zekeriya, Ayıp Ne Demektir? *Yeni Felsefe Mecmuası*, No. 4-10, 13 Ekim 1911, s. 16-20.

M. Zekeriya, "Ne İçin Utanıyoruz?", *Yeni Felsefe Mecmuası*, No. 5,28 Ekim 1911, s. 25-29.

M. Zekeriya, "Yirminci Asırda Türk Kadınları ve Türk Kızları", *Yeni Felsefe Mecmuası*, No. 6,14 Kasım 1911, s. 15-20.

M. Zekeriya, "Ahlak, Fazilet ve Namusun Manası...", *Yeni Felsefe Mecmuası*, No.15,28 Mart 1912, s. 13-20.

M. Zekeriya "Ahlak ve Ahlakiyat",*Yeni Felsefe Mecmuası*, No. 16, 12 Nisan 1912, s. 24-29.

M. Zekeriya, "Ahlak ve İlim", *Yeni Felsefe Mecmuası*, No. 17,28 Nisan 1912, s. 6-10.

M. Zekeriya, "Halifelerin Uşağı, Milliyet Bezirgânı, Sahte İnkılapçı Hamdullah Bey'e", *Son Posta*, 8 Kasım 1930, s. 1, 7.

M. Zekeriya, *Muallimlere Mahsus Hayat Bilgisi Rehberi*, İkinci Kısım, Kanaat Kütüphanesi, 1931.

Nebizade Ahmed Hamdi, M. Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, Rumeli Matbaası, Selanik 1911.

Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Sertel, M. Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1968.

Sertel, Zekeriya, *Olduğu Gibi, Rus Biçimi Sosyalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Sertel, Sabiha, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

Sertel, Yıldız, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, Belge Yayınları, İstanbul 2001.

Sertel, Yıldız, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel, Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2002.

Soyyer, A. Yılmaz, "Bedi Nuri (1872-1913)", *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)*, C. I, Derleyen M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008, s. 93-119.

Şen, Bilal, *Anılar*, Söyleşi: Erden Akbulut, TÜSTAV, İstanbul 2008.

TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, TÜSTAV, İstanbul 2002.

TKP MK Dış Bürosu 1965 Tartışmaları, Derleyen Erden Akbulut, TÜSTAV, İstanbul 2004.

Toprak, Zafer, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, Bahar 1977, No. 1, s. 92-123.

Toprak, Zafer, "Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. 1, ed. Tanıl Bora; Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 310-327.

Toprak, Zafer, "Psikolojiden Sosyolojiye, Türkiye'de Durkheim Sosyolojisinin Doğuşu", *Toplumsal Tarih*, No. 238, Ekim 2013, s. 22-32.

Toprak, Zafer, *Türkiye'de Yeni Hayat, İnkılap ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

Tütengil, Cavit Orhan, "Gökalp'a İlişkin Yeni Notlar", *Sosyoloji Konferansları*, 14. Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1976, s. 171-193.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

"Zekeriya Sertel: "Mücadele Silahsız Olmalı" *Milliyet*, 5 Mart 1977, s. 7.

Öz: İkinci Meşrutiyet devrinde birçok Osmanlı fikir adamı devletin nasıl kurtulacağı, toplumun nasıl ve ne yönde değişeceği sorularına yanıt aramışlardır. Bu arayış sürecinde çeşitli fikir akımlarından da etkilenmişlerdir. Bunlardan birisi Fransa'da 19. yüzyılın son çeyreğinde hâkim düşünce akımı olan solidarizmdir.

Solidarist düşünce dönemin Osmanlı aydınlarının birçok meseleye olan bakış açısını etkilemiştir. İkinci Meşrutiyet döneminin genç aydınlarından M. Zekeriya (Sertel) de solidarizmden etkilenen isimler arasındadır. Bu çalışmada M. Zekeriya'nın 1908 devrimini takip eden yıllar içerisinde kaleme aldığı yazılarda solidarist düşüncenin ve organizmacı anlayışın etkileri gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, M. Zekeriya (Sertel), Solidarizm, Organizmacılık.

The Effects of Solidarism and Organicism in M. Zekeriya (Sertel)'s Second Constitutional Period Writings

Abstract: During the Second Constitutional Period, many Ottoman intellectuals have sought answers to the questions of how the state will be saved, as well as experimenting with ideas in what direction and how the society will change. In this sense, intellectuals were influenced by many ideas including solidarism as being the dominant thought in France in the last quarter of the 19th century.

M. Zekeriya (Sertel), one of the young intellectuals of the Second Constitutional Era, is among the names affected by solidarism. This study analyses the effects of solidarism and organicism in his writings.

Keywords: Second Constitutional Period,M. Zekeriya (Sertel), Solidarism, Organicism.

Dosya:
Osmanlı Dünyasında Türkçe Dışı Süreli Yayınlar - V
İngilizce

ENGLISH SUPPLEMENT

"THE OSMANLI"

THE ORGAN OF

"THE YOUNG TURKISH PARTY"

EDITED BY

the Ottoman Committee of Union and Progress

No 1. — July 15th 1898

ADDRESS

"THE OSMANLI" GENEVA

MAARIFET

A nos Lecteurs.

The Levant Herald.

[DAILY BULLETIN.]

The Orient.

1911

MUSIC AT MARDIN

THE OTTOMAN CAMPAIGN.

DOUBLE NUMBER

Little Illustrated Journal

NOTICE

Foreign Capitalists

MID DAY

THE IMPORTANT PEACE PREPARATION

PROSPECTUS

AN-NAHLAH, OR THE QUEEN BEE.

TESTIMONIALS.

JOURNAL KEUYLU

America and Turkey

Osmanlı Döneminde İngilizce Süreli Yayınlar

Kudret EMİROĞLU*

Osmanlı döneninde yayınlanan Türkçe dışı süreli yayınlar içinde İngilizce, bugünkü durumla karşılaştırıldığında en zayıf kalan dildir. Orhan Koloğlu, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın" makalesinde, "Salt İngilizce çıkan gazete – sanırım hiç yoktur, mutlaka yarı yarıya İngilizce-Fransızca çıkmışlardır. … Fransızca kısmıyla İngilizce kısmının aynı içeriği taşımaması özellikle yanlarına çekmeye çalıştıkları cemaatler için – Bulgarlar, Ermeniler gibi – yaptıkları yayınlar ve iş çevrelerinin Babıali'yle ilişkileri açısından önem taşımaktadırlar" diyerek durumu saptar.[1] Ziyad Ebüzziya ise İngilizce yayın sayısını 34 olarak bildirir ve bizim ulaştığımız yayın sayısı farklı adların farklı yayın sayılması gerektiğinde bunu biraz aşmaktadır.[2]

Ziyad Ebüzziya ilk İngilizce gazete olarak *l'Impartial*'i bildirse de, anlaşılan kısa sürede yayın dilini ve adını değiştirmek zorunda kalsa da misyonerlerin denizcilere seslendiği *Friend of Youth* on yıl kadar daha eskidir. Misyoner dergileri hatta belki daha doğru ifadeyle kurum yayınları olarak bültenleri ve okul-öğrenci gazeteleri İngilizce basında ciddi yer tutmaktadır. İngilizce yayınların İzmir'de başlamış olması da ilgi çekici bir gerçekliktir. Toplumsal, siyasal yaşamdan çok, İngilizlere veya hedef kitle olarak seçilmiş Osmanlı tebasına yönelik olsun, dinsel ve denizci-tüccar cemaatin önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu tür dışında

* kudret@kebikec.org / ORCID: 0000-0003-2801-3260
Geliş Tarihi: 21 Ekim 2022/ Kabul Tarihi: 5 Şubat 2023.
[1] Orhan Koloğlu, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın", *Kebikeç*, Sayı 2, 1995, 127-137. 134-135
[2] Ziyad Ebüzziya, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe Dili Dışındaki Basını", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın, La Presse de Langue Etrangére en Turquie 16-17-18 Mayıs 1984),* İstanbul: İÜ Basın-Yayın Yüksekokulu Y., 1985, s. 39.

İngilizce yayınlar özellikle Fransızca ile birlikte olmak üzere iki veya çok dillidir. Osmanlıca/Türkçe ile birlikte yayınlanan İngilizce süreli yayın sayısı oldukça az olduğu gibi, yurt dışına çıkmış Osmanlı muhaliflerin İngilizce tercihi çok zayıf ve süre olarak da kısıtlı kalmaktadır. Yurt içinde ise İngilizcenin Mütareke döneminde önem kazanmaya başlamış olması, açıkça kimin iktidar sahibi olmaya başladığını göstermektedir. Gene de 1921 yılında İngiltere'nin Doğu'da yayın yapmak istediğinde *Gazette Britannique* adlı Fransızca yayın çıkarması ve 1908'den beri yayın yapmakta olan *Aurroe* adlı gazeteyi ele geçirerek 1921 Eylül'den itibaren İngiliz yayın organına dönüştürürken Fransızca yayını devam ettirmeleri, Fransa Yüksek Komiseri General Pelle'nin dediği gibi "Konstantinopl'da Fransızca olarak yayınlanan bir İngiliz gazetesinin varlığı tek başına, dilimizin Doğu'da ne denli etkin ve nüfuzlu olduğunu gösterir."[3] Dolayısıyla İngiltere'yle ilişkiler araştırılmak istendiğinde İngiliz yanlısı Fransızca basın birincil kaynak niteliğini korumaktadır.

En önemli İngilizce yayın, zaman içinde değişik adlarla çıkmış olsa da *The Levant Herald*'dır ve hakkında en çok çalışma yapılmış olan yayın da budur. Esra Danacıoğlu ve Şeref Etker'in İngilizce iki gazeteyle ilgili çalışmaları, halen konularında aşılmış değil ve İngilizce yayınlar konusundaki en önemli sıkıntılardan biri olarak, birçok yayının hatta hiç örneği bulunmayışı nedeniyle de bu yayınlar hakkında da daha fazla bilgi üretmek olası görünmüyor. En etkili olan ve tarih çalışmaları için verimli kaynaklar oluşturan İngiltere ticaret odası yayını *Monthly Trade Journal* ile ABD ticaret odası yayını *The Levant Trade Review* görece üstünde durulmuş yayınlar olmakla birlikte, daha fazla ilgiyi hak etmektedirler.

1) ***Friend of Youth / The Star in the East and Friends of Youth / Star in the East of Smryna Seamen's Monitor and Friend of Youth***

1832-1836, İzmir. İngilizce, Rumca.

1834 başında adı *The Star in the East and Friends of Youth*, 1836 sonbaharında *Star in the East of Smryna Seamen's Monitor and Friend of Youth* adıyla yayınlandı. 16. sayıya kadar (6 Nisan 1833) üç sayfa İngilizce, bir sayfa Rumca, sonra iki sayfa İngilizce, iki sayfa Rumca. Son bilinen sayısı Aralık 1836, Sayı: 55. ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) 1833 yılında İzmir'de kurduğu 1853 yılına kadar basın yayın faaliyetlerini yürüttüğü matbaada basıldı. Yalnızca Birmingham Üniversitesi CMS (Church Missionary Society) Arşivi'nde bulunuyor.

Esas olarak misyonerlerin denizcilere ve Rumlara yönelik yayını biçiminde geliştiği anlaşılıyor. İncil alıntıları, dini hikayeler, dindar mektuplar yanında bölgeye ilişkin bilgi verici makaleler ve bölge ekonomisine yönelik yazılara ver verir. Limana gelen gemiler ve İngiliz, Amerikan denizcilerle ilgili bilgiler de yer alır. Ders verici asayiş haberleri ve İzmir haberleri yer alır ama siyaset dünyasına uzaktır.

[3] François Georgen, "Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)", çev. N. Öktem, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 6, No 17, Mart 1990, s. 326.

Esra Danacıoğlu, "İzmir'de İlk İngilizce Gazete: The Star In The East And Friend Of Youth", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 1994, Cilt 2, Sayı 4, s. 121-128.

2) *Manzari Shark & The Oriantal Observer*

1839-1841, haftada 3 kez, Ladino, İngilizce, Fransızca, İzmir.

İzmir Musevi cemaati arasında yaygın, William N. Churchill (1796-1846), sonra James Richardson (1806-1851) editör oldu. Churchill 1840'ta ilk yarı resmi Osmanlı gazetesi *Ceride-i Havadis*'i çıkararak basın tarihine geçti. Richardson 1840-1843 yıllarında *Malta Times* gazetesinin editörü oldu ve kölelik karşıtlığı nedeniyle buradan ayrılmak zorunda kaldıktan sora Sahra'yı dolaşarak seyahat kitapları yazdı.

3) *l'Impartial*, "journal politique, commercial et littéraire."

1841-1843, İzmir, İngilizce, Fransızca, haftalık.

Anthony (Antonie) Edwards tarafından çıkartılan gazete yayınına Fransızca devam etmiştir. Edwards'ın *L'Impartial* gazetesi, 1856'da yılındaki İzmir-Kasaba demiryolu ile ilgili en eski girişimi de yansıtır, anlaşılan İzmir İngiliz cemaatinin artık iktisadi ve toplumsal yaşamda kendi sesini daha fazla duyuracağı beklentisiyle İngilizce de dil olarak tercih edilmiştir. Edwards, demiryolu amacına gazetesinden çok sonra ulaşmışsa da, İzmir'de ve İstanbul'da yatırımlarına devam etmiştir. Üsküdar, İzmit, Eskişehir, Sivas ve Eskişehir-İzmir hatlarında demiryolu yağımı için Osmanlı hükümetiyle görüşmeler gerçekleşmiş, Edwards yalnızca İzmir-Kasaba hattının imtiyazını 1863'te alabilmiştir. The Smyrna Cassaba Railway şirketi hattı Soma ve Alaşehir'e kadar uzatmış, 1891'de haklarını bir Fransız şirketine satmıştır.

A. Edwards, demiryolundan önce 1862'de Frenk mahallesinin gazla aydınlatılması imtiyazını kırk yıl süreyle almış, Londra'da Osmanlı Gaz Kumpanyası'na kurmuştu. İzmir'de Fransız Dussaud kardeşlerle rıhtım ve gümrük işletmesi imtiyazına karşı diğer İngiliz ortaklarıyla rekabete de girmişse de 1891'de Fransız kardeşler imtiyazlarını uzattırmayı başarmışlardı.

Edwards'ın, İzmir'e ailesiyle yerleşen ve İngiliz cemaatine katkılarda bulunan kişilerden olduğu görülmektedir. İzmir Levanten aileleri içinde İzmir çevresinde 329.000 dönüm toprağa sahip olan Baltazzi, 130.000 dönüm toprakla Maltass, 72.000 dönümle Clarke, 30.000 dönümle Rees aileleri yanında 75.000 dönümle Edwards da bulunmaktadır.[4]

[4] Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Bilim Y., 1974; Tolga Genç, *Smyrna'dan İzmir'e Finansın ve Bankacılığın Gelişimi*, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2022; Elvan Cobb, *Railway Crossings: Encounters in Ottoman Lands*, Cornell University dissertation, 2018.

The Levant Herald.
[DAILY BULLETIN.]

The Levant Herald, 2 Ocak 1869

Edwards'ın bilinen iki Fransızca şiir kitabı da, İzmir Levantenlerinin kültür dünyası hakkında fikir vermektedir: *Pensées d'Automne*, Smyrne, Imprimerie du comkmerce, 1838 ve *Feuillets intimes*, Paris, G.Charpentier et Cie., 1884.[5]

Kongre Kütüphanesi'nde no 28, 29 Aralık 1841- no 166, 14 Aralık 1843 sayıları mevcuttur.

4) *The Levant Herald*

1856-1914, İstanbul. Haftalık olarak başlayıp günlük devam etti. Ticari ilan ve haberlere yer veren haftalık yayınını da paralel olarak sürdürdü. Haftalık yayın zaman zaman Fransızca ekiyle iki dilli veya yalnız Fransızca oldu. 1876'dan sonra yalnızca İngilizce yayınlandı. Önce Societa Tipografica Italiana matbaasında basılıyordu, sonra kendi matbaasını kurdu. Avrupa'da da dağıtılıyordu.

1856'da Kırım Savaşı sonrası kısa süre yayınlanmış, 5 Ocak 1859'da yeniden yayınlanmak üzere basılmış ancak bu ilk sayı 2 Şubat 1859'da dağıtılabilmiştir. İlk sahibi ve kurucusu James Carlile McCoan (1829-1904) hukukçuydu; Kırım Savaşı sırasında yaptığı Kafkasya yolculuğundan sonra İstanbul'da Britanya yurttaşlarının haklarını savunan mahkemede 1864'e kadar çalıştı. *The Levant Times and Shipping Gazette*'yi çıkaracak olan Osmanlı ülkesindeki ilk resmi mason locasının üstad-ı muhteremi J. Laffan Hanly ile çalışarak *The Levant Herald*'ı yayınladı. 1872'de gazeteyi Edgar Whitaker'a sattı. McCoan Londra'ya dönüşünde milletvekili seçildi ve İrlanda bağımsızlığı için çalıştı.

Edgar Whitaker (1831-1903) hukuk öğrenimi gördü. 1849'da Hindistan demiryollarında, sonra İzmir Osmanlı Bankası'nda çalıştı. 1859'dan itibaren konsolos yardımcısı olarak da görev yaptı. Gazeteyi satın alınca İstanbul'a geldi. 1878-1903 tarihleri arasında baş editördü. Eşi İzmirli İngiliz Levanten ailesindendi. İstanbul filarmoni orkestrasının ve derneğinin kurucularından oldular.

[5] Bkz. Lino Missir de Lusignan, *Vie Latine de l'Empire Ottoman (Les Latins d'Orient)*, İstanbul: İsis, 2004, s. 62.

THE
CONSTANTINOPLE MESSENGER.
[DAILY EDITION]

VOL. III. No. 242. CONSTANTINOPLE, FRIDAY, APRIL 29, 1881.

20 Rue Findjanjilar,

BON MARCHE DE STAMBOUL.
BAZAR UNIVERSEL

SOIERIES DEPUIS LES QUALITÉS LES PLUS COURANTES JUSQU'AUX ARTICLES DE LA PLUS HAUTE VAL
ROUENNERIE ET INDIENNES (MANUFACTURES) EN STOCK CONSIDERABLE POUR TAPISSIERS ET VÊTEMENTS.

REGULAR LINE

LONDON TO THE LEVANT

REGULAR LINE

CHEMINS DE FER ORIENTAUX
Service des Voyageurs

Edgar Whitaker, *Levant Herald*'ın karşılaştığı baskılardan kurtulmak üzere ruhsatını bacanağı F. Calvert üzerine aldığı ekonomi içerikli *The Commercial Advertiser*'ı (*Moniteur du Commerce*) yayınlamaya başladı. Böylece abonelerine ayrı adla, içerik ve biçim olarak aynı gazeteyi gönderiyordu. Gazete, zaman içinde, biçemi yanında unvan ve sayı numaralarıyla da daima *Levant Herald*'ın devamı olduğunu belirterek farklı adlarla çıkmış oldu:

The Levant Herald, 1859-1878, 1880, 1881-1882,

The Commercial Advertiser / Moniteur du Commerce, 1876, 1879-1880,

The Constantinople Messenger, 1878-1879, 1880-1881, 1882,

Le Sémaphore de Constantinople 1880,

The Eastern Express, 20 Mayıs 1882-6 Şubat 1886,

The Levant Herald & Eastern Express, 28 Nisan 1886-5 Mayıs 1914.

Whiteaker'ın mirasçıları ve eşi arasında anlaşmazlık sürerken Charles Plumer Cifton (1864) 1903 yılında satın alarak sahibi ve sorumlu editörü olarak yayını devam ettirdi. Clifton gazeteyi 1904'te Malta kökenli ve İstanbul konsolosluk mahkemeleri uluslararası barosu başkanı (ve *The Levant Trade Review*'da çalışacak) olan Dr. Lewis Mizzi'ye (1847-1916) sattı. *Levant Herald*'ın İkinci Meşrutiyet ilanından sonra 13 Ağustos 1325'te (26 Ağustos 1909) İngilizce ve Fransızca yayın yapmak üzere sahib-i imtiyaz "Dr. Luis F. Miçi", mesul müdürü "Kostantin Hapus Efendi" olmak üzere imtiyaz adlığı *Takvim-i Vekayi*'de görülmektedir (Gazel ve Ortak 2006: 246). İttihat ve Terakki düşmanı olan (*The Assocation Quarterly* dergisini yayınlayan YMCA yerel komitesinde de görev yapan) Mizzi savaş sırasında Konya'ya sürülüp sınır dışı edildi. Onun döneminde editörlüğü M. Emile Galli yürüttü.

İngiltere elçiliği ile organik ilişkisi olduğu gibi, 1887-93 yıllarında Osmanlı Dışişleri, 1893-99 yıllarında hazine-i hassa ve 1899'dan sonra gene dışişleri aracılığıyla Osmanlı iktidarından ödenek alıyordu. Zaman zaman baskılara ve kapatılma cezalarına uğramışsa da kapitülasyonlar nedeniyle ve İngiltere elçiliği tarafından korunuyordu.

Muammer Akçay, *The Levant Herald: Muhalif Bir Gazetenin Bakış Açısıyla Osmanlı'da Sosyal ve Ekonomik Durum (1865 Yılı)*, Unpublished M.A. Thesis (Istanbul University, 2013).

Burhan Çağlar, *Anglophone Press in Constantinople: The Levant Herald & Eastern Express (1859-1878)*, İstanbul: Libra, 2020.

Hikmet Göktaş, *Levant Herald Gazetesine Göre İstanbul'da Siyasi, İktisadi ve Sosyal Hayat*, Unpublished M.A. Thesis (Istanbul University, 2014).

5) *The Levant Quarterly Review of Literature, Science and General Information*

1860 Temmuz-1863 İstanbul, Bankalar Cad. No: 1, Galata.

Yayıncısı Dr. Richard Ford Foote; Dr. Foote'un mektubuna göre dergi 4 cilde ulaşmış. Bilinen tek sayısı British Library'dedir.

İngilizlerin mühendislik alanındaki başarılarına karşılık Osmanlı toplumunda edebiyat ve bilimde yeteri kadar seslerini duyuramadıkları düşüncesiyle yayınlanmıştır.

Dr. Richard Ford Foote (1827-1864), 1850 St. Andrew's mezunu, hastanede reform hareketlerine katıldığı için istifa etmek zorunda bırakılmış, 1855'te gönüllü olarak Kırım Savaşı'na katılmış, Ömer Paşa komutasında görev yaparak İstanbul'a yerleşmiş, çeşitli tıbbi ve edebi örgütlerde yer alarak Londra'ya dönmüş ve orada ölmüştür.

Şeref Etker, "*The Levant Quarterly Review* Bilinmeyen Bir İstanbul Dergisi", *Kebikeç*, Sayı 2, 1995, s. 139-141.

6) *The Smyrna Mail*

23 Eylül 1862-21 Mayıs 1864, 53 sayı, İzmir.

Malte Fuhrnann, *The Smyrna Mail*'in yalnızca İngilizce yayın olmasını, Ege'de İngiliz sermayesiyle demiryolu yapımının, bölgede İngiliz egemenliğine atılmış adım olarak değerlendirilmesinin yansıması, kısa ömrünü de bunun gerçekleşmemesinin sonucu sayar.[6] Fuhrmann çalışmasında *The Smyrna Mail*'le birlikte İzmir'in Fransızca gazetelerini de kullanmaktadır.

British Library'de koleksiyonu vardır.

---

[6] Malte Fuhrmann, *Port Cities of the Eastern Mediterranean: Urban Culture in the Late Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 237.

7) *The Levant Times and Shipping Gazette*

16 Kasım 1868-10 Ağustos 1874, İstanbul, İngilizce, Fransızca.

Günlük, iki haftada bir İngiltere'de dağıtılan sayısı var. Taşra mektupları ve azınlık haberlerine çok yer vermesiyle özeldir. Yayıncısı John Laffan Hanly'nin *The Levant Herald*'dan sonra iki dilli yayını tercih ettiği görülüyor.

The Levant Times
AND SHIPPING GAZETTE

The Levant Times and Shipping Gazette, 5 Şubat 1874

John Laffan Hanly (1835-1882) Yunanca, Latince öğrenerek klasik eğitim almış, çalışma yaşamına parlamento raportörü olarak başlamıştı. Manchester'de gazeteciliğe başladı. Çeşitli gazetelerde çalıştıktan sonra 1868'de İstanbul'a geldi, *The Levant Herald & Eastern Express*'te çalışmaya başladı ve kısa süre içinde kendi gazetesini kurdu. Hanly *The Levant Times and Shipping Gazette*'yi ilk kiracılarından olduğu İstanbul'un tarihi yapılarından Kamondo Han'da yayınlanmıştı.

John Laffan kardeşi Henry'i de İstanbul'a getirtti. Gazete, Osmanlı bütünlüğünü koruyan tutumuyla Osmanlı yönetimi tarafından bir sorunla karşılaşmadı. Ancak cumhuriyetçi tutumu nedeniyle Prusya elçiliğinin baskısıyla üç ay kapatıldı. Gazetenin kapanışı Osmanlı Bankası'na tanınan ayrıcalıklara karşı çıkmasıyla oldu.

Hanly *Le Progrés d'Orient* (1874), onun gene Osmanlı Bankası muhalefeti nedeniyle üç ay içinde kapatılmasından sonra *Le Stamboul* (1875) gazeteleriyle İstanbul'da gazeteciliğini Fransızca olarak sürdürdü ve gazete Fransızca İngiliz çıkarlarını savunan bir gazete oldu. 1879'da sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü siyasetinden vazgeçen gazete, 1896'da İngiliz son sahibi Edouard Chaster tarafından Fransızlara satıldı. *Le Stamboul* (1875-1934) *İstanbul* adını alarak yayınını 1964'e kadar devam ettirdi. (Alemdar 1980).

8) *The Harpoot News*

1873-1915, Fırat Koleji, Elazığ.

ABCFM Fırat Koleji yayını. Kolejin ilk müdürü (1878-1894) ABD'li misyoner Dr. Crosby Howard Wheeler (1823-1896) tarafından 1868 yılında getirilen matbaada basılan İngilizce dergi. Derginin 4 sayfalık 12. sayısı 1873 tarihlidir. British Library 1873-1878 ve 1883'de yayınlanmakta olduğu biliniyor; 1884'te matbaayla birlikte kapatılmış olmalı. Kütüphaneye göre 1878'de ABD Bangor Maine'de Harput Ermeni Koleji adına tek sayı *The Harpoot News* çıkarılmıştır. Çelişkili olarak *Catalogue of Euphrates College 1911-1912* (Arakelyan Press, Trus-

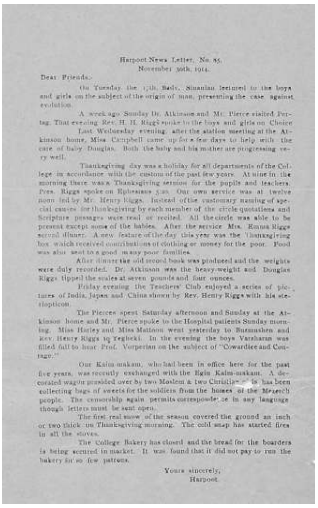

Harpoot News Letter, No. 85.
November 30th, 1914.

Dear Friends:-

On Tuesday the 17th, Badv. Sinanian lectured to the boys and girls on the subject of the origin of man, presenting the case against evolution.

A week ago Sunday Dr. Atkinson and Mr. Pierce visited Pertag. That evening Rev. H. H. Riggs spoke to the boys and girls on Choice

Last Wednesday evening, after the station meeting at the Atkinson home, Miss Campbell came up for a few days to help with the care of baby Douglas. Both the baby and his mother are progressing very well.

Thanksgiving day was a holiday for all departments of the College in accordance with the custom of the past few years. At nine in the morning there was a Thanksgiving sermon for the pupils and teachers. Pres. Riggs spoke on Ephesians 5:20. Our own service was at twelve noon led by Mr. Henry Riggs. Instead of the customary naming of special causes for thanksgiving by each member of the circle quotations and Scripture passages were read or recited. All the circle was able to be present except some of the babies. After the service Mrs. Emma Riggs served dinner. A new feature of the day this year was the Thanksgiving box which received contributions of clothing or money for the poor. Food was also sent to a good many poor families.

After dinner the old record book was produced and the weights were duly recorded. Dr. Atkinson was the heavy-weight and Douglas Riggs tipped the scales at seven pounds and four ounces.

Friday evening the Teachers' Club enjoyed a series of pictures of India, Japan and China shown by Rev. Henry Riggs with his stereopticon.

The Pierces spent Saturday afternoon and Sunday at the Atkinson home and Mr. Pierce spoke to the Hospital patients Sunday morning. Miss Harley and Miss Mattoon went yesterday to Buzmushen and Rev. Henry Riggs to Yegheki. In the evening the boys Varzharan was filled full to hear Prof. Vorperian on the subject of "Cowardice and Courage."

Our Kaim-makam, who had been in office here for the past five years, was recently exchanged with the Egin Kaim-makam. A decorated wagon presided over by two Moslem & two Christian [illegible] has been collecting bags of sweets for the soldiers from the homes of the Mezereh people. The censorship again permits correspondence in any language though letters must be sent open.

The first real snow of the season covered the ground an inch or two thick on Thanksgiving morning. The cold snap has started fires in all the stoves.

The College Bakery has closed and the bread for the boarders is being secured in market. It was found that it did not pay to run the bakery for so few patrons.

Yours sincerely,
Harpoot

Harpoot News Letter, 30 Kasım 1914
SALT

tees, Boston, ABD) adlı yayında matbaacılığın Harput Koleji'nde 1880'de başladığı, 1895 saldırılarında tahrip edildiği, 1908'de 'hürriyet'in (İkinci Meşrutiyet) gelmesiyle yayının tekrar başladığı anlatılmaktadır. Katalog'da yalnızca Ermenice *Yeprad* ('Fırat') dergisinin çıkarıldığı söylenmektedir.

Harpoot News Letters adıyla 16 Eylül 1912-8 Mayıs 1915 tarihli 88 sayı kataloglarda görülmektedir (Amherst College). SALT arşivinde 81-85. sayılar mevcuttur. Bu biçimiyle kütüphaneci-belgeciler için süreli yayın sayılsa da tarihçiler için, diğer misyoner okullarının yayınları gibi (aşağıda *The Dove*, *News Notes*, *Robert College Record, The College Quarterly*), çevrim içi bülten niteliğini aşmamış olduğu görülmektedir.

Wheeler'in başka yayınlarıyla birlikte *Ten Years on the Euphrates or Primitive Policy Illustrated*, American Tract Society, 1868 (*Fırat'ta On Yıl Harput Hatıraları*, haz. Ali Baylar, İstanbul: Çeviribilim, 2014) adlı bir kitabı da vardır.

Kocabaşoğlu 2004: 160; Mustafa Balaban, "Osmanlı Döneminde Harput'un Görsel Tarihi Üzerine Bir Deneme", *Kebikeç*, Sayı 14, 2002, 177-186.

9) *The Dove*

Van, ABCFM yayını.

Varlığını Uygur Kocabaşoğlu'nun araştırmasıyla ABCFM Arşivinden öğrendiğimiz süreli yayın (Kocabaşoğlu 2004: 157).

Dove = Güvercin Hıristiyanlık'ta simge olduğu gibi, 1830'lardaki Ermeni Patriğinin Amerikan misyonerleriyle arası iyi, sonrakinin ise kötü olduğu için, ilkine bu lakabın verildiği de söylenmektedir; bu özel gönderme ihtimali dışında güvercin simgesi misyonerler tarafından her zaman kullanılmıştır.

10) *The Oriental Advertiser-Le Moniteur Oriental*

1882-1920, İngilizce, Fransızca, günlük, İstanbul, Ticaret Han Galata.

Sahibi ve müdürü D. A. Bellis.

İngiliz uyruklu girişimci Dimitri Bellis'in, İzmir, Selanik, Beyrut, İskenderiye, Sofya, Londra'daki geniş muhabir ağıyla yayınladığı *Oriental Advertiser* maliye, ticaret haberleriyle o dönemde yüksek bir rakam olan 4000 tiraja ulaşmıştı. Perşembe Pazarı'nda Ticaret Han'da 7, 8 ve 9 nolu ofislerde çıkarılan gazetede 1910'larda baş editör A. de la Jonquiére idi.

Dönemin en ünlü ve en çok satan gazetesinin sahibi ve yönetmeni Bellis, Pera sosyetesinin önemli kişilerindendi ve Hava Sokağı'nda oturuyordu (Duhani 1990). Bellis, Yunanca *Tahidromos* (1898-1908) gazetesinin de sahibiydi. Dimitri Bellis 1908'de ölünce Fransızca *Moniteur* ve Rumca *Tahidromos* gazeteleri miras olarak iki oğluna kalmış, gazeteyi mesul müdürü olan amcaları Jorj Bellis'e devrederek yayınının devamını sağlamışlardı.[7]

THE
ORIENTAL ADVERTISER
MONITEUR ORIENTAL
BELLE COUSINE
GUARANA

The Oriental Advertiser, 2 Ocak 1897

A. De La Jonquiere 1876'dan Birinci Dünya Savaşı'na kadar İstanbul'da kalıp askeri okullarda tarih hocalığı yapmış, ilk baskısı 1881'de yayınlanmış olan *Histoire de l'Empire Ottoman depuis les Origines Jusqu'au Traite de Berlin*, Paris, Librairie Hachette, yazarıdır.

Fransız ve Rum yazarlarıyla gazete, bu iki cemaat ve devletin çıkarlarını savunmuş, 1920'de Fransız mandasını savunduktan sonra kapanmıştır.

9. yıl (1891) ve 15. yıl (1897) sayıları İBB Atatürk Kütüphanesi ve SALT Arşivinde bulunmaktadır.

11) *Monthly Trade Journal*

1886-1974?, İstanbul, aylık, İngilizce.

British Chamber of Commerce of Turkey

Istanbul Chamber of Commerce 1882'de, British Chamber of Commerce 1887'de kurulmuştur. Odanın ilk 1908'de, 30 sayfası ilan olarak 40 sayfa çıkmıştır. Savaş sırasında yayınına ara vererek Ocak 1920'de tekrar yayına başlamıştır. 1960 ve 70'lerde aralar dışında oda daima bir süreli yayına sahip olmuştur.

Genel piyasa koşulları ve ihraç ve ithal ürünleri hakkında raporlar yer alan dergideki Odaya kayıtlı üye listeleri ile ilan ve reklamlar, ticaret tarihi için önemli verilerdir. Oda üyeleri Düyun-u Umumiye, Osmanlı Bankası gibi dönemin önemli iktisadi kuruluşları ve konsolosluklarının da yöneticileri ve İstanbul Levanten yaşamının önde gelen kişileridir. Örneği oda sekreteri ve muhasebecisi William Smith-Leyte (1871-1948) İstanbul doğumludur ve 1905'ten itibaren ABD konsolosluğunda çalıştığı gibi Moda Kriket Kulübü'nün kurucusu ve oyuncusudur.

[7] Ali Arslan, "Türkiye'de Rum Basını", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 3, Ocak 2003, s. 96.

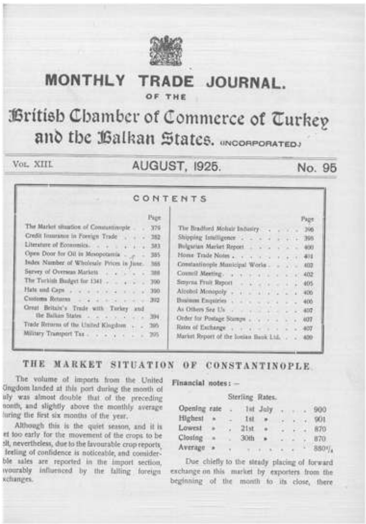

MONTHLY TRADE JOURNAL.
OF THE
British Chamber of Commerce of Turkey and the Balkan States. (INCORPORATED.)

VOL. XIII. AUGUST, 1925. No. 95

CONTENTS

	Page		Page
The Market situation of Constantinople	376	The Bradford Mohair Industry	396
Credit Insurance in Foreign Trade	382	Shipping Intelligence	398
Literature of Economics	383	Bulgarian Market Report	400
Open Door for Oil in Mesopotamia	385	Home Trade Notes	401
Index Number of Wholesale Prices in June	385	Constantinople Municipal Works	402
Survey of Overseas Markets	388	Council Meeting	402
The Turkish Budget for 1341	390	Smyrna Fruit Report	405
Hats and Caps	390	Alcohol Monopoly	406
Customs Returns	392	Business Enquiries	406
Great Britain's Trade with Turkey and the Balkan States	394	As Others See Us	407
Trade Returns of the United Kingdom	395	Order for Postage Stamps	407
Military Transport Tax	395	Rates of Exchange	407
		Market Report of the Ionian Bank Ltd.	409

THE MARKET SITUATION OF CONSTANTINOPLE

The volume of imports from the United ingdom landed at this port during the month of uly was almost double that of the preceding nonth, and slightly above the monthly average luring the first six months of the year.

Although this is the quiet season, and it is et too early for the movement of the crops to be elt, nevertheless, due to the favourable crop reports, feeling of confidence is noticeable, and considerble sales are reported in the import section, vourably influenced by the falling foreign xchanges.

Financial notes: —

Sterling Rates.

Opening rate	1st	July	900
Highest "	1st	"	901
Lowest "	21st	"	870
Closing "	30th	"	870
Average "			880¹/₄

Due chiefly to the steady placing of forward exchange on this market by exporters from the beginning of the month to its close, there

Monthly Trade Journal, Ağustos 1925

Milli Kütüphane'de Ocak 1925'ten başlayarak 88-91, 93-95, 97-99. sayıları; İstanbul Üniversitesi'nde 1913-1970, 570 sayı (C. 22, sayı 202 (1934)-sayı 552 (1967)); British Library: no 17-520/521, Mart 1912-Kasım/Aralık 1961 sayıları mevcuttur.

Fahri Yasin Şener, *1925-1938 Yılları Arasında Türkiye'deki İngiliz Ticaret Odası Mecmuası*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

12) *News Notes*

Mart 1896, Antep.

ABCFM Antep istasyonu tarafından *News Notes From Ainteb*, *Station Notes*, *Station News* adlarıyla bültenler yayınlanmıştır. 1896 olayları nedeniyle kapatıldıktan sonra 1901'de *Kolej* adıyla yayınlandı. Üç yıl sonra kapanan bu dergi 4 sayfa 22x36 boyutundaydı (Barlas 1972). Antep'te misyon çevresinde 1908'den başlayarak 1922 yılına kadar Ermeni harfli Türkçe olmak üzere gazeteler (*Rehnüma*, *Avedaper*) yayınlandı (Kocabaşoğlu 2004: 160). 16 Nisan 1913'te *News from Central Turkey College* bülteni 10. Cildin 196. sayısıdır (Stone 1982: 51).

13) *The Osmanlı*, English Supplement of 'The Osmanlı' The Organ of 'The Young Turks Party'

Sayı: 1, 15 Temmuz 1898, Cenevre.

Avrupa'ya kaçan Jön Türklerin çıkardığı *Osmanlı* gazetesinin (1897-1904) İngilizce eki olarak düşünülmüş ancak bir sayı çıkmıştır.[8]

14) *Hür Osmanlı, The Free Ottoman*

1909, Londra, Türkçe, İngilizce.

Hasan Duman'a göre 71 ve 31 sayfalık iki sayısı Atıf Efendi ve Hakkı Tarık Us koleksiyonlarında bulunmaktadır. Ancak Atıf Efendi'nin Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmış kataloğundaki numara ile katalog kaydında "Genel süreli yayınlar ve dizinleri" konusu ile 1. sayı Mehmed Zeki Pakalın Mecmua Koleksiyonu'ndan gelen matbu *Hür Osmanlı* yerine, Tasavvuf Risalesi yazması bulunmaktadır. Yani bir gün kütüphane sayımı yapılırsa bu yayının ortaya çıkması ihtimal dahilindedir.

[8] Bu sayıda Murat Yılmaz'ın makalesine bkz.

15) *The Orient*

The Orient.

1911

MUSIC AT MARDIN

THE OTTOMAN CAMPAIGN

The Orient.

THE ORIENT.

THE OTTOMAN PARLIAMENT.

The Orient

20 Ocak 1915 20 Nisan 1920

16 Mart 1910-Ocak 1923 İstanbul, haftalık, 364 sayı, H. Matteosian (Agop Matosyan) matbaası.

"Di Oryent" İngilizce yayın yapmak üzere sahib-i imtiyaz "Mister Vilmampet", mesul müdürü "Samuil Varjabetyan Efendi" olarak 2 Nisan 1326'da (15 Nisan 1910) imtiyaz almıştı (Gazel ve Ortak 2006: 236). Fincancılar Yokuşu'ndaki Amerikan Hanı'nda ABCFM İstanbul merkezi American Bible House tarafından yayınlandı. İlk beş sayısı *Bosphorus News* adıyla Herbert M. Allen tarafından çıkarıldı ve özel olarak dağıtıldı. 20 Nisan'da *The Orient* adıyla yeniden bir numarası verilerek dağıtıma sokuldu. 29 Aralık 1915'e kadar düzenli olarak 6 cilt yayınlandı. 1919'da 7. ciltle yeniden yayına başladı. 8. cilt tamamlandığında 16 Kasım 1921'de 1922 Ocak ayından itibaren aylık haber bülteni olarak yayınlanacağını duyurdu. Aralık 1922 9. cilt 12. sayıdan sonra Ocak 1923'te özel numarasız sayıyla yayınına son verdi. Son yılda haftalık değil aylık çıkıyordu. Editör ve mesul müdürü farklı sayılarda (Osmanlıca) yer alıyordu: Editörü Charles T. Riggs, müdir-i mesul Samuel Karabet Hartunyan.

Herbert M. Allen (1865-1911) Bursa'da doğmuş, 1888'de William College'den mezun olmuş, Board'da görev yaptıktan sonra Massachusettes Home Missionary Society'de çalışmaya başlamış, Ermenic *Gothcnag* ve *Avedaper* adlı süreli yayınları çıkarmıştır.

Charles Trowbridge Riggs (1871-1933), misyoner çiftin çocuğu olarak Sivas'ta doğdu. Anne tarafından dedesi Dr. Tillman C. Trowbridge öncelikle Antep ve Maraş'ta çalışmıştı. Diğer dedesi Dr. Riggs, *İncil*'i ilk defa modern Ermeniceye çeviren misyonerdi. Charles, İngilizce, Türkçe ve Ermeniceyi anadili

olarak öğrendi. 1893'te Princeton'dan mezun oldu, 1893-97'de Robert Kolej'de öğretmenlik yaptı. 1900-1903'te Merzifon, 1903'den sonra İstanbul'da çalıştı. *İncil* çevirileri üstünde çalıştığı gibi Yunanca ve İngilizce vaaz veriyordu. 1938'de Sofi Huri ile İngilizce-Türkçe sözlük çalışmalarına başladı. 1945'te emekli oldu. Eşiyle Vermont'a yerleşti, eşi ölünce 1950'de İstanbul'a gelerek Robert Kolej'deki kızı ve damadıyla yaşadı. Ölene kadar çalışıp takside öldü.

Board'un Anadolu'daki bütün misyon ve istasyonlarından haberler veren *The Orient*, Balkanlar'daki etnik grup ve kültürel yapılarla ilgili makaleler de yayınlamıştır. İşgal İstanbul'unun toplumsal yaşamı ile ilgili olarak da değerli bir kaynak olduğu görülmektedir.

Mehmet Okur "Bir Misyoner Gazetesinin Gözünden Balkan Savaşları", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, 2018, 251-266.

http://www.dlir.org/arit-periodical-collection/201.html

16) *The Levant Trade Review*

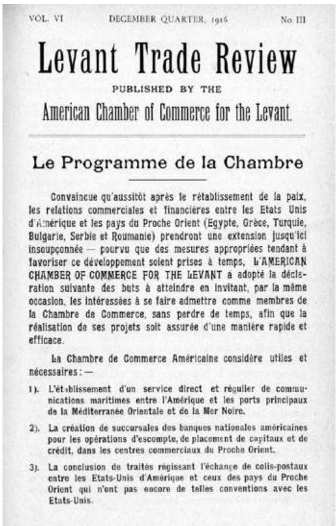

VOL. VI DECEMBER QUARTER, 1916 No III

Levant Trade Review

PUBLISHED BY THE

American Chamber of Commerce for the Levant.

Le Programme de la Chambre

Convaincue qu'aussitôt après le rétablissement de la paix, les relations commerciales et financières entre les Etats Unis d'Amérique et les pays du Proche Orient (Egypte, Grèce, Turquie, Bulgarie, Serbie et Roumanie) prendront une extension jusqu'ici insoupçonnée — pourvu que des mesures appropriées tendant à favoriser ce développement soient prises à temps, L'AMERICAN CHAMBER OF COMMERCE FOR THE LEVANT a adopté la déclaration suivante des buts à atteindre en invitant, par la même occasion, les intéressées à se faire admettre comme membres de la Chambre de Commerce, sans perdre de temps, afin que la réalisation de ses projets soit assurée d'une manière rapide et efficace.

La Chambre de Commerce Américaine considère utiles et nécessaires : —

1). L'établissement d'un service direct et régulier de communications maritimes entre l'Amérique et les ports principaux de la Méditerranée Orientale et de la Mer Noire.

2). La création de succursales des banques nationales américaines pour les opérations d'escompte, de placement de capitaux et de crédit, dans les centres commerciaux du Proche Orient.

3). La conclusion de traités régissant l'échange de colis-postaux entre les Etats-Unis d'Amérique et ceux des pays du Proche Orient qui n'ont pas encore de telles conventions avec les Etats-Unis.

Leavnt Trade Review, Aralık 1916

Haziran 1911-Mayıs/Haziran 1931, İstanbul, 153+2 sayı, İngilizce, Fransızca. 1917-19 arası savaş nedeniyle yayınlanmadı; önce 3 ayda 1, sonra ayda bir sayı çıktı.

Amerikan Ticaret Odası adına yayın ve baskı işleriyle uğraşan Lewis F. Mizzi, W. W. Oswald ve William H. Peet tarafından yayınlandı.

Hasan Küçük; *Levant Trade Review and Turkish-American Commercial Relations/1911-1931*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniv., İstanbul-2019, ss: 221.

Özlem Kutkan; "Bir Amerikan Ticari Teşebbüsü ve Bir Osmanlı Kentini Okuma Çabası: Doğu Akdeniz Ticaret Dergisi ve İzmir/1911-1914", *Türkiyat Mecmuası*, c: 29, No: 2, İstanbul-2019, ss: 435-454.

Ercan Karakoç-Hasan Küçük; "Osmanlı-Amerikan Ticari İlişkilerinin Gelişiminde Önemli Bir Kişi: Başkonsolos Gabriel Bie Ravndal/1865-1950", *V. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Yıldız Teknik Ü. Y., İstanbul-2018, ss: 16-27.

http://www.dlir.org/arit-periodical-collection/205.html

17) *The Assocation Quarterly*

Ocak 1914-Ekim 1915, 8 sayı, üç aylık, İstanbul.

Amerikan YMCA yayın organı. Ernest Otto Jacob (1886-1966), 1910'da Orta Doğu sorumlusu gezici sekreter olarak İstanbul'a gelmişti. İmtiyaz izni 7 Kanun-i sani 1327'de (20 Ocak 1912) alınan dergi Ocak 1914'tan Ekim 1915'e kadar 8 sayı çıkmıştır. Mesul müdürü Antep YMCA kurucularından Ohannes Kirkoryan'dır. Gençlik ve kadın sorunlarıyla artan biçimde örgüt etkinliklerine ve örgütlenme çabalarıyla çeşitli misyoner okullarından gelen makalelere yer verilmiştir. Jacob 1919'da, savaş sonrası savaş esirleri ve saldırıya uğrayanlara yardım görevini üstlenen örgütçe Almanya'dan sonra İzmir'e atandı. İzmir yangınına kadar şehirde çalışıp Atina'ya geçti.

18) *Sada-i Vatan – The Vatan*

1917, Türkçe, İngilizce, haftalık, New York.

Müessisleri: Ali Nihad, Ahmed Şükrü, muharrirleri: Eyüb Cevad, İbrahim Safa.

Milli Kütüphane'de bulunan 13 numaralı 1 Mart 1333/1917 tarihli "Perşembe günleri neşr olunur ittihad ve tenvir-i efkara sâi Osmanlı gazetesidir" ibareli gazete, kataloglarda yayın yeri olarak Washington görülse de Washington Sokak No 60 New York'ta yayınlanmış, İngilizcesi "A Turkish Weekly Appearing Thursdays" diye tanıtılmıştır. İlginç yönlerden biri de gazetenin kütüphanede üç sayfasının bulunmasıdır.

İlk yazısı "Roma ve Arap Hurufu Türkler"de Arap alfabesinin yerine Roma alfabesinin kabulünü önermekle başlıyor. İkinci İngilizce sayfada ise "Amerikalı Dostlara Açık Görülmeyen Birkaç Nokta" başlığı altında İttihat ve Terakki hükümeti, Amerikalıların seveceği türden basit, kendini yetiştirmiş, hürriyet için mücadele etmiş halk adamları olarak tanıtılıyor. İkinci İngilizce yazıda, gerici Çarlığın demokratlaşan Türkiye'ye saldırısının ABD halkı tarafından onaylan-

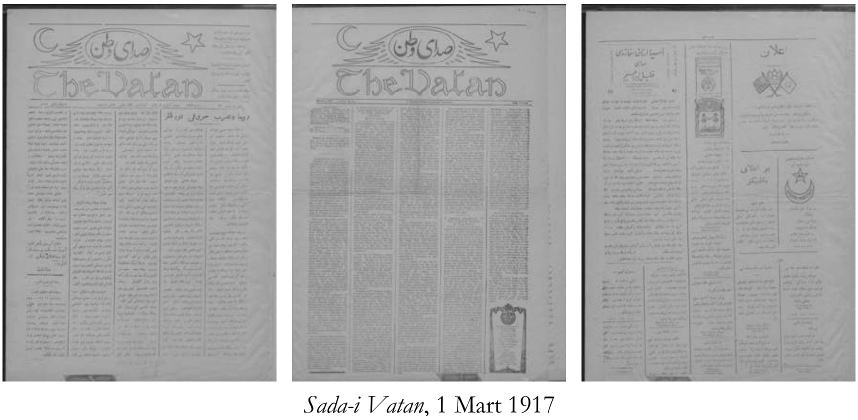
The Vatan

Sada-i Vatan, 1 Mart 1917

maması gerektiği, bu durumu değerlendirebilen Pierre Loti örneği üstünden Fritz Endell tarafından anlatılıyor. Üçüncü İngilizce yazıda ise New York Türk cemaatinin tanınmış kişilerinden Haji Bey'in bir soygun cinayetine kurban gidişi ve katilin yakalanmış olduğu haber veriliyor. Osmanlıca ve İngilizce reklam ve ilanların yer aldığı üçüncü sayfada New York dışından kişilerin de gazeteye rağbet gösterdiği anlaşılıyor. Bu ilanlardan en ilginçlerinden biri de Ankara vilayetinin Develi kazasından beş yıldır kayıp kişi için beş dolar mükafat verildiği. Yeni Dünya Lokanta ve Kahvehanesi, İstanbul Kahvehane ve Lokantası yanında tütün tüccarları, ince saz ve lokum ilanları ile Ermeni tüccar ve esnafın da gazeteye verdikleri ilanlar dikkat çekiyor.

19) *Uhuvvet-i Biraderhed-Brotherhood*

Ocak 1918-Haziran 1918, İngilizce, Urduca, İstanbul

Mevlevi Mehmet Abdülcebbar Hayri ile Mevlevi Abdülsettar Hayri kardeşlerin Hindistan Müslümanları olarak İngiltere'ye karşı kurtuluş mücadelesinde ve Pakistan'ın modern tarihi ve İslamcılığında önemli yerleri olduğunu biliniyor. Kardeşler Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a gelerek Teşkilat-ı Mahsusa ile işbirliği içinde 1916'de Türkçe ve Fransızca *Uhuvvet* (24 Kanun-i evvel 1331 (6 Ocak 1916) No 1-18 Safer 1333 (14 Aralık 1916) No 58) gazetesini yayınladıkları gibi İngilizce *Broderhood*'u da Hind Uhuvvet-i İslam Cemiyeti adına yayınlamış, fakat 1918'de İstanbul'u terk ederek Berlin'e gitmek zorunda kalmışlardı. Hakkı Tarık Us koleksiyonunda 1, 4 ve 6. sayıları görülmektedir ve *Kebikeç*'te Urduca dosyasında yer alacağını bekliyoruz.

20) *Robert College Record*

1918-1924, yılda 4, 6 sayı.

Robert Kolej'in öğrenci dergisi. Mondros Mütarekesi'nden sonra yayınlanmaya başlanıp yılda 4-6 defa çıkartılmaktaydı. Milli Kütüphane'de 1924 yılı var. 1930-1933 yıllarında *The Robert College Herald* adıyla çıkarıldı.

Misyoner tanıtım kitapları ve anılarında 1916-1920 yıllarında yayınlamış *Constantinople College News* ve İstanbul Robert Kolej ile Beyrut Suriye Protestan Koleji yayını olarak anılan 1920-1926 yıllarında yayınlanmış *News Letter*'i de burada analım.

21) *The College Quarterly*

Kasım 1918, İstanbul Amerikan Kız Koleji.

Kolejin İngilizce bölümünün gözetiminde çıkartılmaktaydı. Daha önce elle çoğaltılmaktaydı. Kasım, Aralık, Mart ve Mayıs aylarında yılda dört defa yayınlanmaktaydı.[9]

[9] "American Journalism in Constantinople", *The Orient*, Sayı 40, 4 October 1921, s. 386.

Bulletin of the American College (1922), *The Record* (1924), *Constantinople College* (1928), *Constantinople College Quarterly* (1929), sonrasını bir yana bırakırsak 20'li yıllarda İstanbul'da Amerikan okullarının yayınlarıdır fakat giderek bültenden okul yıllığı formatına bürünmektedirler.

22) *Journal Keuylu*

16 Kasım 1918-? Eylül 1922, İzmir, İngilizce, Fransızca

Sahib-i imtiyaz: Mehmet Refet, mesul müdürü: Mehmet Sezai

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra 21 Ağustos 1908'de İzmir'de yayınlanmaya başlanan ve hem köylüye seslenmişi hem de dilinin halk dili oluşuyla dikkati çeken *Köylü* gazetesi[10], Yunan işgalinden sonra İngilizce ve Fransızca da yayınlanmıştır.

İlk sahibi İsmail Sıtkı (Erboy)[11] ara seçimle 1909'da milletvekili seçildikten sonra gazeteyi Mehmet Refet satın almıştır. 'Her gün sabahları çıkar, her şeyden yazar, esnaf, köylü, işçi kardaşların iyiliğine çalışır, ahali dostu Türk gazetesidir' alt başlığıyla çıkmış olan *Köylü*, Ege'de 'Avusturya boykotu'nun Rumlara karşı örgütlenişinde etkin yer tutmuştur.[12] İttihatçı olmamakla birlikte İzmir'de Rumca basının ve İtilafçı gazetelerin saldırısına uğramış olan *Köylü*, Savaş sonrası İzmir'in işgaline karşı çıkmış, işgal gerçekleşince sahibi Mehmet Refet'in matbaası yağmalanmış, kendisi yaralı olarak hapse atılmıştır. Misialidis Efendi'nin koruması altında onun evine sığındıktan sonra yeni yerinde *Köylü*'yü yayınlamaya devam etmiştir.[13]

Mehmet Refet'in Mondros Mütarekesi'nden önce, 16 Kasım 1918'de gazetesini "Türkçe, Fransız, İngiliz dillerinde çıkan her şeyden yazar, esnaf, köylü, işçi kardaşların iyiliğine çalışır, ahali dostu Türk gazetesidir" ve "Journal quotidien Turc paraissant Turc en Anglias et en Français" başlıklarıyla yayınlamaya başladığı görülmektedir.[14] Zeki Arıkan gazetenin Türkçe yayınını inceleyerek, işgal öncesi ve sonrası siyasi duruşu hakkında bilgi verdiği gibi, gazetenin Avrupa'ya Türklerin haklarını tanıtmak amacıyla yayınlanmasının ötesine geçerek, işgal boyunca İngiltere ve Yunan çıkarlarını savunduğunu saptamaktadır.[15] Kurtuluş Savaşı'nın ar-

---

[10] Zeki Arıkan, "Dilde Sadeleşme Akımı ve *Köylü* Gazetesi", *Kebikeç*, Sayı 4, 1996, s. 129-147.

[11] Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularından olan İsmail Sıtkı (1864-1935) daha önce de İzmir'de gazete yayınlamıştır. İşgalde Damat Ferit hükümetinde adliye nazırı (4 Mart 1919) olmuş, ancak İzmir'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içinde bulunmuş, hükümetin tutuklamalarına da engel olmaya çalışmıştır.

[12] Evangelia Ahladi, "İzmir'de İttihatçılar ve Rumlar, Yunan-Rum Boykotu (1908-1911)", *Kebikeç*, Sayı: 26, 2008, s. 175-200.

[13] Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*, İzmir: Ege Üniversitesi, 2006; Efdal Sevinçli, *İzmir Basın Tarihi, Gazeteler Dergiler*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2019.

[14] *Köylü*'nün Türkçe, 16 Teşrin-i sani 1334 tarihli sayıda yapılan duyurdan elde edilen bilgidir.

[15] Zeki Arıkan, "Köylü Gazetesi ve İşgal", *Atatürk Yolu Dergisi*, I, S. 2, 1988, s. 187-200. Arıkan, 6 Haziran 1921'de yayınlanan "Hakikaten Baba Dostu İmiş" yazsının tamamına makalesinde (ve kitabında) yer vermiştir.

dından yüz ellilikler listesine alınan Mehmet Refet, İzmir'in kurtuluşundan önce Midilli'ye kaçmış, aftan sonra dönmüş ve birkaç yıl sonra da ölmüştür.[16]

Zeki Arıkan'ın *Köylü*'nün işgal altındaki yayınlarından alıntılarında Türkçe yayını kullandığı ve İngilizce veya Fransızca yayın atıfta bulunmadığı görülmektedir. *Keuylu*'nün ulaşabildiğimiz İngilizce tek sayısı, Türk Tarih Kurumu'nda National Archives Microfilm Publications Records of the Department of State, Relating to Internal Affairs of Turkey 1910-1929 (Washington 1961) arşivinden alınma mikrofilmde bulunan 51 numaralı 26 Mart 1919 tarihli sayısıdır. ABD'nin İzmir konsolosunun 16 Eylül 1919 tarihli yazışmasıyla İzmir'de birer İtalyan, Fransız, İngiliz ve Yunanlıdan kurulu sansür heyetinden ve özellikle İtalyan hükümetinin katkısıyla yayınlandığını bildirdiği Yunanca *Telegrafos* gazetesinin ABD karşıtlığından söz ederken *Keuylu* gazetesinin "Amerika ve Türkiye/America and Turkey" makalesi nedeniyle bir örneğini mektubuna eklediği anlaşılmaktadır. Böylece İngilizce (ve Fransızca?) yayının 'efsane' olmadığı anlaşılmakla birlikte, işgal altındaki Türkçe örneklerden, iki veya üç dilin birlikte yayınlanmadığı anlaşılmakta fakat ne kadar süreyle birlikte veya ayrı yayınlanmış olduğuna dair bir veri bulunmamaktadır.

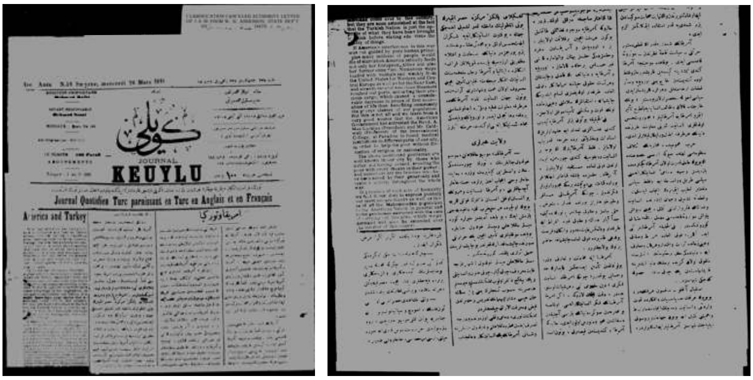
JOURNAL
KEUYLU
Journal Quotidien Turc paraissant en Turc en Anglais et en Français
America and Turkey

Keuylu'nün ulaşabildiğimiz 51 numaralı 26 Mart 1919 tarihli İngilizce tek sayısı.

23) *Zuhr – Midday*

2 Kanun-i sani 1335, Sayı: 1–3 Mart 1335 (1919), Sayı: 6, Türkçe, İngilizce, haftada iki defa, İstanbul. Müdir-i mesul: M. Vasıf, İdare müdürü: Mehmed Cemal, Sermuharriri: Ali Rıza Seyfi.

Ali Rıza Seyfioğlu (1879-1958) ve esas olarak donanma yayıncılığından arkadaşları, işgal altındaki İstanbul'da İngiltere'ye Türk varlık ve haklarını anlatmak üzere gazetesini yayınlamış, uğradığı sansürden sonra Anadolu'ya geçmiştir.[17]

---

[16] Zeki Arıkan, "İşgal Dönemi İzmir Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V, S. 13, 1988, s.145-166.

[17] Bu sayıda Kudret Emiroğlu'nun makalesine bkz. Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde (BOA, 534 37655 151437 44, 46, 47. belgeler, 29.6.1922; 11.10.1924 ve 19.10.1924) "Matbuat üzerinde

24) *The Observer of Constantinople*

1919 Ocak İstanbul, haftalık, İngilizce-Türkçe. Tek sayı No: 11, 18 Mart 1919. Société Anonyme de Papeterie et d'Imprimérie Matbaası, Galata.

Sahip ve başyazarı Arthur Patrick Thomas Aloysius Tully (1883-1929), gönüllü alaylarda görev yaparak yüzbaşı rütbesine geldi. 1905'te askerlikten ayrıldı. 1911'de Gresham Hayat Sigorta Şirketi Türkiye müdürü olarak İstanbul'a geldi. Mütareke döneminde yaptığı bu yayınla (mesul müdürü Simon Minasyan Efendi idi ve imtiyazını 12 Kanun-i evvel 1334'te (12 Aralık 1918) almıştı) İngiltere Dışişleri tarafından Müslüman olmuş, Arif Pertev adını almış, Türk propagandası yapan biri olarak bildirildi. Lord Curzon emriyle on beş gün içinde Türkiye'yi terk etmek ve on beş yıl bir Müslüman ülkesine gitmemek üzere Londra'ya davet edildi. Büyük olasılıkla yayını yasaklandı. Londra'da Türkiye lehine etkinliklere eşi Emine Saffet Hanım'la (Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın torunu) devam etti. 1925'te İstanbul'a dönen Arif Pertev, Galatasaray Lisesi'nde İngilizce öğretmenliği yaptı, Türk polisine de dil dersleri verdi.

Şeref Etker, "Gözcü/ The Observer of Constantinople Gazetesi ve Arthur Patrick (Arif Pertev) Tully", *Müteferrika*, Sayı 54, Kış, 2018, s. 161-172.

25) *The Orient News*

17 Haziran 1919-Haziran 1924, İstanbul, günlük. İngiliz Yüksek Komiserliği.

"Oryant Niyuz" sahib-i imtiyazı J. D. Kverk ve mesul müdürü İraklis Yuvanidis Efendi olarak 28 Teşrin-i evvel 1338'de (28 Ekim 1922) imtiyazını almıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar ve Hazar ötesine kadar dağıtımı yapılmıştır. Kurucu ve editör H. C. Owen, 4 Şubat 1921'den itibaren J. D. Quirk eklenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Selanik'te çıkan *The Balkan News* gazetesi gibi cephedeki İngilizlere seslenmeyi hedeflemişti. Bu gazetenin editörü H. C. Owen *The Orient News*'in de editörü oldu. Gazetede "Karadeniz'deki İngiliz Ordusu için İstanbul'da basıldığı ve yayınlandığı" ibaresi yer alıyordu. Arnold P. Tully'nin küçük gazetesi örnek alınarak onun Müslüman/Türk propagandasına karşı çıkmak hedeflenmişti. Gazetenin ilk adresi İngiliz işgal ordusunun karargahı, sorgu ve işkence yeri Kroeker Hotel'di. Başlangıçta Britanya hükümeti tarafından mali olarak desteklenen gazete 1920'den sonra kendi ayakları üstünde durmak zorunda kaldı ve 1921'de "Yakın Doğu için bağımsız bir İngiliz günlük yayın organı" ibaresi gazeteye konuldu.

Harry Collinson Owen (1882-1956), *Selanik ve Sonrası* ve *Antonie'nin Maceraları* adlı kitapların yazarıydı; J. D. Quirk daha sonra *The Sunday Observer*'da da gazetecilik yaptı.

Bilge Criss "büyük ihtimalle İngiliz işgal yetkilileri tarafından kurulmuştu; çünkü İngiliz askerlerinin okumaya izinli oldukları yegane gazete buydu" diyerek

etkin bir rol alabilmek için Ali Rıza Seyfi Bey tarafından çıkartılan İngilizce gazete için para yardımında bulunması" ile ilgiliyse de *Zuhr* ile ilgili olmayıp bu yardımın serencamını da bilmiyoruz.

çalışmasında yararlanır (Criss 1993: 76) Georgeon ise Fransa Dışişleri Arşivi'ne dayanarak gazetenin Rumlara satılmış olduğu bilgisini verir (Archive des Affaires Etrangéres, Turquie 581, 23.9.1921 ve 9.11.1921; Georgeon 1990: 325).

California Stanford Hoover Arşivi'nde Haziran 1924'e kadar görülmekte olup, Türkiye'de 17 Mayıs 1922'de yayınına son vermiş olduğu genel kanısı belki bu tarihten sonrası nüshalarının bulunmayışı olabilir.

Nilgün Gürkan Pazarcı, "İşgalin İmgeleri: *The Orient News* Gazetesi, 1919-1922", *Küresel İletişim Dergisi*, Sayı: 1, Bahar 2006, 1-11.

Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi, İstanbul, 2016.

26) *The Eastern Spectator, Le Spectatuer d'Orient*

1918-1919 İngilizce, Fransızca

"Di Estern Spektatör" İngilizce ve Fransızca yayın yapmak üzere sahib-i imtiyaz Mihael Teodoka Efendi ve mesul müdürü Nikola Margariti Efendi olarak 21 Teşrin-i sani 1334'te (21 Kasım 1918) imtiyaz almıştı (Gazel ve Ortak 2006: 236).

California Stanford Hoover Arşivi'nde 1918-1919 sayıları vardır.

27) *The ACORNE*

7 Haziran 1919-1922, Bible House, Matosyan Matbaası, İstanbul.

1915'te American Committee on Armenian Atrocities adıyla kurulup American Committee for Relief in the Near East, 1919'dan sonra kısaca Near East Relief olarak anılan örgütlenmenin yayını. Örgüt bugün Near East Foundation olarak faaliyetine devam ediyor. Dergi ABCMF tarafından NER adına çıkarıldı ve 23 Ekim 1920'de adını *Near East Relief* olarak değiştirdi. Başta YMCA olmak üzere misyoner örgütlenmeleri ile başta Ermeni ve Süryaniler olmak üzere yardım çağrıları ve yardım etkinliklerine yer verdi. Mengene Meydan Sokağı'na taşındı ve 5 Ağustos 1922'de 4. Cildi yayınlanmakta, ilgililere parasız ulaştırılmaktaydı.[18]

28) *Pera Young Men*

25 Ocak 1920-27 Mayıs 1922, haftalık bülten, İstanbul.

YMCA Pera/Beyoğlu şubesi tarafından üyeler arasında haberleşme aracı olması ön plana alınarak yayınlandı. Beyoğlu Kabristan Sokağı 10 numarada çıkarılıyordu (Toprak 1994).

[18] "American Journalism in Constantinople", *The Orient*, Sayı 40, 4 October 1921, s. 385.

29) *Young Men of Turkey*

Ekim-Aralık 1920, aylık, 3 sayı, İstanbul.

YMCA. Ardarda üç sayı çıktıktan sonra örgütün "acil işler" bütçesindeki sıkışıklık nedeniyle yayınına son verdi (Toprak 1994). Bütün YMCA üyelerinin listesi yanında İzmir, Konya, Adana, Tarsus kamp ve okullarıyla ilgili bilgiler de yer almaktadır. Kaynaklarda *Young Men of Turkey* önce çıkarılıp, bütçe kısıtlamasına gidildikten sonra daha mutevazi *Pera Young Men*'in çıkartıldığı belirtilmekteyse de çıkış tarihleri bu bilgiyle uyuşmamaktadır.[19]

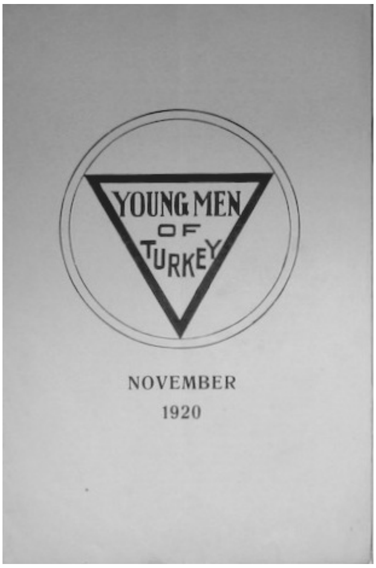

30) *Far Seas*

19 Kasım 1920-18 Şubat 1922, 65 sayı, İstanbul

İstanbul'da bulunan 1.700 ABD denizcisi için ABD donanması tarafından haftalık olarak resimli ve sekiz sayfa çıkartılmakta ve Zelliç tarafından basılmaktadır; *The Orient*'e göre denizciler dışında da rağbet görmektedir.[20] İstanbul'da ilk caz konserlerinin de, ABD gemilerindeki cazcılar tarafından donanma içi ve dışında verilmiş olduğu, *Far Seas* 4 Aralık 1920 3. sayısındaki haberden anlaşılmaktadır.[21] Gazetede, haftalık konserler, maçlar, film gösterileri, Kapalı Çarşı alışveriş ve şehir turları programı yer almaktadır. Şiirler, şakalar yer aldığı gibi yayınlanan okuyucu mektuplarından abone sistemi ile orta doğu kadar ABD'de de okuyucusu bulunduğu görülmektedir.[22] ABD donanma arşivinde (Naval History and Heritage Command) 4 Aralık 1920 tarihli 3. sayısından başlayarak 39 sayısı bulunmaktadır.

https://www.history.navy.mil/content/history/nhhc/research/archives/Collections/transferred-collections/navy-library-transfer/far-seas.html.

---

19 "American Journalism in Constantinople", *The Orient*, Sayı 40, 4 October 1921, s. 386.
20 "American Journalism in Constantinople", *The Orient*, Sayı 40, 4 October 1921, s. 386.
21 G. Carole Woodall, "Listening for Jazz in Post-Armistice Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*, C 48, Sayı 1, 2016, s. 138.
22 G. Carole Woodall, "Riffing It: Thinking through: 'Constan Town's' 1920s Jazz Culture", *The Levantines: Commerce and Diplomacy*, ed. Axel B. Çorlu, İstanbul: The Levantine Heritage Foundation, 2014, s. 270-290.

31) *Musavver Küçük Gazete, La Petit Journal Illustré, Little Illustrated Journal, Kleine Illustrierte Zeitung*

DOUBLE NUMBER

Little Illustrated Journal

We tender all our Christian readers our best wishes for a prosperous and happy New Year.

NOTICE

From now onwards the "Little Illustrated Journal" will appear regularly on the 7th., 15th., 22nd. and the end of each month.

Foreign Capitalists

Le Petit Journal Illustré

DOPPEL NUMMER

Kleine Illustriarte Zeitung

Wir wünschen unseren christlichen Lesern ein glückliches Neues Jahr.

ZUR GEFL. BEACHTUNG!

Ab 1. Januar erscheint die "Kleine Illustriarte Zeitung" regelmässig am 7. 15. 22. und am Ende eines jeden Monats.

Die ausländischen Kapitalisten

Musavver Küçük Gazete'nin 4 dilde yayınlanan Aralık 1923 sayılarından

1 Temmuz 1335 (1919), No 1-21 Kanun-i evvel 1926, No 29, 30, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, İstanbul

"Eğlenmek, hoşça vakit geçirmek ve istifade etmek ister misiniz? Haftada bir neşr olunur aile gazetesidir" ifadesiyle Fuat Samit tarafından çıkartılmaya başlanan dergi, anlaşılan 7 Kanun-i sani 1340 (1924) dördüncü sene 1 numara ile Mehmet Zeki yönetimine geçmiş, "Ticari, fenni ve sınai" ve "Dünyanın her tarafında intişar eder" ibaresiyle ticari ilan ve magazin aile dergisi biçiminde dört dilli olarak yayınına devam etmiştir. Derginin Türkçe dışı dillerdeki sayılarında ayrı bir numara düzeni kullanılmıştır.

Gerçek adı Waldberg J. Nelken olan Mehmet Zeki Bey, ilk 1912 yılında kurduğu *Müdafaa-yi Milliye* ile başlayarak yayınladığı gazeteler, iş ve bürokrasi çevreleriyle kurduğu ilişkiler ve ticari etkinlikleriyle Almanya, İngiltere ve Osmanlı/Türkiye dışişleri ve istihbarat raporlarına konu olmuş bir kişidir.

Ahmet Asker, "Erken Cumhuriyet Döneminde Siyaset-Ticaret-Medya Üçgeninde Bir Gazeteci: Mehmed Zeki Bey", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Güz 2016, Sayı 94, s. 49-93.

Notlar

Hasan Duman kataloğunda (1524 ve 1987 no'larla) Türkçe-İngilizce yayın olarak adları geçen *Şark* ve *Musavver Şark* gazeteleri aynı yayın olup, başlığında bu ibarenin yer almasına karşılık İngilizceyle ilgisi üç cümleden ibarettir (yazarı veya çevirmeni belirtilmeyen, "Hukuk-u Nisvan" başlığı altında "Garpte Neler Oluyor? – Cemiyet-i Akvam ve Kadınlar" altbaşlığıyla yayınlanan makaledeki dipnotlarda bulunan üç İngilizce cümle); dolayısıyla iki dilli yayın ve İngilizce olma özelliği göstermemektedir. Belki İskender Fahrettin Sertelli böyle bir niyet beslemişti ama bunu gerçekleştiremediği ve yayınının da 15 Kanun-i sani 1336 (1920) tarihli 16 sayfalık tek sayıyla bittiği görülüyor.

Antep'te misyonerler çevresinde yayınlanmış olan (yukarıda *News Notes* başlığı altında değinilen) *Kolej*'in İngilizce olma ihtimali yüksekken, Ermenice ve/veya Ermeni harfli Türkçe olduğu da yazılmaktadır. Gene aynı özellikleri taşıdığı tartışmalı *Rehnüma* (1908-1909) yanında özellikle Gaziantep'in ilk gazetesi olduğu söylenen *Ayntab*'la ilgili, hemen bütün yayınlarda alıntılanan ifadeleri yorumlamak ve nerede sehv yapıldığını saptamak kolay olmamaktadır: "Gaziantep Amerikan Koleji tarafından yayınlanmıştır. Kuruluş tarihi 1872'dir. Kapanış tarihi tespit edilememiştir. Amerikan Koleji Basımevi'nde basılan ilk gazete 24x16 boyutlarında ve 4 sayfa idi. Haftalık olarak yayınlanan gazetede Dr. N. C. Clark'ın Kilikya İttihadı ile ilgili yazılar geniş yer tutmakta Protestan Ermeni cemaati ile ilgili haberler yer almaktaydı. İngilizce Latin harfleri ile basılan Türkçe bir gazete idi. 1831 yılında matbaası kurulan *Ayintab*, Gaziantep'in ilk gazetesi olarak tespit edilmiştir."

Ayıntab gibi, 1878-1900 yıllarında gene Antep Koleji tarafından yayınlanmış olan *Seda-yı Hakikat* gazetesi için de "sonradan Ermenice ve İngilizce de yayınlanmıştır" ifadesi kullanılmaktadır. Avedis Cebeciyan, Kirkor Yenikomşiyan, Kevork Sarafyan[23] gibi Antep Ermeni cemaatinin önemli kişileri tarafından önce 2 haftada bir, sonra ayda bir çıkarılmış olduğu bildirilen yayın da aynı kargaşaya konu olmuşa benzemektedir (Barlas 1972: 21; Tuzcu Ünsal 2015).

1908-18'de İstanbul'da Almanca yayınlanan *Osmanischer Lloyd*'un Fransızca ve İngilizce de (*Lloyd Ottoman*) yayınlanmış olduğu kaynaklarda zikredilmekte[24] ancak kütüphanelerde ve araştırmalarda, Fransızcası görülmesine karşılık, izine rastlanmamaktadır. Hakkı Tarık Us koleksiyonunda bulunan Arapça-İngilizce *An-Nahlah – The Bee Illustrated Eastern and Western Periodical* dergisi 1877-1879 yıllarında Londra'da yayınlanan Osmanlı-Arap diasporanın ilginç bir ürünüdür.

---

[23] Avedis Cebeciyan (1876-1952), *Bir Ermeni Subayın Çanakkale ve Dopğu Cephesi Günlüğü 1914-1918*, İstanbul: Aras Y., 2015 ile gündemimize girmişti. Kevork A. Sarafyan (1889-1975) ise nadir bir eser olan *A briefer history of Aintab: a concise History of the cultural, religious, educational, political, industrial and commercial life of the Armenians of Aintab, Union of the Armenians of Aintab*, La Verne, California: La Verne College, 1957 kitabıyla tarihe geçmiştir.

[24] *Osmanischer Lloyd* (Fransızca-İngilizce) ve *Lloyd Ottoman* (1908-1923) ayrı ayrı listede yer almıştır; İsmet Giritli, "Türkiye'de Fransızca ve İngilizce Dilinde Yayınlanan Gazeteler", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın, La Presse de Langue Etrangére en Turquie 16-17-18 Mayıs 1984)*, İstanbul: İÜ Basın-Yayın Yüksekokulu Y., 1985, s. 133-134.

Arapça-İngilizce *An-Nahlah – The Bee Illustrated Eastern and Western Periodical* dergisi

Tütengil, *Muhbir*'de 1868 yılında 40. Sayısında ABD'de "Rum efkarını neşreden" İngilizce *The Crete* adlı V. Howe tarafından yayınlanan bit gazeteyi haber veriyor (2011: 76). Samuel Gridley Howe (1801-1876), tıpçı, kör eğitiminde öncü ve kölelik karşıtı olduğu gibi, Yunan bağımsızlık savaşına da doğrudan destek vermiş, ayrıca bu konuda yayınlarıyla kamuoyu yaratmaya da çalışmıştır. Yunanistan'a son seyahatini 1866'da yaparak Girit mültecilerini kurtarmaya çalışmış, Boston'da Yunan Dostları Derneği'ni kurmuştu. 1868'deki bu gazetenin kendisi ne kadar sahibi ve yazarıydı, Giritliler ne kadar gazeteye katkıda bulunmuştu bilmiyoruz ama Osmanlı Girit'iyle ilgili ABD'de İngilizce bir yayına da okuyucu ve araştırmacıların dikkatini çekmiş olalım.[25]

Revue du Monde Musulman'da 1909'da yayınlanan *Takvim-i Vekayi*'den alınma imtiyaz başvuruları listesi ile *Ayın Tarihi*'nde 1927'de tefrika edilmiş olan 1909-1927 yılları arasında imtiyaz alan süreli yayınların listesi, araştırmaları yönlendirmek açısından faydalı olduğu kadar, imtiyaz, yayının gerçekleşmesi anlamına gelmediği için çeşitli zorluklara da yol açmıştır. Üstelik Baykal'ın dediği gibi (2019: 225), listelerdeki yayın sayısı 731 ve 865 olup, bunların ancak 435'i çakışmakta ve toplamda 1.161 adet adı geçen ama kendisi hakkında ipucu bulunmayan yayın ortaya çıkmaktadır. Bu iki listeden tek başına veya çok dilli İngilizce olan ve içerenleri imtiyaz tarihi sırasıyla buraya almayı, gelecek araştırmalar açısından da kolaylık olması nedeniyle yararlı gördük[26]:

[25] Osmanlı Arşivi'nde, New York'ta ayda bir yayınlanması tasarlanan ve bunun için ilanlar hazırlandığı anlaşılan *The Ottoman Empire* gazetesiyle ilgili iki belge (HR.TH. 197, 108 M-27.07.1897 ve BEO 984.73740, H-20.02.1315/28 Temmuz 1897; "İngilizce bir gazete çıkarılacağı ve elde edilen ilanlardan muzır yayın kapsamında olacağı anlaşıldığından" ve "İngilizce fesatlık saçan bir gazete çıkarılacağı haberi alındığından") alınması istenen tedbirleri iletirken, oldukça erken bir tarihteki bir girişimi haber vermektedir.

[26] Osmanlı Arşivi'nde özellikle Lübnan ve Suriye'de 1890'larda ve 1908 sonrasında yoğunlaşmak üzere Arapça ve Fransızca yanında İngilizceyi de içeren üç dilli yayın taleplerine ilişkin

1) *Courrier Oriental*, 1908-9

Fr/İng; Sahibi *Moniteur Oriental* ve *Takhydromos* gazetelerinin yöneticisi olan Chrysopolis Efendi olarak kaydedilmiştir. Rumca *Telegrafos* gazetesinin sahibi olarak da "Yunan tebasından M. Chrysoblis "directeur *Moniteur Oriental* et du *Takhydromos*" kaydı vardır (*Revue M.M.*).

2) *Tribune de Smyrne*, İzmir, 16 Temmuz 1324 (29 Temmuz 1908)

Fr/İng; sahibi İngiltere tebasından Mr Wallace T…

İsmet Giritli "*Le Tribune de Smyrne* adlı bir gazetenin İngilizce ve Fransızca dillerinde yayınlandığını görüyoruz" denekteyse de gazeteyi göreni okuyamadık.[27]

3) *La Reklam*, 23 Ağustos 1326 (5 Eylül 1910)

Tr/Fr/İng; Elikyadi E. Bahaddin

4) *Koriyedazi*, 5 Teşrin-i evvel 1327 (18 Ekim 1911)

Fr/İng/Alm; Leon Berkoviç

5) *Lisan*, 26 Nisan 1336 (1920)

Tr/Fr/Alm/İng; Rasih Pertev Efendi

6) *Li Bretu Annus,* 26 Haziran 1336 (1920), İstanbul.

Tr/ Fr/ İng/Rusça, İtalyanca, Rumca, Ermenice; L. Babuk, Leon Şeofan

7) *Loryan İllustre*, 14 Eylül 1336 (1920)

Fr/İng/Rumca, Tanaş Andiryumanu, Dimestoklu Pekidi Efendi

İstanbul'da 1874-75'te de *L'Orient Illustré* dergisi yayınlanmıştı.

8) *Beli Medvet*, 17 Tevvel 1336 (1920)

İng; Mösyö Herold, Celal Enis Bey

9) *Constantinople Médicale- Kostantinopl Medikal*, 24 Mart 1337 (1921)

İng/Fr/Alm/İtalyanca; Dr. Emanuidis, E. Anastas Mısırlıoğlu

10) *Le Kodu Pera*, 14 Eylül 1337 (1921)

Fr/İng/Rumca, Alaaddin Haydar Bey

11) *Kampana*, 2 Şubat 1338/ 1922

Tr/İng/Fr; Telefon şirketi Hüseyin Remzi Bey

12) *Pera kidans*, 3 Temmuz 1338 (1922)

Fr/İng/Rumca; Yervant Miricanyan, E. Yervant Tolayan Efendi

13) *İş ve Ticaret*, 9 Eylül 1338 (1922)

Tr/İng; Said Edib Bey

belgeler (ve çok azı İngilizce içererek Hakkı Tarık Us koleksiyonunda gerçekten yayınlanmış olarak (*el-Hilal* 1895 gibi)) bulunmaktadır. 40'lı yıllardan başlayarak Fransızca ve Almanca yanında İngilizce makalelere de yer vermeye başlayan Üniversite dergilerine ise değinmiyoruz.

[27] İsmet Giritli, *a.g.e.*, s. 131.

14) *Sada-yı İslam*, 5 Eylül 1339 (1923)

Tr/Fr/İng/Arapça, Farsça, Hintçe, Afganca; Derviş Muhsin Efendi

Sada-yı İslam'ın izine rastlayamadık; *Cihan-ı İslam* adıyla Türkçe, Arapça, Farsça, Urduca Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'ca Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye adına cihat siyasetine yönelik bir dergi 1914-15'te yayınlanmıştır.

15) *Moniteur*

Fr/İng; Nicolas Mayaridi Efendi (*Revue M.M.*)

Kaynaklar

Alemdar, Korkmaz, *İstanbul (1875-1964) Türkiye'de Yayınlanan Fransızca Bir gazetenin Tarihi*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler akademisi Y., 1980, 2. b..

Ayın Tarihi, "Meşrutiyet'in İlanından Beri Türkiye'de Neşrolunmuş Gazete ve Mecmualar", I: No: 41, (Ağustos 1927), s. 2350-2358; II: No: 42, (Eylül 1927), s. 2451-2457; III: No: 44, (Teşrin-i sani 1927), s. 2650-2654; IV: No: 45, (Kanun-ı evvel 1927), s. 2810-2816; V: No: 52, (Temmuz 1928), s. 3556-3561; VI: No: 53, (Ağustos 1928), s. 3641-3651.

Barlas, Uğurol, *Gaziantep Basın Tarihi 100. Yıl*, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği, 1972.

Baykal, Erol A. F., *The Ottoman Press, 1908-1923*, Leiden, Boston: Brill, 2019.

Criss, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İstanbul: İletişim, 1993.

Duhani, Said N., *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, çev. Nihal Önol, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı, 1990.

Duman, Hasan, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloglar 1828-1928*, İstanbul: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.

Gazel, Ahmet Ali ve Şaban Ortak, "II. Meşrutiyetten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve mecmualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, Sayı 1, 2006, 223-256.

Georgeon, Grançois, "Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)", çev. Niyazi Öktem, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, Sayı 17, Mart 1990, s. 321-335.

İsmail Hakkı, "La Presse Musulmane," *Revue Du Monde Musulman*, no. 5 (1909): 97–139.

Kocabaşoğlu, Uygur, "Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyıl'da Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı", *Yoktur Zulme Rızamız*, Ankara: Phoenix Y., 2004, 140-162.

Özan, Azmi. "The Press and Anglo-Ottoman Relations 1876-1909." *Middle Eastern Studies* 29 (1993): 111-117.

Stone, Frank Andrews, "The Educational 'Awakenin' Among the Armenian Evangelicals of Aintab, Turkey, 1845-1915", *The Armenian Review*, 35: 1, 1982, 30-52.

Toprak, Zafer, "YMCA", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı, Cilt 7, 1994.

Tuzcu Ünsal, Ayfer, "Antep'te yayınlanan Ermeni harfli Türkçe el yazması gazete ve ...

http://www.ayfertuzcuunsal.com› 2015/01 . 12 Oca 2015.

Tütengil, Cavit Orhan, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği 1867-1967*, İstanbul: İş Bakası Kültür Y., 2011.

Uçar, Ahmet, *Hıristiyan Gençler Cemiyeti ve Türkiye'deki Faaliyetleri (1910-9139)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Tarihi Bilim Dalı doktora tezi, İstanbul, 2013.

Müzmin Muhalif Bir Pera Gazetesi *The Constantinople Messenger*

Burhan ÇAĞLAR*

I. Giriş

Baltalimanı Antlaşması ve Kırım Savaşı ile Osmanlı Devleti-Britanya arasında artan ticari ilişkiler, gelişen diplomatik ve askeri münasebetler Osmanlı topraklarındaki İngilizce süreli yayınları doğurmuştu. Bu gazeteler arasında sütunlarında İngilizce içerikler sunmaya neredeyse hiç ara vermeyen eden gazeteyse *The Levant Herald* ve halefi *The Constantinople Messenger* oldu. Zaman zaman sayfalarında Fransızcaya yer açmakla birlikte İngilizce yayınlara da devam etti.1856 yılında James Carlile McCoan'ın kurduğu gazete 1914 yılına dek varlığını sürdürdü. Londra merkezli *The Daily News* muhabiri James McCoan, Kırım Savaşı sırasında harp muhabiri olarak cepheye görevlendirilmişti. Kırım, Balkan ve Kafkas Cephesi'nde muharebeleri takip ederek harbin seyrini izledi. Savaştan sonra çalıştığı gazetenin İstanbul temsilciliğini üstlendi.[1] Bu sırada *The Levant Herald* gazetesini çıkarmaya başladı. Dönemin Britanya basınında çıkan haberlerden anlaşıldığına göre gazetenin bu ilk yayın denemesi uzun soluklu devam etmemişti.[2] McCoan'ın gazeteyi tekrar yayına koyması ise 1859 yılında oldu. Bu defa resmî yayın ruhsatları alındı, ofis belirlendi, Avrupa basınına yeni çıkacak

---

* Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü / ORCID: 0000-0001-5032-516X / burhancaglar@sakarya.edu.tr
Geliş Tarihi: 26 Mart 2022/Kabul Tarihi: 15 Aralık 2022.
Metni okuyarak birtakım önemli noktalara ve kaynaklara dikkatimi çeken Fatih Yeşil ve Büşranur Kocaer'e teşekkürlerimi sunarım.

[1] David Murphy, *Ireland and the Crimean War* (London: Four Courts Press, 2002), 41-43.

[2] "Turkey", *The Daily News* (London), 27 Kasım 1858, 5; "The Court", *The Belfast News-Letter* (Belfast), 1 Aralık 1858, 4.

gazeteye dair reklamlar verildi.[3]Gazete, Paris'te İngilizce basılan ve tüm Avrupa çapında yayın yapan dönemin en popüler gazetesi *Galignani's Messenger*'ı örnek alacaktı.[4] Bu bakımdan sadece Osmanlı kamuoyuna hitap etmiyor, uluslararası nitelikli bir gazete olarak okurları ile buluşuyordu. Tüm imparatorluk coğrafyasının büyük şehirlerinde, Kara Avrupası'nda ve Britanya'da satışa çıkmaktaydı. Gazete ilk sayılarda Societa Tipografica Italiana matbaasında basılıyordu. Daha sonra o zamanki adıyla Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi) olarak bilinen Grand Rue de Pera No 204'teki kendi matbaasına taşındı. Bir kaç defa adres değiştirmekle birlikte yayın hayatı boyunca hep Pera'da ikâmet etti.[5]

The Levant Herald içerik itibariyle Osmanlı coğrafyası, Yakın Doğu ve Levant'a dair haberler yapan ekonomi ağırlıklı bir gazeteydi. Finans ve ticaret alanındaki gelişmeleri veriyor; yatırım imkânlarını öne çıkartıyor, üretim-tüketim analizleri, emtia ve hammadde fiyatları, borsa verileri, fiskal istatistikleri yayınlıyordu. Kısacası her türlü ekonomik ve parasal faaliyeti sayfalarına taşımaktaydı. Bunların yanında politik konulara, eleştirel haberlere, okur mektuplarına yer veriyor; Avrupa'daki gelişmelere değiniyordu.

Osmanlı dünyasında ağırlıklı olarak ticari ve mali içerikli doğan ve yaygınlaşan gazeteler zamanla farklı alanlara yönelmiş, başka amaçlarla geniş kitleleri hedefleyerek gelişim göstermişlerdir. Bir süre sonra, Levanten tüccar sınıfına hitap eden gazetelere devletin çıkardığı veya desteklediği resmî ve yarı resmî gazetelerin eklendiği görülür. İmparatorluğun çok dilli, çok dinli ve kültürlü yapısı dolayısı ile bu gruplara seslenen yerel ve ulusal pek çok gazete yayın hayatına girmiştir.[6]Bu değişim çizgisinde *The Levant Herald*'ın sunduğu içeriklerde dönüşüm gösterecektir. Kuruluş yıllarında ekonomi ağırlıklı haberler yapan gazete içeriğini günden güne geliştirecek, yıllar zarfında kamuoyuna tüm güncel gelişmeleri aktarmak esasına dayanan bir gazetecilik sergilemeye başlayacaktır. Bu süreçte gazetenin *The Constantinople Messenger* adıyla yayınlandığı dönem önemli bir kırılma noktasını oluşturur.

---

[3] "Advertisements & Notices", *The Liverpool Mercury* (Liverpool), 31 Mart 1859, 8; "Advertisements & Notices", *The Daily News*, 30 Mart 1859, 8; "Advertising", *The Times* (London), 30 Mart 1859, 13.

[4] Diana Cooper-Richet, "The English-Language Press in Continental Europe", *Edinburgh History of the British and Irish Press: Expansion and Evolution, 1800-1900,* ed. David Finkelstein (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), 2/222-226; "Nouvelles d'Orient" *Le Sémaphore de Marseille* (Marsilya), 14 Aralık 1858, 1.

[5]*The Levant Herald*, 22 Haziran 1859, 179; "Notice", *The Levant Herald*, 6 Temmuz 1859, 188; Burhan Çağlar, *Anglophone Press in Constantinople: The Levant Herald & Eastern Express (1859-1878)* (İstanbul: Libra Kitap, 2020), 53 – 54.

[6] Hasan Refik Ertuğ, "Türkiye'de Yabancı Dilde Basına Genel Bakış", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985), 77-79; Palmira J. Brummett, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911* (Albany; New York: State University of New York Press, 2000), 16-17.

II. Ruhsat Temini ve Gazetenin Yayın Serüveni

The Constantinople Messenger, Londralı gazeteci Edgar Whitaker'ın girişimi ile yayına kondu. Daha önce Britanya'nın Gelibolu Konsolosu olarak görev yapan Whitaker, basın sektörüne *The Levant Herald*'ı satın alarak girmişti. 1872 yılında 6200kuruşa aldığı gazete Osmanlı basınının çok okunan ve takip edilen yayınları arasındaydı.[7] Sadece Levantenler tarafından değil basının tamamınca izleniyor, tüm dünya medyasında gazeteye atfen alıntılar ve haberler yayınlanıyor, yer yer tekzipler ve tenkitler yazılıyordu. Gazeteye olan bu rağbet birçok şikâyet, sansür, yayın durdurma ve kapatma cezasını da beraberinde getirmekteydi. Sıklıkla yüzleştiği söz konusu cezalara karşı alternatif arayışı içerisindeki Whitaker çözümü yeni ruhsatlar alarak gazeteyi farklı isimler altında neşretmekte buldu. Böylece *The Constantinople Messenger* serüveni başlamış oluyordu.

Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesinden onbeş gün kadar önce Rus sefiri İgnatiyef hakkında yayınladığı makale *The Levant Herald*'a yayın durdurma cezası getirmiş, gazete darbenin gerçekleştiği söz konusu hararetli ortamda okur ile buluşma imkanından yoksun kalmıştı. V. Murat'ın tahta geçtiği, Sultan Abdülaziz'in tartışmalı bir şekilde öldüğü, Çerkes Hasan vakasının yaşandığı bu yasak sırasında ilk kez bir gazete *The Levant Herald* yerine yayına girdi. Whitaker, ruhsatını bacanağı F. Calvert üzerine aldığı ekonomi içerikli *The Commercial Advertiser*'ı (*Moniteur du Commerce*) yayınlamaya başladı. Londra basınında çıkan haberlere göre işlek cadde başlarını mesken tutan müvezziler kollarının altına sıkıştırdıkları gazete destelerini işaret ederek gelen geçenlerin kulağına bu yayının aslında *The Levant Herald* olduğunu fısıldıyor, abonelere ise *The Commercial Advertiser* nüshaları postalanıyordu. Whitaker cezaların etrafından dolaşmanın yolunu bulmuştu.[8] Fakat bu yeni gazete, yayın ruhsatının İngilizce neşriyatı kapsamadığı gerekçesi ile ihtar edildi, farklı dillerdeki içeriklerini sonlandırması istendi. Gaze-

Edgar Whitaker (1831-1903)

James Carlile McCoan (1829-1904)

[7] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Y. PRK. AZJ. 11/32, Whitaker'dan Mabeyne, 29 Mart 1886; BOA. Y. PRK. AZJ. 26/65, 1.

[8] "The Crissis in Turkey", *The Standard* (London), 25 Mayıs 1876, 5.

te mevcut ruhsatnâmenin 10. maddesindeki "mezuniyet şartlarına" istinaden itirazda bulunsa da olumlu bir netice temin edilemedi.[9]

Benzeri cezaî durumlarda yayına sokmak üzere yeni gazete ruhsatı arayışına giren Whitaker'ın yayın izninin İngilizceyi de kapsamasına artık özellikle dikkat etmesi gerekiyordu. Bu arayış 1856 yılında İstanbul'da yayınlanmış *The Constantinople Messenger* adlı gazete ile karşılık buldu. Gazetenin o dönemine dair hiçbir nüshasının günümüze intikal etmemesi ve Britanya basınında adından çok az söz edilmesi, dar bir çevreye hitap eden sınırlı sayıda düzensiz bir yayın olarak kaldığı intibaını uyandırmaktadır.[10] *The Constantinople Messenger*'ın *The Levant Herald* bünyesine katılmasıyla bu köklü gazetenin ilk resmî yayın tarihi daha da gerilere, 1856'lara kadar çekilmiş oluyordu. Nitekim Whitaker'ın bu geçmişi her fırsatta vurguladığı, kuruluş yılını "1856" olarak ilan ettiği görülecektir.[11]

Muhalif kimliği ile Bâbıâli'den her daim tepki alan *The Levant Herald*, 1878 yılında Osmanlı hükümeti tarafından süresiz olarak kapatıldı. Gazetede sâbık Sultan Murad lehine bir okur mektubunun yayınlanması, Osmanlı hükümeti içinde adeta infial uyandırmıştı. Kapitülasyon hükümlerine aykırı olarak Osmanlı kolluk kuvvetlerinin gazete ofisine girerek matbaa makinelerine el koyması, basılan nüshaları toplatması Avrupa devletleri nezdinde bir krizi tetikledi. Whitaker, geçici süreliğine yurt dışına çıkmak zorunda kaldı.[12] Grand Rue de Pera, No: 467 adresinden yayın yapan gazete bu tarihten sonra *The Constantinople Messenger* adıyla ve bir süreliğine George Fuller editörlüğünde yayına girmek zorunda kalacaktır.

III. Güncel İçerikler: Sansasyonel Konular ve Sıradan Havadisler

Okurun değişen beklentilerini yakından izleyen *The Constantinople Messenger* takipçilerine geniş içerikler sunuyordu. Sadece ekonomi temalı haberlerle sınırlı kalmayıp okur mektupları, magazinsel haberler, mahfuz bilgiler, dedikodular, politik olaylar gazetenin haber perspektifine girmekteydi. İç politikaya dair tafsilat artmıştı. *The Constantinople Messenger* çok geçmeden Yakın Doğu'ya ait güncel bilgiler içeren temel referans kaynaklarından biri olmayı başardı. İngilizce yanında bazı dönemlerde Fransızcada içerik sunan gazete, çarşambaları haftalık edis-

---

[9] "The Crissis in Turkey", *The Standard*, 23 Mayıs 1876, 6.

[10] "Turkey", *The Chester Chronicle* (Chester), 1 Kasım 1856, 3; "Special Express", *The North British Daily Mail* (Glasgow), 27 Ekim 1856, 1.

[11] Daha önce sehven gazetenin çıkış yılı olarak Ubicini'nin 1856 senesini verdiği belirtilse de (Çağlar, *Anglophone Press in Constantinople*, 51) ilgili kaynakta söz konusu referansın yer almadığı tespit edilmektedir ((Murat R. Şiviloğlu, "Levant Herald Gazetesi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı İçin [Muhtemel] Önemi", *Kebikeç* 53 (2002), 218)). Belirtilen tarihe ilişkin süreli yayınlar arasında *The Levant Herald*'ın zikredilmediği görülmektedir. (A. Ubicini, *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social, and Commercial Condition of the Ottoman Empire* (London: John Murray, 1856), 250-52).

[12] Burhan Çağlar, "Turmoil in theCapital: British Publication Alarmed the Hamidian Regime", *Belleten* 85/302 (2021), 135-139; Osmanlı Arşivi'nde açılmaya devam eden Hariciye Nezareti fonları içerisinde ilgili mektubun orijinali de tespit edilmiştir, bkz: Şiviloğlu, "Levant Herald Gazetesi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı", 222.

yon olarak basılıyor; sair günler günlük çıkıyordu. Whitaker'ın *The Levant Herald*'da başlattığı yeni haber anlayışı *The Constantinople Messenger* ile de devam etti. Adeta aktif ve katılımcı bir yayıncılık sergilenerek okur mektupları gazetede geniş içerikle ön plana çıkıyordu. Gazetenin özgün habercilik anlayışı, taze ve yeni haber yapma çabası güçlenmişti. Bu amaçla gazetenin Osmanlı başkentinde adeta ikili ilişkilere dayanan bir haber şebekesi vardı. Buradan gelen her türlü bilgiyi değerlendirmeye alarak yıllarca sayfalarına taşıdı.[13] Gazetenin Osmanlı basını ile teması belirgindi. Osmanlı gazeteleri için de onu takip etmek avantajlıydı. Zira muhabir ağı vasıtası ile pek çok kanaldan haber topluyor, uluslararası ajanslardan gelen haberler portföyünde önemli rol oynuyordu. Bunların çevirilerini yayınlamak diğer gazeteler için hem daha az maliyetli hem de daha az riskliydi. Gazetenin yayınları sansürün izin vereceği veya yasak getireceği konuları görmek açısından da bir örnek teşkil etmekteydi. Bu bakımdan gazete Osmanlı basınına öncülük yapıyor ve kaynaklık ediyordu.[14]

Whitaker'ın *The Constantinople Messenger*'deki yayıncılık anlayışının okurun değişen beklentilerini dikkate almak olduğu söylenebilir. Tanzimat'ın getirdiği nispeten mutedil ortam giderek daha otokrat bir yapıya kayarken değişen siyasi atmosferin seslendirildiği haberler, kamuoyunu celp ediyor olmalıdır. Gazeteyi çevreleyen bu sosyal ve siyasal iklimde sansürde şiddetini artırıyor, yayıncılık her geçen gün zorlaşıyordu.[15] Whitaker ile *The Levant Herald*'ın politik içeriği artmış, okurun yıllar içerisinde değişen beklentileri karşılık bulmaya başlamıştı. *The Constantinople Messenger*'da okur mektupları, mahfuz bilgiler, dedikodular ve politik olayların gazetenin haber perspektifine daha çok girdiği görülmektedir. İsyanlar, ıslahatlar, borçlar, mali konuların yanında yerel meselelere hatta yer yer magazine uzanan içerikler gazetenin ufkuna çok daha dahil olmuştu. Yine de *The Levant Herald* tüm bu içeriklere ilk sayıdan beri fazla uzak değildi. Sayfalarında çıkan "İsmail Paşa'nın evlilik anlaşması" konulu yazı veya "Çerkes Güzeli" başlığıyla yayınlanan bir okur mektubu söz konusu magazinsel konular arasında zikredilebilir.[16] Fakat bir kıyaslama yapıldığında gazetenin kuruluş yıllarında Büyük Devletlerin beklentileri, kapitülasyonların icrası gibi hususları tekrar eden, Britanya çıkarları lehine politik bir duruş sergileyen, ekonomi ağırlıklı içerikler sunan yapısı dikkati çekmektedir.

Gazetenin *The Constantinople Messenger* ile başlayan yayınlarına farklı isimler altında devam ettiği bu dönemde ve sonraki yıllarda tüm dünyada yankı bulan sansasyonel ve nispeten magazinsel haberler yaptığı görülmektedir. Genel olarak

[13] BOA. Y. PRK. AZJ. 26/65, 1 [11 Temmuz 1893].
[14] Donald J. Cioeta, "Ottoman Censorship in Lebanon and Syria, 1876-1908", *International Journal of Middle Eastern Studies* 10 (1979), 163-164.
[15] Erol A. F. Baykal, *The Ottoman Press (1908-1923)*, (Leiden; Boston: Brill, 2019), 35.
[16] "A Circassian Beauty: A Letter from Trebizond", *The Times*, 4 Haziran 1859, 9; "A Circasian Beauty", *The Morpeth Herald* (Morpeth),11 Haziran 1859, 3; "Turkey", *The Daily News*, 16 Nisan 1859, 6; "Curious Marriage Arrangement", *The Cheshire Observer* (Cheshire), 23 Nisan 1859, 8.

THE CONSTANTINOPLE MESSENGER.
(WEEKLY EDITION)

The Constantinople Messenger
4 Aralık 1878 (Haftalık Baskı)

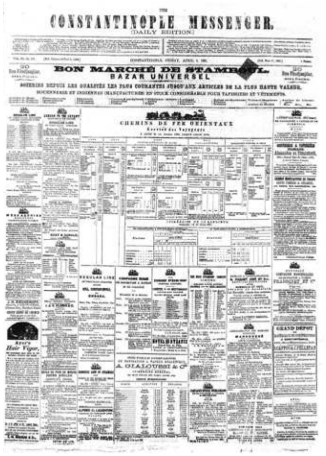
THE CONSTANTINOPLE MESSENGER.
(DAILY EDITION)
BON MARCHÉ DE STAMBOUL.
BAZAR UNIVERSEL
CHEMINS DE FER ORIENTAUX

The Constantinople Messenger
8 Nisan 1881 (Günlük Baskı)

söz konusu haberler; "Nuh'un gemisi Ağrı dağında bulundu"[17], "Diyarbakır'da bir kadın canavar suretli kırk parmaklı, otuz iki dişli bir 'yaratık' doğurdu"[18], "Sultanın yıllık gider ve masrafları"[19], "İngiliz kocasından boşanarak Beyrut'ta bir aşiret şeyhi ile evlenen Lady Digby 80 yaşında vefat etti"[20], "Plevne'den Bristol'e gönderilen onlarca sandık insan kemiği"[21], "İncil tercümesine yardım ettiği için mahkum edilen Molla'yı, hapishanenin duvarını yıkarak kaçış yolu açan deprem kurtardı"[22] gibi ilginç başlıklar taşımaktaydı. Mesela bu tür haberlerden biri, Sultanahmet'teki evinin önünden kaybolan 17-18 yaşlarında bir kızın köle olarak satıldığını haber veriyordu. Genç kızı bir süre önce evlat edinen aile Rumeli'den İstanbul'a taşınmıştı. Hadisenin izini süren kolluk kuvvetleri kızın, Üsküdar'da kıymetli metal işi yapan Çerkes Osman tarafından kaçırıldığını tespit etti. Adam, kızı bir konaktaki Hanım'a köle olarak satmıştı. Haberde kurtarılan kız ailesinin yanına gönderilirken derdest edilip karakola götürülenler hakkında

17 "Alleged Discovery of Noah's Ark", *The Central Somerset Gazette* (Wells), 4 Ağustos 1883, 6; "Noah's Ark", *Arizona Silver Belt* (Globe), 22 Eylül 1883, 1; "The Ark: Preserved in Ice for Ages on Mount Ararat", *The Los Angeles Times* (Los Angeles), 2 Eylül 1883, 2.
18 "A Forthy-Fingered Monster", *The Daily Express* (Fort Collins), 22 Mayıs 1883, 2.
19 "The Sultan's Personal Expenditure", *The Daily News*, 8 Kasım 1881, 6; "Topic of the Days", *The Western Daily Press* (Bristol), 8 Kasım 1881, 5.
20 "Death of Lady Digby", *The Star* (Guernsey), 15 Eylül 1881, 4; "Reported Death of Lady Digby" *The Manchester Evening News* (Manchester), 13 Eylül 1881, 4.
21 "The Cargo of Human Bones at Bristol", *The Western Mail* (Cardiff), 8 Ekim 1881, 4; "The Cargo of Human Bones at Bristol", *The Morning Post* (London), 7 Ekim 1881, 7.
22 "Set Freeby an Earthquake" *The Times Herald* (Michigan), 9 Haziran 1881, 12; "Set Freeby an Earthquake", *The Kansas Patron* (Olathe), 9 Haziran 1881, 2.

ise ne işlem yapıldığının belirsizliğini koruduğu vurgulanıyordu.[23] Bir başka haber ise Ermeni kökenli bir ailede yaşanan faciayla ilgiliydi. İş sebebiyle İstanbul'dan Edirne'ye taşınan Kevork bir süre sonra karısı ve çocuğunu da yanına almıştı. Fakat başka bir şehirde ikâmet etmek istemeyen kadın çocuğuyla İstanbul'a, babasının evine dönmüştü. Kevork'un tekliflerine rağmen geri gelmeyen kadın, ailesinin de arka çıkması ile çocuğu babasına göstermiyordu. Adamın bu konudaki tüm taleplerine aile karşı durmaktaydı. Neticede, Langa semtindeki ikametgâhın önüne gelen Kevork silahına davrandı, karısını, baldızını ve kayınpederini vurarak ağır yaraladı, kayınbiraderini oracıkta öldürdü. Sokak kan gölüne dönerken Kevork çocukla kayıplara karışmıştı. Zaptiyenin sıkı takibi neticesi Üsküdar-İzmit trenine bindiği tespit edilen Kevork, Kartal istasyonunda kıstırıldı. Kaçamayacağına kanaat getiren adam silahı kendine doğrultarak intihar etti. Gazetenin kaydettiğine göre Kartal kaymakamı Salih Efendi'nin Zaptiye Nazırı Hafız Paşa'ya telgrafla durumu bildirmesinin ardından cenaze İstanbul'a gönderilmişti.[24] "Kostantinople'de büyük soygun" başlığını taşıyan haberde ise Ermeni bir sarraftan külçe külçe altın, gümüş sikke ve mücevheratın çalındığı belirtiliyordu. Haberin detayında, yan binadan geceleri tünel kazarak dükkâna ulaşan hırsızların, Alman yapımı çelik kasayı kırarak içindekilerle kayıplara karıştıkları yer alıyordu.[25] Söz konusu imgeleri içkin içerikler ile gazette oryantalist belleğin talep ettiği "gizem" ve "merak" klişelerini farklı kimliklerle ilişkilendirerek ortaya koymaktadır. Batı'daki "Orient" imajına uygun coğrafi, etnik ve kültürel öğeler barındıran bu haberlerin adeta Binbir Gece Masalları'ndan esintiler taşıdıkları söylenebilir. *The Constantinople Messenger* bu yönleriyle Avrupa'dan Amerika'ya hatta Avusturalya'ya dek uzanan geniş bir coğrafyada oldukça ilgi görüyor ve neredeyse hemen her gazetenin üçüncü sayfasında alıntılanarak yer buluyordu. Doğu'ya has egzotik hikâye beklentilerine cevap veren söz konusu içerikler sayesinde ise Whitaker, gazetesinin sürekli değişen adını geniş bir coğrafyada tekrar tekrar duyurmaktaydı.

IV. Her Dem Muhalif: Tenkitler ve Beklentiler

The Constantinople Messenger sayfalarında "Kuruluş 1856: İstanbul'daki en eski İngilizce Gazete" sloganı ile reklam yaparken *The Levant Herald*'ın devamı niteliğinde olduğunu açıkça ilan etmekteydi.[26] Britanya basınında yer alan reklam ve haberler de söz konusu durumu alenen vurguluyor, aynı gazetenin yalnızca fark-

[23] "Stealing a Turkish Girl in Constantinople", *The Nottinghamshire Guardian* (Nottingham), 8 Nisan 1881, 9; "Stealing a Turkish Girl in Constantinople", *The Leeds Mercury* (Leeds), 13 Mayıs 1881, 5.
[24] "A Tragedy at Stanboul", *The Western Daily Press*. 29 Aralık 1879, 3.
[25] "Great Robbery at Constantinople", *The Standard*, 23 Aralık 1880, 6; "Great Robbery at Constantinople", *The Guardian* (London), 23 Aralık 1880, 8.
[26] *The Levant Herald*, 13 Temmuz 1881, 2.

lı bir isimle yayınlandığı belirtiliyordu.[27] Bu arada gazete yeniden *The Levant Herald* adıyla çıkmak üzere ruhsat başvurusunu yinelemekteydi. Whitaker, editör sıfatı ile Saray'a ve Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği arzuhallerde gazetenin *The Levant Herald* adı ile daha çok prestij ve itibarı olduğunu, isim değişikliğinin satışları düşürdüğünü dile getirmekteydi. Söz konusu talebini tekrar ederek gazetesiyle yalnızca "majestelerine" hizmet etmek emelinde bulunduğunu vurguluyordu.[28] Bu başvuruyla hükümet ile ilişkileri düzeltme adına bir diyalog başlatmış oluyor, iptal edilen ruhsatın yeniden tahsis ile yayınlarını bir nevi güvenceye almayı amaçlıyordu.

Gazetenin, hükümet, nazırlar ve padişah hakkında yaptığı bazı haberler ise dış basında "tabasbus" yakıştırmaları ile eleştirilerin hedefi olmuştu. Britanyalılar aleyhine yaşanan tüm olumsuz gelişmelere rağmen gazetenin Sultanı ve nazırlarını yok yere göklere çıkaran makale neşretmesi "talihsizlik" olarak niteleniyor; bunun *The Levant Herald*'ın devamı *The Constantinople Messenger*'a yakışmadığı vurgulanıyordu. Gazetenin editörü hakkındaysa, "yaltakçılıktan ibaret yazılarla kendini bu denli alçaltmamalı" yorumu yapılıyordu.[29] Öte yandan hükümete yakın durmaya çalıştığı anlaşılan bu süreçte de gazete müzmin muhalif tavrından kendini kurtaramadı, peşi sıra gelen uyarı ve kapatma cezaları birbirini izledi. Osmanlı Devleti'nin Mısır ile giriştiği mali görüşmeler hakkında yayınladığı haberler sebebi ile *The Constantinople Messenger*'a ihtar verildi. Hükümetin yayın yasağına rağmen gazetenin konuya satır aralarında yer vermekte ısrarcı davranması, daha sert bir ikinci uyarının yolunu açtı.[30] Nihayet gazeteye, Yıldız Mahkemesi'nin muhtemel seyrine dair yaptığı haberlerden dolayı yayın durdurma cezası kesildi.[31] Zira hükümet resmî açıklama yapılmadan ve mahkeme safahatı başlamadan konunun yayınına yasak getirmişti.

Bu arada ruhsat başvuruları netice vermiş, gazete *The Levant Herald* adı altında yayın iznine kavuşmuştu. Padişahın doğum günü vesilesi ile saraydaki resmi kabul esnasında talebini bir kez daha arz eden Whitaker, istediğini elde etmekte başarılı olmuştu.[32] Bu müsaadeye karşılık hükümete Fransızca bir teminat mektubu (itimatnâme) sunarak, yayınlarında her daim sadakat ile hareket edeceğini bildirmişti.[33] Tekrar *The Levant Herald* adı ile yayına başlayan gazete bir süre

---

[27] "Turkey", *The Birmingham Daily Post* (Birmingham), 12 Haziran 1878, 8; "Turkey", *The Daily News*, 2 Şubat 1881, 7; "The Levant Herald", *The Graphic* (London), 20 Temmuz 1878, 9; "Notes of the Current Events", *The Hampshire Advertiser* (Southampton), 13 Temmuz 1878, 6.
[28] BOA. İ.DH. 785/63775, 19 Dahiliye'den Hariciye Nezaretine, 15 Eylül 1879.
[29] "The Eastern Question", *The Glasgow Herald* (Glasgow), 16 Eylül 1880, 3.
[30] "The Censorship at Constantinople", *The Pall Mall Gazette* (London), 22 Mayıs 1879, 8.
[31]"Cleanings", *The Birmingham Daily Post*, 24 Haziran 1881, 7; "The StateTrials", *The Constantinople Messenger*, 20 Haziran 1881, 2; "Official Notification", *The Constantinople Messenger*, 22 Haziran 1881, 2; "The Trial", *The Constantinople Messenger*, 14 Haziran 1881, 2; "The Coming StateTrials", *The Constantinople Messenger*, 11 Haziran 1881, 2; "Surrender of MidhadPasha", *The Constantinople Messenger*, 19 Mayıs 1881, 2.
[32] "Re-appearance of the Levant Herald", *The Western Times* (Exeter), 25 Temmuz 1881, 4.
[33] BOA. Y. PRK. MK. 1/44 (12 Temmuz 1881).

sonra yine kapatma cezası aldı ve bir kez daha *The Constantinople Messenger* olarak okur ile buluşmak zorunda kaldı (27 Mart 1882). Cezaya konu haber, Saray'ı hiddetlendiren bir içerik barındırıyordu. Doğu'daki Fransız tesirini ele alan yazı dizisinde gazete Osmanlı hanedanından bahsediyor ve hanedanın kurucusu olarak Osman Gazi'ye değiniyordu. Makalede, aradaki kan bağının asırlardır farklı kökenden kadınlarla yapılan evlilikler ve haremdeki cariyeler vasıtası ile karıştığı ve hanedanın melezleştiği öne sürülüyordu. Bu bakımdan "Abdülhamid" dahil Osmanlı topraklarında saf kan bağından söz etmenin mümkün olmadığından bahsedilmekteydi.[34]Yazının yayınlanmasının hemen ardından gazete saraydan gelen görevlilerce mühürlendi. Matbuat Müdüriyeti'nin kararı dahi beklenmeksizin yayınlara el kondu (27 Mart 1882).Bir hafta içinde gazete *The Constantinople Messenger* adı ile yeniden piyasaya çıktı. Fakat onun da yayını çok geçmeden durduruldu. Gazete ancak üç hafta yayınlanabilmişti. Birkaç gün sonra Fransızca yayın yapan *Temps de Constantinople* adeta *The Constantinople Messenger*'ın biçimini kopya ederek baskıya girmeye başladı. E. Pappadopoulo adına kayıtlı olan bu gazete okurlarına *The Levant Herald* abonelerine hitap edeceğini ilan ediyordu. *The Constantinople Messenger*'ın formunu ve mizanpajını olduğu gibi alan *Temps*, onun tüm reklamlarına da sayfalarında yer veriyordu. Ancak söz konusu girişim uzun ömürlü olmadı ve bir hafta içinde bu gazeteye de yayın yasağı getirildi.[35]

Yabancı basın ise tüm bu gelişmeleri duyururken kapatma ve yayın durdurma cezalarını hicvediyordu. "Gazetenin yayınlandığından daha çok kapandığını

THE LEVANT HERALD.
[DAILY EDITION]

The Levant Herald,
2 Ocak 1871 (Günlük Baskı)

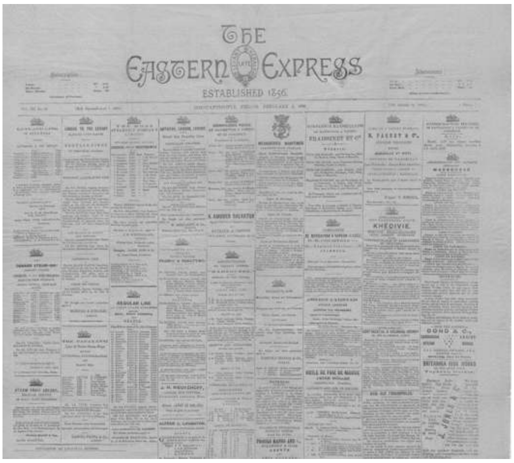
THE EASTERN EXPRESS
ESTABLISHED 1856

The Eastern Express
5 Şubat 1886 (Günlük Baskı)

[34] "France in the East", *The Levant Herald*, 11 Mart 1882, 3.
[35] "The Levant Herald", *The Chicago Tribune* (Chicago), 4 Temmuz 1882, 4; "The Levant Herald", *The Times-Democrat* (New Orleans), 20 Ağustos 1882, 14; "Konstantinopel", *Berliner Börsenzeitung* (Berlin), 18 Mayıs1882, 4.

mı yoksa kapandığından daha çok yayınlandığını mı söylemenin zor" olduğu dile getirilmekteydi. Yeryüzünde hiçbir gazete herhalde bu kadar sıkı takibe uğramamış ve üst üste ceza almamıştır yorumu yapılıyordu. Osmanlı topraklarında gazetecilik yapmanın yılgınlık verdiği, bu işin yalnızca masraflı değil aynı zamanda can sıkıcı olduğu vurgulanıyordu.[36]Yine de tüm bunlar gazetenin editörü E. Whitaker'ı yıldırmadı. Arzuhaller sunarak Saray ile görüşmelere girişti. Nihayet kendine *The Eastern Express* adlı yeni bir gazete çıkarma müsaadesi verildi. Böylece *The Constantinople Messenger* dönemi son buldu.

V. Yeni İsimler ve Editörler: Gazetenin Halefleri

Birbiri ardına gelen kapatma cezaları gazeteyi artık yepyeni bir isimle yola devam etmek zorunda bırakmıştı: *The Eastern Express*. Gazete bu adla yayınlandığı sırada ise kendini *The Levant Herald*'ın devamı olarak takdim etmeyi her mecrada sürdürüyordu.[37] Özellikle başlığın tam ortasına yerleştirdiği özel bir logo "*The Levant Herald*" ifadesini içeriyor ve onun devamı niteliğinde olduğuna işaret ediyordu. İsim değişikliğinin genel yayın politikasında bir farklılığa işaret etmediğini belirten gazete, Osmanlı hükümdarına ve halkına hizmeti amaç edinmeye devam edeceğini yazıyordu.[38] *The Eastern Express*de para ve yayın durdurma cezaları ile karşılaşmakta gecikmedi. Sonunda halefleri ile benzer akıbete uğrayarak kapatma cezası alması gazetenin bir kez daha yeni bir isimle piyasaya çıkmasına neden oldu. Bu defa eski ve yeni isimlerin birlikte zikredildiği *The Levant Herald & Eastern Express* gazetenin adı oluyordu. Gazete bundan sonra yayın hayatının sonuna değinbu ismi kullanmaya devam edecektir. Genel bir tarihleme yapmak gerekirse gazetenin isim ve yayın periyodu Tablo 1'de gösterilmiştir.[39]

Yayının Adı	Yayın Tarihi
The Levant Herald	1859-1878, 1880, 1881-1882
Commercial Advertiser (Moniteur du Commerce)	1876, 1879-1880
The Constantinople Messenger	1878-1879, 1880-1881, 1882
Le Sémaphore de Constantinople	1880
The Eastern Express	1882-1886
The Levant Herald & Eastern Express	1886-1914

Tablo 1: *The Levant Herald* ve Bünyesinde Faaliyet Gösteren Gazetelerin Yayın Tarihleri

[36] "The Levant Herald", *The Times-Democrat* (New Orleans), 20 Ağustos 1882, 14; "Ten Pages", *St. Louis Globe-Democrat* (St. Louis), 27 Mart 1882, 4.
[37] *The Eastern Express*, 2 Ocak 1886, 1; "Asylum for Israel", *The Morning Post*, 31 Mayıs 1882, 6; "Turkey", *The Daily News*, 2 Şubat 1881, 7.
[38] "The Eastern Express", *The Eastern Express*, 20Mayıs 1882, 2.
[39] Johannes Berchtold, *Rechtund Gerechtigkeit in der Konsulargerichtsbarkeit: Britische Exterritorialität im Osmanischen Reich 1825-1914* (Berlin: Oldenbourg Wissenschafts verlag, 2009), 30.

Edgar Whitaker'ın vefatından sonra gazeteyi Charles Plumer Clifton devraldı.[40] Levanten bir aileye mensup olan C. P. Clifton'ın Whitaker ile dostluğu bulunuyor Kandilli'de aynı semtte oturan aileler yakından görüşüyordu.[41] Avukat George Henry Clifton'un oğlu olan C. P. Clifton1864 İstanbul doğumluydu. Osmanlı Bankası'nda katiplik (1879), Imperial Tobacco Company'nin İsfahan temsilciği (1891-1893) Lancashire Bond-Sellar sigorta şirketinin acenteliğini yapmış; Osmanlı topraklarında çeşitli ticari iştiraklerde bulunmuştu. 1896'dan itibaren Londra merkezli *The Daily Telegraph*'ın İstanbul muhabirliğini de üstlenecek olan Clifton, *The Levant Herald & Eastern Express*'i 1903 yılında satın aldı.[42] Bu alımın ardından gazete matbaasında bir takım yenilemelere girişti. Paris'ten yeni tip baskı makaraları ve üç sandık hurufat getirtti. İngilizce, Fransızca, Türkçe ve çeşitli dillerdeki hurufat yanında yeni yapım harf kasaları sipariş etti. Amerika'dan son sistem tipografi makinesi ve pek çok alet alımı yaptı.[43] Böylece gazete matbaasını en yeni teknik baskı araç gereçleri ile donattı. On ay sonra ise Clifton gazeteyi Britanya uyruklu Dr. Lewis Francis Mizzi'ye sattı (1904).[44] Bu tarihten itibaren on yıl boyunca Mizzi'nin sahipliğinde yayınlanacak olan gazete *The Levant Herald & Eastern Express* adıyla okurlarıyla buluşacaktır.

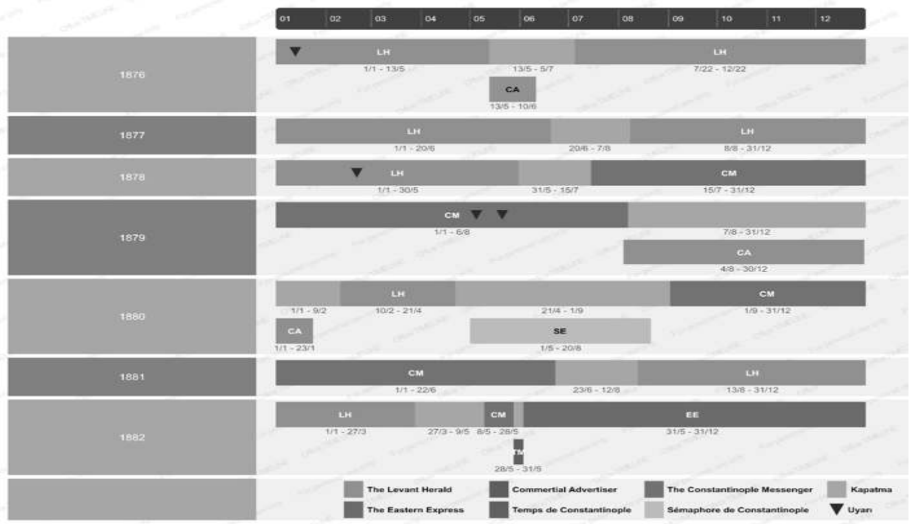

Grafik 1: 1876-1882 Yılları Arasında *The Levant Herald* ve bünyesinde yayın yapan gazetelerin yayın dönemleri ve süreleri

---

40 BOA. BEO. 2137/160221 (11 Ağustos 1903).

41 Sir Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans* (London: Geoffrey Bless: 1951), 49.

42 Frederick Kennedy Wilson Girdlestone, *Charterhouse Register: 1872-1910* (London: The Chiswick Press, 1911), 1/167; *The Insurance Yearbook: Fire and Marine* (New York: Spectator Company, 1903), 31/127; "Deaths", *The Morning Advertiser* (London), 6 Ağustos 1864, 7.

43 BOA. DH.MKT. 816/5, 6 (30 Ocak 1904); BOA. BOA. DH.MKT. 857/33 (4 Haziran 1904); BOA. DH. MKT. 894/9 (25 Kasım 1904).

44 BOA. DH.MKT. 826/46 (6 Mart 1904).

1847 Malta doğumlu Lewis F. Mizzi, 1872'de İstanbul'a gelerek avukatlık yapmaya başlamıştı. Aile mesleğini Osmanlı başkentinde açtığı hukuk ofisinde icra ediyor, uluslararası davalara, ticari uzlaşmazlıklara ve hukuki ihtilaflara bakıyordu. Bu sayede Saray ve devlet erkanı arasında geniş bir çevre edinmiş, özellikle II. Abdülhamid ile şehzadelik döneminde ahbap olmuştu.[45] Kızı Lily Mizzi'nin 1904'teki düğün töreni, İstanbul cemiyet hayatının önde gelen isimlerinin, Levanten ailelerin, yabancı misyon şeflerinin ve resmî makam temsilcilerinin bir araya geldiği mutandan bir merasime ev sahipliği yaptı.[46] Büyükada'da ikamet eden Lewis Mizzi, hobi olarak astronomi gözlemleri yapıyordu. Malikânesinin kule katında, son teknoloji aletlerle donattığı kişisel bir rasathane kurmuştu.[47] İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne en muhalif simalardan biri olarak tanınan Mizzi, Birinci Dünya Savaşı döneminde tutuklanarak bir süre Konya'ya sürgüne gönderildi.[48] Daha sonra sınır dışı edildi ve Malta'ya döndü. Farklı alanlarda çalışmakla beraber ömrünün sonuna dek avukatlık ile de iştigal etmeyi sürdürdü. Mizzi, gazetenin önceki imtiyaz sahipleri ile de çeşitli ortak işler yapmıştı. Nitekim bu isimlerin Levanten cemaati içindeki hukuk çevreleri ile olan bağlantıları dikkat çekicidir. Örneğin McCoan, Whitaker'in kayınbiraderi Ernest F. Abbott ile Britanya Sefaret Mahkemesinde çalışmış, Clifton'ın babası George Henry Cliftonile birlikte avukatlık yapmıştı.[49]

THE
LEVANT HER
EASTERN EXPRESS.
WEEKLY BUDGET.

The Levant Herald and Eastern Express
12 Ocak 1887(Haftalık Baskı)

Lewis Mizzi, kendinden önceki imtiyaz sahiplerinden farklı olarak gazeteyi bizzat idaresine almadı. Göreve getirdiği editörler aracılığı ile gazete patronluğunu yürüttü. Bunlar arasında II. Meşrutiyetin ardından editörlüğü üstlenen M. Emile Galli dikkati çekmektedir. 1848 Korsika doğumlu olan Galli dönemin ünlü gazetecilerinden biriydi. Gazeteciliğe Marsilya'da başlamış, çeşitli ajanslarda muhabirlik yapmış, Hersek İsyanı'nı ve Osmanlı-Sırp Savaşı'nı muhabir olarak cephede izlemişti (1876). Buradan Romanya'ya geçerek, daha sonra

45 "Death of Dr. Lewis Mizzi: Long Legal Career in Constantinople", *The Times*, 14 Ağustos 1935, 14; "La Presse et la Censure", *L'Action* (Paris), 1 Mart 1916, 4.
46 "Storm Frustrates Wedding Guests", *The Star Tribune* (Minneapolis), 24 Ekim 1904, 21.
47 "A L'observatoiredu Dr. Lewis Mizzi", *Stamboul* (İstanbul), 27 Temmuz 1903, 2.
48 "La Presse et la Censure", *L'Action* (Paris), 1 Mart 1916, 4; Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*,(New York: Doubleday, 1919), 258.
49 J. Berchtold, *Rechtund Gerechtigkeit in der Konsulargerichtsbarkeit,* 121, 194; "Law Report", *Stamboul*, 12 Eylül 1881, 2; "Y a un Demi-Siècle" *Stamboul*, 19 Temmuz 1920, 3.

L'Indepéndence Roumaine adını alacak *l'Orient* gazetesini kurdu. Romanya'nın bağımsızlığını destekleyen yayınlar yapan Galli, 1883-1888 arası Bulgaristan'a sürgün gitti ise de tekrar Bükreş'e dönerek yayıncılık faaliyetlerine devam etti. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı başkentine gelerek *The Levant Herald*'da editörlüğe başladı. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile İttihat ve Terakki aleyhindeki yazılarından dolayı on ay tutuklu kaldı.[50] Gerek Mizzi'nin II. Abdülhamid ile gerekse M. Emile Galli'nin Yusuf İzzettin Efendi ile olan dostluğu *The Levant Herald*'ı İttihat ve Terakki'nin hedefine koydu. Bu dönemde gazete çeşitli şekillerde baskı, ceza, yaptırım ve sansüre maruz kaldı. Londra basını gazetenin uğradığı kovuşturmaları özetlemekteydi; Kırım Savaşı'nın hemen ardından kurulan *The Levant Herald*'ın fırtınalı bir yayın hayatı oldu fakat hiçbir dönemde, hatta istibdat devrinde bile anayasal rejimden çektiğini çekmedi.[51]

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve kapitülasyonları tek taraflı feshi gazetenin yayınını zora soktu. 1914 yılında gazete, imtiyaz sahibinin şahsi kararı ile yayınlarına süresiz olarak ara verdiğini ilan etti.[52] Böylece *The Levant Herald*'ın yarım asrı geçen uzun soluklu yayın hayatı son buluyordu.[53]

VI. Mevzuat ve Yaptırım: Gazeteye Kesilen Cezalar

Yayın hayatı boyunca gazete pek çok defa çeşitli cezalara muhatap oldu. Aldığı cezaları gerek kendi sayfalarından gerekse sair basın kanallarından abonelerine duyurarak ne kadar süre yayından uzak kalacağına dair bilgilendirme yapıyordu. Bu duyurularda bazen cezaya konu olan haber, makale, mektup açıkça belirtilmekte, cezaların eleştirisi yapılmaktadır. Genel itibariyle cezaların Osmanlı borçları ile ilgili yazı ve analizler, Osmanlı devlet adamları hakkındaki makaleler, devletin gayrimüslim politikasına dair yazılar, yabancı devletler ve sefirler hakkındaki eleştiriler, Girit olayları, Bulgar isyanı, Ermeni hadiseleri konulu içeriklerden kaynaklandığı görülmektedir. Gazetenin okur mektuplarını yayınladığı bölüm, ceza konusunda en riskli kısımlardan birini oluşturuyordu. Örneğin bu bölümde, 1866-1869 Girit olayları hakkında çıkan bir mektup gazeteye yayın durdurma cezası, bir diğeri ise para cezasına mal olmuştu.[54]

Gazete, tarihindeki en kritik olayı yine bu bölümde yer verdiği bir okur mektubu dolayısıyla aldı. Mektubun yayınından sonra gazete editörü hapis cezası almakla karşı karşıya kaldı. Gazetenin ruhsatı iptal edildi, matbaasına el konuldu. Gelişmeler Britanya ile Osmanlı Devleti arasında gerginliklere sebep oldu. Tüm

[50] "Constantinople: Under the German Boot", *Le Figaro* (Paris), 22 Ocak 1916, 3; "Necrologie", *Le Gaulois* (Paris), 11 Nisan 1919, 3.
[51] "Supression of The Levant Herald", *The Standard*, 28 Mayıs 1913, 3.
[52] "Volunteer Family's Record", *The Globe* (London), 25 Nisan 1914, 10.
[53] "Papers Confiscated",*The Western Daily Press* (Bristol), 8 Ekim 1914, 6; "Turkey", *The Guardian*, 8 Ekim 1914,7.
[54] "Tribunaux Étrangers", *La Presse* (Paris), 15 Ocak 1867, 3; "Freedom of the Press in Turkey", *The Manchester Courier* (Manchester), 20 Ocak 1867, 7; William James Stillman, *The Autobiography of a Journalist* (London: Grant Richardss, 1901), 2/71.

bunlar aşıldıktan sonra bile gazete üstelik farklı bir isimle çıkmak zorunda kalacaktı.[55]Benzer şekilde Sadrazam Mahmud Nedim Paşa aleyhinde olduğu iddia edilen okur mektubu ile bağlantılı bir haber, 1872 yılı Mayıs ayında gazeteye üç ay yayın durdurma cezası getirdi.[56] Nitekim McCoan'ın gazeteyi devretmesi de yayına ara verildiği bu uzun dönem içinde oldu.[57]

Whitaker'ın editörlüğündeki gazeteye ilk ceza ise Kasım 1872'de kesildi. İstanbul'daki su sıkıntısını iğneleyici bir dille sayfalarına taşıyan gazete Osmanlı hükümetinin öncelediği konulara dair ironik bir tasvir yapıyor ve şehirdeki temel hizmetlerin eksikliğini hicvediyordu. Bu tutumu gazeteye iki ay yayından men cezasına mâl oldu. Böylece Whitaker gazeteyi satın aldıktan yaklaşık iki ay sonra ilk cezaî tecrübesini edinmiş oluyordu.[58] Fakat iki hafta içinde cezanın iptal edilmesi ile gazete 29 Kasım'da tekrar yayına başladı.[59] 1877 yılı Mayıs ayında bu defa Serasker Redif Paşa hakkında çıkan makale sebebiyle gazete Temmuz ayı boyunca yayınına ara vermek zorunda kaldı. Makale Osmanlı-Rus savaşının seyrine ilişkin basına getirilen yayın yasaklarını tartışıyor ve Seraskerin bu konudaki tutumunu eleştiriliyordu.[60] 1879 Ağustos ayında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu finansal durumu haber yapan *The Constantinople Messenger* yayın durdurma cezası aldı. Gazete, iflasa sürüklenen devletin memur maaşlarını dahi ödeyemediğini, ordu birliklerine erzak sevk edilemediğini yazıyor aç, sefil ve üryan haldeki askerlerin boş un çuvallarını birbirine iliştirerek elbise yaptıklarını, açlıktan ölmek ya da gayrimeşru yollarla yiyecek temin etmek arasında kaldıklarını kaydediyordu. Haber üzerine gazete ordunun itibarını hedef aldığı gerekçesi ile altı ay yayından menedildi.[61] Gazetenin yayını uzunca bir süre sekteye uğrarken Whitaker, *The Commercial Advertiser*'ı (*Moniteur du Commerce*) bir kez daha yayına koyarak çözüm bulmaya çalıştı.[62] *Tercüman-ı Hakikat* ile girdiği polemikte neşrettiği makale ise bu gazetenin sonunu getirdi. Makalede "doğulu bir hükümdardan" bahsedilerek "çok sevdiği dövüş horozuna gazi unvanı vererek ona rütbe bahşetmesi" üzerinden bir analoji kurulmaktaydı. Sözü edilen kişinin sık sık koç ve horoz dövüştüren, kazanan hayvana ise nişan taktırdığı şayiası diller-

[55] Çağlar, "Turmoil in the Capital", 146.
[56] BOA. HR.SFR.3 182/80 (29 Mayıs 1872); "The Press in Turkey", *The Times*, 4 Haziran 1872, 12.
[57] "Obituary", *The Times*, 15 Ocak 1904, 4.
[58] "Notes of Current Topics", *The Eastern Daily Press* (Norwich), 12 Kasım 1872, 2; "Turkey", *The Sheffield Daily Telegraph* (Sheffield), 11 Kasım 1872, 3; "Local", *The Levant Herald*, 5 Kasım 1872, 202.
[59] "Embezzlement at Liverpool", *The Pall Mall Gazette*, 19 Aralık 1872, 8.
[60] "The Levant Herald Again Suspended", *The Evening Telegraph* (Dundee), 30 Mayıs 1877, 3; "War News: Prohibition of Its Publication", *The Levant Herald*, 6 Haziran 1878, 176.
[61] "Eastern Affairs", *The Manchester Weekly Times and Examiner* (Manchester), 30 Ağustos 1879, 2.
[62] Gérard Groc ve İbrahim Çağlar, *La Presse Française de Turquie de 1795 à nos Jours: Histoire et Catalogue* (İstanbul: ISIS Press, 1985), 129, 137.

den düşmeyen sâbık Sultan Abdülaziz olduğu anlaşılıyordu. Hanedana yönelen bu benzetme sebebi ile 23 Ocak 1880'de *The Commercial Advertiser* kapatıldı.[63]

Bir süre sonra yayına giren *The Levant Herald* tekrar okur ile buluştu. Fakat gazetenin piyasaya çıkması ile yeni bir ceza daha alması neredeyse bir oldu. Anadolu'da baş gösteren kıtlık ve kuraklığı haber yapan gazete, Ermenilerin yoğun olduğu vilayetlerinde sefaletin had safhaya ulaştığını yazmaktaydı. İnsanların yol kenarlarında açlıktan can verdiğini, anaların çocuklarını terk ettiğini, eşkıyalık ve yağmacılık olaylarının arttığını belirtiyordu. Osmanlı hükümetine acil harekete geçme çağrısında bulunuyor; Britanya konuya müdahil olmadan Bâbıâli'nin mesuliyetlerinin farkına varması gerektiğini belirtiyordu. Yazı üzerine yayın durdurma cezası alan *The Levant Herald* ile ondan iktibas yapan Ermenice iki gazete aynı akıbeti paylaştı (21 Nisan 1880).[64] Bu sırada gazetenin neşrettiği bir diğer makalede, Bâbıâli'nin kendine çeki düzen vermesi, nazırların ve paşaların vazifelerini ifâ etmesi yönündeki eleştirisi hükümetin sert tepkisini çekmişti.[65] Yayın durdurma cezası almasına rağmen *The Levant Herald*'ın Avrupa'daki okurları hedefleyen haftalık baskısına devam eden Whitaker, günlük edisyon yerine ise *Le Sémaphore de Constantinople* adlı gazeteyi yayınlamaya başladı. İngilizce telaffuzdaki benzerlik *Sémaphore*'un "same as before" (öncekinin aynı) şeklinde *The Levant Herald*'a nispetle popüler olmasını sağlamıştı.[66] Fakat onun da yayın hayatı kısa sürdü. Ruhsat sıkıntısından dolayı her iki gazete de yayından menedilip toplatılırken Whitaker için tahkikat başlatıldı. Gıyaben yapılan yargılamada on sekiz ay hapis cezasına çarptırılan yayıncı Varna'ya kaçarak Londra'ya doğru yola çıktı. Britanya Sefareti ise adli kapitülasyonlar çerçevesinde uyruğundaki kişileri böyle usulsüz yargılayamayacağına dair Bâbıâli'ye bir nota verdi, konu Britanya parlamentosunun gündemine taşındı.[67]

1881'de görülen Yıldız Mahkemesi sırasında Bâbıâli konuya yayın yasağı getirmiş, basından soruşturmaya dair gelişmeleri bir süre yazmamasını istenmişti. Sansüre rağmen mahkeme safahatını özetle sayfalarına taşıyan *The Constantinople Messenger*'a bir ay yayın durdurma cezası tebliğ edildi (21 Haziran 1881).[68]

Haberleri sansür kurulunun incelemesine girmeden neşretmek ise ayrı bir ceza sebebiydi. Basımın hemen öncesinde gelen birkaç telgrafı, vakit darlığı

---

[63] "Turkey", *The Dublin Daily Express* (Dublin), 5 Şubat 1880, 2; "A Turkish Difficulty", *The Standard*, 10 Şubat 1880, 5.

[64] "Turkey", *The Morning Post*, 1 Mayıs 1880, 5.

[65] "The 'Bag and Baggage' Policy", *The Manchester Courier* (Manchester), 8 Mayıs 1880, 3; "Lawlessness in Constantinople", *The Glasgow Evening Citizen* (Glasgow), 3 Mayıs 1880, 2.

[66] "News From Turkey", *The Examiner* (London), 22 Mayıs 1880, 13; Groc ve Çağlar, *La Presse Française de Turquie*, 75, 168; "Turkey", *The Daily News*, 24 Temmuz 1880, 4.

[67] "Journalism in Turkey", *The Northern Echo* (Darlington), 17 Mayıs 1880, 3; "The Troubles in the East", *The New York Times* (New York), 11 Mayıs 1880, 1; "The Levant Herald", *The Daily Telegraph* (London), 6 Mayıs 1880, 5; "Imperial Parliament", *The Standard*, 6 Mayıs 1880, 2.

[68] "The StateTrials", *The Constantinople Messenger*, 20 Haziran 1881, 2; "Official Notification", *The Constantinople Messenger*, 22 Haziran 1881, 2.

sebebi ile sansür kuruluna sunmadan sayfalarına taşıyan *The Levant Herald & Eastern Express* "usul hatası" sebebi ile yine yayın durdurma cezası aldı.[69]

Kabahat niteliğinde addedilen fiillerde gazetelere yayın kesme cezası değil uyarı (ihtar) veriliyordu. Üçüncü uyarıyla birlikte ise bir aylık yayın durdurma cezası kesiliyordu.[70] Örneğin kabine değişikliği hakkında yayınladığı makalede uygunsuz dil kullandığı gerekçesi ile *The Levant Herald* ihtar almıştı (1873).[71]Karadağ'da ayaklanmalarla mücadele eden Osmanlı birliklerinin isyancılar karşısında akim kaldığını haber veren bir muhabir mektubu da gazetenin uyarı almasına sebep oldu. Zira Bâbıâli ordunun zafer kazandığını ilan etmişti.[72] 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ateşkes görüşmeleri sırada tüm basına Rusya aleyhinde hiçbir yazı neşredilmemesi talimatını gönderilmişti. Buna rağmen Avrupa basından iktibas ettiği bir haberi yayınlayan gazeteye Çar'ın eleştirildiği gerekçesiyle ihtar verildi(19 Şubat).[73]

Gazetenin editörü, Londra basınında çıkan ve yayın durdurma cezalarını değerlendiren bir yazısında cezaları "tuhaf" olarak eleştirmekteydi. Yayınlanacak içeriklerin yayın öncesinde zaten sansür kurulunun incelemesine sunuluyor olmasına dikkati çekerek, şimdiye kadar cezaya konu tüm yazıların söz konusu kuruldan onay almış olduğuna vurgu yapıyor; Bâbıâli'nin kendi kurumlarını küçük düşürdüğünü ileri sürüyordu.[74] Alman basınına göre ise sansür uygulamaları hukuki dayanaktan tamamen yoksundu. Savunma dahi istenmeden gazetelere ceza kesiliyordu.[75] Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul sefiri Cox ise konuya ilginç bir yorum getirmekte; sürekli sansürün takibine uğramanın gazeteleri zinde tuttuğunu öne sürmekteydi.[76]

Gazetedeki Osmanlı Devleti harici yazılarında cezaya konu olduğu durumlar vardır. Kuruluşundan itibaren gazeteyi Fransız aleyhtarı olmakla itham eden Fransa sefareti pek çok defa şikâyette bulunarak gazeteye çeşitli cezalar kesilmesini istemişti.[77] Sefaret gazeteyi "gallophobic" olmakla itham ediyor, Fransız devletine, ordusuna, diline, kültürüne dek topyekûn Fransız düşmanlığı yapmakla suçluyordu.[78] Rus hatta İran Sefaretlerinin de benzer girişimleri söz konusu oluyordu. Örneğin, Rus Sefiri İgnatiyef, hakkında asılsız iddialara yer verildiği şikâyeti üzerine 1876 yılı Mayıs ayında gazete bir ay yayından menedildi ve yayı-

[69] "The Press in Turkey", *The Standard*, 20 Ekim 1894, 5.
[70] "Turkey and Serbia",*TheMorning Chronicle* (London), 21 Mart 1859, 3.
[71] "Turkei", *Innsbrucker Nachrichten* (Innsbruck), 21 Nisan 1873, 3.
[72] "Turkey", *The Standard*, 14 Ocak 1876, 5.
[73] "Turkey and Russia", *The Standard*, 19 Ocak 1878, 5; "Turkey and Armistice", *The Morning Post*, 1 Mart 1878, 6.
[74] "Turkey", *The Standard*, 26 Mayıs 1891, 5.
[75] "Turkei", *Hamburger Anzeiger* (Hamburg), 12 Kasım 1895, 1.
[76] Samuel Sullivan Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey* (New York: Charles L. Webster & Co., 1893), 314-315.
[77] "Bulletin Officiel", *La Presse*, 9 Temmuz 1859, 2; "Interieur", *Le Courrierdu Gard* (Nimes), 21 Ocak 1860, 2; "Chronique Politique", *La Presse*, 26 Ocak 1867, 2.
[78] "Bulletin Officiel", *La Presse*, 9 Temmuz 1859, 2; "Interieur," *Le Courrier du Gard*, 21 Ocak 1860, 2.

na tekrar ancak 5 Temmuz'da başlayabildi.[79] Sefir Nelidof'un benzer girişimi üzerine de gazetenin yayını 1887 yılı Kasım ayında bir ay durduruldu.[80] Nelidof'un 1891 yılındaki şikâyeti gazeteye bir kez daha otuz gün yayından kesme cezası getirdi. İran hükümeti aleyhindeki yazıları ve Şah'ın Osmanlı topraklarına yapmayı planladığı ziyaretine dair eleştirel yorumları da gazeteye iki ay yayın yasağına mâl oldu (1873). Fakat Britanya Sefirinin diplomatik girişimleri sayesinde bu ceza iptal edildi.[81]Söz konusu cezalar Matbuat Nizamnamesi'ne istinaden "Osmanlı Devleti'ne dost ve müttefik devletlerin hükümetleri, görevlileri ve hanedanları hakkında asılsız haber yapmak" gerekçesiyle kesiliyordu.[82] Cezalarda gazete Sefaret Mahkemesi'ne iptal talebi ile itiraz başvurusu yapabildiği gibi Britanya Sefiri'nin diplomatik desteğine müracaat ederek yaptırımın kaldırılması hususunda aracılık isteğinde de bulunmaktaydı. Girişimler çoğu zaman gazete lehine müspet sonuçlar doğuruyordu. Bu durumu eleştiren bir Alman yayını sansür konusunda çifte standart uygulandığını belirterek Bâbıâli'yi bazı gazeteleri kayırmakla suçluyordu. Gazeteye göre dokuz ayda üç defa yayın durdurma cezası alan *Die Osmanische Post* için tüm yaptırımlar tam olarak uygulanırken Whitaker'ın gazetesine yalnızca ve sadece ihtar gönderilmekteydi.[83]

Sefaret ile olan yakın ilişkileri gazetenin Britanya Sefareti'nin yayın organı olduğu fikrini daima ön plana çıkardı. Bu bakımdan gazete kuruluşundan itibaren gerek Babıâli gerekse toplumun farklı kesimleri tarafından Britanya Sefareti'nin yayın organı olarak nitelenmekteydi. Sefaretin her fırsatta bu yaklaşımı reddetmesi ise söz konusu algıyı yıkmaya yeterli gelmedi.[84] Bu bakış açısını değiştirme çabası ise *The Constantinople Messenger* ile de devam etti. Whitaker Saray'a yazdığı bir arzuhalde, gazetenin ilk kurulduğu yıllarda Britanya yanlısı yayın yaptığını kabul ediyor ancak editörlüğü kendisinin devralmasından sonra Osmanlı Devleti lehine bir yayın politikası izlediğini iddia ediyordu.[85] Britanya sefiri gazetenin ve yayıncısının Saray'ın daima hizmetinde olduğunun altını çizmekteydi.[86] Osmanlı hükümeti cephesinden ise gazete, devlet yardımı almasına rağmen hep devlet, millet ve hükümet hilafında çalışıyor; reform çabalarının aleyhinde yayın yapıyor; başta Ermeniler olmak üzere ayrılıkçı hareketleri destekliyordu. Gazete, kötü tesir uyandıracak yazılarla kanun ve nizama uymamayı ve Osmanlı Devle-

[79] "Suspension of a Newspaper", *The Sheffield Daily Telegraph*, 17 Mayıs 1876, 3; "Lettres De Turquie", *Le Temps* (Paris), 23 Mayıs 1876, 2.
[80] "Zur Diplomatischen Lage", *Berliner Tageblatt* (Berlin), 30 Kasım 1887, 1.
[81] "In Konstantinopel", *Neue Freie Presse* (Viyana), 14 Ağustos 1873, 18, 20; "Konstantinopel", *Berliner Börsen zeitung*, 4 Eylül 1873, 1.
[82] "Turkey", *The Standard*, 26 Mayıs 1891, 5.
[83] "Turkei", *Hamburger Anzeiger*, 12Kasım 1895, 1.
[84] The National Archives of Londan (TNA.), Foreign Office (FO.), 424/27A, Washburn'den H. Jones'a (Ekim 1864), 68; TNA, FO, 424/27A, Bulwer'dan Russel'a (Ocak 1865), 103.
[85] BOA. Y. PRK. AZJ. 11/32, Whitaker'dan Mabeyn'e, 29 Mart 1886; BOA. Y. PRK. AZJ. 26/65-1; TNA, FO, 424/27A, Bulwer'dan Russel'a (Ocak 1865), 103.
[86] BOA, BEO. 2504/187730-3 (15 Ocak 1905); TNA, FO, 424/27A, Bulwer'dan Russel'a (Ocak 1865), 103.

ti'ne mugayir olmayı adeta gaye edinmişti.[87] Fransız ve Alman basını da gazetenin Sefaretin yayın organı olduğu ve Yakın Doğu'daki Britanya menfaatlerinin savunuculuğunu yaptığı fikrindeydi.[88] Öte yandan imtiyaz sahibinin Britanya uyruğunda olması gazetenin kapitülasyonlar çerçevesinde sefaret tabiiyetinde faaliyet göstermesine imkân tanıyordu. Bu bakımdan gazete, sefaret ile yakın temas içindeydi ve aralarında hukuki bir bağ söz konusuydu.[89]

VII. Muhaberat Ağı: Haberler, Raporlar, Bilgiler

The Constantinople Messenger, The Eastern Express ve *The Levant Herald*'da dış sayfalar reklamlara ayrılıyor, iç sayfalarda ise haberlere yer veriliyordu. Metin içeriklerinde yazar veya muhabir ismi kullanılmıyor, bir basın organından alıntı yapıldığında ise kaynağa referans veriliyordu. Haber, telgraf yolu ile geldiğinde belirtiliyor; hangi şehirden gönderildiği kaydediliyordu. Bu uygulamalar o dönemin tüm Batı basınında takip edilen genel teamüllerdi.

Gazetenin imparatorluğun merkezî şehirlerinde muhabirleri, diğer bazı bölgelerde ise fahri muhabirleri bulunuyordu. Bu sebeple kaynaklardan gelen haber akışı "our correspondent" veya "our accidental correspondent" referansı ile verilmekteydi. Bunların yanında gazetede "editöre mektup" olarak nitelenen bölümde okur mektupları sıklıkla yayınlanıyordu. Avrupa basınında uzun yıllardır olan bu uygulama zamanla Osmanlı basınında da takip edilen bir gelenek hâline geldi. Gönderilen mektuplar herhangi bir konu hakkında olabilirdi; bölgesel sorunlardan, belediyecilik hizmetlerinin eksikliğinden, güvenlik zafiyetinden bahsedebilir; uygun bir dille siyasi eleştiri yapabilir, kültürel veya sanatsal içerikte mektuplar yazılabilirdi. Mektupların gazete ofisine gönderici ödemeli olarak yollanması isteniyordu. Yollanan mektuplar için yayın garantisi verilmiyor, yayınlanmayanların ise iade edilmeyeceği tebliğ ediliyordu. Gazete, göndericinin mektuba tam adını ve adresini yazmasını istemekteydi. Bu bilgi neşredilmek için değil, mektuplarda yer alan yazı ve haber içeriklerinin sıhhatini garantilemek için alınan bir tedbirdi. Yayınlanan mektuplarda çoğu zaman gönderenin ismi yer almıyordu. Ancak müellifin müsaadesi doğrultusunda mektuplara gerçek veya müstear isim eklenmekteydi. Gazete, mektup içeriklerine dair hiçbir sorumluluk taşımadığını ilan etmekteydi. Fakat bu bölümde yayınlanan mektupların gazeteye getirdiği cezalar düşünüldüğünde, Babıâli'nin söz konusu ilanı asla dikkate almadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan bazı sansasyonel içeriklerin"editöre mektup" şeklinde takdim edilerek yayınlandığı hem okur hem de

---

[87] BOA, Y.A. HUS. 164/71, 1, Sadaret (8 Şubat 1880); BOA. Y. A. HUS. 164/53, 24 Nisan 1880.
[88] "Turkei", *Berliner Börsen zeitung*, 9 Ocak 1878, 1; "Ausland", *Berliner Börsen zeitung*, 3 Ekim 1886, 3; "Telegramme", *Meraner Zeitung* (Merano), 17 Temmuz 1886, 1;"Zur Diplomatischen Lage", *Berliner Tageblatt*, 30 Kasım 1887, 1; "Lettres de Constantinople*", L'Univers* (Paris), 21 Mayıs 1875, 2; "Lettres de Constantinople*", La France* (Paris), 2 Aralık 1876, 2; "Lettre D'orient", *Le Sémaphore de Marseille*, 22 Mayıs 1879, 2.
[89] Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı – Türk Adli ve İdari Modernleşmesi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2013), 200-203.

resmi makamlar nezdinde oluşan bir kanaatti. Yine de cezai hallerde editörden söz konusu mektubu da teslim etmesi isteniyordu.[90]

Gazete, içerik üretirken tüm basın organlarından faydalanıyor, kayda değer haberleri, kaynak göstererek iktibas ediyordu. Osmanlı basınını hem ulusal hem de yerel düzeyde dikkate alıyordu. Başta resmî vilayet gazeteleri olmak üzere, bölgesel neşriyatlar takip ediliyordu. Yerel yayınlara, özellikle de bu yayınlara yansıyan ekonomi ve finans haberlerine gazetede yer veriliyordu. Ulusal düzeyde de birçok haber iktibas edilmekte, yorumlanarak yayınlanmaktaydı. Bunun yanında haber içeriklerinde bazen diğer gazetelerle polemiklere girildiği oluyordu. Osmanlı basınında çeşitli dillerdeki gazetelerden yapılan alıntılar, bu yayınların dikkatle takip edildiğini göstermektedir. Bu takip yalnızca Osmanlı basını ile sınırlı kalmıyor, Avrupa basınını da kuşatıyordu. Özellikle Britanya'nın *The Times*, *The Standard*, *The Pall Mall Gazette*, *The Daily Mail, The Daily Telegraph* gibi önde gelen gazetelerinden iktibaslar görülmektedir. Bu gazetelerden yapılan alıntılar, Avrupa ve dünya gündemi ya da Osmanlı ile ilgili haber ve yorumlardan oluşmaktadır.

Gazetede çıkan haberler başlıca iki kategoride toplanabilir: Avrupa, Yakın Doğu ve dünyadan haberlerin özetlendiği dış haberler ile Osmanlı İmparatorluğu ve Levant'ta yaşanan gelişmelerin konu edildiği iç haberler. Uluslararası haberler kategorisinde; öncelikle Reuters, Havas-Bullier ve Tass gibi haber ajanslarından gelen havadisler "Last Intelligence" ya da "Agency Despatches" başlığıyla özet olarak veriliyordu. Ayrıca Avrupa genelindeki kayda değer haberler, ülke isimleri altında kısa pasajlar halinde aktarılmaktaydı. Bu haberler deprem, yangın, ölüm, kaza, sel vs. doğal afet haberleri olabildiği gibi; politik gelişmeler, yasama faaliyetleri, savaş ve çatışma haberleri veya barış anlaşmalarını konu alabiliyordu. Bunların yanında gazetede mali istatistikler, ticari gelişmeler, üretim-tüketim analizleri, hammadde fiyatları, borsa verileri, finansal raporlar, kısacası her türlü ekonomi ve parasal haber yayınlanmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'na dair çıkan haberler de konuları bakımından dış haberlerden çok farklı değildi. Doğal afetler, politik haberler, ekonomik ve ticari bilgilere yer veriliyordu. Bu haberler ulusal ve yerel olmak üzere iki kategori altında toplanmaktaydı. İmparatorlukta baş gösteren isyan, kriz ve çatışmalar özel başlıklar altında geniş içerikli olarak sunulmaktaydı. Yasama veya yargı haberleri ile Osmanlı başkentinde meydana gelen olağanüstü olaylar da detaylıca veriliyordu. Bu bölüm, genelde "Notes of theDay" başlığı altında yer alıyordu. Gazetede politik, ekonomik, hukuksal bazı değerlendirme yazıları ile reformlar ve Doğu Sorunu (Eastern Question) üzerine kaleme alınmış makaleler de yayınlanıyordu. Bunların ötesinde suç, cinayet, belediyecilik hizmetleri hakkında haberler ve yer yer magazinsel içerikler gazetenin yayın ufkuna dahildi.

Gazete sunduğu haberler ve içerikler ile Avrupa modasını ve kültürünü Osmanlı topraklarına taşıyor, Avrupa'da ise Osmanlı coğrafyasının temsilcisi olu-

---

[90] Çağlar, "Turmoil in theCapital", 144; "The Grand Vizierate", *The Standard*, 3 Haziran 1878, 5.

yordu. Küresel ve yerel bakımdan hemen her konuya dokunmakta, Batı kültürü ile yerel kültürler arasında aracı rol üstlenmekteydi. Bu özellikleri sayesinde geniş bir yelpazede pek çok konuya temas ediyor, görece dinamik bir kamuoyu oluşturuyordu.

VIII. Biçimsel Özellikler, Edisyon, Tiraj ve Fiyat

Gazete yayın hayatı boyunca mizanpaj, tasarım, stil ve boyut bakımlarından bazı değişimler yaşadı. Haftalık nüshada, ortada edisyon bilgisi, sol köşede yayın numarası, sağ köşede fiyat tarifesi bulunuyordu. Yine ortada yayın yeri (Constantinople), yayın günü (Wednesday) ve yayın tarihi vardı. Haftalık edisyonlarda yayın tarihi sadece Gregoryen takvimle verilmekteydi. Günlük edisyonda ise bu bilgi, Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan her üç takvim ile de sunulmuştu. Sol başta Hicri, ortada Gregoryen ve sağda Jülyen takvimlere göre günün tarihi veriliyordu. Gazetenin kullandığı yazı tipi ve hurufat seçimi (Old English Text MT) 1872 yılına kadar aynı kaldı. Bu tarihte Whitaker'ın gazeteyi devralmasından sonra yeni bir format kazandı ve"Miller Banner Light" olarak değiştirildi. Gazete farklı isimlerle yayınlandığında da hurufatta değişimler oldu. En çok görünen değişiklik, başlıkta yaşandı; *The Levant Herald & Eastern Express* hemen hemen aynı yazı tipindeydi. *The Constantinople Messenger* için "Chalcedon Font" tercih edilmiş, *The Eastern Express* için ise "Standard Typewriter Font" kullanılmıştır.

Gazetenin sayfa sayıları da yıllara göre değişiklik göstermiştir. Haftalık baskı ortalama 12-14 sayfadan oluşuyordu. 1859'da sayfa sayısı 8 olan haftalık edisyon, 1860'ta 12 sayfa olarak yayınlandı. 1875, 1877, 1878 yıllarında tekrar 8 sayfa olarak çıktı. Haftalık baskının sayfa sayısı 1883 yılında 16, 1884 ve 1886 yıllarında 14, 1885 yılında 15 oldu. Günlük edisyon uzun yıllar istikrarlı bir şekilde 4 sayfa olarak neşredildi. Günlük nüsha 1878 yılında 6 sayfa; 1875, 1877, 1878 yıllarında 8 sayfa olarak çıktı. Gazetenin birinci sayfası 4, bazen 5 sütunlu, diğer sayfalar çoğunlukla 3 ancak bazen 4 veya 2 sütunluydu. Sayfa numaraları her sayıda birden (1) başlamıyor, yıl boyunca ardışık devam ediyordu. Manşet atma geleneği henüz oluşmadığından böyle bir bölüm yer almıyordu. Gazetenin ebatlarında da zamanla çeşitli düzenlemeler yapıldı. Sayfa ebatları bugünkü "broadsheet", "belinger", "tabloid" sınıflandırmalarına benzer dönüşümler geçirdi. Boyutların değiştiği yıllara göre yaklaşık ölçüler şöyledir: 1859 yılı için 26.5 cm x 37 cm; 1874 yılı için 40 cm x 57.5 cm; 1883 yılı için 27 cm x 40 cm; 1884 yılı için 37 cm x 51.5 cm.

Gazetedeki tüm bu değişimler tirajları ve satış rakamlarını nasıl etkilemişti? Tiraj konusunda elimizde sağlam veriler bulunmuyor. Bu hususta gazete, imparatorlukta çıkan diğer gazetelerle aynı kaderi paylaşmaktadır. Tirajları tespit etmek, mevcut rakamları ise muteber varsaymak oldukça zordur. Bu konuda bir fikir vermesi açısından *Le Moniteur Oriental* ve *Stamboul* gazeteleri için 1907 yılına dair genel olarak ortalama 4000-5000, *The Levant Herald* için ortalama 5200 gibi baskı rakamları verilmektedir. *The Constantinople Messenger* ise yayınlandığı dö-

nemlerde günlük 3000 baskı tirajını yakalamıştır [bkz: Ek 1].[91] *The Levant Herald & Eastern Express* ise günlük yaklaşık 5200 satış rakamına sahiptir. Kapanmanın hemen arifesinde gazete tiraj kaybına uğramıştır zira artık yüksek satış rakamlarına ulaşan Pera gazeteleri ile rekabet halindedir. Gazete 1913'te günlük 5.000 baskı yaparken *La Turquie* 10.000 ile 12.000 civarında tiraja ulaşmaktaydı.[92]

Gazetede yayınlanan okur mektupları da gazetenin dolaşımda olduğu bölgeler hakkında bir nebze bilgi vermektedir. İzmir, Sofya, Bursa, Trabzon, Selanik, Hanya, Larnaka, İskenderiye, Şam, Beyrut, Kudüs, Bağdat gibi imparatorluğun hemen hemen her köşesinden gelen mektuplar, gazetenin bütün bu coğrafyada satışta olduğunu, okur ile bulduğunu göstermektedir. Mektuplardaki isimlerden ya da müstear isimlerden okur kitlesinin yoğun olarak gayrimüslim gruplardan oluştuğu söylenebilir. Çeşitli basın mecralarında çıkan reklamlardan ise gazetenin Kıta Avrupası'na ek olarak Amerika'da da satışa çıktığı anlaşılmaktadır.[93]

Nüshalar incelendiğinde gazetenin fiyatında yıllar içinde ufak artışlar yaşandığı görülmektedir. Bu durumda telgraf tarifeleri ve taşıma ücretlerindeki değişimler, haber ajanslarına abonelik bedellerinin zamlanması, mevsimsel olarak yükselen muhtelif maliyetlerin etkisi söz konusudur. Gazete yıllık, altı aylık ve üç aylık abonelikleri farklı tarifelerden satmakta ve üyelik süresine göre ücrette cüzi indirimler sunmaktadır. Haftalık nüshaya, günlük edisyona veya ikisine birden üye olmanın abonelik ücretleri de farklıdır. Gazetenin posta ücreti alıcıya aittir. Bu husus karışıklığa sebep olmuş olmalı ki gazete söz konusu duruma ilişkin sık sık açıklama yapma ihtiyacı hissetmektedir. Ücretlerin yalnızca abonelik tarifesi olduğu ve posta bedelini içermediği belirtilmektedir.[94] Fakat bazı bölgeler için posta ücretlerinin de ilave edilmesi gerekiyor, bu durumda uluslararası bölgeler veya taşra için farklı abonelik tarifleri ilan ediliyordu. 1860 yılı için, günlük ve haftalık edisyonların ikisine birden yıllık abonelik tarifesi şöyle idi: İstanbul £1.15.0, Karadeniz Limanları £1.19.6,Tuna Prenslikleri £1.19.6, Rumeli Vilayetleri £2.4.0, Anadolu (İzmir hariç) £2.4.0, İzmir £1.19.6; Suriye £1.19.6, Mısır £1.19.6; Malta ve Yunanistan £1.19.6,Britanya £1.19.6.[95]

IX. Sonuç Yerine

Osmanlı basınının ilk gazetelerinden biri olarak yayına başlayan *The Levant Herald*, uzun soluklu matbuat hayatı içerisinde birkaç kez isim değiştirmek zorunda kaldı. Daha doğru bir ifade ile yayın durdurma ve kapatma cezaları gazetenin farklı isimler altında çıkması mecburiyetini doğurdu. *The Constantinople*

---

[91] Paul Fesch, *Constantinople: Au Derniers Jours D'Abdul-Hamid* (Paris: M. Rivière, 1907), 62-70; Harlan Page Hubbard, *Hubbard's Newspaper and Bank Directory of the World* (New Haven: H.P. Hubbard, 1882), 2/1915-1916.

[92] Department of Commerce: Bureau of Foreign and Domestic Commerce, *Foreign Publications for Advertising American Goods* (Washington: Government Printing Office, 1913), 148.

[93] "Evening Light", *The San Antonio Light* (San Antonio), 22 Mart 1883, 2.

[94] *The Levant Herald*, 27 Nisan 1859, 108.

[95] *The Levant Herald*, 14 Mart 1860, 538.

Messenger adı altında okur ile buluşan gazete bu sayede ilk yayın tarihini 1856 değin götürüyordu. Gazete bu kuruluş yılını muhtelif şekillerde her daim ortaya koyarak süreklilik vurgusu yapmaya özen gösterdi. *The Eastern Express* ve *The Levant Herald & Eastern Express* gibi isimler altında da yayınlanan gazetenin yarım asrı geçen serüveninde imtiyaz sahibi birçok kez değişti. Yayıncıların Britanya uyruklu olması onun Britanya Sefareti'nin bir yayın organı şeklinde telakki edilmesine sebep oldu. Bu niteleme taraflarca her ne kadar reddedilse de söz konusu algıyı tamamen yıkmak hiçbir zaman mümkün olmadı.

The Levant Herald'ın *Contantinople Messenger* adı ile piyasaya çıkması yayın hayatında önemli bir kırılma oldu. Bu sayede gazete haber, içerik yönünden zenginleşirken kamuoyuna magazinel konular dahil her türlü gelişmeleri aktarmak esasına dayanan bir perspektif kazandı. Bu bakımdan gazete yayıncılık yaklaşımı sebebiyle Anglo-Sakson gazeteciliğinin doğudaki temsilcisi addediliyordu. Osmanlı başkentinde neşredilmesine rağmen yalnızca Osmanlı toplumuna değil Avrupa kamuoyuna da sesleniyor, yayınlanan günlük ve haftalık edisyonlar Tuna Prenslikleri'nden İskenderiye'ye, Londra'dan Marsilya'ya dek geniş bir coğrafyada piyasaya çıkıyordu. Böylece gazete Avrupa'ya Osmanlı coğrafyasından bir pencere açıyor, Osmanlı dünyasında ise Avrupa'yı yansıtıyordu. Osmanlı topraklarında kurduğu muhabir ağı sayesinde elde ettiği bilgileri kamuoyu ile paylaşıyordu. Bu sayede Osmanlı Devleti'ne dair civar kanallardan akan bilgilerin yerini, doğrudan Osmanlı topraklarından yani merkezden gelen haberlerin almasını sağlamaktaydı. Bu yönleriyle aracı bir rol üstlenen gazete Avrupa ile Osmanlı dünyasının bütünleşmesinde önemli bir görev icra etti. Osmanlıda gazeteciliğin gelişmesine bir bakıma ön ayak oldu. Gazetecilik mesleğinin tanınmasına, gazeteciliğin kurumsallaşmasına, süreli yayınların yaygınlaşmasına ve bir kamuoyu oluşumuna katkıda bulundu. Bir başka açıdan bakıldığında ise sayfalarında yer verdiği muhalif yazılar, alafranga içerikler, uluslararası haberler, ilan ve reklamlar ile toplumsal dönüşüme ve modernleşmeye aracılık etti.

Ek - I: Osmanlı Devleti'nde Bazı Gazete Tirajları

Şehir	Süreli Yayının Adı	Yayın Dili	Edisyon	1882 Tirajları (Adet)	Edisyon	1907 Tirajları (Adet)
İstanbul	*Sabah*	Türkçe	Günlük	3000	Günlük	12000
	Tercüman-ı Hakikat	Türkçe	Günlük	1000	Günlük	2000
	Ceride-i Askeriye	Türkçe	Günlük	1500	Haftalık	5000
	Manzume-i Efkâr	Türkçe	Haftalık	600	Günlük	3000
	Tercüman-ı Hakikat	Türkçe	Günlük	1000	Günlük	2000
	Le Stamboul	Fransızca	Günlük	1000	Günlük	5000
	Le Moniteur Oriental	Fransızca	Günlük	2000	Günlük	4000
	The Levant Herald	İngilizce	Günlük	10000	Günlük	5200
			Haftalık	1200		
	The Constantinople Messenger	İngilizce	Haftalık	1000		
			Günlük	3000		
	Sémaphore de Constantinople	Fransızca	Günlük	1200		
	Matin	Fransızca	Günlük	500		
	Courrier d'Orient	Fransızca	Günlük	1000		
	La Turquie	Fransızca	Günlük	1500		
İzmir	*La Reforme*	Fransızca	Haftalık	300	Haftalık	1000
	Corrier de Smyrne	Fransızca	Haftalık	800	Haftalık	1000
	Armonia	Rumca	Günlük	1500	Günlük	2000
	Amalthea	Rumca	Haftalık	700		1000
Selanik	*Le Progrés de Salonique*	Fransızca	Günlük	700		
	Le Journal de Saloniqu	Fransızca	Günlük	1000		

Kaynakça

1 - Arşiv Belgeleri ve Gazeteler

A) Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), BEO. 2504/187730-3 (15 Ocak 1905)
BOA. Y.A. HUS. 164/71, 1, Sadaret (8 Şubat 1880).
BOA. İ.DH. 785/63775, 19 Dahiliye'den Hariciye Nezaretine, 15 Eylül 1879.
BOA. Y. A. HUS. 164/53, 24 Nisan 1880.
BOA. Y. PRK. AZJ. 11/32, Whitaker'dan Mabeyne, 29 Mart 1886.
BOA. Y. PRK. AZJ. 26/65, 1.
BOA. Y. PRK. AZJ. 11/32, Whitaker'dan Mabeyne, 29 Mart 1886.

B) The National Archives of London

(TNA.), Foreign Office (FO), 424/27A, Washburn'den H.Jones'a (Ekim 1864), 68.
TNA, FO, 424/27A, Bulwer'dan Russel'a (Ocak 1865), 103.

C) Gazeteler

Arizona Silver Belt. "Noah's Ark". 22 Eylül 1883, 1.
Berliner Börsenzeitung. "Ausland". 3 Ekim 1886, 3.
Berliner Börsenzeitung. "Konstantinopel". 18 Mayıs1882, 4.
Berliner Börsenzeitung. "Turkei". 9 Ocak 1878, 1.
BerlinerTageblatt. "Zur Diplomatischen Lage". 30 Kasım 1887, 1.
Hamburger Anzeiger. "Turkei". 12 Kasım 1895, 1.
Innsbrucker Nachrichten. "Turkei". 21 Nisan 1873, 3.
L'Action. "La Presse et la Censure". 1 Mart 1916, 4.
L'Univers. "Lettres de Constantinople".21 Mayıs 1875, 2.
La France. "Lettres de Constantinople".2 Aralık 1876, 2.
La Presse. "Bulletin Officiel". 9 Temmuz 1859, 2.
Le Courrierdu Gard. "Interieur". 21 Ocak 1860, 2.
La Presse. "Chronique Politique". 26 Ocak 1867, 2.
La Presse. "Tribunaux Étrangers". 15 Ocak 1867, 3.
Le Figaro. "Constantinople: Under the German Boot". 22 Ocak 1916, 3.
Le Gaulois. "Necrologie". 11 Nisan 1919, 3.
Le Sémaphore de Marseille. "LettreD'orient". 22 Mayıs 1879, 2.
Le Sémaphore de Marseille. "Nouvelles d'Orient". 14 Aralık 1858, 1.
Le Temps. "Lettres De Turquie". 23 Mayıs 1876, 2.
Meraner Zeitung. "Telegramme". 17 Temmuz 1886, 1.
Stamboul. "A L'observatoire du Dr. Lewis Mizzi". 27 Temmuz 1903, 2.
The Belfast News-Letter. "The Court". 1 Aralık 1858, 4.
The Birmingham Daily Post. "Cleanings". 24 Haziran 1881, 7.
The Birmingham Daily Post. "Turkey". 12 Haziran 1878, 8.
The Central Somerset Gazette. "Alleged Discovery of Noah's Ark". 4 Ağustos 1883, 6.
The Cheshire Observer and General Advertiser. "Curious Marriage Arrangement". 23 Nisan 1859, 8.
The Chester Chronicle. "Turkey". 1 Kasım 1856, 3.

The Chicago Tribune. "The Levant Herald". 4 Temmuz 1882, 4.
The Constantinople Messenger. "Official Notification". 22 Haziran 1881, 2.
The Constantinople Messenger. "Surrender of Midhad Pasha". 19 Mayıs 1881, 2.
The Constantinople Messenger. "The Coming State Trials". 11 Haziran 1881, 2.
The Constantinople Messenger. "The State Trials". 20 Haziran 1881, 2.
The Constantinople Messenger. "The Trial". 14 Haziran 1881, 2.
The Daily Express. "A Forthy-Fingered Monster". 22 Mayıs 1883, 2.
The Daily News. "Advertisements & Notices". 30 Mart 1859, 8.
TheDaily News. "The Sultan's Personal Expenditure". 8 Kasım 1881, 6.
The Daily News. "Turkey". 16 Nisan 1859, 6.
TheDaily News. "Turkey". 2 Şubat 1881, 7.
The Daily News. "Turkey". 24 Temmuz 1880, 4.
The Daily News. "Turkey". 27 Kasım 1858, 5.
The Daily Telegraph, "The Levant Herald". 6 Mayıs 1880, 5.
The Dublin Daily Express. "Turkey". 5 Şubat 1880, 2.
The Eastern Daily Press. "Notes of Current Topics". 12 Kasım 1872, 2.
The Eastern Express, "The Eastern Express". 20 Mayıs 1882, 2.
The Eastern Express. 2 Ocak 1886, 1.
The EveningTelegraph. "The Levant Herald Again Suspended". 30 Mayıs 1877, 3.
The Examiner. "News FromTurkey". 22 Mayıs 1880, 13.
The Glasgow Evening Citizen. "Lawlessness in Constantinople". 3 Mayıs 1880, 2.
The Glasgow Herald. "The Eastern Question". 16 Eylül 1880, 3.
The Globe. "Volunteer Family's Record". 25 Nisan 1914, 10.
The Guardian. "Great Robbery at Constantinople". 23 Aralık 1880, 8.
The Guardian. "Turkey". 8 Ekim 1914, 7.
The Kansas Patron. "Set Freeby an Earthquake". 9 Haziran 1881, 2.
The Leeds Mercury. "Stealing a Turkish Girl in Constantinople". 13 Mayıs 1881, 5.
The Levant Herald. "Notice". 6 Temmuz 1859, 188.
The Levant Herald. "War News: Prohibition of Its Publication". 6 Haziran 1878.
The Levant Herald. 14 Mart 1860, 538.
The Levant Herald. 22 Haziran 1859, 179.
The Levant Herald. 27 Nisan 1859, 108.
The Levant Herald. 5 Kasım 1872, 202.
The Liverpool Mercury. "Advertisements & Notices". 31 Mart 1859, 8.
The Los Angeles Times. "The Ark: Preserved in Ice for Ages on Mount Ararat". 2 Eylül 1883, 2.
The Manchester Courier and Lancashire General Advertiser. "Freedom of the Press in Turkey". 20 Ocak 1867, 7.
The Manchester Courier and Lancashire General Advertiser. "The 'Bagand Baggage' Policy". 8 Mayıs 1880, 3.
The Manchester Evening News. "Reported Death of Lady Digby". 13 Eylül 1881, 4.
The Manchester Weekly Times and Examiner. "Eastern Affairs". 30 Ağustos 1879, 2.

The Morning Advertiser. "Deaths", 6 Ağustos 1864, 7.
The Morning Chronicle. "Turkey and Serbia". 21 Mart 1859, 3.
The Morning Post. "Asylum for Israel". 31 Mayıs 1882, 6.
The Morning Post. "The Cargo of Human Bones at Bristol". 7 Ekim 1881, 7.
The Morning Post. "Turkey and Armistice". 1 Mart 1878, 6.
The Morning Post. "Turkey". 1 Mayıs 1880, 5.
The Morpeth Herald. "A Circasian Beauty". 11 Haziran 1859, 3.
The New York Times. "The Troubles in the East". 11 Mayıs 1880, 1.
The North British Daily Mail. "Special Express". 27 Ekim 1856, 1.
The Northern Echo. "Journalism in Turkey". 17 Mayıs 1880, 3.
The Nottinghamshire Guardian. "Stealing a Turkish Girl in Constantinople". 8 Nisan 1881, 9.
The Pall Mall Gazette, "Embezzlement at Liverpool". 19 Aralık 1872, 8.
The Pall Mall Gazette. "The Censorship at Constantinople". 22 Mayıs 1879, 8.
The San Antonio Light. "Evening Light". 22 Mart 1883, 2.
The Sheffield Daily Telegraph. "Suspension of a Newspaper". 17 Mayıs 1876, 3.
The Sheffield Daily Telegraph. "Turkey". 11 Kasım 1872, 3.
The Standard. "A Turkish Difficulty". 10 Şubat 1880, 5.
The Standard. "Great Robbery at Constantinople". 23 Aralık 1880, 6.
The Standard. "Imperial Parliament". 6 Mayıs 1880, 2.
The Standard. "The Grand Vizierate", 3 Haziran 1878, 5.
The Standard. "The Press in Turkey". 20 Ekim 1894, 5.
The Standard. "Turkey and Russia". 19 Ocak 1878, 5.
The Standard. "Turkey", 26 Mayıs 1891, 5.
The Standard. "Turkey". 14 Ocak 1876, 5.
The Star Tribune. "Storm Frustrates Wedding Guests". 24 Ekim 1904, 21.
The Star. "Death of Lady Digby". 15 Eylül 1881, 4.
The Times. "A Circassian Beauty: A Letter from Trebizond". 4 Haziran 1859, 9.
The Times. "Advertising". 30 Mart 1859, 13.
The Times. "Death of Dr. Lewis Mizzi: Long Legal Career in Constantinople". 14 Ağustos 1935, 14.
The Times. "Obituary". 15 Ocak 1904, 4.
The Times. "Set Freeby an Earthquake". 9 Haziran 1881, 12.
The Times. "The Press in Turkey". 4 Haziran 1872, 12.
The Times-Democrat. "The Levant Herald". 20 Ağustos 1882, 14.
The Western Daily Press. "A Tragedy at Stanboul". 29 Aralık 1879, 3.
The Western Daily Press. "Papers Confiscated". 8 Ekim 1914, 6.
The Western Daily Press. "Topic of the Days". 8 Kasım 1881, 5.
The Western Mail. "The Cargo of Human Bones at Bristol". 8 Ekim 1881, 4.
The Western Times. "Re-apperance of the Levant Herald". 25 Temmuz 1881, 4.

2 - Tetkik Eserler

Apaydın, Bahadır. *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi.* Ankara: Adalet Yayınevi, 2013.

Attard, Lawrence E. *Profiles in Maltese Migration: A Series of Nineteen Biographies Covering the Period from 1792 to 2000.* San Gwan, Malta: Publishers Enterprises Group, 2003.

Baykal, Erol A. F. *The Ottoman Press (1908-1923).* Leiden; Boston: Brill, 2019.

Berchtold, Johannes. *Recht und Gerechtigkeit in der Konsulargerichtsbarkeit: Britische Exterritorialität im Osmanischen Reich 1825-1914.*Berlin: Oldenbourg Wissenschafts verlag, 2009.

Brummett, Palmira J. *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911.* Albany, New York: StateUniversity of New York Press, 2000.

Cooper-Richet, Diana. "The English-Language Press in Continental Europe". *Edinburgh History of the British and IrishPress: Expansion and Evolution.* Ed. David Finkelstein. 2/221–240. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021.

Cox, Samuel Sullivan. *Diversions of a Diplomat in Turkey.* New York: Charles L. Webster & Co., 1893.

Çağlar, Burhan. "Turmoil in the Capital: British Publication Alarmed the Hamidian Regime". *Belleten* 85/302 (2021), 133 – 153.

Çağlar, Burhan. *Anglophone Press in Constantinople: The Levant Herald & Eastern Express (1859-1878).* İstanbul: Libra Kitap, 2020.

Ertuğ, Hasan Refik. "Türkiye'de Yabancı Dilde Basına Genel Bakış." *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın.* 75-91. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.

Fesch, Paul. *Constantinople: Au Derniers Jours D'Abdul-Hamid.* Paris: M. Rivière, 1907.

Groc, Gérard ve Çağlar, İbrahim. *La Presse Française de Turquie de 1795 à nos Jours: Histoire et Catalogue.* İstanbul: ISIS Yayımcılık, 1985.

Henry, Morgenthau. *Ambassador Morgenthau's Story.* New York: Doubleday, 1919.

Hubbard, Harlan Page. *Hubbard's Newspaper and Bank Directory of the World.* 2 Cilt. New Haven: H.P. Hubbard, 1882.

J. Cioeta, Donald. "Ottoman Censorship in Lebanon and Syria, 1876-1908". *International Journal of Middle Eastern Studies* 10 (1979), 167-186.

Murphy, David. *Ireland and the Crimean War.* London: Four Courts Press, 2002.

Ryan, Sir Andrew. *The Last of the Dragomans.* London: Geoffrey Bless: 1951.

Stillman, William James. *The Autobiography of a Journalist.* 2 Cilt. London: Grant Richardss, 1901.

Şiviloğlu, Murat R. "Levant Herald Gazetesi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı İçin [Muhtemel] Önemi". *Kebikeç* 53 (2002), 215 – 240.

Department of Commerce: Bureau of Foreign and Domestic Commerce. *Foreign Publications for Advertising American Goods.* Washington: Government Printing Office, 1913.

Öz: Osmanlı topraklarında süreli yayınların ortaya çıkışı okur kitlesini sil baştan şekillendirirken dil topluluklarına yeni bir işlerlik kazandırdı. Türkçe, farklı kökenden gruplar arasında yazılı iletişim dili rolünü üstleniyor, dünya genelindeki uluslararası statüsü ile Fransızca bilginin aktarımı konusunda önemli bir araç işlevi görüyordu. Bu ortamda Osmanlıdaki İngilizce süreli yayınlar sayfalarında Fransızcaya yer vermek konusunda oldukça esnek ve pragmatik yaklaşımlar sergilemekteydiler. Hitap ettikleri kitlelerin talepleri ve ticari gereksinimleri doğrultusunda bazen çift dilli içerikler sunuyor, gerektiğinde ise Fransızca edisyonlar çıkarıyorlardı. Bu makale, söz konusu İngilizce süreli yayınlara odaklanmakta, uluslararası nitelikli bir

gazete olarak İstanbul'da yayınlanan *The Constantinople Messenger* gazetesini ve onunla bağlantılı yayınları incelemektedir. Çalışmada gazetenin matbuat hayatına girişi itibarıyla geçirdiği dönüşümler (isim, dil, içerik, imtiyaz sahipleri ve haber kaynakları değişiklikleri) ele alınarak, gazetenin muhtevası ve hitap ettiği kesimler araştırılmıştır. Kapitülasyon hükümleri çerçevesinde yayın yapan gazetenin muhatap olduğu cezalar çalışma kapsamında değerlendirilmektedir. Osmanlı kamuoyunun oluşum sürecine dair bilgiler ihtiva eden makalenin temel kaynaklarını Londra basınından haberler, arşiv belgeleri ve gazetenin içerik analizleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Basını, *The Constantinople Messenger*, *The Levant Herald*, James Carlile McCoan, Edgar Whitaker, Lewis Mizzi, Bâbıâli

A Pera Newspaper as Persistent Dissident: *The Constantinople Messenger*

Abstract: The emergence of periodicals in the Ottoman world reshaped readership habits and brought new associations and instrumentalities to the Empire's linguistic communities. Turkish assumed a new role as the language of written communication, while French, with its international status, served as an essential tool for transmitting knowledge worldwide. In such an environment, English publications in the Ottoman lands were very flexible and pragmatic about including French-language content on their pages. In line with the demands of their audiences and their own commercial needs, they did not hesitate to offer bilingual content or to produce French editions when necessary. This article focuses on these English periodicals in the Ottoman Empire and analyzes *The Constantinople Messenger*, an international English-language news paper published in Istanbul along with its related publications. The article studies the transformations of the newspaper as it emerged and expanded in the public sphere, and investigates its content and primary target audience discussing the alterations in its name, language, content, news sources, and proprietors. It also evaluates the penalties and limitations imposed on the newspaper within the framework of the capitulations. The article touches upon the formation of Ottoman public opinion and makes extensive use of Ottoman archival documents, British journals, as well as a content analysis of the newspaper itself.

Keywords: Ottoman Press, *The Constantinople Messenger*, *The Levant Herald*, James Carlile McCoan, Edgar Whitaker, Lewis Mizzi, Sublime Porte

Jön Türklerin İngilizce Süreli Yayını: *English Supplement to "The Osmanli"*

Murat YILMAZ*

I. Giriş

Sultan II. Abdülhamid'in otoriter yönetim anlayışına karşı modern mekteplerde gizli bir öğrenci hareketi olarak ortaya çıkan Jön Türklük, ilerleyen süreçte organize ve sistemli bir siyasî örgüt şekline dönüşerek Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti adı altında sürdürülmüştür. Jön Türklerin amacı II. Abdülhamid iktidarını sona erdirmek ve yeniden meşrutî sisteme geçmektir. Bu fikrî doğrultuda faaliyet yürüten Jön Türkler II. Abdülhamid'in etkili hafiye teşkilatı ve neşriyat üzerindeki katı sansürü nedeniyle Osmanlı'da rahat hareket etme imkânı bulamadıklarından Paris, Cenevre, Kahire ve Folkestone gibi farklı merkezlerde şubeler oluşturarak II. Abdülhamid'e karşı muhalefeti buralardan yürütmüşlerdir. Basın ve yayın faaliyetleri Jön Türklerin muhalefetlerinde etkili şekilde kullandıkları araç olmuştur. *Meşveret*, *Mîzân*, *Kanûn-i Esâsî* ve *Osmanlı* gibi Cemiyet'in Türkçe süreli yayın organlarını ve yine mevcut iktidara karşı muhalif görüşleri dile getirdikleri risalelerini gizlice Osmanlı coğrafyasının hemen her bölgesine ulaştırabilecek bir ağ kurmayı başarabilen Jön Türkler, neşriyatlarında kullandıkları propaganda diliyle toplumu kendi fikrî anlayışları doğrultusunda şekillendirmeye gayret göstermiştir. Osmanlı toplumunun hemen her kesimi Jön Türklerin hedefinde yer almış ve onlara yönelik geliştirdikleri söylemlerle II. Abdülhamid iktidarı aleyhine bir kamuoyunun yaratılmasına çalışmışlardır. II. Abdülhamid'in devleti yıkıma ve toplumu felâkete sürüklediği temalı siyasî,

* Kastamonu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü / ORCID ID: 0000-0001-5229-0458 / muratsiz61@hotmail.com.
Geliş Tarihi: 22 Ocak 2022/ Kabul Tarihi: 1 Şubat2023.

sosyoekonomik, askerî ve dinî içerikli konular bu süreli yayınlarda ve risalelerde sürekli işlenirken dile getirdikleri iddialar ve yorumlar Osmanlı toplumunun yapısına uygun propaganda argümanlarıyla da desteklenmiştir. Böylece toplumu olabildiğince muhalefet safına kanalize etmek suretiyle II. Abdülhamid iktidarını sonlandıracak bir sivil kitle hareketinin önü açılmak istenmiştir.

Jön Türkler Osmanlı toplumuna yönelik Türkçe yayın faaliyetlerini geniş bir şekilde sürdürürken aynı zamanda Batı kamuoyuyla da iletişim kurma çalışmaları yürütmüştür. Avrupa merkezlerindeki Jön Türkler başta siyasiler, gazeteciler ve entelektüel camia olmak üzere Batı toplumlarına kendi düşünce sistemlerini tanıtma ihtiyacı hissetmiştir. II. Abdülhamid'in otoriter yönetim anlayışının yol açtığı olumsuzluklar ve buna karşı mücadele eden muhalefet hareketinin içeriği hakkında bilgi vererek modern dünyanın temsilcileri olarak onların her türlü desteğini kazanmak istemişlerdir. Jön Türklerin çıkardıkları Türkçe gazeteler ile yabancı dilde yaptıkları yayınlar arasında hitap ettikleri kesimlerin farklılığı sebebiyle kullandıkları üslup ve yorumlarını destekleyici argümanların niteliği belirgin şekilde değişmektedir.[1] Osmanlı toplumuna yoğunlukla İslâm dini referanslı propaganda yapılırken yabancı dildeki yayınlarda ise muhalefet yapılarının liberal ve pozitivist bir içeriğe sahip olduğunu Batı merkezli fikrî sistemlerle açıklamaya özen göstermişlerdir. Böylece Batılı çevrelerle siyasî ve düşünsel birliktelik noktaları yaratılmaya çalışılmıştır. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti bu doğrultuda yabancı dilde hazırlanmış birçok süreli yayın çıkarmıştır.

Cemiyet'in Paris şubesinde Ahmed Rıza yönetiminde 1 Aralık 1895'te Türkçe *Meşveret*'in çıkışının yanı sıra yine aynı günlerde Fransızca ilave olarak *Mechveret Supplément Français* yayın hayatına başlamış ve uzun bir süre Cemiyet'in yabancı dilde tek yayın organı olmuştur.

İki yıl sonra ise İshak Sukûtî, Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi gibi Cemiyet'in önde gelen isimlerinin başta olduğu Cenevre şubesi tarafından 1 Aralık 1897 tarihinde *Osmanlı* isimli Türkçe gazete yayına başlamıştır.[2] Bunu arkasından 5 Aralık 1897'de Fransızca ilave olarak *Supplément Français (Mensuel) Du Osmanli* adıyla başka bir Fransızca süreli yayın takip etmiştir.[3] II. Abdülhamid'e karşı yürüttükleri mücadelenin Batı basınında yer almaya başlaması ve desteklenmesi yabancı dilde yapılan yayınların önemini ortaya koyarken Cemiyet'in merkezi konumundaki Cenevre şubesinde bulunan Jön Türkler bu kez de *Osmanli*'nın İngilizce bir ilavesinin çıkarılmasının gerektiğini düşünmüşlerdir. 15 Temmuz

[1] Bu değişime dikkat çeken bir çalışma için bknz. M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türklerin Yabancı Dilde Yayınladıkları Dergilerde İşledikleri Temalar", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın "La Presse de Langue Etrangére en Turquie" (16-17-18 Mayıs 1984)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985), 95-108.

[2] *Osmanlı* zaman içerisinde Jön Türklerin II. Abdülhamid'e karşı yürüttükleri muhalefette en etkili yayın organı hâline gelmiştir. Cenevre'de başlayan yayın hayatı 62. sayıda Londra, 68. sayıda Folkestone, 120. sayıda Kahire'de devam etmiş ve nihayetinde 1904 yılında yine Cenevre'de çıkan 142. sayısıyla sona ermiştir bkz. Cavit Orhan Tütengil, *"Yeni Osmanlılar"dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği 1867-1967* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 90-91.

[3] Fransa Millî Kütüphanesi'nde 1897-1899 yılları arasında yayımlanmış 13 sayısı bulunmaktadır.

1898 tarihinde *English Supplement to "the Osmanli"* adıyla yeni bir süreli yayın yayımlanmıştır.[4] *Osmanlı*'nın 1 Ağustos 1898 tarihli 17. sayısının ilk sayfasında "Bu kere gazetemizin İngilizce ilâvesinin birinci nüshası çıkarılmıştır"[5] denilerek Cemiyet'in İngilizce süreli yayına da başladığı duyurusu yapılmıştır. *Osmanlı*'nın İngilizce ilavesinin çıkarılmasının başlıca amacı elbette Jön Türklerin II. Abdülhamid iktidarını sona erdirme çabasında İngilizlerin desteğini sağlayabilmekti.[6] Jön Türklerin Türkçe yayınlarında hissedilir şekilde açığa çıkan İngiltere taraftarlığı bu yayınla daha güçlü şekilde belirginleştirilecekti.[7] Nitekim gerek içeriğinde yer alan makalelerin konuları gerekse kullanılan üslup İngilizce ilavenin belli bir amaç üzerine hazırlandığını göstermektedir.

Jön Türklerin İngilizce *Osmanlı* ilavesini çıkarmasının ardından Osmanlı Devleti derhal gerekli önlemleri almıştır. Muhalefetin neşriyatını evrak-ı muzırra addedip ülkeye girişini yasaklama yönünde uygulama takip eden Yıldız Sarayı bu yeni yayını haber aldığında harekete geçmiştir. 15 Ağustos 1898 tarihinde Dâhiliye, Hariciye, Zaptiye, Telgraf ve Posta Nezaretleriyle Rüsûmat Emanet-i Celilesine sadaret makamından gönderilen yazıyla "İsviçre'de *Osmanlı* nâmıyla İngilizce olarak çıkarılmış olan risâle-i muzıranın Memâlik-i Şahâne'ye men'-i idhâli"nin ve bu doğrultuda gereken tedbirlerin alınmasının padişah tarafından emredildiği açıklanmıştır. Ardından gerekli merciler arasında hızlıca yazışmalar gerçekleştirilmiştir.[8] Osmanlı hükûmetinin verdiği tepkiden anlaşılacağı üzere Jön Türklerin Fransızca süreli yayından sonra İngilizce ilaveye de başlaması İngiltere'yle mesafeli bir politik ilişki yürüten II. Abdülhamid'i endişelendirmiştir. Jön Türklerin kendisiyle ilgili ortaya koydukları olumsuz imajın Batı'da hâlihazırda var olan Kızıl Sultan nitelemesini destekleyici mahiyeti, İngilizce yayınla bir kez daha gündeme getirilecekti. Zira yayının Osmanlı'ya girişi çeşitli tedbirlerle önlenmeye çalışılmışsa da Avrupa'daki dağıtımının önüne geçilememiştir.

English Supplement to "the Osmanli" 32 sayfa olarak çıkarılmıştır. Sütunlardan oluşan gazete şekli yerine kitap formatı tercih edilerek Cenevre'de basılmıştır. Kapağında Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından hazırlandığı ve Jön Türk partisinin yayın organı olduğu belirtilmektedir. Yayına sayı numarası ve-

---

[4] Çalışmada kullanılan nüsha İBB Atatürk Kitaplığı süreli yayınlar koleksiyonunda O/2366 kaydıyla bulunmaktadır. Aynı kütüphanenin kitap koleksiyonu bölümünde 956.101543 ENG numarasıyla kayıtlı bir nüsha daha vardır. Bu nüshalar dışında Türkiye'deki kütüphanelerde başka bir nüshaya rastlanmamıştır.

[5] "İlân", *Osmanlı*, 17, 1 Ağustos 1898, 1.

[6] M. Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition* (New York: Oxford University Press, 1995), 117.

[7] Cenevre şubesi İshak Sukûtî'nin çabalarıyla Ocak 1900 tarihinde *Osmanli Deutsche Beilage* adıyla *Osmanlı*'nın Almanca ekini de çıkarmıştır. Bu yayınla Almanya lehine makaleler yazılarak Almanya ile Cemiyet'in ilişkilerinin güçlendirilmesi ve bu sayede II. Abdülhamid'in Cemiyet üzerinde kurduğu baskının hafifletilmesi amaçlanmıştır. Ancak Cemiyet içindeki İngiliz taraftarları Almanları destekleyici bu politikaya muhalefet etmiştir bkz. Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition,* 142. Bu durum Cemiyet içindeki İngiliz yanlılarının gücünü göstermektedir.

[8] BOA, BEO, 1176: 88199; BOA, İ..HUS., 66: 91; BOA, HR.TH.., 215: 102; BOA, DH.MKT., 2097: 22.

rilmişse de ilk sayının devamı gelmemiştir. Jön Türkler süreli yayının girişine ABD'li şair, akademisyen ve eleştirmen James Russell Lowell'in kölelik sorununu işlediği "The Present Crisis" isimli şiirinden birkaç mısra ile İngiliz edebiyatçı, sanat ve toplum eleştirmeni John Ruskin'in "The Crown of Wild Olive" eserinden yasanın ve uygulayıcısının ilişkisini anlatan kısa bir paragrafla başlamaktadır. Böyle bir girişle Jön Türkler fikrî yapılarındaki özgürlük anlayışını ve hukuk kavramını vurgulamaktadır. İngilizce ilavede yazar ismi belirtilmeyen dört ayrı makale yer almaktadır. Makaleler dışında II. Abdülhamid'in "Türkiye'deki Leke" başlığı altında bir resmi bulunmaktadır. Kanûn-i Esâsî'nin mimarı Midhat Paşa'yı Taif zindanlarında ölüme getiren süreci bir şahidin gözünden anlatan Jön Türklerce hazırlanmış bir eserin İngilizce tercümesinin yayımlanma sürecinde olduğuna dair reklam sayfası da Jön Türklerin İngilizce neşriyata devem edeceğini göstermektedir. Üzerinde fiyat ibaresinin bulunmaması yayının Jön Türkler tarafından ücretsiz şekilde dağıtıldığını ve kendilerini İngiliz siyasilere ve kamuoyuna tanıtma amacını taşıdıklarının izahıdır. Bu anlamda makalelerin içeriği Osmanlı-İngiltere ilişkilerine ve II. Abdülhamid'in "istibdat" yönetimine dayanırken Jön Türklerin İngiliz taraftarlığı da alenen kendisini belli etmektedir.

II. Amacımız: "Büyük Suikastçı"ya Karşı Özgürlük Mücadelesi

English Supplement to "the Osmanli" yayınının "Amacımız" isimli ilk makalesinde Jön Türkler, muhalefet gerekçelerini ortaya koyma ihtiyacı hissetmektedir. II. Abdülhamid iktidarından kaynaklanan nedenlerle bozulan İngiliz dostluğunun Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti olarak kendilerine İngilizce bir yayın yapma konusunda ilham verdiği belirtilmektedir. Böyle bir yayınının gerekliliğini uzun zamandır hissetmekte oldukları için Jön Türkler bu süreli yayını İngiliz devlet adamlarının ve kamuoyunun dikkatine sunmanın öneminin farkındadır. *Osmanli*'nın İngilizce ilavesinin çıkarılmasıyla da tek amaçlarının iki ülke arasında ortak çıkarların dayattığı geleneksel dostluğu yeniden canlandırmak ve "Hamidiye belası"nın ülkeyi mahvetmesine karşın Osmanlı'da büyük bir cesaretle mücadele eden, zekâsını ve hatta hayatını devletin yenilenmesine adayan yiğit insanların varlığını göstermek olduğunun altını çizmektedirler.[9] Jön Türkler böylece refor-

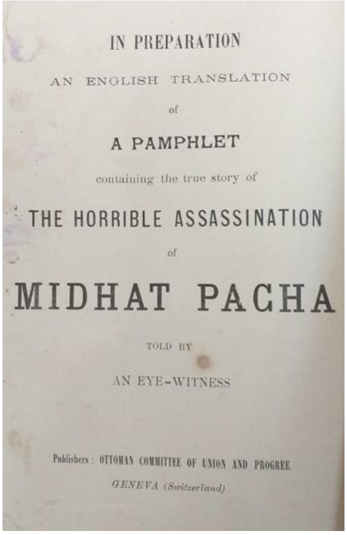
IN PREPARATION
AN ENGLISH TRANSLATION
of
A PAMPHLET
containing the true story of
THE HORRIBLE ASSASSINATION
of
MIDHAT PACHA
TOLD BY
AN EYE-WITNESS
Publishers: OTTOMAN COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS
GENEVA (Switzerland)

Midhat Paşa'nın ölümüne ilişkin

[9] "Our Aim", *English Supplement to "the Osmanli"*, 1, 15 July 1898, 5-6.

mist muhalefet yapılarını gündeme getirirken aynı zamanda Osmanlı ile İngiltere arasındaki ilişkilerin tarihî seyrine vurgu yaparak II. Abdülhamid'in dış politika anlayışı nedeniyle bozulan birlikteliğin ortak menfaatler doğrultusunda yeniden tesis edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla daha ilk makalede Jön Türkler İngiltere'ye yakın durmak istediklerinin altını çizmektedir.

Jön Türkler aynı makalede o yıllarda İngiltere tarafından uluslararası siyasette Osmanlı aleyhine kullanılan Ermeni Meselesi'ne de değinmektedir. İngilizlerin 1878 Berlin Anlaşması'nda yer alan 61. maddeye ithafen[10] Ermenilere yönelik ıslahat yapılmasını dile getirmeleri karşısında Jön Türkler bu iyileştirmenin yalnızca Ermenilere yönelik olarak değil, bütün Osmanlı toplumunu kapsayıcı şekilde düzenlenmesi gerektiği kanaatindedir. Çıkardıkları İngilizce yayının mümkün olduğu kadar ırk ve din farkı ayırt etmeksizin bütün Osmanlı tebaasının meşru isteklerini yansıttığını söyleyerek devletin ihtiyaç duyduğu reformların belli bir bölgeye münhasır şeklinde olmayıp ülkenin her tarafında yapılmasını talep etmektedirler.[11] Ayrıca yaşanan Ermeni mezaliminin II. Abdülhamid tarafından kışkırtılmak suretiyle meydana geldiği belirtilerek katliamların sorumlusu olarak padişahın kendisi gösterilmektedir. Jön Türkler yaşanan olumsuz durumdan Batılılarca Türklerin sorumlu tutulmayacağına yürekten inandıklarını da eklemektedirler. Zira Osmanlı toplumunda insanlar yöneticilerinin günahları nedeniyle acı çekmektedir. Katliamlar ve diğer suç eylemleri resmî belgeler tarafından da açıkça ortaya koyulacağı üzere II. Abdülhamid'in işidir. Jön Türkler bu konudaki söylemlerini güçlendirme yöntemi olarak Batılılara atıfta da bulunmaktadır. İngilizce ilavenin çıkışından iki ay kadar önce vefat eden ve II. Abdülhamid'in Türk ve İslâm karşıtlığı sebebiyle hiçbir Osmanlı temsilcisinin Londra'daki cenaze törenine katılmamasını emrettiği[12] İngiliz Başbakan Gladstone'a gönderme yaparak Gladstone'nun ona taktığı isimle II. Abdülhamid'i "Büyük Suikastçı" olarak adlandırmaktadırlar. Jön Türklere göre son yirmi iki yıldır, yani II. Abdülhamid tahta çıktığından bu yana Türkiye'deki siyasî ve sosyal felaketten ve akan kandan Osmanlı toplumunda olduğu gibi Avrupa kamuoyunun vicdanında da sorumlu görülen tek kişi "Büyük Suikastçı"dır.[13] Böylelikle Jön Türkler Ermeni Meselesi nedeniyle Batı'da alevlenen Türk/Müslüman kar-

---

[10] İlgili madde şöyledir: "Bâb-Âlî ahâlisi Ermeni bulunan eyâlatda ihtiyâcât-ı mahalliyenin icâb etdiği ıslâhâtı bilâ-tehir icrâ ve Ermenilerin Çerkes ve Kürdlere karşu huzûr ve emniyetlerini te'min etmeyi taahhüd eder ve ara sıra bu bâbda ittihâz olunacak tedâbiri devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarüleyhim tedâbir-i mezkûrenin icrâsına nezâret eyleyeceklerdir." bkz. *Berlin Muahedenâmesi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1298) 271.

[11] Jön Türkler aynı görüşü Türkçe neşriyatlarında daha önce sıkça gündeme getirerek İngilizlerin yalnızca Ermenileri kapsayacak şekilde ıslahat taleplerini uluslararası siyasete taşımalarını yanlış bulmakta hatta bu konuda İngiltere'ye sitem etmektedir bknz. *Vatan Tehlikede* ([Paris: 1895]), 16-17; Mehmed Murad, *Yıldız Saray-ı Hümâyûnu ve Bâb-ı Âlî Yâhûd Şarkın Derd-i Aslîsi* (Mısır: 1313), 32-33; Ahmed Rızâ, "İcmâl-i Ahvâl", *Meşveret*, 11, 23 Mayıs 1896, 1; Şerâfeddin Mağmûmî, "Mağrib'den Bir Sedâ", *Meşveret*, 19, 20 Eylül 1896, 3.

[12] Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 18.

[13] "Our Aim", 6-7.

şıtlığını dindirmek maksadıyla yaşananların sorumluluğunu II. Abdülhamid'in şahsına indirgeyerek Batı'daki Kızıl Sultan imajına katkı yapmaktadır.

Jön Türkler II. Abdülhamid'in insanlık dışı yönetimi nedeniyle Batı'nın Türklere yönelik hakaretlerine katlanmak zorunda kaldıklarını, bunun kendilerine acı verdiğini söylemektedir. Oysa vatanseverliklerinin ölçütü II. Abdülhamid'e ve onun kötü yönetimine karşı duydukları nefretin ölçüdür. Jön Türkler "Resmî Türkiye" olarak adlandırdıkları II. Abdülhamid iktidarının utanç verici yönetimine karşı Türk halkının dürüst, hoşgörülü, insancıl ve eninde sonunda yapılacak olan reformlar için yeterli olgunluğa sahip olduğunun İngiliz kamuoyu tarafından bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Türkler gaddarlığı yeneceklerine inandıkları için padişaha isyan etmektedir ve bunun için geçerli sebepleri vardır. Jön Türkler adalet ve insanlık kavramlarının kendi taraflarında olduğuna inandıklarından bahisle II. Abdülhamid'i şikâyet etmelerinin çığlığının kulaklara ulaşacağı ve İngiliz toplumunun cömert kalbine dokunacağı güvencesiyle bu yayını çıkardıklarını belirterek açıkça İngiltere'den yardım istemektedir. Çünkü Türkler sorumluluğunun bilincinde olarak bir kararlılık ortaya koydukça saygı ve destek görme hakkına sahiptir. Türkiye'deki genç nesil tutkulu özgürlük aşkından ilham alarak ülkelerinin zulüm ve tiranlıktan kurtuluşu için her türlü fedakârlığı yapmaya hazırdır. Kendilerini vatansever olarak adlandıran Jön Türkler haksız yasaların kaldırılması, tiranlığın bastırılması ve yaşamlarının adalet, hakikat ve insanlık temelinde yeniden inşası için çalıştıklarını söylemektedir. II. Abdülhamid'in kendilerini zulme, karanlık ve barbar çağlara özgü işkencelere mahkûm etmesine rağmen ıstırap okulunda yetişmiş Türk gençliği zalimin boyunduruğundan kurtulmak ve ülkelerini kurtarmak için tek bir amaçta birleşmiş-

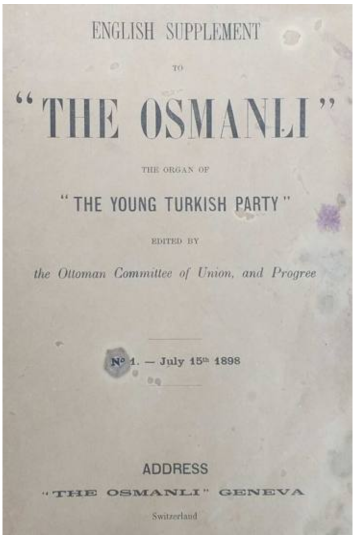
ENGLISH SUPPLEMENT

TO

"THE OSMANLI"

THE ORGAN OF

"THE YOUNG TURKISH PARTY"

EDITED BY

the Ottoman Committee of Union, and Progree

Nº 1. — July 15th 1898

ADDRESS

"THE OSMANLI" GENEVA

Switzerland

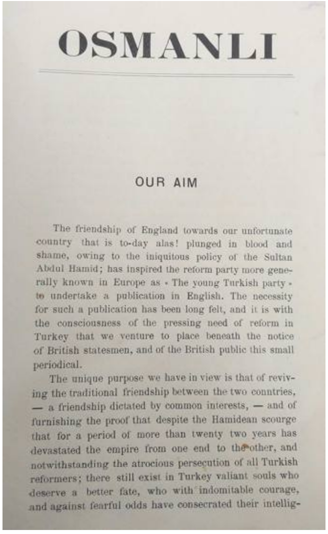
OSMANLI

OUR AIM

The friendship of England towards our unfortunate country that is to-day alas! plunged in blood and shame, owing to the iniquitous policy of the Sultan Abdul Hamid; has inspired the reform party more generally known in Europe as « The young Turkish party » to undertake a publication in English. The necessity for such a publication has been long felt, and it is with the consciousness of the pressing need of reform in Turkey that we venture to place beneath the notice of British statesmen, and of the British public this small periodical.

The unique purpose we have in view is that of reviving the traditional friendship between the two countries, — a friendship dictated by common interests, — and of furnishing the proof that despite the Hamidean scourge that for a period of more than twenty two years has devastated the empire from one end to the other, and notwithstanding the atrocious persecution of all Turkish reformers; there still exist in Turkey valiant souls who deserve a better fate, who with indomitable courage, and against fearful odds have consecrated their intellig-

*English Supplement to "the Osmanli"*nın ilk sayı kapağı ile "Amacımız" isimli ilk makalesi

lerdir. Osmanlı toplumu Midhat Paşa'nın uğrunda canını harcadığı reform hareketi için yeterince olgunlaşmıştır. Bu gerçekleştiğinde Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Araplar ve Türkler barış ve refah içinde birlikte yaşayacaklardır. Dolayısıyla Jön Türklere göre Osmanlı toplumu içerisindeki farklı etnik ve dinî kökendeki gruplar arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kalkıp bir arada yaşayabilmesi ancak II. Abdülhamid'in iktidarının sona erdirilmesiyle mümkündür. Jön Türkler çıkardıkları İngilizce ilavenin Osmanlı için daha iyi bir düzen ortamının geleceğinin işareti olarak selamlanacağı düşüncesinden emin olarak İngiliz süreli yayın literatürü denizine bıraktıklarını söylemektedir. Türkiye'de reform fikrini savunanlar bugün zulme uğrayıp ezilseler de yarın özgürlüğe ulaşacaklardır. Jön Türkler bu noktada ilhamlarının yaşayan en büyük İngiliz şair olduğunu söyleyerek Algernon Charles Swimburne'un "The Eve of Revolution" şiirinden bir parçayla makaleyi bitirmektedirler.[14]

Jön Türkler İngilizce yayında kaleme aldıkları ilk makalede II. Abdülhamid'e karşı yürüttükleri muhalefet hareketinin gerekçelerini anlatırken modern dünyanın kabul ettiği ortak değerler vurgusuyla amaçlarının kutsiyetini ortaya koymaktadır. Osmanlı'daki mevcut sorunların kaynağı olarak II. Abdülhamid iktidarı gösterilmektedir. Jön Türkler İngiliz siyasilere ve kamuoyuna ulaşıp desteklerini sağlama konusunda Osmanlı-İngiltere diplomatik ilişkilerinin seyrini gündeme getirmeyi de bir fırsat olarak görmektedir.

III. İngiltere ve Türkiye: İki Ülke Arasındaki Düşman II. Abdülhamid

English Supplement to "the Osmanli" ile Jön Türkler esasında İngiltere taraftarlığını ispat etmeyi amaçlamıştır. II. Abdülhamid'in iktidarına son vermek için gerekli siyasî destek İngilizlerden umulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı ile İngiltere arasındaki siyasî ilişkilerin ve ortak çıkarların tahliline yönelik düşüncelerini açıklama hakkında İngilizce yayında Jön Türklerin konuyu ayrı bir başlık olarak açmasına imkân vermiştir. "İngiltere ve Türkiye" isimli makalede Jön Türkler iki devlet arasında bozulan ilişkilerin müsebbibi olarak II. Abdülhamid'i görmektedir. II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra devlet işlerinde bütün yetkiyi Yıldız Sarayı'nda toplayarak her türlü reforma karşı çıkan bir politika yürütmüştür. Bâb-ı Âlî işlevsiz olarak sadece isimden ibaret kalmıştır. Devlet adamlarıysa II. Abdülhamid gibi kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden cahillerden oluşmaktadır. Jön Türklere göre Türkiye için kanını ve parasını feda etmiş İngiltere'nin buna tahammülü mümkün değildi. İngiltere 1878'te İstanbul kapılarına dayanan Rus ordularını durdurmak için donanmasını göndermiş, Berlin Kongresi'nde Ayastefanos Anlaşması'nın yırtılmasını sağlamış ve Rusya tarafından Osmanlı'nın işgaline karşı toprak bütünlüğünü sağlayan Kıbrıs Sözleşmesi'ni hayata geçirmiştir. Buna karşılık İngiliz devlet adamları II. Abdülhamid'den de Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu reformları bir an önce gerçekleştirmesini beklemiştir.[15] Bu yorumlardan anlaşılacağı üzere Jön Türkler İngiltere'nin Osmanlı

---

[14] "Our Aim", 7-9.

[15] "England and Turkey", *English Supplement to "the Osmanli"*, 1, 15 July 1898, 10-11.

topraklarının bütünlüğünü sağlama konusundaki geleneksel politikasını sürdürdüğü kanaatindedir. Nitekim Kıbrıs'ın İngiltere tarafından alınması da yine bu politikanın bir aracı olarak görülmektedir.[16] İngiltere'nin "korumacı" politikasının değişmesine sebebiyet verense II. Abdülhamid'in iç ve dış siyaseti olmuştur.

Jön Türkler II. Abdülhamid'in tahta çıkışının istisnai bir durum taşıdığının herkesçe bilindiği görüşündedir. Onun padişahlığı Osmanlı toplumu tarafından hoş karşılanmamıştır. Selefi V. Murad'ın aklî dengesini kaybettiğine toplumun çoğunluğu inanmamıştır. Dolayısıyla II. Abdülhamid ağabeyi V. Murad'ı yeniden tahta geçirecek bir darbenin korkusunu yaşamıştır. 1877-78 Rus Savaşı'nın çıkışı da Jön Türklere göre II. Abdülhamid'in marifetidir. Ruslara karşı kazanacağı bir zaferle toplumun sempatisini sağlayacağı düşüncesiyle savaşı hararetle istemiştir. Savaş sonucundaki yenilgiyi de tahtını sağlama almak için kullanmıştır. Osmanlı halkı mağlubiyetin ağır sonuçlarıyla sefalet yaşarken II. Abdülhamid fırsattan istifade ederek insanları korkutmak için her türlü tedbiri sağlamış ve halka boyun eğdirmek için zulme başlamıştır. Jön Türkler II. Abdülhamid'in tahtının güvenliğini korku ve zulme dayandırdığının altını çizmektedir. Böyle bir hükümdardan da Osmanlı için felâketten başka bir şey beklenemezdi. Kanûn-i Esâsî'yi çiğneyen padişah, anayasanın mimarı Midhat Paşa'yı önce Taif'e sürgün etmiş sonra da verdiği emriyle orada öldürtmüştür. II. Abdülhamid için "Büyük Suikastçı" tabirini kullanmaya devam eden Jön Türkler, padişahın şeytanî entrikalarını gerçekleştirebilmek için yetenekli devlet adamlarını görevden aldığını ve Batılı devletlere karşı kendisini liberal fikirli biri olarak gösterdiğini belirtmektedir. Rolünü iyi oynayan padişaha topluma neden özgürlük tanımadığı sorulduğunda da kendisinin bunu yapmaya hazır olduğunu ancak halkın bunu istemediğini söylemiştir. İngiltere ise II. Abdülhamid'in Osmanlı'yı kaçınılmaz bir çöküşe sürüklemek üzere olduğunu açıkça fark etmiştir.[17] Jön Türkler İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı politikasının değişmesini böylece II. Abdülhamid'in meşrutî sistemi ortadan kaldıran otoriter yönetimine bağlamaktadır. Padişahın içeride yürüttüğü siyaset dış politika anlayışını da hızlıca değiştirerek İngiltere'ye muhalif bir süreci oluşturmuştur.

Sultan II. Abdülhamid bağlı kalacağına dair yemin ettiği anayasayı etkisiz kılmak için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Meşrutî sistemin gereği olarak açılan Meclis-i Mebûsan'da Müslümanlar ve Hıristiyanlar kardeşlik içinde olsa da padişah meclisi kapatmıştır. İngiltere artık anayasanın ölü bir metin hâline geldiğini görünce II. Abdülhamid'e karşı memnuniyetsizlik hissetmeye başlamıştır. II. Abdülhamid ise kendisini reformları gerçekleştirmeye zorlayacağını bildiği için İngiltere'den çekinmekteydi. Jön Türklere göre işte bu nedenle II. Abdül-

---

[16] Berlin Kongresi öncesi Kıbrıs'ın kendilerine verilmesi konusunda İngiliz elçi Layard'ın Osmanlı yetkililerini açıkça tehdit etmesi İngiltere'nin "korumacı" politikasıyla ilkesel anlamda örtüşmemektedir: "Eğer Devlet-i Aliyye şu karara muhalefet eyler ise kongrede mukarrerât-ı sulhiyey ita'd île İngiliz murahhaslarının çalışmayacakları şöyle tursun İngiltere Devleti donanması kuvvetiyle cebren Kıbrıs'ı istilâ edeceği dahi bilinmelidir." bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, 3 (Der-saâdet: Matbaa-i Osmâniye, 1327) 137.

[17] "England and Turkey", 11-12.

hamid, Osmanlı'nın geçmişte her şeyini borçlu olduğu İngiltere'ye kendisini düşman ilân etmiştir. Demiryollarının ve diğer kamu işlerinin yapımını üstlenmek isteyen İngiliz finansörleri reddetmiş ve ihaleleri diğer ülkelere vermiştir. 1882 yılında Mısır Sorunu gündeme geldiğinde de çevresindeki fanatik şeyhler tarafından padişah Pan-İslâmizm yanılsamasıyla heyecanlandırılmıştır. Mısır merkezî gücüne karşı isyan eden Arabî Paşa'yı destekleyen II. Abdülhamid, İngiltere'nin Arabî Paşa isyanını bastırmasında da onunla hareket etmekten kaçınmıştır. İngiltere ise Mısır'ı işgal etmek durumunda kalmıştır. Jön Türkler bu işgalin İngiltere tarafından zorunlu gerekçelerle yapıldığı görüşündedir. Eğer Osmanlı Hindistan'a geçiş yollarını güvence altına alma politikası güden İngiltere ile müttefik olsaydı, İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmekten bir çıkarı olmayacaktı. Dolayısıyla Jön Türklerin anlatımına göre Mısır'ın işgali II. Abdülhamid'in İngiltere aleyhtarı siyasetinin bir sonucudur. Jön Türkler yine de Osmanlı'nın İngiltere için asla vazgeçilemez bir güç olduğunun, Doğu'da hiçbir gücün Osmanlı'nın yerini alamayacağının da altını çizmektedir. Bununla birlikte İngiltere'nin Mısır Sorunu'nu Osmanlı'yla birlikte ele alma tekliflerine karşın II. Abdülhamid bu tekliflere olumlu yaklaşmayarak uzlaşmaz siyasetini devam ettirmiştir. İngiliz diplomat Philip Currie İstanbul'da Osmanlı devlet adamı İsmail Kemâl Bey ile görüşerek Mısır Sorunu'nun çözümü, iki ülke ilişkilerinin yenilenmesi ve İngiltere'nin artık sessiz kalamayacağı kadar vahim bir durum alan Ermeni Meselesi'yle alakalı olarak Türkiye'nin kendi çıkarları ve hatta padişahın güvenliği için zorunlu olan reformların yapılması gerektiğini bir kez daha belirtmiştir. Buna karşın II. Abdülhamid ise İngiliz diplomatla görüşmesinden dolayı İsmail Kemâl Bey'e öncesinden daha fazla şüpheci yaklaşmaya başlamıştır.[18] Jön Türklerin bu söylemlerle II. Abdülhamid'in İngiltere ile ilişkileri düzeltme konusundaki isteksizliğini vurgulaması padişahın hal' edilmesi zaruriyetinin İngiliz siyasilere ve kamuoyuna benimsetilmesi anlamını taşımaktadır. Çünkü II. Abdülhamid tahtta kaldıkça Osmanlı'nın İngiltere muhalifi politikası devam edecektir.

Jön Türkler makalenin sonunda İngiltere'nin Ermeni Meselesi nedeniyle yalnızca Vilayet-i Sitte'de reform talebinde bulunmasının hata olduğu görüşünü yinelemektedir. Hâlbuki İngiltere ülkenin genelini kapsayacak bir reform hareketini ve anayasanın yürürlüğe girmesini isteseydi bu "terör saltanatı" sona ererdi. Türk halkı II. Abdülhamid tahtta kaldıkça Osmanlı Devleti için kurtuluşun mümkün olmadığının farkındadır. Devlet fırtınada kayalara çarpma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış dümensiz gemiye benzemektedir. Jön Türkler İngiliz devlet adamlarının düşman oldukları II. Abdülhamid ve onun Resmî Türkiye'si ile Türk halkının artık karıştırılmaması gerektiğini anladıklarına yürekten inandıklarını söylemektedir. II. Abdülhamid yıllar boyunca İngiltere'nin Türkiye'deki itibarını düşürmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Zira Osmanlı Müslümanları İngiltere'nin birçok kritik zamanda ve şartlar altında kendi ülkelerine yaptığı hizmetleri asla unutmamıştır. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin zaferiyle Osmanlı toplumu için daha parlak bir gelecek beklenmektedir. II. Abdülha-

[18] "England and Turkey", 13-15.

mid'in kan kırmızı ufuklu karanlık günü batacak ve reformları gerçekleştirerek devleti kurtaracak biri hakkıyla Osmanlı tahtına çıkacaktır. Jön Türkler Midhat Paşa'nın ruhunun Müslümanlara ilham verdiğini ve anayasanın ölmeyip daha güçlü şekilde kalkmak üzere yalnızca uyuduğunu belirtmektedir.[19] Böylece Jön Türkler kendileri ile İngiltere'nin tek düşmanının II. Abdülhamid olduğunu ve onun tahttan inmesiyle iki devletin ortak menfaatler doğrultusunda yeniden güçlü müttefik hâline geleceğinin altını çizmektedir. Jön Türklerin bu anlamda beklentileri İngiltere'nin II. Abdülhamid'e karşı muhalefet hareketini desteklemesi ve padişahı hal' etme konusunda ciddi adım atmasıdır.

IV. Eski Bir Siyasî Mahkûmun Günlüğünden: II. Abdülhamid Zalimliği

Jön Türkler İngilizce yayında II. Abdülhamid iktidarı tarafından siyasî muhaliflere yönelik yapılan zulüm ve işkenceleri açıklayan bir makaleye de yer vermektedir. "Eski Bir Siyasî Mahkûmun Günlüğünden" başlığıyla makalenin II. Abdülhamid'e muhalefetten dolayı hapsedilip çeşitli işkencelere tanıklık eden bir Jön Türk'ün kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır. Okuyucuda bir özdeşleştirme olması bağlamında makale Fransız edebiyatçı Victor Hugo'nun III. Napoléon tarafından sürgüne gönderildiğinde yazdığı ve onun iktidarına karşı siyasî yergilerini taşıyan *Les Châtiments* isimli şiir kitabından işkence görmek ve acı çekmek üzerine yazılmış bir pasajla başlamaktadır. Hemen ardından da 11. yüzyıl Arap dünyasının önemli filozof ve şairleri arasında yer alan Ebu'l Alâ el-Maarrî'nin zalimliğe vurgu yapan bir şiirinden parça verilerek bu dizelerin yazılmasından beri zalimliğin devam ettiği söylenmektedir. Acımasızlığıyla ünlü bazı hükümdarların günümüzde yeniden ortaya çıkması düşünülememesine rağmen yine de dünyanın bazı yerlerinde halkların sefaleti ve hükûmetlerin baskısı azalmamıştır. Yazar ardından sözü II. Abdülhamid'e getirerek Osmanlı'da siyasî tutsakların maruz kaldığı olumsuz durumu anlatmaktadır.[20]

Yazarın ifadelerine göre Osmanlı'da son birkaç yılda çok sayıda siyasî nitelikte tutuklama yapılmıştır ve bu tutuklamalar giderek artmaktadır. Tutuklanan erkek ve kadınlara yapılan muamele ise Rusya'da siyasî mahkûmlara yapılanlar kadar vahşicedir. Tutuklulardan sözlü itiraf alabilmek ve kendilerine yönelik ithamları kabul ettirebilmek için çok acımasız fizikî ve manevî işkenceler yapılmaktadır. En ufak bir şüphede dahi hemen tutuklanan kişiler Yıldız Sarayı'na götürülmektedir. Sorgu odasında tavandan inen bir perdeyle ayrılan kısımda II. Abdülhamid sessizce konuşmaları dinlemektedir. Yazar burada II. Abdülhamid aleyhinde Jön Türklerin Türkçe yayınlarında sıkça gündeme getirdiği mahkûmla-

[19] "England and Turkey", 16-17.
[20] "From 'the Diary' of A[n] Old Political Prisoner", *English Supplement to "the Osmanli"*, 1, 15 July 1898, 17-18.

rın elleri ayakları bağlı şekilde denize atılarak boğdurulduğu iddialarına[21] bir kez daha değinerek, sorgu görevlilerinin suçlamaları mahkûma kabul ettirmek için onu Boğaz'da denize atacakları tehdidinde bulunduğunu söylemektedir. Fizikî işkencelere bir örnek olarak da yazar Jön Türklerden bir ismin kendisine Yıldız Sarayı'nda sorgulamadayken padişahın emriyle sırtına kızgın demir sürüldüğünü söylediğini belirtmekte ve izini de gördüğünü eklemektedir. Bu açıklamadan II. Abdülhamid'in mahkûmlara yapılan işkencelerden haberdar olduğu ve hatta kendisinin verdiği emirlerle gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Böylece II. Abdülhamid'in zalim kişiliği ve acımasızlığı algısı güçlendirilmektedir. Yazar işkencelerin yalnız sarayda değil, farklı mekânlarda da yapıldığını anlatarak bunun II. Abdülhamid tarafından desteklenen bir anlayış olduğunu okuyucuya hissettirmektedir. Yıldız Sarayı'nın yanında yazar tarafından bir "engizisyon" olarak nitelenen Beşiktaş Karakolu vardır. Burada "Büyük Suikastçı"nın yaveri Ali Suavî'nin katili Hasan Paşa bulunmaktadır. Karakolda yapılan sorgulamalarda da sanıktan istenilen itiraf yeminini almak için kişinin cinsel organları bir makinede sıkıştırılmaktadır. Karakolun zindanları çok aşağıda olduğu için acı çeken kurbanların çığlıkları dışarıya kadar ulaşmamaktadır. Burada mahkûmlara yönelik en hafif muameleyse havası pis kokuyla dolu bir hücreye kapatılmaktır. Yazar Aralık 1895 tarihinde tam bir gün boyunca burada kaldığını söyleyerek hücrenin havasının o kadar pis kokmasından dolayı eğer biraz daha kalsaydı kendisini öldürebileceği yorumunu yapmaktadır.[22]

Makalede dikkat çekici bir söylem de II. Abdülhamid'in hapisteki azılı bazı suçluları özel bir emirle serbest bıraktırarak emrine aldığıdır. Bu kişiler İstanbul'da polis teşkilatında önemli mevkilere getirilmektedir. Yazar bu kişilere örnek olarak Cemil ve Mehmed isimli pehlivanları göstermektedir. Birer suçlu olmalarına karşın çok güçlü ve çevik olmaları nedeniyle padişah tarafından affedilen bu kişiler, siyasî mahkûmlara insanlık dışı işkenceler yapılmasında önde gelmektedir. Yazar 11 Aralık 1895 gecesi İstanbul'da polis merkezinde bir hücrede tutukluyken uykuya daldığı sırada daha önce hiç duymadığı şiddetli çığlıklarla irkildiğini anlatmaktadır. Birkaç gün sonra öğrendiğine göreyse o çığlıklar kelebek vidayla kendisine işkence edilen bir Jön Türk'e aitti. Yazar bu tür fizikî işkenceler yanında manevî işkencelere de örnekler vermektedir. Buna göre tutuklanan mahkûmdan itiraf alabilmek için üzgün durumda olan ailesi getirilerek onlara eğer oğulları sessiz kalmaya devam eder ve itirafta bulunmazsa Fizan'a sürgün edileceği ve bir daha onu asla göremeyecekleri söylenmektedir. Çocuklarını bir daha görememe cümlesini duyan aile ardından perişan olarak mahkûmun yanına getirilmektedir. Gözyaşlarıyla dizlerinin üstüne çöken aileler çocuklarına yalvarıp bildiği her şeyi anlatmasını ve padişahtan af dilemesini istemektedir. Yazar böyle yürek parçalayıcı sahnelere birçok kez tanıklık ettiğini belirtmektedir. Manevî işkenceler arasında tecrit de bulunmaktadır. Mahkûma

---

[21] Mehmed Murad, *Müdâfaa Niyetine Bir Tecâvüz! (Kırk Anbar'a Cevâb)* (Meşveret Matbaası, 1314), 15; Bir Kürd, "Mütâlaamız", *Meşveret*, 17, 21 Ağustos 1896, 4; "Makale-i Mahsûsa", *Kanûn-i Esâsî*, 2 (3), 25 Ocak 1898, 2.

[22] "From 'the Diary' of A[n] Old Political Prisoner", 18-19.

kâğıt, kalem ve kitap verilmeyerek haftalarca tecritte tutulmaktadır. Tek verilen kitapsa *Kur'an*'dır. Yazar 1892 yılında Mekteb-i Tıbbiye'de öğrenciyken siyasî mahkûm olarak tutuklu kaldığında kendisine *Kur'an* bile verilmediğini ve kırk beş gün boyunca sorgulamalar dışında kimseyle konuşmadığını ve hiçbir şey yazmadığını söylemektedir. Ona göre tecrit uygulaması belli kültür düzeyine sahip kişiye verilecek belki de en korkunç işkencedir.[23] Jön Türkler tarafından bu şekilde işlenen II. Abdülhamid'in kendisine muhalif olanları işkencenin her türlüsüne başvurarak yok etmeye çalıştığı söylemi Batı'daki olumsuz II. Abdülhamid imajıyla paralellik göstermekte ve bu imajı güçlendirmektedir. Dolayısıyla İngilizce ilavedeki bu makalenin Batı'nın II. Abdülhamid hakkındaki düşüncelerini onaylayıcı nitelikte olması Jön Türkler tarafından muhalefetlerinin desteklenmesinin bir bakıma gerekliliğini ifade etmektedir.

Makalenin yazarı son kısımda insanların en ufak şüphede basit bir jurnalin veya hafiye ihbarının tutuklanıp işkence görmek, insanî özgürlüklerden haftalarca, aylarca hatta yıllarca mahrum bırakılmak için yeterli sebep olduğunun altını çizmektedir. Liselerde ve özellikle Tıbbiye, Harbiye, Bahriye ve Topçu mekteplerinde de hapishaneden farksız yerler bulunmaktadır. Padişaha muhalefet şüphesiyle herhangi bir talebe acımasız baskılar altında haftalarca bu yerlerde tutuklu kalabilmektedir. Askerî mektep idarecilerine de Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi olmasından şüphelendikleri öğrenciler hakkında soruşturma açmak için her türlü yetki tanınmıştır. Sivil mekteplerde ise siyasî suçlarla ilgili olarak soruşturma yapılması hâlinde sanıklar genellikle polis merkezine ya da genel hapishane olan Mehterhâne'ye sevk edilmektedir. Yazar burada katiller ve diğer suçlular arasında gençlerin ahlâksızlığa ve pisliğe boyun eğmek zorunda kalmasının acı verici bir durum olduğunu okuyucuya hissettirmektedir. Hasta olan siyasî mahkûmlar hiçbir zaman hastaneye gönderilmediğinden hapishanenin kirli zemininde ölmektedir. Yazar bu kısımda İngiliz şair Alfred Tennyson'un "Locksley Hall Sixty Years After" isimli şiirinden bir mısra vererek söylemlerindeki duygusal yoğunluğu artırmaktadır. Son cümlelerindeyse Türkiye'deki genç neslin sadece yabancılar tarafından kendi ırklarına yapılan hakaretlere değil, aynı zamanda böyle acımasız işkencelere de katlanmak zorunda kaldığını ama bunun bir süre devam edeceğini ve ülkelerini yıkımdan kurtarmak için kurtuluş saati geldiğinde hazır olacaklarını vurgulamaktadır.[24] Böylece Batı'da Türklerin aleyhine oluşan düşüncelerin II. Abdülhamid'den kaynaklandığı bir kez daha vurgulanarak, Türkleri temsil eden Jön Türk muhalefetinin zor şartlar altında ülkelerini kurtarmak için mücadele ettikleri İngiliz siyasilere ve kamuoyuna anlatılmaktadır.

---

[23] "From 'the Diary' of A[n] Old Political Prisoner",20-22.
[24] "From 'the Diary' of A[n] Old Political Prisoner",22-23.

V. Türkiye'deki Leke: Osmanlı Tahtına Çökmüş Felaket[25]

Jön Türklerin *English Supplement to "the Osmanli"* yayınındaki son makale, deneme yazarı, tarihçi ve filozof İskoç Thomas Carlyle'nin İslâm peygamberine de yer verdiği ünlü eseri *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*'den kralların ilahî meşruiyet kaynaklı iktidarını sorgulayan bir paragrafla başlamaktadır. Makalenin başında II. Abdülhamid'in Osmanlı padişahları arasındaki tek sefil ve aşağılık kişi olduğu belirtilerek, ağabeyi V. Murad'ın tahtını dolandırıcılık ve gasp yoluyla ele geçirdiği vurgulanmaktadır. V. Murad'ın deli olduğu yalanını ortalığa yaymış ve onu saraya kapatıp kimsenin görmesine izin vermemiştir. Sabık padişahın aslında akıl sağlığının yerinde olduğunu iddia eden makalenin yazarı, II. Abdülhamid'in korkaklık, yalancılık, zalimlik ve açgözlülük karışımının vücut bulmuş hâli olduğunu söylemektedir. Tahta çıktıktan padişah resmî şekilde kabul ettiği anayasayı bir yıl sonra kaldırmış ve yazarın "II. Abdülhamid'in velinimeti" olarak tanımladığı Midhat Paşa'yı da işkenceler arasında ölüme terk etmiştir.[26] II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtını gasp yoluyla V. Murad'dan almış gayrimeşru bir padişah olduğu iddiası bu yönüyle Jön Türk muhalefetinin de meşruluğunu sağlamıştır.

Makalede 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan ağır hezimetin sorumluluğu II. Abdülhamid'e yüklenerek onun Yıldız Sarayı'ndan savaşı yönetmesi sonucunda Osmanlı ordularının bozguna uğradığı tespitinde bulunulmaktadır. Neticede Rus ordularının İstanbul kapılarına kadar gelmesi ve Ayastefanos Anlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı bir anlamda Rusya'nın vasalı konumuna düş-

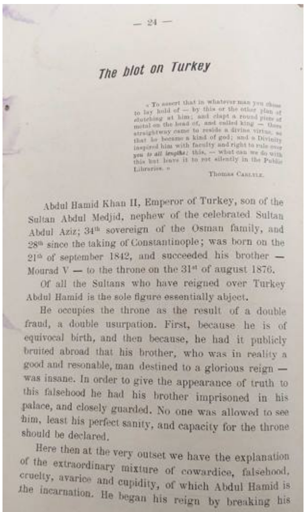

— 24 —

The blot on Turkey

« To assert that in whatever man you chose to lay hold of — by this or the other plan of clutching at him; and clapt a round piece of metal on the head of, and called king — there straightway came to reside a divine virtue, so that he became a kind of god; and a Divinity inspired him with faculty and right to rule over you to all lengths: this, — what can we do with this but leave it to rot silently in the Public Libraries. »

Thomas Carlyle.

Abdul Hamid Khan II, Emperor of Turkey, son of the Sultan Abdul Medjid, nephew of the celebrated Sultan Abdul Aziz; 34th sovereign of the Osman family, and 28th since the taking of Constantinople; was born on the 21th of september 1842, and succeeded his brother — Mourad V — to the throne on the 31st of august 1876.

Of all the Sultans who have reigned over Turkey Abdul Hamid is the sole figure essentially abject.

He occupies the throne as the result of a double fraud, a double usurpation. First, because he is of equivocal birth, and then because, he had it publicly bruited abroad that his brother, who was in reality a good and resonable, man destined to a glorious reign — was insane. In order to give the appearance of truth to this falsehood he had his brother imprisoned in his palace, and closely guarded. No one was allowed to see him, least his perfect sanity, and capacity for the throne should be declared.

Here then at the very outset we have the explanation of the extraordinary mixture of cowardice, falsehood, cruelty, avarice and cupidity, of which Abdul Hamid is the incarnation. He began his reign by breaking his

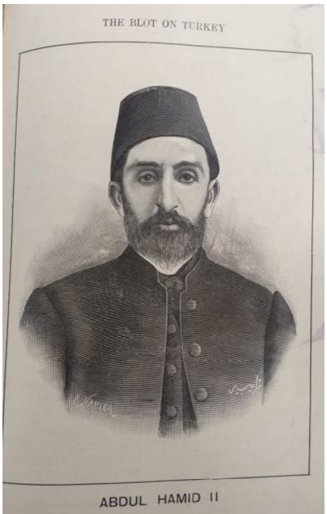

English Supplement to "the Osmanli"'nın ilk sayında yer alan "The Blot on Turkey" yazısı

[25] Bu makale daha kısa şekilde Fransızca *Osmanli*'da önceden yayımlanmıştır bkz. "La Tache De La Turquie", *Supplément Français (Mensuel) Du Osmanli*, 2, 5 Janvier1898, 6-8.
[26] "The Blot on Turkey", *English Supplement to "the Osmanli"*, 1, 15 July 1898, 24, 27.

müş ve padişah da çarın uşağı olmuştur. Ayastefanos yerine yapılan Berlin Anlaşması her ne kadar daha hafif şartlara sahip olsa da makalenin yazarı bu anlaşmayla "iğrenç hükümdar" şeklinde nitelediği II. Abdülhamid'in daha saltanatının iki yılı dahi dolmadan devletin malî durumunu mahvettiğini ve ülke topraklarının dörtte birini kaybettiğini söylemektedir. Tahtını gasp ettiği şanlı Osmanlı padişahlarının mirasını yok etme amacını taşıyan II. Abdülhamid Mısır, Sudan, Doğu Rumeli, Tunus ve Girit'i de kaybedilen topraklar arasına katmıştır. Dış politikada topraklar kaybeden padişah içeride ise bütün Osmanlı halkını tam bir sefalete düşürmüştür. Yazara göre II. Abdülhamid döneminde ülkede yalnızca casusluk ve haydutluk meslekleri gelişme göstermiştir. Devletin sorumluluk gerektiren önemli makamları kötü şöhretli insanlara verilmiştir. Devlette yer almanın tek şartıysa korkaklık veya alçaklıktır. Devlet makamları açık artırmaya çıkarılmış ve en yüksek fiyata verene satılmaktadır. Basın ise yalnızca padişahın isteklerini ve görüşlerini yansıtan organdır. Ülkede adil, dürüst ve onurlu olan kavramlar yok edilmiş ve Yıldız Sarayı bir haydut yatağı olmuştur. Saraydaki görevler sadece haydutlara açıktır. Çünkü padişah terör saltanatını devam ettirebilmek için kendisi gibi suçluları çevresinde toplamıştır. Padişahın merkezde olduğu bu yozlaşmış sistem etkisini ülkenin her tarafına yayarak dürüstlük ve adalet kırıntılarını da yok etmektedir.[27] Böylece Jön Türkler tahtta gasıp durumunda bulunan II. Abdülhamid'in iktidarını koruyabilmek için buna uygun bir sistem yarattığını vurgulamaktadır.

Makalenin yazarı II. Abdülhamid hakkında ilginç bir iddiayı da gündeme taşımaktadır. Buna göre II. Abdülhamid kökeniyle ilgili şüpheleri nedeniyle adeta çıldırmış durumdadır. Zira kendisi Türk değil bir Ermeni, annesi de Yahudi'dir. Türk olmadığından dolayı Türkleri kendi iradesine boyun eğdirmek istemektedir. Ermeni olduğu için Ermenilerden, annesi de Yahudi olduğu için bu ırktan nefret etmektedir.[28] Tahta bir dolandırıcılık sonucu çıktığı için bütün devleti kendisine itaat etmeye zorlamaktadır. Tek amacı yok etmektir ve hükümdarlığını sürdürmek için ülkeyi bölmektedir. Müslümanlar ile Hıristiyanları birbirine düşürmüştür. Ortaya çıkan kargaşa ve ırkî nefret ülkenin kana bulanmasına neden olmuştur. Kürtleri Ermenilere, Ermenileri Kürtlere karşı saldırtmış ve ardından kendi birliklerini her ikisinin enkazı üzerine göndererek Kürdistan'ı ve Ermenistan'ı çöle çevirmiştir. Benzer şekilde Lübnan'daki Dürzilerin, Arapların, Giritli Müslümanların ve Arnavutların da yıkımını aramaktadır. Kendisinden sonra geriye Osmanlı'dan bir eser kalmayıncaya kadar yıkıcı çalışmalarına devam edecektir.[29]

---

27 "The Blot on Turkey", 27-29.

28 II. Abdülhamid'in kökeniyle ilgili bu tür iddialar Batı neşriyatında sıkça kullanılmıştır. Georges Dorys'in 1901 yılında basılan *Abdul-Hamid in time* kitabında II. Abdülhamid'in annesi Tirimüjgan Kadınefendi'nin aslında bir Ermeni esir olduğu ve padişahın damarlarındaki Ermeni kanının buradan geldiği anlatılmaktadır. Dorys'e göre padişah Ermeni kökenini ne kadar gizlemeye çalışsa da bu gerçeği örtememektedir bkz. Georges Dorys, *Abdul-Hamid in time* (Paris: P.V. Stock, 1901), 1-2. Bu bağlamda Jön Türk muhalefetindeki söylemlerle Batı'daki II. Abdülhamid karşıtlığının birçok noktadan paralellik arz ettiği anlaşılmaktadır.

29 "The Blot on Turkey", 29-30.

Makalenin sonunda Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin düzen ve adaletten taraf olduğu, düzensizliğin ve kötü yönetimin ise başında II. Abdülhamid'in olduğu Resmî Türkiye'yi temsil ettiğinin altı çizilmektedir. Tiranlık hakarete uğrayan adaletin sesini bir süreliğine sustursa da bunu devam ettiremeyecektir. Padişah yalnız milletin değil, kendi kendisinin de düşmanıdır. Çünkü her şeyden güçlü olan, sahtekârları ve sahtekârlıkları havaya uçurarak yaşamın yüzünü yenileyen adalete düşmandır. Yazar nihayetinde doğru olanın gelerek yanlış olanın tahtta oturmasına artık izin vermeyeceğini ve onu tahttan indirerek hüküm süreceği düşüncesiyle makaleye son vermektedir.[30] Bunu sağlayacak ve adaleti tesis edecek olansa elbette Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'dir. Osmanlı Devleti'nin yok olmaktan kurtuluşu Jön Türklerin başarısına bağlanmaktadır. Bu doğrultuda İngilizlerin desteğinin Jön Türk muhalefetinin başarı sağlamasında önemli rol oynayacağı İngilizce ilavenin çıkış amacına uygun şekilde altyapısı doldurularak verilmektedir.

VI. Sonuç

II. Abdülhamid iktidarına karşı mücadele eden Jön Türkler en önemli muhalefet aracı olarak basın ve yayın faaliyetlerini kullanmıştır. Cemiyet'in birçok ülkeye dağılmış şubelerinin çıkardığı Türkçe yayınlar Osmanlı toplumunda II. Abdülhamid aleyhinde bir algının şekillenmesini sağlamaya çalışmıştır. Paris ve Cenevre merkezlerinde Türkçe yayınlar dışında Batı kamuoyunu kendi muhalefetleri çerçevesinde etkilemeye yönelik yabancı dilde neşriyatta da bulunmuşladır. *English Supplement to "the Osmanli"* isimli yayın Türkçe çıkmakta olan *Osmanli*'nın İngilizce bir ilavesi olarak yayımlanmıştır. Jön Türkler II. Abdülhamid'i tahttan indirip otoriter yönetim anlayışını sona erdirerek Osmanlı'yı yeniden meşrutî sistemle buluşturma amaçlarının yalnızca basın ve yayın faaliyetleriyle propaganda yaparak gerçekleşmeyeceğinin farkındaydı. Dolayısıyla kendilerine bu noktada yardım sağlayabilecek bir siyasî güce muhtaçtılar. Bu güç ise Jön Türklerin Osmanlı'nın geleneksel dostu olarak gördüğü ve meşrutî yönetim şekilleriyle kendilerinde hayranlık uyandıran İngiltere'ydi. Jön Türkler İngiliz siyasiler, entelektüel kesim ve kamuoyunda bir etkileşim sağlamak maksadıyla İngilizce bir yayına gereksinim duymuşlardır. *English Supplement to "the Osmanli"* da bu ihtiyaca karşılık çıkarılmıştır.

Yayının içeriğindeki makaleler hem Jön Türklerin fikrî sistemlerini tanıtıcı mahiyette olurken hem de karşıt oldukları II. Abdülhamid iktidarının olumsuzluklarını açıklamaktadır. Makalelerde dikkat çekici bir ayrıntı Jön Türklerin Batılı özellikle de İngiliz siyasilere ve entelektüellere atıflar yaparak kendilerinin Batı'yı takip ettikleri ve kültürel gelişmelerden uzak olmadıklarını göstermeleridir. Böylece muhalefet yapılarında Batılı değerlerin etkisine vurgu yapılmaktadır. Bu doğrultuda makalelerde ortaya koyulan bir sonuç da Batı'nın temsil ettiği modern değerlerin Osmanlı Devleti'ne ulaşmasının önünde II. Abdülhamid'in engel teşkil ettiğidir. Türklerin medenî ilerlemeye açık olduğu ancak II. Abdülhamid iktidarının

[30] "The Blot on Turkey", 30-31.

bunun önüne geçtiği yorumuyla II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin modern ülkeler arasında yer alacağı İngilizlere açıklanmaktadır. Böylelikle de gündemden düşmeyen Ermeni Meselesi'nin alevlendirdiği Batı'daki Türk ve Müslüman karşıtlığının temelinde iktidarını kan ve zulümle besleyen II. Abdülhamid olduğunun altı çizilmektedir. Nitekim makalelerde de II. Abdülhamid'in iktidar çarkının oluşturduğu Resmî Türkiye ile Osmanlı toplumunun aynı zihnî anlayışa sahip olmadıkları ısrarla belirtilmektedir. Jön Türk muhalefetinde bütün Osmanlı toplumunu kapsayıcı şekilde liberal bir düşüncenin hâkim olduğuna ayrıca dikkat çekilmektedir. Makalelerde ortaya çıkan bir sonuç da Jön Türklerin İngilizleri kadim bir müttefik olarak tanımlamalarıdır. II. Abdülhamid döneminde bozulan ikili ilişkiler onun tahttan indirilmesi sonrasında yeniden olumlu hâle dönüşecektir. Bu söylem Jön Türklerin İngiltere'den beklediği siyasî desteğin de açık bir izahı olarak görülmektedir.

English Supplement to "the Osmanli" her ne kadar tek sayı yayımlanmış olsa da Jön Türk muhalefetinin Batı'daki tanınırlığına katkı sağlamıştır. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi noktasında aktif destek beklenilen İngiltere bu konuda Jön Türklere kısa vadede istediği şekilde yardım etmese de II. Abdülhamid'in girişimleriyle Cenevre'de hareket imkânı kalmayan Cemiyet merkezinin İngiltere'de faaliyetlerini sürdürmesine olanak tanımıştır. Bu sayede *Osmanlı* gazetesi 62. sayısından itibaren önce Londra ardından Folkestone olmak üzere İngiltere'de yayımlanmaya başlamıştır. Birkaç ay sonra Jön Türkler burada *Dolab* gibi yeni süreli yayın çıkarma imkânı da bulmuştur. Jön Türklerin II. Abdülhamid'in iktidarının sonlanması amacı ise bir süre daha beklemek durumunda kalmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrak Odası

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi

Hariciye Nezareti Tahrirat

İrâde Hususî

Diğer Kaynaklar

Ahmed Rızâ. "İcmâl-i Ahvâl". *Meşveret* 11 (23 Mayıs 1896): 1-2.

Berlin Muahedenâmesi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1298.

Bir Kürd. "Mütâlaamız". *Meşveret* 17 (21 Ağustos 1896): 4.

Dorys, Georges. *Abdul-Hamid in time.* Paris: P.V. Stock, 1901.

"England and Turkey". *English Supplement to "the Osmanli"* 1 (15 July 1898): 10-17.

"From 'the Diary' of A[n] Old Political Prisoner". *English Supplement to "the Osmanli"* 1 (15 July 1898): 17-23.

Hanioğlu, M. Şükrü Hanioğlu. "Jön Türklerin Yabancı Dilde Yayınladıkları Dergilerde İşledikleri Temalar". *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın "La Presse de Langue Etrangére en Turquie" (16-17-18 Mayıs 1984)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985), 95-108.

Hanioğlu, M. Şükrü. *The Young Turks in Opposition.* New York: Oxford University Press, 1995.

"İlân". *Osmanlı.* 17 (1 Ağustos 1898): 1.

Karaca, Taha Niyazi. *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

"La Tache De La Turquie".*Supplément Français (Mensuel) Du Osmanli* 2 (5 Janvier 1898): 6-8.

Mahmud Celâleddin Paşa. *Mir'ât-ı Hakikat.* 3. Der-saâdet: Matbaa-i Osmâniye, 1327.

"Makale-i Mahsûsa". *Kanûn-i Esâsî* 2 (3) (25 Ocak 1898): 1-3.

Mehmed Murad. *Yıldız Saray-ı Hümâyûnu ve Bâb-ı Âlî Yâhûd Şarkın Derd-i Aslîsi.* Mısır: 1313.

Mehmed Murad. *Müdâfaa Niyetine Bir Tecâvüz! (Kırk Anbar'a Cevâb).* Meşveret Matbaası, 1314.

"Our Aim". *English Supplement to "the Osmanli"* 1 (15 July 1898): 5-9.

Şerâfeddin Mağmûmî. "Mağrib'den Bir Sedâ". *Meşveret* 19 (20 Eylül 1896): 3-4.

"The Blot on Turkey". *English Supplement to "the Osmanli"* 1 (15 July 1898): 24-31.

Vatan Tehlikede. [Paris: 1895].

Tütengil, Cavit Orhan, *"Yeni Osmanlılar"dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği 1867-1967.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Öz: Jön Türkler, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti çatısı altında II. Abdülhamid'e karşı siyasî muhalefet hareketini sürdürmüş gruptur. Jön Türkler bir yandan Osmanlı toplumunu II. Abdülhamid aleyhinde etki altında bırakmaya yönelik Türkçe yayınlar kaleme alırken diğer yandan da Avrupa kamuoyuna fikrî yapılarını tanıtmak ve muhalefetlerinin çerçevesini anlatmak için yabancı dilde yayınlar çıkarmışlardır. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi konusunda siyasî destek bekledikleri İngiltere, Jön Türklerin önem verdiği ülkelerin başında gelmiştir. Jön Türkler İngiliz siyasilere ve toplumuna II. Abdülhamid iktidarının sona erdirilmesi gerektiğini ve kendilerini desteklemelerinin gerekliliğini etkili bir şekilde anlatabilmek amacıyla İngilizce bir yayın çıkarmak ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu çalışmada Jön Türklerin tek sayı olarak yayımladığı *English Supplement to "the Osmanli"* isimli süreli yayın incelenerek Jön Türk muhalefeti açısından önemine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Sözcükler: II. Abdülhamid, Jön Türkler, Muhalefet, Süreli Yayın.

English Periodical of the Young Turks: *English Supplement to "The Osmanli"*

Abstract: The Young Turks are the group that continued the political opposition movement against Abdulhamid II under the umbrella of the Ottoman Union and Progress Committee. On the one hand, the Young Turks wrote Turkish publications aimed at influencing the Ottoman society against Abdulhamid II, on the other hand, they published publications in foreign languages to introduce their intellectual structures to the European public and to explain the framework of their opposition. England, whence they expected political support for the dethronement of Abdulhamid II, was one of the countries that the Young Turks gave importance to. The Young Turks felt the need to publish a publication in English in order to effectively explain to the British politicians and society that the reign of Abdulhamid II should be ended and that they should support them. In this study, the periodical called *English Supplement to "the Osmanli"*, which was published as a single issue by the Young Turks, will be examined and the importance of this publication for the Young Turk opposition will be pointed out.

Keywords: Abdulhamid II, the Young Turks, Opposition, Periodical.

Türkçe-İngilizce Gazete ve Mütareke Basını Örneği Olarak *Zuhr - Midday*

Kudret EMİROĞLU*

Osmanlı döneminde İngilizce süreli yayınların, ticaret odası ve misyoner örgütlenmeleri dışında rağbet görmediği doğru olduğu gibi, yabancı dil olarak İngilizce bilgisi ve kullanım alanlarının sınırlılığı da açıktır. İngilizce yayınların iki dilli olarak sürdürülme kararı alınması veya doğrudan Fransızcaya dönmesi gibi örneklerin çokluğu karşısında İngilizce-Türkçe yayınlara uzun dönem gereksinim duyulmadığı görülmektedir. Saptanan İngilizce-Türkçe veya bağlam olarak daha doğru olduğu anlaşılan ifadeyle Türkçe-İngilizce yayının (çünkü tek yayının söz konusu olduğu görülecektir) Mütareke döneminde, gene daha doğru ifadeyle, yalnızca İstanbul söz konusu olduğuna göre, işgal döneminde gerçekleşmesi tesadüf değildir.

"Mütareke basını" ifadesinin mahut anlamıyla klişeleşmiş olmasına karşılık, İstanbul basınının geniş oranda Ankaracı olduğunu anımsatarak, bu dönemdeki Türkçe-İngilizce süreli yayının da İngilizceyi seçmesindeki ana düşüncesi teslimiyet değil hak aramadır.

Öncelikle sözünü ettiğimiz Türkçe-İngilizce süreli yayının biricik *Zuhr-Midday* olduğunu belirtelim. Hasan Duman kataloğunda[1] *Zuhr* (no: 2517) ve *Midday* (no: 1375) ile *Şark* ve (no: 1987) *Musavver Şark* (no: 1524) ayrı ayrı madde başı olmakla birlikte, gerçekte yalnızca *Zuhr-Midday* ve *Musavver Şark* vardır.

* kudret@kebikec.org / ORCID: 0000-0003-2801-3260
Geliş Tarihi: 14 Ekim 2022/ Kabul Tarihi: 2 Şubat 2023
[1] Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloglar 1828-1928*, İstanbul: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.

Musavver Şark gazetesinin başlığında "Türkçe-İngilizce" ifadesi yer almış olmakla birlikte, gazetenin İngilizceyle ilgisi üç cümleden ibaret kalmıştır (yazarı veya çevirmeni belirtilmeyen, "Hukuk-u Nisvan" başlığı altında "Garpte Neler Oluyor? – Cemiyet-i Akvam ve Kadınlar" altbaşlığıyla yayınlanan makaledeki dipnotlarda bulunan üç İngilizce cümle); dolayısıyla iki dilli yayın ve İngilizce olma özelliği göstermemektedir. Belki sahip ve müdürü İskender Fahrettin Sertelli böyle bir niyet beslemişti ama bunu gerçekleştiremediği ve yayınının da 15 Kanun-i sani 1336 (1920) tarihli 16 sayfalık tek sayıyla bittiği görülüyor.

İskender Fahri Sertelli (1892-1943), babasının Abdülhamit tarafından Akka'ya sürgün edilmesi üzerine Beyrut Amerikan Koleji'nde öğenim görerek İngilizceyi öğrenmiştir ve telif eserleri kadar çevirileriyle de çok verimli bir yayınevi ve gazete-dergi emekçisi olmuş, başyazarlık yanında yayıncılık da yapmıştır.[2] 1931'de Kanaat Kitabevi'nin yayınladığı *İngilizce-Türkçe Yeni Lûgat*'ın da (2. b. 1939) yazarı olan Sertelli'nin *Musavver Şark* gazetesinde, 1920 15 Ocak'ta yayın meramını anlatımı şöyledir:

> Mecmuanın maksad-ı intişarı ve mesleği hakkında uzun uzadıya söz söylemeyeceğiz, çünkü *Şark*: Osmanlı payitahtının büyük camilerinden, yüksek minarelerinden, güzel çeşmelerinden, kıymettar abidelerinden, tarihi surlarından en hurde asar-ı sanatına varıncaya kadar söylemek ve tanımak istediğimiz şeylerin bütün manasını camidir – heyet-i tahririye.

Acaba Sertelli, İngilizce yazılarıyla Şarkı hatta daha çok payitahtı-İstanbul'u Avrupalılara anlatmak gibi bir tasarı peşinde miydi? Ama yayınlanmış olan yazılar daha çok kadın hakları ve onunla ilintili sayılan aile kavramı üstünde dolaşıyor hatta kullanılan fotoğraflar da zamanın aile-kadın dergileri kapsamında yer alabilecek konuyla ilgisiz görseller olarak kaşımıza çıkıyor. Herhalde, tasarımın somutlaşması için adımların atılmasını beklemeden çıkartılan yayın (ki Sertelli'nin bütün yazıların İngilizcelerini kendisinin hazırlamasını da bekleyebilirdik), İngiliz ve Fransız işgallerinin Anadolu'da en geniş konuşlanmasını tamamladığı, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya henüz geldiği, gündemi güney doğuda Fransız işgaline karşı direnişin oluşturduğu dönemde, çok isabetli bulunmamış.

Zuhr-Midday ise gerçek anlamda Türkçe-İngilizce bir yayın, yazıların bir kısmı iki dilli çıkıp, bir kısmı da yalnızca Türkçe veya İngilizce yayınlanmış ve farklılaşmış olması sakıncalı görülmemiş. İlk sayıdan sonuncu sayıya kadar yayınlanış günlerinde görüldüğü gibi, "her şeyden bahis olup şimdilik haftada iki gün yani Çarşamba ve Pazar günleri neşr olunacaktır" ifadesine uyulamamış, sayılar arasında düzensiz aralıklar oluşmuştur[3]:

---

[2] Bkz. İsmail Uygun, "Kendi Bibliyografyasını Yazmış, Görünürlük ve Görünmezlik Arasında Bir Yazar: İskender Fahrettin Sertelli ve bibliyografyası", *Kebikeç*, 46 2018, 405-426. Burada da *Şark* ve *Musavver Şark*'ın aynı yayın olduğunu atlamışız.

[3] Gazetenin 2. sayısında yer alan özür de, tarihten de bildiğimiz kağıt sorunuyla bu düzensizlikte etkili olmuştur herhalde: "İtizar-ı mahsus: kağıt tedariki hususunda duçar olunan müşkilat sebebiyle gazetemiz şimdilik haftada iki nüsha neşrine imkan bulunamıyor. Binaenaleyh

2 Kanun-i ani 1335/1919 - numara 1

11 Kanun-i sani 1335/1919 - numara 2

18 Kanun–i sani 1335/1919 - numara 3

25 Kanun-i sani 1335/1919 - numara 4

8 Şubat 1335/1919 - numara 5

3 Mart 1335/1919 - numara 6

Zuhr-Midday'in ilk sayısının kapak sayfası

Yani *Zuhr-Midday*, Sertelli'nin *Musavver Şark*'ından yaklaşık bir yıl önce, İngiliz ve Fransız işgallerinin yaygınlaşmaya başladığı dönemde yayınlanmıştır. Gazetenin çıktığı günlerin önemli olaylarıyla dönemi canlandırmaya çalışalım:

> 2 Ocak 1919 – Fevzi Paşa'nın Osmanlı ordusunun mütareke devresi için teşkilatlandırılmasına dair General Wilson'a yazı sunması,
>
> 11 Ocak 1919 – Sir Adam Block'un "Türkiye vilayetlerinin mali vaziyeti ümitsizdir" raporu,
>
> 18 Ocak 1919 – 1914'te kapitülasyonların ilgasının kabul edilmediğine dair üç yüksek komiserin notası,
>
> 25 Ocak 1919 – Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti,
>
> 8 Şubat 1919 – Franchet d'Esperey'in İstanbul'a dönmesi,
>
> 3 Mart 1919 – Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milleye Cemiyeti'nin vilayete dilekçe vermesi.

Mütarekeden (30 Ekim 1918) sonra henüz iki ay geçmiş, Damat Ferit daha ilk kabinesini kurmamış (10 Mart 1919), Mustafa Kemal 9. Ordu müfettişi olarak tayin (6 Mayıs 1919) edilmemiştir. Bu ortamda gazetenin "Beyan-ı meslek ve maksat"ı şöyle ifade edilmiştir:

> Gazetemiz meslek ve maksadımızın icap ettirdiği suret-i mükemmelede vücut bulamadı. Lakin bu noksan, noksan-ı hamiyetten değil, belki zemin ve zamanın pa-yı himmete vurduğu zincir kırandandır. Gazetemizin bir de İngilizce kısm-ı mahsus ihtiva etmesi, bu şevketli milletle pek samimi münasebat-ı tarihiye ve siyasiyemiz olduğu halde böyle mühim bir zamanda – en lazım iken – arada velev ki bizimki kadar noksan olsun hiçbir vasıta-i münasebet mevcut olmadığı dolayısıyladır. Hususiyle evvelden beri Türklüğe en teveccühkâr olmuş ve bize pek çok kıymetli uzuvlarını

mahdud bir zaman için risale-i muvakkata halinde her hafta cumartesi günleri neşr olunacağı ve mamafih abonelerin hukuku muhafaza kılınacağı maetteessüf beyan olunur."

göndererek tarih-i ıslahatımıza girmiş olan İngilizlere, vekayi-i elime-yi ahire fırsatından bi'l-istifade, bizi adeta Afrika nyamnyamlarından beter göstermek üzere neşr olunan İngilizce gazete ve risalelerin kesreti böyle bir gazetenin neşrini lüzum-i kati mertebeye isal edeli çok vakitler oldu. (…)

Gazetemizin Türkçe kısmı en mühim hadisat-i milliyeyi, vekayi-i ecnebiyeyi ve bunların muhit-i milliyemizle olan alakasını nazar-ı tedkikatta bulunduracağı gibi ayrıca bir kısm-ı muhtasar-ı edebiyi şamil olacaktır.

Gazetemiz katiyen hiçbir fırkaya mensup olmadığı gibi şahsiyat ile de asla alakadar olmayacaktır; nezih müstakil bir fikirle menafi ve muhassen-i milliyemizin izinden yürüyecektir.

Gazetemizin muayyen makasıdından biri de cihanın en büyük ve en seciyeli bir kuvveti olan Anglo-Saksonların adeta kendilerine has ve nezih ve metin edebiyatını milletimize tanıtmaya çalışmaktır. Binaenaleyh tefrikalarımız bu millet asarından intihap olunacaktır. Bunlardan birincisi olmak üzere yalnız İngiltere'nin değil, bütün cihanın en büyük ve en meşhur Edibelerinden olan Mari Korelli'nin[4] (*Temporal Power*) saltanat-ı dünyeviye nam eser-i namdarını intihap ettik ve İngilizce nüshamızdan itibaren der-

9 JANUARY SATERDAY FIRST YEAR, NO—3

DIRECTOR & PROPRIETOR M. WASSIF

MID DAY

ALI RIZA SEYFY

At present will be published weekly ... Saterday

THE IMPORTANT PEACE PREPARATION

THRACE AND BULGARIA

Zuhr-Midday'in 3. sayısının Türkçe ve İngilizce ilk sayfaları

[4] Marie Corelli adıyla tanınan ve 1902 yılında yayınladığı *Temporal Power: A Study in Supremacy* kitabıyla ilk günkü 120.000 satışıyla ünlenen, eleştirmenler tarafından beğenilmese de halk tarafından sevilmiş ve tanınmış kişilerce himaye edilmiş İngiliz popüler romanlar yazarı Mary Mackay (1855-1924). Hıristiyanlık, yeniden doğuş, yıldız güçleri ve mistisizme yer veren yazar, *Temporal Power*'da hayali İngiltere'deki kraliyet ailesinin ve siyasi yöneticilerin yaşadıkları zorlukları v entrikalarını anlatır.

ce başlayacağız. Bu eserin mütalaasından Osmanlı karilerinin hem mütelezziz hem de müstefid olacaklarını şimdiden temin edebiliriz.

Kısaca söylersek gazete, elim zaman ve zeminden istifade ederek Türklerin yamyamlığını ilan eden birçok yayının iddialarına karşı, "cihanın en büyük ve en seciyeli bir kuvveti olan Anglo-Saksonlar"a Türklerin varoluş hakkını göstermektir. Çünkü Türklüğe teveccüh gösteren İngilizlere, bu ilanlara rağmen aracılık edecek bir araç -gazete- gerekmektedir.

Gazetenin idare müdürü Mehmet Cemal, Müdir-i mesulu Mehmet Vasıf, Ser muharriri Ali Rıza Seyfi'dir. Gazetenin sayısı pek fazla olmayan yazarlarına bu iç kişi yanında Salime Servet Seyfi, Ali Nazif Süruri, Ali Fahri ve Cemal Faik eklenir. Sırayla yazarlara bakarsak:

Mehmet Vasıf, Okçugil soyadını almıştır, Milli Kütüphane fişlerine göre doğum tarihi 1874'dür. Bazı filmlerinde 'Vasıf' adını da kullanan Ahmet Vedat Okçugil'in babası Vasıf olmalıdır. Dolayısıyla Yeşilçam'da yönetmenlik, senaristlik, kameramanlık, artistlik vb yapan Cevat, Nedim, Nejat, Nevzat aynı ailedendir. Mehmet Vasıf'ın, bütün *Zuhr* yazarları üç özelliği görünmektedir: bahriyelilik, yabancı dil (İngilizce, Fransızca) bilgisi ve yayın dünyasıyla iç içe olmak. Mehmet Vasıf 1309 (1891/92) yılında *Harita-i Bahriye Ahzi ve Mesaha-i Bahriye* kitabını, 1313'te de (1895/96) A. Dumas'dan çevirisi *La Dam O Kamelya*'yı yayınlamıştır. Osmanlıca bildiğimiz diğer kitapları *Mekteplere Mahsus Mükemmel İlm-i Hesap* (1328/1910-11), *Yeni Usul Logaritma Cedavili* (1331/1912-13), *Yeni Resimli Ve Haritalı Coğrafya-yi Osmanî* (1341/1922-23)'dir.

Cumhuriyet dönemde *Türkçeden İngilizceye Mini Mini Lugat* (1933), *İngiliz Lawrance-Foucett Tedris Usulünün Türkçesi* (1939), *Üç Ayda Fransızca* (1943), *Muallimsiz Üç Ayda İngilizce* (1944), *Telaffuzlu İngilizce-Türkçe Okul Lugatı* (1948), *Telaffuzlu İngilizce-Türkçe Konuşma Kitabı* (1953), *Yeni Türkçe-İngilizce Okul Lugatı* (1960) gibi çeşitli baskıları olan dil kitapları yanında, en yaygın bilineni ve defalarca basılanı ise Kanaat Kitabevi'nin *İngilizce-Türkçe Büyük Lugati*'dır.

30'lu yıllarda çeşitli yazarlardan yaptığı çoğu roman olmak üzere *Düşkün* (H. H. Bashford, 1932), *Sergüzeştin Sonu* (C. Dawson, 1932), *46 Numaralı Oda* (B. J. Jacob, 1932), *Kontun Midillisi* (M. Muraay, 1932) çevirilerinin Milli Kütüphane'de görebildiğimiz toplamı 29'dur. *Resmili Fenni Eğlenceler* (1932) gibi bir kitabının yanında 1933'te 6 tane Karagöz oyunu yayınlamıştır: *Karagöz Salıncakçı*, *Karagöz Güvey*, *Karagöz Yalova Sefâsında*, *Karagöz Ahçıbaşı*, *Karagöz Deli*, *İki Kıskanç Kadın Yahut Biçare Delikanlı.*

Zuhr gazetesinde Türkçesi ve İngilizcesiyle şu ilan yer almaktadır:

> İngilizce ve Fransızca ve Riyaziyat ve Meslek dersleri
>
> En mütearif muallimler tarafından tedris ve pek az zamanda tahsil temin olunur
>
> Fiyatlar gayet mutedildir

Mekatib talebesi için Pazartesi, Perşembe ve Cuma, kadınlar için Pazar ve Çarşamba ve erkekler için de Cumartesi ve Salı günler tahsis edilmiştir. İstihsal-i malumat ve tahsilat için idarehanemize müracaat olunmalıdır.

Büyük bir fırsat

Herhalde kaçırmayınız. Sonra nedamet edersiniz. Son pişmanlıklar fayda vermez.

Gazetemize Altıncı nüsha intişar edinceye kadar abone olan zevata heyet-i tahririyemiz tarafından cem ve telfik edilmekte olan *Türkçeden İnglizçeye Yeni Lugat* nam kitabın beher forması, beher nüsha ile birlikte hediye edilecektir. Bu eser müdir-i mesulümüz Mehmed Vasıf Bey'in *İngilizceden Türkçeye Yeni Lugat* nam eserine bir nazire teşkil edecektir.

Bu ilan/reklam *Zuhr* gazetesini çıkaranların İngilizce, Fransızca ve Riyaziyat dersleri vermek konusundaki dayanışmalarının işareti olsa gerek. Yaşamı hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuz başyazar Ali Rıza Seyfi'nin Mehmet Vasıf'tan daha genç (1879/80 doğumlu) olduğunu ve ağabeyi Süleyman Nutki'nin zorlamasıyla Bahriye rüşdiyesine kayıt yaptırmış, Heybeli'de okurken dördüncü sınıfta bazı arkadaşlarıyla Avrupa'ya kaçmak isterken yakalanmıştır. 1897'de mezun olunca önce Basra'da bulunan Zihaf kuvvetlerine sürgün edilmiş, sonra Çanakkale Boğazı'ndaki çeşitli zırhlılarda çalışmıştı. *Turgut Reis* ve *Çanakkale ve Civarı Tarihi* adlı eserleri ile *Mecmua-i Fünun-ı Bahriye'de* yayımlanan yazıları ilgi görerek İstanbul'da Bahriye Fen Komisyonu üyeliğine atanmıştır.

Çeşitli atamalardan sonra 1906'da Erkân-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi'nin tercüme odasının fen şubesine gelen Ali Rıza Seyfi burada Türkçülerden Saffet Bey'le birlikte çalışmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştu.

1909'da emekli olarak bahriyeden ayrılan Ali Rıza Seyfi, 1911'de Bahire Hanım'la evlendi. *Zuhr* kapandıktan sonra Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 1922-1923 yıllarında Matbuat Umum Müdürlüğü'nde İngilizce mütercimi olarak çalışmaya başladı. 1926'da İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın davetiyle 1937'ye kadar Bahriye Ticaret Şubesi'nde, 1938'den 1942'ye kadar Ankara'da Ziraat Vekâleti'nde İngilizce

mütercimi olarak çalıştı.

1951'e kadar, Bahriye Mektebi'nden arkadaşı Rauf Orbay aracılığıyla Londra'da maceralı ziraat ataşeliği de olmak üzere çeşitli işlerde çalışarak en son 1952'de Marshall Yardım Heyeti Ankara bölümünde tercüman olarak görev yaptı. 1956'da İstanbul'a dönerek 1958'de öldü.

Ali Rıza Seyfi'nin de altmış yıl süren yazı hayatında *Resimli Gazete*, *Musavver Fen ve Edep*, *İrtika*, *Malumat*, *Türk Yurdu, Ülkü, Sırat-ı Müstakim, Sebilü'r-reşat, İçtihat, Şehbâl, Öğretmenler Gazetesi, Öğretmenler Bilgisi, Tasvir-i Efkâr, Ümmet* gazete ve dergilerinde yazdı. İlk romanı *Hayat-Alûde*'den sonra *Kemal Reis ve Baba Oruç*, *Barbaros Hayrettin*, *Akdeniz Kaplanları*, *Deli Aslan*, *Çocuk Kahraman Durakoğlu*, *Demir Kazıklı Voyvoda* gibi çoğu korsanları konu edinen tarihi romanlar yazdı, Osmanlı döneminden başlayarak çeviriler yayınladı. Ama Ali Rıza'nın ilk başyazarlığı ağabeyi Süleyman Nutku'nun sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesulu olduğu *Umman*'dır (1910).

Ağabey Süleyman Nutku'nun (1853-19124) *Istılahat-ı Bahriye*, *Kamûs-i Bahrî* gibi denizcilikle ilgili eserleri olduğu gibi, ilk kez 1890'da *Deniz Mecmuası*'nı çıkarmıştı. 1897'de Deniz Müzesi'ni kuran Süleyman Nutku, *Britannica* ansiklopedisini Türkiye'ye getirmeye kalktığı için sürgün edilmişti. 1923'te Osmanlı Kaptan ve Makinistler Cemiyeti'ni kurarak *Deniz Gazetesi*'ni çıkarmaya başlayacaktı.

Zuhr'un idare müdürü Mehmet Cemal de 1911'de *Fırtına* adlı bir gazete yayınlamıştır. Zuhr'un yazarlarından Ali Fahri, 1889'da ilk sayısı yayınlanmış olan *Ceride-i Bahriye*'nin Ali Rıza ile birlikte yazarlarındandır. Edmondo de Amicis (1919), Gabriel D'Annunzio (1923) gibi İtalyan yazarlardan çevirileri yayınlamıştır. *Zuhr*'un yazarlarından Ali Nazif Sururi (1861-1936) ise valilik, paşalık, kadılıklar yapmış bir aileden gelmektedir. Hukukta denizcilik kanunu ve azınlık hakları, iktisatta Osmanlı'nın millî kaynakları, para politikası ve kapitülasyonlar, eğitimde ahlak ve terbiye, edebiyatta Farsçanın kuralları ve belagat üzerine yazmıştır. İşin ilginç yönlerinden biri Abdülhamit'in hafiye örgütüne dahil olduğu bilindiğinden 1908'de önce Midilli sonra memleketi İbradı'ya sürülmüş olmasıdır.[5] (Torunu Gülriz Sururi'nin tiyatrocu olmasında Okçugil ailesiyle ilişkilerinin etkisi olmuş mudur, bilemiyoruz.)

Son olarak üzerinde duracağımız yazar Salime Servet Seyfi (1868-1944) ise Süleyman Nutku ile Ali Rıza Seyfi'nin kardeşidir. Salime Servet'in *Şehbal*'deki tefrikası 'Kardeş Mektupları'ndan Gemlik tersane komutanı baba Mehmet Selim Bey'in 1892'de Gemlik'e yerleşip 1908'e kadar burada kaldığı anlaşılıyor. Diğer kardeş Ömer Sıktı da denizci ve diğer kız kardeş Naime Nimet de edebiyatçıdır.

Salime Servet'in ilk şiiri *Hanımlara Mahsus Gazete*'de (1897) çıkmıştır.[6] 1911'de "İki Ruhun Tarihinden" adlı şiiriyle Salime Servet kardeşi Ali Rıza Seyfi

---

[5] Osmanlıca birçok eseri ve eserleri üstüne yapılmış tezler vardır. Yeni yazı eseri: *Saray ve Sürgün, Tahta Çıkışından Sürgüne Kadar 2. Abdülhamit ve Dönemi*, İstanbul: Kapı Y., 2021.

[6] Bkz. İmran Gece, "*Hanımlara Mahsus Gazete*'de Edebi Faaliyet", İstanbul: İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı yüksek lisans tezi,

ile kendisini anlatmıştır. İki kardeş birlikte şiir kitabı (*Muazzez Vatan*a, 1913) yayınlamışlardır. Salime Servet'in bir romanı[7], süreli yayınlarda kalmış 60'tan fazla eseri vardır. Kardeşi gibi İngilizce bilen Salime Servet, bu dilden farklı dergilerde on yedi şiir ve hikaye çevirip yayınlamıştır.[8]

Zuhr'da Salime Servet'in "Yaralı Vatan İçin – Yine mi?" adlı şiiri 1. sayıda, "Vahşet-i Harp" adlı İngilizceden çevirisi 2. sayıda yayınlanmıştır. Ali Rıza Seyfi'nin "Vatanım" şiiri 2. sayıda, hakkında bilgi bulamadığımız Cemal Faik'in "Zavallı Anadolu" şiiri 4. sayıda, Nazif Sururi'nin "Cihana Karşı – İlan-ı Seferberî" şiiri 6. sayıdadır.

Nazif Sururi, Cemal Faik, Mehmet Vassaf'ın yazıları yanında en fazla Ali Rıza Seyfi'nin imzası bulunan *Zuhr*'da imzasız yazılar daha çoktur. Yazıların Mütareke dönemi siyasetini ilgilendirenlere geçmeden önce, denizcilikle ilgili yazıların, yazarların yaşam öykülerinin ortaya koymuş olduğu gibi, gazetede ayrı bir yer tuttuğu dikkat çekmektedir ("Müfit ve Lazım Bir Müessese: Kılavuz İdaresi ve Muarızları", "Bahriye Nazırı Paşa Hazretlerinin Nazar-ı Dikkatine", "Milli Kaptan ve Çarkçı Mekteb-i Âlisi"). "Zavallı Piyer Loti" başlıklı onu Osmanlı donanmasına hizmet veren Adalphus Slade ve Hobart Paşa ile karşılaştıran yazı da bu sınıfa katılabilir. Çünkü bu iki eski denizcinin Türklere yapılan haksızlıkları görmediklerini, Loti'nin şövalyece tavrının ise denizcilerin ahlakından kaynaklandığını savunur: "kabil-i müdafaa ve müdafaasız olanı müdafaa cesaretine malik olan vasi ve vahşi denizlerin yegane oğlu sen değilsin…"

Zuhr, "Türkiye ve Sulh Konferansı" yazısıyla açılışı yapmakta ve "kuvvet haktır" sözünü yalanlayarak uygarlığın geldiği düzeyin kuvvet dışında hukuku koruyacak araçlar yaratmış olmasına sözü getirerek, gazetenin yayın süresi boyunca vurgulanacak olan Wilson ilkelerini gündeme getirir. Gazetenin siyasetinin de özünü oluşturan görüşler, Ali Rıza Seyfi'nin bu ilk makalesinde şöyle sıralanır:

> Türklerin karibü'l-inikad sulh konferansına ait olan ümit ve maruzatını ber-vech-i ati hulasa olunabilir:
>
> 1- Türk milleti bu harbe arzu-yu zatiyesiyle girmemiştir.
>
> 2- Türk milletinin umumiyeti Ermeniler Rumlar hakkında reva görülen şedaid ve mezalime iştirak etmemiştir. Birçok Ermeni ve Rum vatandaşlar Türklerin bu esnada yalnız hissiyat-ı rahimkârânesini değil, muavenet-i kalbiyesini dahi görmüş olduklarını inkar etmeyeceklerdir.

2014. Salime Servet'in dört şiiri ile Naime Nimet'in bir şiirinin yayınlanmış olduğunu (1903) görebilirsiniz. Naime Nimet'in 1910'da 223. Sayısında *Tasvir-i Efkar*'da "Hayat-ı Nisviyemizde Gölgeler – Moda!" makalesi yayınlanmıştır.

[7] Salime Servet Seyfi, *Bir Hatıra-i Pejmürde*, 1900'de *Hanımlara Mahsus Gazete*'de tefrika edilip 1913'te kitap olarak yayınlandı (Yeni yazıya yenice çevrildi: haz. Merve Köken, Kara Karga Y., 2021).

[8] *Bkz. Betül Coşkun, "Savaşlar Çağında Yetişmiş Bir Kadın Yazar: Salime Servet Seyfi", Turkish Studies, 2012, C. 7, Sayı 2, s. 261-278.*

3- Türkler birçok müessesat ve abidat-ı medeniyelerinin mevcudiyetiyle medeniyet-i ahire için olan istidad-i kavmîlerini ibraz etmişlerdir.

4 – Türkiye'nin mukadderatını (Vilson prensipleri)ne göre kararlaştıracak olan hükümlerimiz Türkiye'de yaşayan muhtelif akvam, onların miktar-ı nüfus ve tevzi-i coğrafyaları hakkında sahih ve dakik malumat sahibi olmalıdırlar.

İşte elde bu kadar hakk-ı hakaik mevcut ve hakimlerimizin kalbine hakaike gayri muvafık şayiadan mütevellit bazı na-hoş hissiyat-ı mütekaddime madum oldukça Türk milleti zuhur edecek netice-i karara mutavaata daima hazırdır.

Zuhr bu temel üstünden yazılara yer verir, özellikle Ermeni nüfusun oranı ("The Ethnogrphycal Chart of Turkish Empire") ve Türklerin Ermenilere yaptıklarının bütün Türklere mal edilemeyeceği kadar bütün Ermenilerin de masum olmadığı ana tezlerindendir. "Proofs of Turkish Rights of Adana", Bulgaristan'da Türklere yapılan zulüm ("Thrace and Bulgaria", "Bulgarian Curelties in Thrace) bu başlıkta değerlendirilebilecek diğer yazılardır.

Savaş sonunun çeşitli bölgelerdeki son durumu ("The Armneian Exiles", "Batoom Evacuated by The Turks", "The Surrender of Medina") yanında dünya siyasetinde son gelişmeler (German Propaganda in US", "The Enemy Aliens in England", "Natives of German Colonies Prefer British Rule", "British Peace Delegates in Paris", "The İberal Entente Party and The Cabinet") gazetede yerini bulurken, Rus Devrimi de ilgi çeken konulardan biridir ("Trotzky's Rejoiner to Czernin", "About Bolshevism).

Gazetenin "Hakikate Doğru - Ermeni Mezalimi Hakkında Bir İngiliz Gazetesinin Münakaşatı" ve "Bir Hatıra-i Kıymetdar" ve İngilizceleri "A Brave English Officer in History", ,"Towards The Truth Discussions of An Enlish Newspaper About The Armenian Atrocities" adlı 4, 5 ve 6. sayılarında yer alan yazıların ise, günü en çok işgal eden Ermeni olaylarının sorumlularının yargılanması konusunda aykırı bir ses olarak İngiliz tepkisini çektiği anlaşılıyor. Milli duygulara seslenen şiirlerle birlikte "Vezaif-i Milliye" gibi yazıların da işgal kuvvetlerinin hoşuna gitmemiş olduğumuzu düşünmekle birlikte, *Zuhr* gazetesinin özellikle İngilizce ve çevrilerine yer verdiği İstanbul'da 1919 Ocak'ından beri yayınlanmakta olan *The Observer of Constantinople*'dan yaptığı alıntılar gazetenin sansüre uğraması ve kapanmasında daha da etkili olmuş olmalı. Müslümanlığı kabul etmiş bir İngilizin gazetesi olan *The Observer of Constantinople*'ın da çok geçmeden kapatıldığını ve sahibi ve yazarı Arthur Patrick/Arif Pertev'in sınır dışı edildiğini biliyoruz.

Zuhr, çeşitli defalar dile getirdiği gibi ve açık biçimde "Bizim fikrimizce de İttihad ve Terakki'nin ruh-u kahharı yalnız Türkiye'de değil, bütün Türklük tabakat-ı milliyesi arasında ebediyen ölmüştür. Ahval-i ahire muvacehesinde bir İttihad ve Terakki hükümetinin Türkiye'de idareye gelmesi ihtimalini kabul edecek bir akl-ı selim tasavvur olunamaz" cümleleriyle İttihat ve Terakki örgüt/hükümetini eleştirmekle, 'Türkiye sorunu'na ayrı ve yeni bir çözüm yolu

aradığı bellidir. Ancak bunun daha fazla dile getirilmesine izin verilmemiş, son 6. sayıda Türkçe bölümde 3. Sayfa, bir küçük paragraf dışında bütünüyle boş yayınlamak zorunda kalınmış ve İngilizce bölümde de 2, 3 ve 4. sayfalarda sansürün boşlukları görülmüştür.

İşgal altında yayınlanmış olan Türk yanlısı *The Observer of Constantinople* yanında İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından yayınlanacak olan *The Orient News* gazetesini de düşündüğümüzde, İstanbul'un o zamana kadar gördüğü en fazla İngilizce süreli yayınla karşı karşıya kalmış olması da bu dönemin gerçekliği olarak karşımıza çıkar. *Zuhr/Midday*'in kendisine koyduğu görevi yerine getirmiş olduğunu da herhalde söyleyebiliriz.

Öz: *Zuhr-Midday* İngilizce-Türkçe yayınlanan ve görece daha uzun ömürlü olmuş az sayıda yayından biriydi. İstanbul işgali sırasında daha önce donanma yayınlarında deneyim sahibi olmuş arkadaşlar İngiltere'ye Türk halkın haklarını duyurmak istiyorlardı. Kısa süre sonra sansürle karşılaştılar ve Ankara'ya gitmek zorunda kaldılar.

Anahtar sözcükler: İngilizce-Türkçe basın, Kurtuluş Savaşı, Ali Rıza Seyfi, Salime Servet Seyfi, Ali Nazif Süruri, Mehmet Vasıf Okçugil

Zuhr-Midday:
As An Example of The Turkish-English Newspapers and The Armistice Press

Abstract: *Zuhr-Midday* was one of the rare and relatively longer lasting English-Turkish billingual publishings. Published during the Entente occupation in Istanbul, the group that had an experience at the Ottoman navy periodicals thought to take the attention of the English to the rights of the Turkish people uner the occupation. And after the censor exposed the cadre had to move to Ankara.

Keywords: English-Turkish press, Turkish Independance War,

Theodossia ve Fransızca-Türkçe Edebî Dergi *Maarifet* (1898-?): Dünya Perspektifleri, Kadınların Temsilleri ve Üst-Sınıf Estetiğinin Son Şarkısı

Vasiliki PASPARAKİ*

I. *Maarifet*: İçeriklerine ve editörünün dünya görüşünün ilk kamusal etkisine kısa bir genel bakış

Tanzimat Reformları (1839-1876) ile 19.yüzyılın sonuna kadar olan dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun, çözülmenin önüne geçmenin bir yolu olarak, sosyo-ekonomik ve kültürel eğiliminde bir değişikliğin ve sekülarizasyona ve modernizasyona doğru yeniden yönelişinin sinyalini veriyordu. İmparatorluğun farklı milletleri (topluluk) için Osmanlıcılık ideolojisi altında kapsayıcı bir kimlik inşasına dayalı tepeden inmeci politik ve yönetimsel reformlar arandıysa da, Genç-Osmanlı entelijansiyası; Padişah ve onun ıslahat politikasının şiddetli eleştirmenleri hâline geldi. Abdülhamid yönetimi, muhalif liberal Genç-Türkler'in seslerini bastırmak, muhtelif milliyetçi ve ayrılıkçı gerilimleri kontrol etmek için baskıcı tedbirlere ve sansüre başvurdu. Otokratik yönetimine rağmen, Abdülhamid, tebaası arasında popüleritesini sürdürmüş ve modernizasyon projesini devam ettirmiştir. Yüzyıl sonunda, Batı emtia ticaretindeki kapsamlı genişleme, endüstrinin büyümesi ve basının gelişmesiyle birleşen Avrupaî edebiyat propagandası[1] ve düzenli

* Girit Üniversitesi, Felsefe ve Toplumsal Çalışmalar Bölümü / ORCID: 0000-0001-6308-3163 / vickypasp@gmail.com
Geliş Tarihi: 20 Haziran 2022 / Kabul Tarihi: 29 Ekim 2022.

[1] Abdülhamit'in iktidarı zamanında özellikle Fransızcadan olmak üzere çeviri eserlerin oranı, %6,4'ten %23'e çıkmıştı. Süreli yayınlar da Fransız dilinin, kültürünün ve romanının Osmanlı şehir merkezlerinde yayılmasında önemli bir kaynak oldu. 19. Yüzyılın son yirmi yılında Abdülahmit'in sansürü edebi ve ansiklopedik süreli yayınların yaygınlaşmasına olumlu etki yaptı, böylece kültürel üretim kanallarını yeniden düzenlerken siyasal fikirlerin dolaşımını daha da zayıflattı, bkz. Özgür Türesay, "Censure et production culturelle: Le champ éditorial

Theodossia Sophroniadou'nun *Malumat* dergisinin 6. sayısında yer alan bir fotoğrafı

eğitime ulaşımdaki artış, yeni üst sınıf ve burjuva sosyallik modellerini ve Avrupaî kültürel eğilim ve fikirlerin yayılımını desteklemişti. Avrupaî kültürel modellerin ve yaşam pratiklerinin adapte oluşu ya da benimsenişi, Osmanlı kentsel alanında modernite ve gelenek arasındaki çetrefilli ve temelde cinsiyetli(çi) diyalektiği körükledi. Avrupaî fikirlerle diyalog kurmak ve "alafranga" modernitenin havâlesini eleştirmek arasında bir dengeyi ararken[2], Osmanlı kadınlarının yüzlercesi[3], Sultan'ın adanmış kulları olarak kamusal, toplum merkezli bir kimlik îlân etmek için basın platformlarından faydalandı ve yayıncılık ve yazarlık faaliyetleriyle yeni Osmanlı kimliğini oluşturma görevini üstlendi.

Yunan milletinin tarihsel ve kültürel devamlılığı üzerine Yunânî irredentist tahayyüllerle dolu ve Yunan-Ortodoks kadınların sosyal rollerini güçlü bir şekilde destekleyen söylevlerin olduğu bir zamanda –böylece hem kadınların eğitimini hem de süreli basın kanonunu[4]

ottoman à l'époque hamidienne (1876-1908)", *Études Balkaniques, Cahiers Pierre Belon* 16 (2009): 246, 250-54, Aksoy Ekrem,"La literature d'expression française en Turquie", *Revue d'histoire littéraire de la France* 3/108(2008): 636.

[2] Zafer Toprak, "Modernization and Commercialization in the Tanzimat Period", *New Perpectives in Turkey* (Spring 1992): 64-65, Elizabeth B. Frierson, "Mirrors Out, Mirrors In, Domestication and Rejection of the Foreign in Late Ottoman Women's Magazines (1875-1908)", *Women's Patronage and Self-Representation in Islamic Society*, ed. D. Fairchild Ruggles (Albany: State University of New York Press, 2000),181-18,Charlotte Jirousek, "The Transition to Mass Fashion System Dress in the Later Ottoman Empire", D. Quataert (ed.), *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922: An Introduction*, Albany: State University of New York Press, 2000, 223, Reina Lewis, *Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*, (London & New York: Lb Tauris), 2004, 203-204 Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton & Oxford: Princeton University Press), 2008, 100-101, 141 Ebru Boyar ve Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul* (Cambridge: Cambridge University Press), 2011, 285-287, 297-309.

[3] *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin (1895-1909) amacı açıktır: "Türk kadınının iyi anne, iyi eş ve iyi Müslüman olmasına katkıda bulunmak", bkz. Aysegül Basbugu-Yaraman, "La femme turque dans son par cour sémancipatoire (del'empire ottoman à la république)", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien* [Enligne] 21(1996): 4-5.

[4] Yunan-Ortodoks kadının eğitimi ve ideolojik temelleri için bkz. Katerina Dalakoura "The Moral and Nationalist Education of Girls in the Greek Communities of the Ottoman Empire" (c. 1800-1922), *Women's History Review*, 20/4(2011):651-662. Kadın eğitimini biçimlendiren ve 19. Yüzyıl sonu 20. Yüzyıl başında Yunan-Ortodoks basın kanonunda yansımasını bulmuş olan Yunan Ortodoks söylemin değerlendirilişi için bkz. Katerina Dalakoura, "Λόγοιγιατην Εκπαίδευση στα ελληνικάγυναικεία περιοδικάτου Οθωμανικού χώρου (19ος αιώνας-1906): Η

şekillendiriyorlardı– bir Yunan-Ortodoks kadın, Theodossia Sophroniadou[5], 19. yüzyılın yayıncılık teşebbüslerinin[6] en ilginçlerinden biri olarak ortaya çıkan edebî dergi *Maarifet*'in (1898-?)[7] editörü ve yayıncısı oldu. Başlık *Maarifet*, bugün çelişik görünen "Bilim, Sanat, Medyum, Merak, Giz"[8] gibi nosyon ve konseptleri belirtir. Derginin ayırıcı romantik içerikleri[9], kısmen Feuilleton'da[10] 4-2 ile 14. Sayılar arasında sunulan, Alphonso Daudet'nin realist romanı Sappho ile dengelendi. Modadan bağımsız olarak, daha detaylı biçimde tartışılmış olan mektuplaşma ve daha ziyâde dedikodulardan müteşekkil sosyallik sütunları, Theodossia'nın Ahmed Midhat Efendi biyografisini; bilimsel makâlelerden[11], seyahat günlüklerinden, denemelerden, hâtırâtlardan alıntıları, nükteli hikâyeleri, bilmeceleri ve vecizeleri; tüm sayılarsa Dieudonnée'nin kısa hikayelerini içerir.

γυναικεία λαϊκήεκπαίδευση" ["Osmanlı Ortamında (19. yüzyıl-1906) Yunan Kadınların Dergilerinde Eğitim Söylemi: Kdınların Popüler Eğitimi:"], *Μνήμων* 31(2010): 115-150.

5 İlk adı derginin ilk sayfasında öteki en çok katkıda bulunan erkeklerin tam adlarıyla birlikte yer almıştır.

6 Johann Strauss, "'Kütüp ve Resail-i Mevkute' Printing and publishing in a multi-ethnic society", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga (London: Routledge, 2005), 240.

7 Derginin 15 sayısı Beyazit Devlet Kütüphanesi'nde mevcuttur ve dijital olarak ulaşılabilir: http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/ Derginin Fransızca bölümünün Yunanca tam dizini çıkartılmıştır: Girit Üniversitesi Felsefe ve Toplumsal Çalışmalar Bölümü "Kypseli" dijital araştırma tabanı (http://kypseli.fks.uoc.gr/). *Maarifet* üstüne Yunanca bir başlangıç çalışması olarak bkz. Vasiliki Pasparaki, Η Θεοδοσία και Το Λογοτεχνικό Περιοδικό Maarifet: Κοσμοθεάσεις και Γυναικείες Αναπαραστάσεις [Theodossia ve Edebi Dergi *Marifet*: Dünya Görüşü ve Kadınların Temsili], Girit Üniversitesi Felsefe ve Toplumsal Çalışmalar Bölümü yayınlanmamış araştırma, 2016. Türkçe *Marifet* üstüne ayrıntılı bir çalışma için bkz. Seda İzmirli Karamanlı, *Marifet, Asır Sonu Osmanlı Basınında: Osmanlıca-Fransızsca bir Edebiyat Dergisi*, Master Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2020.

8 Sermed Muhtar Alus, *Türkçe-Fransızca Yeni Lugat = Nouveau dictionnaire turc- francais* (2. ed.) İstanbul: Kanaat Kitabevi.

9 Birkaç yazardan söz etmek gerekirse, dergi Scholl, Musset, Alek, Hubert, Agostino, Scholl ve Daudet ve -muhtemelen Osmanlı- D. K. Kyritsi'nin romantik şiirlerini içerir. Derginin yarışma sütunu ("Concoursde Traduction") da A. Dumas'ın *La Dame aux Camelias*, V. Hugo'nun *Notre-Damede Paris*, Goldsmith'in *Le Vicairede Wakefield*, Barthelemy'nin *Le Voyagede Jeune Anacharsis* ve Massenet'in *Werther* gibi romantik eserler içermektedir.

10 Feuilleton, derginin sürekli eki olarak süreli yayınlarla edebiyat arasındaki bağlantıyı göstermektedir ve 19. yüzyılın son çeyreğinde süreli yayınlarda bu bağlantının ne kadar güçlü olduğu sergilenmektedir. Bu bağlantı 1830'larda Avrupa'da okuyunun ilgisini canlı tutmak ve gazetelerin tirajını artırmak için ortaya çıkmıştır, Strauss, 2005, *a.g.e.* 232.

11 Bilimsel konular beş sayıda "Causerie Scientifique" sütununda yer almıştır. "Neuron Hypothesis" tezi 7 ve 9. sayılarda "M" takma adıyla yer alır ve nöron ve dendritlerin insanın bilişsel, entelektüel ve psikolojik gelişiminde, dolayısıyla bunların çocuğun eğitimi ve psikolojisindeki potansiyel etkiyi anlamaya çalışır. Doktor Combe tarafından yazılan "Alkol Kullanımının Çocuklardaki Etkisi" makalesi (sayı 11), alkolün çocuklardaki, çocuklar üstündeki zararlı etkisini tartışır. 13 ve 14. sayılarda "M", "Duyguların Fizyolojik Etkisi"ni tartışır ve bir kişinin duygusal durumu ile organik/fizyolojik görünümü veya ortaya koyacağı belirtileri arasında belirleyici ilişki olduğunu önerir.

Müstear isim Dieudonnée, Yunanca isim Θεοδοσία'nın bir kelimelik Fransızca tercümesidir.[12] Theodossia Sophroniadou'nun derginin editörü ve direktörü olmasına işaret eden bir ipucu olan Dieudonnée "tanrıvergisi" anlamına gelir. Meşhur Fransız sanatçı ve âlim Prétextat Lecomte'nin[13] yanındaki ev eğitimi, ilk Levanten kadın gazeteci ve ilk direkt Fransızca yazan Levanten kadın[14] olması ve Le Stambul ve Mâlumat ile olan ortaklığı, önemli entelektüel faaliyetler içerisindeki bir kadının portresini çizer; elit ev eğitimiyle ve zamanının cinsiyetçi ve sınıf temelli zorunlulukları çizgisinde, sosyal ve ekonomik sermayesini klütürel sermayeye dönüştürür –Bourdieu'nun terimleriyle konuşacak olursak– böylece hayırseverlik ve yayıncılık gibi başka aktivite alanalarına adapte olabilmek için alan yaratır. Theodossia'nın yazar, editör ve yayıncı olarak şöhreti[15] Osmanlı

---

12 Sophroniadou birçok yönüyle Abdülhamit ortamıyla yakından bağlantılı olmalıdır. 7. sayının ilk sayfasında Theodossia, N. Nikolaides tarafındna yayınlanmış olan "Livre d' Or" broşürünü över, bu kişi Abdülhamit'in yurt için propagandisti ve *L'Orient*'in müdürüdür. Nikolaides için ayrıca bkz. Strauss, 2005, *a.g.e.* 228. Ayrıca *Mâlumat* "Mlle Dieudonnée Sophroniades"'e de bir makale ayırır ve onu imparatorluk hükümetinin görevlisi Stavraki Efendi Kyriakides'in yeğeni olarak takdim eder, *Malumat*, no. 6, 01-07-1311 (11 Mayıs-13 Temmuz), s. 139-140. Kyriakides'in adı 13 yıl öncesinde, Yunanca Ortodoks gazete *Neologos Konstantinoupoleos*'ta da görülmektedir; o zaman yeni kurulmuş olan ve Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan Vatandaşlık Dairesi'ne atandığı haberi yer almaktadır. Gazete Kiriakides'ten Babıali'nin, hükümete "sadık hizmetleri ile tanınan" en deneyimli memuru olarak söz etmektedir, Νεολόγος, 1/13 Şubat, 1880, yıl ΙΔ, s. 3.

13 Prétextat Lecomte Fransa'da doğmuş ve 1887-1922 yılları arasında İstanbul'da yaşamıştır. Pera'nın entelektüel sanat çevresiyle çok sıkı ilişki içindeydi ve eski sanatın büyük hayranıydı. Yetenekli bir ressam ve mozaikçi olmasının yanında, *Le Stamboul* ve *the Levant Herald* için de çalışıyordu ve Halki-Heybeli Ada'daki Rum Ticaret Koleji'nde edebiyat ve tasarım hocalığı yapıyordu, bkz. Seza Sinanlar, "Lecomte Prétextat; un homme de l'art au XIXe siècle à Péra", *Synergie Turquie* 2, (2009): 59-67. *Les Arts et les métiers de la Turquie et de l'Orient* kitabında Lecomte, sanatın temel yasası olarak birliği vurgular. Böylece basit görüntülerin arkasında yatan ontolojik önemi dile getirir: "Doğulu anıtta, dekoratif sanatın savurgan bir ifade bulduğu yer içerisidir; çizim ve fotoğraf bu sanatların görkemi hakkında, onları birliğe bağlayan ve götüren bu aşk dolu bağlantı hakkında bir fikir veremez, ama bu sanatın en temel yasasıdır", Prétextat Lecomte, *Les Arts et les métiers de la Turquie et de l'Orient* (Paris: Societé d' Editions Scientifiques, 1902), 4. "Birlik" Sembolizm'in temel amacı olduğu ve Lecomte görsel sanat yaratımında üç boyutluluğun üstünlüğünde ısrar ettiği için, onun sanatta sembolist bir tutum aldığını söyleyebiliriz. Sanat akımı olarak Sembolizm ve birlik kavramının önemi için bkz. Robert Goldwater, *Symbolism* (Colorado: Westview Press, 1998), 7, 108, 208, 211, 232, 248.

14 *Malumat*, 1311, *a.g.e.*, 139-140. *Malumat* tarafından Theodossia için "Levantin" denilmesi beklenilmedik bir durumdur. Gazete tarafından kullanılan 'Levantin' teriminin daha çok Theodossia'nın Avrupa tarzı yaşamını, yetiştirilme tarzını, toplumsal çevresini ve zihin yapısını anlatmak için kullanılmış olduğunu düşünüyorum, onun gerçek etnik kökenini bildirmek için değil. Ayrıca *Neologos* gibi tutucu ve milliyetçi bir gazetenin, ailenin kökeni Yunan Ortodoks olmasa, akrabasının Osmanlı hükümetinde görevli olduğundan söz etmesi mümkün olmazdı. Gene bir genç hanımın denemesinin ("Yıldızlı Gökyüzü"), (editörünün günlük *Neologos*'la aynı kişi olduğu) siyasal, filolojik ve bilimsel bir haftalık yayında yer alması, ancak geçerli etno-dinsel 'itibarı' olduğunda söz konusu olabilirdi. Her durumda *Malumat*'ın ifadesi ve Theodossia'nın bir kadın ve editör olarak öyküsü, onun, özellikle yüzyıl sonu İstanbul'unda, (kadın) kimliğinin değişkenliği ve çok boyutluluğu hakkında birçok soru uyandırıyor.

15 *A.g.e.*

sınırlarının çok ötesinde, Parisian basın çevrelerine kadar genişledi.[16] Tüm bunlar düşünüldüğünde, eğitimsel temeli, Ali Muzaffer ile 13. sayıda hevesle îlân edilen inançlar arası evliliği, aşağıda tartışılan hikâyeleri ve dergi sütunları ile birlikte kozmopolitan duruşu ve Osmanlıcılığa adanmışlığı Yunan-Ortodoks kökeni tarafından konulmuş potansiyel milliyetçi bariyerleri aşmada gâyet yeterliydi.

Maarifet'in ve Theodossia'nın ideolojik ve epistemolojik duruşu editörün daha önceki –ve bu kadar iyi bilinen tek– Yunanca yazın çalışmasının ışığında daha iyi incelenmiştir. Yunan-Ortodoks haftalık derfleme *Νεολόγου Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*'te[17] 1894'te yayınlanan "The Starry Sky" başlıklı kısa denemesi, insan deneyimine ve duygularına, bilgiye, Tanrıya, yaşama ve ölüme dâir ilginç bir dînî-metafiziksel yaklaşımdır. Bu denemede Theodossia insanın düşüncesini uyandıran ve duygularını hareketlendiren yıldızlı semânın ihtişâmına övgüler düzer. Gök – kubbenin huşû uyandıran gözlemi, kâinatın sırlarını keşfetmek ve deşifre etmek için insanı içsel yolculuğunda harekete geçirir. Theodossia, insan yaşımının iki dünya arasında serimlendiğini varsayar; nefes alarak deneyimlediğimiz fiziksel ve geçici olan ve bizi çevreleyen ama yaşam süremizin ötesine ulaşan ruhsal, kalıcı olan. Bu ruhsal dünyada cüce yaratıklar insanlarınkinden daha iyi bir hayat yaşarlar. Tanrı bize materyal dünyayı, yalnızca göklerin görkemini deneyimlememiz için vermedi, aynı zamanda materyal yaşamımızın çilelerini ve cefâlarını temsil eden yer olan ezâ âlemine doğru olan yolumuzdaki dayanıklılığımızı da test etmek amacıyla verdi. Kaçınılmaz hayat gâyemiz, Tanrının merhameti nihâyet bizi yas vâdisinden kurtarıncaya kadar bu yolu yükseltmektir. Bu durumda Theodossia, ölümün bir ihsan olarak düşünülmesi gerektiğinden bahseder: Eğer mazlumlara sığınak olan bu dünyanın ötesinde; lanetliler için bir konfor, şehitler için bir ödül, kutsal olanlar için cennet olmasaydı bu nâmütenâhî mücadelenin, hiç bitmeyen savaşın çözümünün amacı ne olurdu. Bu nedenle, Theodossia insanın –Tanrı'nın yarattıklarının en üstünü olan, düşünen, konuşan ve hareket eden– "harika makine" olamadığında ısrar edemeyeceğimizi gözlemliyor. Bu son vuruştan sonra insanoğlunun sönmesinde ve yokoluşa doğru gitmesinde ısrarcı olamayız. Çünkü Tanrı, insanı doğanın kralı îlân ederek onu tüm diğer yaratılmışlardan daha üstün bir konuma yükseltti ve "o insana dehasından bir parça verdi, o, insana pozitivistlerin kınadığı, fakat düşünmeyi bilenler tarafından ölümsüz doğası gereği benimsenmiş, maddi olmayan özü bahşetti."[18]

---

16 Örnek olarak bkz. *Le Bulletin de la Presse française et etrangère*, no. 69 (4 August 1898): 129 https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6391828j/f5.item

17 Theodossia Sophroniadou, "Ο Αστερόεις Ουρανός", Νεολόγου Εβδομαδιαία Επιθεώρησις45, έτοςΓΪ ['Yıldızlı Gökyüzü', *Neologos* (Sayı 45, yıl ΓΪ)] (1894): 896.

18 *A.g.e.*

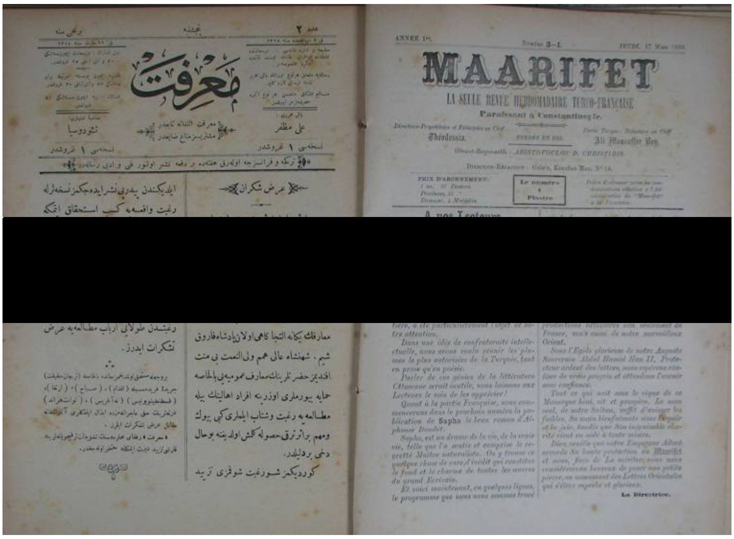
MAARIFET

[redacted]

Maarifet'in 1. sayısının Fransızca ve 2. sayısın Türkçe ilk sayfaları

Theodossia'nın bu son sözleri onun; pozitivistlerin bilgiye, hayâta ve ölüme bakışlarına karşı eleştirel duruşunun temsilleri gibi görünüyor ve birkaç yıl sonra yayınlanan *Maarifet* için birçok şeye işâret ediyor. Genç Osmanlı düşüncesinin; pozitivizmin, antiklerizmin ve antiteokrasinin verimli tohumlarını serptiği bir zamanda, Theodossia, büyük oranda spiritüel, duygusal ve –bazı yönlerden– hissî edebî yönelimi olan bir dergi neşredecek, ayrıca bunu serbest vezinli şiirlerinde de gösterecekti.[19] *Maarifet*'in yayınlandığı zamanlarda, karşıt odakları hâlâ canlı olan Genç Osmanlılar'ın ikinci nesli içerisinde, yaşama ve sanata dâir oldukça pozitivist konseptler yerleşti.[20] Hamid rejimi tarafından basına sansür

[19] "Les yeux de mon aimé" [Sevdiğimin Gözleri] şiiri sevdiği adama saygı göstermeyi amaçlıyor olsa da, Tanrı'nın ululuğu ve Peri ve Hurilerin varlığı şiirde öyle baskın bir yer tutuyor ki aşığın gözünde bütün evren bir aşk ilahisi şekilleniyor ve ancak vahiyle karşılaştırılabilir bir deneyim oluşturuyor (sayı 16: 43-44). 15. Sayıda çıkan "Grelots d'Or, Firka" [Altın Çanlar-Firka] yazısı da Theodossia'nın Tanrı'nın merhametine ve ululuğuna yönelik teosofik tutumunu örnekler. Ferdinand de Béhagle'in "Legende Orientale: L'Homme et l' Amour"(sayı 11: 8-9) ve Nicolas Camille Flammarion'un "L'Ensemble, La Nuit"i (sayı 6: 6) gibi metafizik ve duygusal yapının yüceltilmesini öne çıkaran, estetik olarak benzer metinlere yayında yer verilmiştir.

[20] 1896'da Abdülhamit polisi Jön Türk yeraltı ağını çökertti ve sonraki on yıl en akitf anayasacılar sürgünde olanlardı, Erik J. Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey* (London: I. B Tauris, 2010): 75, 98-99. Jön Türk düşüncesinin değerlendirilmesi için ayrıca bkz. Erik-Jan Zürcher, "Ottoman sources of Kemalist thought", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga (London: Routledge, 2005), 13-26, Şükrü Hanioğlu, "Blueprints for a Future Society: late Ottoman materialists on science, religion and art", *Late Ottoman Society, The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth

uygulanmasına rağmen bu, *Maarifet* gibi dergileri engellemedi[21] –zımnen imparatorluğun modernite karşıtlığı hakkındaki tartışmalı epistemolojik ve ideolojik konulara değinmek isterken sosyal kontrol mekanizması olarak işleyen- böyle bir bağlamda, basılmış birçok çalışma ya da burada olduğu gibi basılmış bir dergi, (edebî yöneliminin kisvesi altında) editörünün felsefî ve rûhânî inançlarını yansıtabilir ve böylece rejimin; bilimsel materyalizmden beslenen ve ' tüm dînî inanç sistemlerini bilim öncesi dönemin metafiziksel çöplüğüne indirgerken' bir dîni başka bir dinle (Bilim) değiştirmek isteyen Genç Osmanlılar'ın akıl yürütmelerine karşı argümanlarına destek olabilirdi.[22]

Açık politik ve ideolojik tartışmalar yasaklanmış olmasına rağmen bilimin değerinin ve edebiyatın doğasının ötesine geçen bu gibi konseptler eğitimli çevrelerle ya da Genç Osmanlı entelijansiyası ile sınırlanmış değildi. Bunun yerine onların propagandası dönemin dergilerine mektuplar gönderilerek yapıldı, bunlar bilimsel doğruyu yalnızca yeni toplumun kurumlarını süsleyebilecek "bir gelecek felsefesi"ne yükseltebilecek olan yaygın konseptlerdi.[23] İslâmî, teokratik ve çok etnisiteli imparatorluktan modern ve seküler bir devlet algısına tedrîcî geçiş, sosyal dokunun her yönünün tartışma nesnesine dönüşmesine ve incelikli

Özdalga (London: Routledge, 2005), 27-116 ve Pelin Helvacı, "A Critical Approach: Political Thoughts of Young Ottomans", *European Journal of Social Science* 16/3 (2010): 449-457.

[21] Metinle içerik arasındaki etkileşimi vurgularken Hall, edebiyatın belirli tarihsel/toplumsal-külütel bağlamın yansıması veya kültürel/toplumsal ürünü olduğunu ileri sürer. Edebiyat, egemen inanç, ahlak ve kültürel normların geçerliliğini yeniden üreten, doğrulayan, kuvvetlendiren ve dolayısıyla daha da meşrulaştıran bir toplumsal denetleme aracı olarak da işler, bkz. John Hall, Η Κοινωνιολογίατης Λογοτεχνίας, μτφρ. Μαρία Δ. Τσαούση, [Edebiyat Sosyolojisi] (Athens: Gutenberg,1990),89.

[22] Hanioğlu, 2005, *a.g.e.* 29. Jön Türk düşüncesinde bu görüşün en önemli savunucularından ve Osmanlı materyalizminin kurucusu olan ve etkisi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularına kadar uzanan Beşir Fuad'ın (1852-1887), bilimin popülerleştirilmesini ve felsefenin metafizik ve dinden ayrıştırılmasını hararetle savunduğundan söz etmek gerekir. Şiire gelince, gerçekçi olması gerektiğini ve gerçekdışı tasarım ve benzetmelerden bütünüyle kurtulması gerektiğini savunur. Fuad'a göre Aşk, insan duyularının temelinde ve insan duygularının dünyasında önde gelen bir şiirsel tema olmasıyla, hastalık olarak kabul edilmeli, ve kalp yalnızca bir adale olarak görülmelidir. Fuad'ın Fransız Ansiklopedistlerle ve Ludwig Büchner'le bağlantısı onun, şiire, edebi romantizme ve bilim-dışı edebiyata karşı durşunu belirler ve Bilim'i İnsanlığın dini olarak ilan eden kaba bilimsel materyalizminin payandası olur. Abdülhamit'e çok yakın olan Ahmed Midhat Effendi, onun Tanrıve dine karşı sakınmasız duruşundan fazlasıyla rahatsızdır. İki entelektüel arasındaki felsefi ve epistemolojik ayrım Batı modernitesini farklı kavramsallaştırmalarının sonucu olarak yorumlanmıştır; çünkü Ahmed Midhat Efendi için batının maddi gelişimi hiç de ahlaki gelişimini göstermez. Fuad'ın düşüncesi üstüne açıklayıcı değerlendirmeler için bkz. Serdar Poyraz, "Beşir Fuad (1852-1887) and the Introduction of Philosophical Materialism into the Ottoman Intellectual Life", *Review of History and Political Science* 2, 3/4 (2014): 1-4 ve 14, AyşeYuva, "Materialism, Politics and the History of Philosophy: French, German and Turkish Materialist Authors in the Nineteenth Century", *Cultural Inquiry* 20 (Berlin: ICI Berlin Press, 2021): 309 ve Hanioğlu, 2005, *a.g.e.* 28-37.

[23] Hanioğlu, 2005, *a.g.e.* 28.

analizine yol açtı.[24] Önlenemez bir şekilde, bilginin, doğrunun, yaşamın ve Tanrı'nın doğası gibi insanın varoluşunda temelini bulan aşkın elementlerin, böyle bir ideolojik çekişmeden kaçması mümkün değildi. Az çok positivist bir prizmadan yeniden bakıldığında bu elementler bireyler ve toplum açısından yeni bir Osmanlı kimliğini kurumlaştırdılar.

II. Theodossia'nın Kısa Hikâyelerinde Kadınların Temsilleri

A. Güzelliğin ve Arzunun Egzotik Hikâyeleri

19. yüzyılın geniş çerçevesinde, kadınlar kendilerini yazılarda kendi bireyselliklerini keşfetmeye adadı. Rakip milliyetçiliklerin kadınların yazım uğraşlarını millet merkezli bir yazarlığa yöneltmesine rağmen, Theodossia Sophroniadou, neredeyse münhâsıran; nihâyetinde Avrupa edebiyatının kadınsılığıyla özdeşleşmesinden dolayı etrafında tartışmalar yükselen hafif edebiyata yönelmeyi seçti.[25] Dieudonée'nin kısa hikâyeleri Ahmed Midhat Efendi'nin biyografisinde olduğu gibi, *Maarifet*'in yayıncılığı üzerinden sistematik bir şekilde sunuldu. Dolayısıyla dergi; aynı zamanda takıntılı bir şekilde görece daha fazla olması planlanan Osmanlı erdemlerine, bir yandan da Batıya yönelmiş görünüyor.[26] Kurgunun orta sınıfın yükselişiyle özdeşleştiği Batı'nın aksine, Türkiye'de kadın yazıları, Tanzimat sonrası dönemin sosyokültürel girdabını yansıtan kentli seçkin entelektüellerle ilişkilendirildi.[27] Theodossia'nın kurmaca öyküleri, açıkça dile getirilen vatansever veya milliyetçi bir söylemden kaçınır. Yine de basmakalıp, oryantalist edebi kalıplardan faydalanırken, zımnen bu tür kolektif kimlik kaygılarıyla boğuşurlar. Hikâyelerinden üçü Yakın Doğu'da gelişir "*Ilba, En Extrême- Orient*",[28] "*Sarah, En Extrême-Orient*"[29] ve "*La puissance de la femme En Extrême- Orient.*"[30]

İlk iki öyküde sunulan güzel Çinli kadın kahramanlar, cennet gibi manzaralarla çevrili saraylarda cömert bir yaşam sürer. "İlba"da unvan sahibi kadın karakter, saygın bir Lord ile evlidir. Ancak İlba, en yakın arkadaşının müstakbel kocasına olan tutkusuyla şaşkına döner. İlba, sürekli olarak onu baştan çıkarmanın yollarını arar ve onun tarafından geri çevrildiğinde, onun kalbindeki yerini almak için arkadaşını öldürmeye karar verir. İlba'nın tutkusu sonunda hislerine galip gelir. O, mantığı ortadan kaldıran ve ahlâki sınırları yıkan her şeyin

[24] Deniz Kandiyoti, "Slave Girls, Temptresses and Comrades: Images of Women in the Turkish Novel", *Feminist Issues* 8/1 (Spring 1988): 35.

[25] Eirini Rizaki, Οι Γράφουσες Ελληνίδες: Σημειώσειςγιατηγυναικείαλογιοσύνητου 19 ουαιώνα [Yunan Kadın Yazarlar: 19. Yüzyıl Kadın Akademisyenliği Üstüne Notlar], (Athina: Katarti, 2007), 46.

[26] Ahmed Midhat Efendi'ye göre Batı sanayi ve bilimde dev adımlar atmıştır ama bilgelikte değil, Carter-Vaughn, Findley, "An Ottoman Occidentalist in Europe: Ahmed Midhat meets Madame Gulnar", *The American Historical Review* 103/1(Feb.1998): 23, 31.

[27] Kandiyoti, 1988, *a.g.e.* 35.

[28] *Maarifet*, yıl A', sayı 3-1 (17 Mart 1898): 2-3, sayı 4-2 (24 Mart 1898): 2-3 ve sayı 6-4 (7 Nisan 1898): 2.

[29] *Maarifet*, yıl A', sayı 8 (12 Mayıs 1898): 2-3.

[30] *Maarifet*, yıl A', sayı 11 (9 Haziran 1898): 1-2.

yanında duran bir kadındır. Egzotik kökeni, çekici olmasına rağmen onu hem âilevî hem de sosyal bütünlüğe karşı bir tehdit haline getiren tekinsiz "öteki" yi temsil eder. Theodossia, öykü aracılığıyla, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında, sömürgeci bir Batı Modernitesi karşısında Osmanlı toplumunun yaşadığı ideolojik, sosyal ve kültürel çalkantıyı ifade ediyor gibi görünmektedir. Osmanlı toplumunun ithal edilen "öteki" ile var olan toplumsal düzen arasında gidip gelmesinin yarattığı hayal kırıklığı "Sarah, En Extrême-Doğu" öyküsünde de net bir şekilde anlatılır. "Sarah"da baştan çıkarıcı bir köle kız olan Selzig, aile alanına "izinsiz girişi" kişileştirir. Yine de Selzig, aile ortamına davetsiz girmez ve efendisinin çapkın davranışlarından yararlanır. Senoc köle kızla pek ilgilenmez ama karısını kıskandırmak için onu kullanır. Kocasının sadakatsizliğini anlayan Sarah'nın kocasına olan tutkusu yeniden uyanır. Selzig'e misilleme yapmanın en iyi yolunun güzelliğini yok etmek olduğuna karar verir. Hikâye, şekilsiz cariye Selzig'in saraydan kovulmasıyla, efendinin baştan sona entrikacı davranışını kabul etmesiyle ve çiftin karşılıklı aşk ve sonsuz bağlılık sözleri ile sona erer. Her iki öyküde de âilevî ve dolayısıyla toplumsal ve ulusal bütünlüğü tehdit eden iki "emperyalist" gücün her biri ya kendi kendini yok etmeye ve düşmeye (İlba) ya da cezalandırılıp özel alandan atılmaya ('Sarah') yönlendirilir. Bu nedenle, bu hikâyelerin sonları yalnızca tehditkâr kültürel güçlerin dışlanmasını değil, aynı zamanda evcilleştirilmemiş kadın cinselliğinin marjinalleştirilmesini ve toplumun çekirdeğinden sürgün edilmesini de sembolize ediyor. Bu iki öykünün; temel özelliği toplumsal düzenin ve geleneksel ahlâkın savunulmasına özenle yaptığı vurgu olan romantik, popüler bir romanın (aşk romanı) üslup veanlatı çerçevesiyle tutarlı olduğu açıktır.[31]

Bununla birlikte, hem Batı seyahat edebiyatının oryantalist çerçevesinde hem de 18. yüzyılın ortalarından beri tıp biliminin ataerkil söyleminde yaygın olan inşâ edilmiş iki kutuplulukları yansıtır ve yeniden üretirler; kadınları "uygar", erdemli olanlar ve "vahşi", rastgele cinsel ilişki ve kontrol edilemez cinsel dürtünün vücut bulmuş hâli olarak öne çıkan yerliler olarak ayıran bir söylem. Batı düşüncesi çerçevesinde, bireylerin ve toplumların ulaştıkları medeniyet seviyesi, 'medenîleşmiş' ve 'medenîleşmemiş' kadınlar arasında gözlemlenen davranışsal, psikolojik, duygusal ve fiziksel farklılıkların 'rasyonel' bir açıklamasının temel taşıydı.[32] Dahası, bu farklılıkları bilimsel ve dolayısıyla ikna edici bir şekilde açıklamak amacıyla, Batı'nın aşırı uygar kadınları için "Histeri" teşhis kategorisi icat edildi. Kırılganlık, halsizlik, sinirlilik, cinsel isteksizlik ve distosi, Hysteria'nın ana semptomlarıydı. Karşı kutupta, "vahşi" olarak sınıflandırılan ve sağlamlık, hiperseksüalite, aşırı doğurganlık ve ötosi ile karakterize edilen kadınlar yatıyordu. Bu "bilimsel" sınıflandırmalar salt bilimsel ya da tıbbi söylemle sınırlı değildi; aynı zamanda, "uygar" kadınların kamusal alanda (yani eğitim veya istihdam yoluyla) ortaya çıkan varlığını yadırgayan ve beyaz ırkın üstünlüğüne yönelik tartışmaları körükleyen 18.-19. yüzyıl Avrupa sosyal ve kültürel söylemlerinin

[31] John Hall, 1990, *a.g.e.*, 161.

[32] Laura Briggs, "The Race of Hysteria: 'Overcivilization' and the 'Savage Woman' in Late Nineteenth Century Obstetrics and Gynecology", *American Quarterly* 52/2 (June 2000): 256-257.

(kültürel evrimcilik ve sosyal Darwinizm) kurucu unsurları olarak hizmet ettiler.[33] Uygar ve medeni olmayan kadınların bu söylemsel iki kutbu, hem "Vahşi Öteki"yi medenîleştirme zorunluluğunun hem de ırksal, toplumsal ve kültürel ötekiliğe yönelik korkunun Batı kolektif bilincinde sağlamlaşmasına daha fazla katkıda bulundu.

Batının kültürel (maddi ve manevi) sömürgeciliğine ve emperyalizmine karşı korkuyu örten bu "tersine çevrilmiş" oryantalist edebî şema, *Maarifet*'te Theodossia'nın kadın cânileri aracılığıyla ifade edilir. Onun Uzak Doğulu kadın kahramanları, Batı'nın Oryantalist fantezisi ve Batı'nın Seyahat Edebiyatı için Doğulu kadınların ifâde ettiği şeyler haline gelir; Bu nedenle Ilba ve Sarah, kentleşmenin, sanayileşmenin ve batı kapitalizminin genişlemesiyle beslenen Batılı kavramlara, modellere ve ahlâka içkin olan sosyal ve kültürel tekinsizliğe karşı bir korkunun edebî metaforu olarak hizmet eder. Özellikle 19. yüzyılın ortalarından sonra, kitlesel göç akımları, yoksulluk, serserilik, fuhuş, bulaşıcı veya cinsel yolla geçen hastalıklar ve ciddi kamu hijyeni sorunları, modernitenin çifte doğasını ortaya çıkardı ve Osmanlı sosyal yapısının bütünlüğüne bir tehdit olarak algılandı. Yavaş yavaş, toplumsal huzursuzluk topluluklar arasında yeni bir içtimâî temsil yelpâzesini ateşledi ve böylece Osmanlı kentsel alanı içinde yeni toplumsal kimliklerin inşâsına aracılık etti.[34]

Modernite'nin Janus yüzlü yaşam âlemi sosyal düzen üzerine oldukça cinsiyetçi ve sınıf temelli söylemlere yol açtı. Burjuvaya ait özel alan kamusal alanın toplumsal kötülüklerinden korunmak zorundaydı. Burjuva kadınlarının cinselliği ve davranışları, içtimâî, kültürel ve ırksal ötekinin zıt kutbunda titizlikle şekillendirilmek zorundaydı. Bu çerçevede kadın bedeni – ebedî biçimlerde bile – burjuva ataerkil söylemlerin üretimine ve yeniden üretimine ve bir dizi yeni sosyal, baskıcı, cinsiyet ve sınıf temelli uygulamaların ve kültürel yazıtların birincil mekânı hâline geldi. Modernleşme altındaki bir emperyal başkentin çok ırklı bağlamı, kesinlikle Batılı kavramların, modellerin veya duruşların körü körüne benimsenmesi anlamına gelmiyordu; Genel olarak Batılı bakış açısına rağmen, Ahmed Midhad Efendi'nin kendisi, Avrupa başkentlerinin sokaklarında açıkça görülen ahlâkî yozlaşma karşısında şaşırmıştı.[35] Dahası, 19. yüzyıl Osmanlı kurgu yazarları, Osmanlı kent merkezlerinde Batılı ya da "alafranga" kadınların varlığıyla ilgili endişelerini açıkça dile getirdiler. Sonuç olarak, batılıya da batılılaşmış kadınlar, romanlarında sıklıkla "özel alana davetsiz misafirlik" ya da "aile barışını bozan rolünü üstlendiler[36], böylece az ya da çok basmakalıp bir şekilde rastgele cinsel ilişki ve ahlaksızlıkla özdeşleştirildiler.

---

[33] *A.g.e.*, 247-248.

[34] Haris Exertzoglou, Οι «Χαμένες Πατρίδες», πέρα από τηνοσταλγία: μία κοινωνική-πολιτισμικήιστορία των Ρωμιώντης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Μέσα 19ου-αρχές 20ου αιώνα), ['Kayıp yurtlar', nostaljinin ötesi: Osman İmparatorluğu'nda Romioilerin toplumsal-kültürel tarihi (19. yüzyıl ortası–20. yüzyıl başı)] (Athina: Nefeli, 2010), 10-17, 38-39, 54-59, 260-261.

[35] Findley, 1998, *a.g.e.*, 46, 47.

[36] Kandiyoti, 1988, *a.g.e.*, 38, 41, 43.

Theodossia'nın Çin'de gelişen "La Puissance de la Femme-En Extrême-Orient" (Uzakdoğu'da Kadının Gücü) adlı kısa öyküsü, çeşitli ırksal, kültürel ve sosyal sömürgeleştirme biçimlerine karşı benzer korkuları öne sürüyor gibi görünüyor. Güzel cariye Nedji, sırf güzel bir kadının cazibesini bilge, kadın düşmanı, yaşlı bir erkeğe bile boyun eğdirmek için kullanabileceğini lorduna kanıtlamak için lordunun yaşlı ve zeki efendisini baştan çıkarmayı başarır. Çarpıcı güzelliği ve evcilleştirilmemiş cinselliği, onun yenilmez silahları olarak ortaya çıkar. Ve düşük bir sosyal statüye sahip olmasına rağmen Nedji, "üstün" erkek aklını ve ahlâkını manipüle edecek ve boyun eğdirecek kadar "yeterli" olduğunu kanıtlar. Bu iki kutup, yani arzuya karşı akıl, İslâmî düşüncenin merkezinde yer alır[37]; roman ve anlatı kahramanları olarak kadınlar, "Müslüman toplumların Batı ile kolonyal karşılaşmalarında olduğu gibi, kontrolü kaybetme korkularının (günah ve ahlaksızlıkla özdeştir) yansıtılması için uygun araç" haline gelir.[38] Baskı altındaki ve dolayısıyla korunması zor olan toplumsal değerlerin, aşk romanlarının ve popüler edebiyatın tam merkezinde yer aldığı gösterilir.[39] En azından Avrupa Edebiyatında, kadınlara, erkeklerin cinsel arzusunu dikkate değer bir beceriyle manipüle etmelerini sağlayan olağanüstü hayal gücüne sahip yaratıklar olarak muamele edilmesi, edebî bir pratik olarak gelenekselleşmişti.[40]

Kadınları ideolojik olarak erdemli ve düşmüş olarak ikiye ayıran Aydınlanma düşünürlerine atfedilen bu kutuplaşmış cinsiyet perspektifi, 18. yüzyılın ortalarından beri yükseliyordu ve sonunda Rousseau'nun Emile'inde şekillendi.[41] Osmanlı edebiyatındaki bu tür cinsiyetlendirilmiş edebi kalıpların aktarımı, Osmanlı roman kahramanlarını İslâmî gelenek, Batılılaşma ve Milliyetçilik arasındaki son derece cinsiyetçi denge üçgeninin önde gelen figürlerine dönüştürdü.[42] Sonuç olarak, kadın cinselliği ve özellikle arzu konusu[43] İslâmî gelenekte ana tema hâline geldi. Bir süre sonra, bu iki unsur, potansiyel olarak toplumun temellerini yıkabilecek ve sosyal kaosa yol açabilecek, Aklın en uç noktasındaki aktif tehlike kutupları olarak ele alınacaktı.

---

37 *A.g.e.*, 37.

38 *A.g.e.*

39 Hall, 1990, *a.g.e.* 165.

40 Nancy Armstrong ve Leonard Tennenhouse [Introduction] *The Ideology of Conduct: Essays on Literature and the History of Sexuality*, ed. Nancy Armstrong ve Leonard Tennenhouse (NewYork: Methuen, 1987), 12-14.

41 *Emile*'de kadının medeni, ekonomik ve psikolojik bağımsızlığı reddedilmiştir çünkü böyle bir 'taviz' kadınlara 'doyumsuz' cinsel dürtülerini tatmin etme özgürlüğünü tanıtacaktır. Cora Kaplan, "Wild Nights: Pleasure/sexuality/feminism", *The Ideology of Conduct: Essays on Literature and the History of Sexuality*, ed. Nancy Armstrong ve Leonard Tennenhouse (New York: Methuen, 1987), (1987), 161-162.

42 Kandiyoti, 1988, *a.g.e.*, 36.

43 Belirli İslami yaklaşımlar cinselliği değil ama şehveti düzen ve aklın karşıt kutbu olarak ele alırlar, çünkü şehvet cinselliğin en denetlenemez ve zapt edilemez öğesidir, Kandiyoti, 1988, *a.g.e.*, 37.

B. Ahlâkın ve Aklın Gerçek Hikâyeleri

Theodossia'nın "Gerçek Hikayeleri", gerçek Osmanlı kentsel alanı çerçevesinde gelişir. Bu hikâyelerde, duyunun kadın kahramanların duygusal dünyasıyla tamamen uyumlu olduğu gösteriliyor. Gerçek hayattaki karakterlerin ulusal veya etnik kökenlerine bakılmaksızın "gerçek kadın kahramanlara" Fransızca isimler verilir. Bu kadınlar, sosyal veya etnik/ulusal kökenlerinden bağımsız olarak kendi bireysel ahlak ve edep anlayışlarının peşinden gidiyor gibi görünürler. Sonuç olarak, davranışları bazen sosyal düzenin ataerkil varsayımlarına meydan okuyabilir hatta onları tehdit edebilir.

"Jaloux"[44] adlı kısa öyküde tutku, öykünün erkek kahramanı Hermann'ı alt eder. Zely, gerçek bir hanımefendinin tüm erdemlerine ve zarâfetlerine sahip, yüksek eğitimli genç bir kızdır. Nişanlısı Hermann, genç ve enerjik bir bankacıdır. Bir gece hizmetçi Zely'e gizemli bir not verdiğinde Hermann kıskançlıktan kör olur. Hermann, notu sinsice kapar, ancak içeriğinde şüpheli hiçbir şey olmadığını keşfeder. Zely öğrenir ve ona olan güvensizliği karşısında şaşırır. Alyansını verir ve sonunda olağanüstü bir gurur ve güven duygusuyla onu terk eder. Theodossia, gerçek dünyada, duyu ve akılla özdeşleştiği iddia edilen erkeklerin de tutkuya yenik düşebileceğini gösteriyor. Geleneksel olarak kadın "doğası" ile özdeşleştirilen kıskançlık ve kör edici arzu gibi aşağılık duygular, artık tamamen gerçek hayattaki erkek figürüne kaydırılıyor ve böylece cinsiyetçi klişeyi çürütüyor.

'L'orpheline'de[45] Dieudonnée, babası ölmüş zavallı bir kız olan Olinne'yi ve sistematik tıbbi tedaviye ihtiyaç duyan sevgili annesini ele alır. Olinne, annesini ölümden kurtarmak için küçük düşürücü koşullar altında terzilik yapmaya karar verir. Bu, Konstantinopolis'in aşırı kalabalık ve kasvetli mahallelerinin "sınırsız bir cinselliğin" taşıyıcıları olarak yoksul veya alt sınıf kadınları doğurduğu, Galata veBeyoğlu'nun ise erkeklerin ve çapkın Avrupalıların, eğlencenin tadını çıkarabilecekleri, muhafazakâr Osmanlı toplumunun kısıtlamalarından kaçabilecekleri "yasak bölgeler" hâline geldiği bir dönemdir.[46] Baba figüründen ''korumasız" olan Olinne, hâlâ kamusal alanın tuzaklarını aşacak kadar erdemli olarak tasvîr edilir. Ve nihâyet annesi ve içinde yetiştirildiği ahlâkî ilkeler tarafından kurtarılıncaya kadar, işvereninin savurgan oğlunun cinsel tacizine ve şantajına karşı ahlâkî bütünlüğünü savunmayı başarır. Ancak burada ahlâkın babadan kıza değil, anneden kıza geçen bir değer olarak sunulması çok önemlidir. Bu nedenle, hem erkek ataerkil kanonunun baskıcı konfigürasyonlarından söylemsel olarak bağımsızlaşmış bir nitelikolarak hem de zahmet ve çalışkanlığın doğal bir sonucu olarak ustaca resmedilmiştir.

---

[44] *Maarifet*, yıl A' sayı 9 (Perşembe 19 Mayıs 1898): 2-3.

[45] *Maarifet*, yıl A', sayı 5 (Perşembe 14 Nisan 1898): 2-3, sayı 6, (Perşembe 21 Nisan 1898): 2-3 ve sayı 7 (Pazartesi 2 Mayıs 1898): 2-3.

[46] Boyar ve Fleet, 2011, *a.g.e.* 313-324.

Dieudonée, 'Lina d'Erenville'[47] adlı öyküsünde Osmanlı evlilik geleneklerini eleştiriyor. Lina, Albert ile evli, 19 yaşında üst sınıf bir genç hanım. Onlarınki çıkar evliliği. Albert, bir bankacıve alaycı bir cimri, karısına karşı her zaman kaba ve duygusal olarak yetersiz. Lina, bankacılık işiyle de uğraşan Alain'e aşık olur. Albert, Lina'nın ilişkisinden şüphelenir, ancak evlilikleri yoluyla ekonomik durumu korunduğu sürece buna kayıtsız görünür. Lina'nın ilişkisine dair söylentiler dolaşmaya başladığında, Albert ona bir skandal çıkmasın diye dikkatli ve sağduyulu olmasını tavsiye eder. Theodossia, Lina'nın nihai aile firarına açıkça göz yummaz. Ancak kahramanına, onurundan geriye kalan tüm gücü ve kararlılığı bahşederken, aynı zamanda belirgin bir Romantik ahlâkın yönlerini açıkça ortaya koyar.[48] Lina'nın, Alain ve Alberts'ın ilgisizliğine karşı güçlü hisleri, özerklik duygusu ve özgüveniyle birleşince, aile barınağını terk etmesine neden olur. Erdem ve kamusal imaj uğruna aranan "uyum"un evlilikle ilgili geleneksel ve kırılgan yapısı nihâyet çöker ve ahlâki muhâkemenin ataerkil öncülleri belirgin biçimde yeniden çerçevelenir. Lina, büyük olasılıkla, yalnızca birinin karısı olmakla ya da kafası boş statü sahibi bir adamla yaşamakla yetinmeyen, Avrupa kökenli özgürleşmiş bir kadındır. Sonunda, Albert'i ve temsil ettiği her şeyi küçümsüyor gibi görünür. Kutsal, ataerkil aile alanını içeriden yapıbozuma uğratarak ve kısa süre sonra Peran'nın aristokratik çevrelerinde yayılacak olan kamuoyu dedikodularını görmezden gelerek hayatından daha fazlasını talep etmeye çalışır. Theodossia, "Gerçek olaylar" etrafında inşâ edilen, en azından başkentin daha yüksek sosyal katmanlarıyla ilgili olarak, geleneksel aile etiği ve kısıtlamalarında algılanabilir bir değişimi gösteren bir hikâye sunar.

III. Kadınların Kamusal Alandaki Temsilleri ve Üst Sınıf Kadınsılığının Estetikleri

A. Cinsiyeti biçimlendirmek, kadınsılığı öğretmek

Avrupa törelerinin Galata ve Beyoğlu'na kendine özgü kozmopolit havasını verdiği bir dönemde, pek çok kişi tüketim, eğlence ve moda üzerindeki Avrupa etkilerini Osmanlı sosyal dokusundaki sinsi bir mânevî tehdit olarak algıladı. Batılı yaşam tarzı ile gelenek arasındaki kavşakta, 19. yüzyılın sonlarına ait kadın dergileri, kadınların moda, uygun davranış ve kamuda görünme (ya da görünmeme) yoluyla modernitenin melezliklerini inşâ etme çabalarının temsilcisidir.[49] *Maarifet*'e gelince, derginin edebî bölümü kadın öznelliğinin derinliklerine hitap ediyor gibi görünüyor çünkü dergi eğlendirme amacının yanı sıra eğitici ve öğ-

[47] *Maarifet*, yıl A', sayı 12 (16 Haziran 1898): 14-15.

[48] Romantizm bazılarınca evrensel ve/veya soyut bir ahlak yasasıyla uyuşmayan bir tür etik savunmaktaydı. Bunun yerine bireyselliğe ve kişinin yaşamını akılcı ve özerk bir varlık olarak sürdürmeyi seçebilmesine olanak sağlayan nihai ahlak değerlerine önem vermektyedi, Frederick, C. Beiser, *The Romantic Imperative: The Concept of Early German Romanticism* (Harvard University Press, 2003), 30-31.

[49] Elizabeth B. Frierson, "Unimagined Communities: Educational Reform and Civic Identity among Late-Ottoman Women", *Critical Matrix* 9/2 (Fall 1995): 70.

retici bir niteliğe de sahip. Bununla birlikte, edebî olmayan sütunlarının çoğu, kadın kimliğinin yüzeyine hitap eder, ona kendi başına bir amaç olarak hizmet etmek için değil, onukendi derinliğinin aynası olarak ortaya çıkarmak için. *Maarifet* kendini "edebî" olarak tanımlasa da, yaşam tarzı köşeleri ve okuyucu yazışmaları, toplumsal hayâtın pek de dışında kalmayan bir kadın öznelliğinin ortaya çıkışına işâret ediyor. Kadınların erdemi, yordama uygunlukları ve ahlâkı hâlâ selamlanıyor, ancak eğlence, sosyallik, boş zaman, görgü kurallarıve kadın inceliği göz ardı edilmeden. Bu duruşun tipik özelliği olan "Echos de Péra", "Carnet Mondaine- Elegances" ve "Petit Courrier" sütunlarının tümü sistematik olarak her sayıda yer almıyor, ancak 12. sayıya kadar değişiyor. Anlaşılır bir şekilde, sözlü olarak tasvîr edilen görgü kuralları, yüksek yaşam ve sosyallik imgeleri; toplumsal tabakalaşmaya dikey olarak nüfuz etmeyen, ancak yalnızca Konstantinopolis'in daha yüksek sosyal katmanlarına ait olan bir kadınlık biçimini -ve dolayısıyla cinselliği- canlı bir şekilde belirtir.[50]

İlk bakışta görgü, üslup, uygun davranış ve kadınların cana yakınlığı konuları, modernliğin bayrağına yardımcı bir ideoloji olarak[51] ve onun toplumsal cinsiyet inşâsı süreçlerinde daha genel bir "güzellik sistemi"nin ortaya çıkmasıyla özdeşleştirilebilir. Bu temelde, dolaylı olarak teşvik edilen tüketim pratiği, başlangıçta kademeli bir "lüksün demokratikleşmesi"[52] ve ithal bir kitlesel moda sisteminin ortaya çıkışı ile ilişkilendirilebilir. Geç dönem Osmanlı kentsel mekânında da mevcut olan bu kitlesel moda sistemi[53], hızla belirgin bir Avrupaî ya da Avrupalı-benzeri karakter kazandı ve burjuva kadının evden çıkışı ve kamusal alanda doğmakta olan varlığıyla iç içe geçti. Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı başkentinin kalabalık mağazaları, kendilerini geçici olarak erkek gözetiminden kurtarabilenve kendilerini hemen güvende ve rahat hisseden kadınların buluşma noktaları haline geldi. Bir anlamda kamusal alan ve toplumsal alan, özel alanın uzantısı haline geldi.[54] Birçoğu Avrupalı olan moda dergileri, burjuva kültürü-

---

[50] Foucault'un düşüncesini değerlendirirken, Weeks, cinselliğin tarhisel ve kültürel yapısına göre ele alınması gerektiğine dikkat çeker. 18-19. yüzyılların cinsel araçları ve ailevi ideolojisi, emekçi sınıfı denetleme aracı olmaktan çok, Avrupa burjuvazisinin kendisini tanımlama ve meşrulaştırma arayışının bir sonucuydu. Bunun etkisi olarak da farklı sınıfsal (ve cinsel) cinsiyetçilikler vardı, tekdüze bir cinsiyetçilik kategorisi söz konusu değildi, Jeffry Weeks, *Sex, Politics and Society: The Regulation of Sexuality since 1880* (London & N.Y: Routledge, 2012), 5-8, 36-38.

[51] Dean MacCannell ve Juliet Flower MacCannell, "The beauty system" *The Ideology of Conduct: Essays on Literature and the History of Sexuality*, ed. Nancy Armstrong ve Leonard Tennenhouse (New York: Methuen, 1987), 208.

[52] Rachel Bowlby, "Modes of modern shopping: Mallarmé at the Bon Marché", *The Ideology of Conduct: Essays on Literature and the History of Sexuality*, ed. Nancy Armstrong ve Leonard Tennenhouse (New York: Methuen, 1987), 187.

[53] Önce Osmanlı seçkinlerin erkekleri tarafından benimsenen Batılı eğilimler saray kadınları tarafından da izlenmiş ve sonra bütün sınıflara yayılmıştır, Serap Kavas, "'Wardrobe Modernity': Western Attire as a Tool of Modernization in Turkey", *Middle Eastern Studies* 51/4 (2015): 523-524.

[54] Rita Felski, *The Gender of Modernity*, (Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press 1995), 68.

nün[55] kapitalist temellerinin ve modern bir kadınlık algısının teminatı olan, yeni ortaya çıkan ve hızla genişleyen kadın güzelliği "ideoloji"nin temel taşı hâline geldi.[56]

Bununla birlikte, stil ve kıyâfet konularını tartışan bir kadın dergisiolarak *Maarifet*, bu kitlesel moda endüstrisi söylemine pek adapte olmuş bir bileşen gibi görünmüyor. Makyaj tüyolarının, büyük mağazaların ve popüler moda markalarının resim veilanlarının tamamen yokluğu ve kadınların şık giyiminin oldukça lirik sözel anlatımlasınırlandırılması, sözde lüksün demokratikleşmesinin kışkırttığı tüketim çılgınlığıyla oldukça çelişen bir duruşa işaret ediyor. Gazeteci Faisy'nin kendisi, "Petit Courrier" (Yazışma köşesi) yazısında okuyucusu Nelly'yi ana akım moda dergilerini veya ana akım tasarım trendlerini takip etmeye gerçekten teşvik etmiyor: "Bir Moda Dergisi mi? Salon de La Mode'a aboneolun. Bana kalırsa, kumaşlardan bahseden gazetelere kıyasla bu dergiyi tercih ederim: size butür dergilerin geri kalanında bulamayacağınız, düzenlenmemiş fırsat elbiseleri ve binlerce başka bilgi verecektir.[57]

Elbette tüketim alışkanlıkları kadınlara bir özgürlük duygusu veriyordu. Kıyâfet dili ve Moda'nın kendisi bir işaret sistemi olarak, kadınların sözel olmayan iletişimlerine[58], etkileşim kurmalarına ve yeni anlamlandırma kodlarını, yeni kültürel kaynakları ve modelleri paylaşmalarına izin verirken, kendi kendini arama ve keşfetme süreçlerine atıfta bulunuyordu. Sembolik alana, sosyallik (kamusal) alanına ve uygun özneler arasılık alanına yansıtılan bu modeller ve anlamlandırma kodları, kadınların kendini inşâ etme, kendini temsil etme ve kendini öne sürme süreçlerini hem sosyal, ırksal ve cinsiyetlendirilmiş ö teki'ye atıfta bulunarak, hem de zıtlık içinde tamâmen yeni şekillerde destekledi. Pomponette, Mme P. tarafından düzenlenen son resepsiyonlardan birine atıfta bulunarak, ilkini erkeklerin duyularını yakalayan canlı bir sanat eseri gibi tasvir ediyor: "Sevgili hocalar, size çok tatlı ve fazlasıyla baştan çıkarıcı Mme P.'nin son resepsiyonundazarâfetle giydiği, badem yeşili ince bir gece elbisesini tarif etmeme izin verin. Etek,bacaklarda üç kat siyah ipekle sarılmıştı. Eteğin yarısında, aynı katmanlar yaba şeklindeyeniden ortaya çıktı. Korse, şeffaf

---

[55] 19. yüzyıl sonlarında Fransa'da örneğin, kadınların kendilerini alışverişle tanımlamalarının teşvik edilmesi genişleyen meta kültürünün gündeminde çok temel bir yerdeydi. Bu amaçla, burjuva kültürünü tanımlayan ve savunan kadın (moda) dergileri, 19. yüzyılın ilk yarsındaki tutumlu ve mütevazi kadın-eşini belirgin biçimde dönüştürmeyi yükümlenerek çok önemli bir rol oynadılar, bkz. Shane Adler Davis, "Fine Cloths in the Altar: The Commodification of Late Nineteenth Century France", *Art Journal* 48/1 (1989): 85.

[56] Modayla ilgilenen Osmanlı kadınları yalnızca Türkçe *Hanımlara Mahsus Gazete*'yle sınırlı kalmayıp Avrupa moda dergilerine de abone oldular. Ve Paris modasının kadınlar arasında özellikle sevilmesine karşılık, 20. yüzyılın başında seçkin Müslüman kadınlar *Weldons and Fashions for All* dergisinden izleyebildikleri son Londra modasını da tercih ediyorlardı, Onur Inal, "Women's Fashion in Transition: Ottoman Borderlands and the Anglo-Ottoman Exchange of Costumes", *Journal of World History*, 22/2 (2011): 267.

[57] Petit Courrier, *Maarifet*, yıl A', sayı 9 (19 Mayıs 1898): 7.

[58] Bonnie Smith, *Ladies of the Leisure Class, The Bourgeoises of Northern France in the nineteenth century* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1981), 69.

yeşil üzerine örülmüş, kirli beyaz bir boyundurukla ayrılmış, kesişen katlara sahipti. Bu elbise hayranlık ve kıskançlık duyguları uyandırıyordu ve Avukat L.'ye göre, bu şekilde giyinen Bayan P. çok çekiciydi... o kadar çekiciydi ki... ona bakarken önünde eğilme ve... af dileme dürtüsü hissetti. !"[59]

Toplumsal sınıfın zorunlulukları tarafından belirlenen kadınlık; eğitim, davranış kitapları[60] ve moda dergileri yardımıyla öğretilmesi ve edinilmesi gereken bir nitelikti. Bununla birlikte, *Maarifet*'te "alafranga" modası, köşe yazarlarının kendileri için bile özellikle şaşırtıcı görünüyor. Pomponette'in yeni "Arlequin" şapka çılgınlığından duyduğu rahatsızlık oldukça açıklayıcıdır, ancak sonunda modanın önünde "boyun eğmeye" karar verir: '[…] Dürüst olmalıyım. Bu gülünç derecede uzun, ön tarafı yüksek şapka şeklini hiç sevmiyorum ama moda böyle buyurduğuna göre, eğilip itaat etmeliyiz."[61] Bununla birlikte, giyimdeki edep, üst sınıf kadınlar için bir sorun olmaya devam etti. Pomponette, bisiklete binmeye ve Paris modasının kadın bisikletçilere yeni getirdiği kıyafet kurallarına atıfta bulunarak şunları söylüyor: "Hem sağlıklı hem de eğlenceli olan bu sporu sosyete hanımları çok seviyor gibi görünüyor. Ancak geriye bir soru kalıyor, bu bayanların kostümü sorunu. Bazıları -Parisli kadınlar gibi- havadar külotlu çorapları benimsiyor gibi görünürken, diğerleri basit sabah kostümüne bağlı kalmak istiyor. Bize gelince, bisiklet sürmenin her türlü kaprise izin verdiğine ve rahat ve uygun olduğu sürece istediğimiz bisiklet takımını kullanabileceğimize inanıyoruz. İnsan neyi severse o güzeldir."[62] Pomponette'in moda eleştirisi biraz çelişkili; onun için bisiklet kıyâfeti her kaprise izin veriyor. Ancak başlangıçta iddia ettiğinin aksine, rahatlık ve uygunluk (yani ahlak) zorunlulukları devreye girdiğinden, bisiklet kıyafeti aslında her kaprise izin veremez. Ancak sonunda, Pomponette orijinal konumunu savunuyor gibi görünüyor. "Kişinin sevdiği her şey güzeldir" sonucuna varıyor, böylece kadın bisikletçilerin "erkeksi giyinmesini"[63] savunuyor ve estetik konusunda geçici olarak daha alışılmadık bir yaklaşım ortaya koyuyor; cinsiyete dayalı terzilikle ilgili dikteleri sarsıyor, ataerkil ahlâkın baskıcı kısıtlamalarına meydan okuyor ve bir kadının beğeni yargısını soyut, ahlâkî ve törel mülâhazalardan ayırıyor.

Elbette Pomponette'in hüsrâna uğraması, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı aydınlarının "kibâr" dedikleri üst sınıfları çok sık eleştirmesiyle de bağlantılıdır. Hâli vakti yerinde kibâr erkekler, bazen beyefendi, bazen de ahlaksız,

---

[59] Carnet Mondaine- Elégances, *Maarifet*, yıl A', sayı 7 (2 Mayıs 1898): 5.

[60] Abdlhamit'in iktidarı süresince özellikle 1890'lardan sonra muaşeret kitapları yaygınlaştı, Türesay, 2009, *a.g.e.*, 246.

[61] Carnet Mondaine-Elégances, *Maarifet*, sayı 11 (9 Haziran 1898): 11.

[62] Carnet Mondaine- Elégances, *Maarifet*, sayı 3-1 (17 Mart 1898): 6

[63] Paris'te Moda kitabında Octave Uzanne'ın Parisli hanımların bisiklet gezilerinde cinsiyetçi hatta sınıf kökenli sınırlamalardan sıyrılan özgürlük anlayışlarını ve –genellikle ihtiyatlı– köşelerinden sapmalarını vurgulaması dikkat çekicidir: "Belirli saatlerde, kadınlığın hafif ve gösterişli çekiciliğinden tamamıyla kurtuluş ve onun yerini her şeyi kolaya alan iyi arkadaş ve serbest konuşan bir oğlan çocuk özgürlüğünün alması söz konusuydu", Octave Uzanne, *Fashion in Paris: The Various Phases of Feminine Taste and Aesthetics from 1797 to 1897*, çev. Lady Mary Loyd (London: William Heinemann, 1898), 169.

Avrupalı olan her şeye düşkün, işe yaramaz züppeler olarak algılanıyordu.[64] Dahası, Avrupa modasına düşkün bir kadının ahlâki ve sosyal açıdan sapkın olarak görülmesine kadar uzanıyor ve kaprisleri ona basın karikatürlerinde önemli bir konum "bahşediyordu".[65] Bununla birlikte, daha geniş kamuoyunun eleştirilerine rağmen, hem erkek hem de kadın yüksek burjuva mensuplarının kamusal "performansları", seçkin sosyal çevrelerin dedikodusunu körükledi. Ve sınıfsal kadınsılıklar yelpazesinden, ortave üst sınıf kadınlık, ince ve ustalaşmak için beceri gerektiren bir şeyken, eril "soylular" ve atlı erkek kıyâfetleri İstanbul'un gezinti yollarında gerçekleşen fantastik teşhir oyunlarında ve piyasada önemli bir rol oynadı.[66] Aslında görünüş, tedrîcen, yeni cinsiyetler arası etkileşim ve flört biçimlerini ustaca "meşrulaştıran" ve hatta evlilik yoluyla toplumsal yükselme özlemlerini besleyen zorlayıcı bir sosyal hareketlilik geçidi haline geldi -her zaman çok başarılı olmasa da:

"Karşı konulmaz ," diyor "Une Kertaja" "Züppelerimiz bugünlerde nasıl da daha sevecen ve kibar hâle geliyor. Bir gün önce, Grand Rue'daki "Sokak temizlikçilerinden" biri bir arkadaşıma şöyle dedi: "Hanımefendi, biz bu ülkede o kadar kırgınız ki, biri gelip bana, zayıf karakterli, zeka ve eğitimden yoksun, aslında her bakımdan senden aşağı birini koca olarak istediğini söyledi ve..." "Pekala", zarif muhatabı sözünü kesti, "o zaman neden kendinizi sunmadığınızı (tanıtmadığınızı) anlamıyorum. Sence bu [erkekler] kategorisinde daha iyi birini bulabilir miyim?"[67]

"Une Keratja"nın gösterdiği gibi, bu genç kadının zarâfeti ve güzelliği, bir erkeğin gösterişli yiğitliğini birinin gerçek asâletinden zahmetsizce ayırt edebilecek konumda olduğundan, onunağırbaşlılığının ve zekâsının katıksız bir yansımasıdır. Fiziksel erdemleri ve sofistike giyimi, kurnazlığı ve konuşma becerileriyle mutlak bir uyum içindedir.[68] O, zarif bir şekilde açık sözlü göründüğü için, sosyal etkileşim yoluyla, üst sınıf kadınların davranış paradigmasında belirli bir değişikliği "başlatıyor". Böylece, kendi pozisyonundaki kadınların herhangi bir erkek tarafından "seçilmeyi" pasif bir şekilde beklemediğini gösteriyor. Bunun yerine, kendine güvenen "sokak temizleyicisi" ile olağanüstü bir güvenle, Fransız nezâketinin gerekli kıldığı çoğul kullanımı ihmal etmeden ve zarâfetini en ufak

---

[64] Fatma Kılıç, *Kadın: A Young Turk Magazine in the Second Constitutional Period (1908-1909)*, Thesis submitted to the Institute for Graduate Studies in Social Sciences (Boğaziçi Üniversitesi 2005), 136-137, ayrıca bkz. Boyar ve Fleet, 2011, *a.g.e.* 303-306.

[65] *A.g.e.*, 136-1237.

[66] Boyar ve Fleet, 2011, *a.g.e.* 307-309.

[67] Echos de Péra, *Maarifet*, sayı 4-2 (24 Mart 1898): 5.

[68] Orta-son dönem 19. yüzyıl Amerikan muaşeret kitaplarının, kişinin erdem ve ahlaki gelişimini ortaya koyan eylem halinde olanlar için etik bir model savuınması dikkat çekicidir. Bu amaca yönelik olarak, en yaygın ahlaki eğilimlerden biri tutucu bir davranışı öğütlemekteydi; konuşma, belirli ahlaki tavırlarda ustalık gerektirirdi ve bireyin yoğun bir eğitim görmüş zihin ve erdeminin doğal ifadesinin görkemli bir içtenlik olduğu düşünülürdü, Shirley Yeung, "Natural Manners: Etiquette, Ethics and Sincerity in American Conduct Manuals", *Ordinary ethics: anthropology, language and action*, ed. Lambek Michael (New York: Fordham University Press, 2010),240-242.

bir şekilde göz ardı etmeden karşı karşıya gelir. Aslında, genç bayan; erkeğin "Avrupalı" kıyâfetinin altında gizlenen entelektüel ve ahlâki "boşluğu" sonunda ifşâ ettiği, gıdıklayıcı bir sözlü yüzleşmede kuralları koyan kişi gibi görünüyor.

Bununla birlikte, "lüksün demokratikleşmesi", Osmanlı kentsel mekânının en muhafazakâr çevrelerinde bile yeni güzelliğini ve giyim kalıplarını yansıtacak kadar güçlüydü. Aslında bu tür bölgelerde yaşayan pek çok kadın, geleneksel İslam ahlâkına bağlılıklarının bir tezâhürü olarak değil, altına giyilen Avrupaî belle époque kıyafetlerinin geniş kollarını gizlemek için çarşaf giyerdi.[69] Pek çok Osmanlı aydını, modaya uygunluğu yenilik ve modernleşmenin bir işâreti olarak görüyordu, genel olarak, üslup ve giyim dili, etik kurallardan neredeyse hiç farklı değildi. Sonuç olarak, Osmanlı toplumu ve onu yansıtan Osmanlı basını, gelenek ile modernlik arasında gidip geliyor, böylece modern bir kadınlık biçimi zorunluluğu ile kadın ahlâkında geleneksel bir boyutun korunması zorunluluğu arasında gri alanlar oluşturuyor gibiydi. Bu nedenle Abdülhamid'in kendisi, Osmanlı kimliğinin özüne zararlı olarak algılanan, modern eğilimleri tanıtan veya yayan gazete ve dergiler söz konusu olduğunda sansür mekanizmasını her zaman harekete geçirdi.[70]

B. Düzenlenmiş cinsellikler, öngörülemeyen bedenler

Okuyucunun sesini duyuran "Petit Courrier" (Yazışma) köşesi, "özel" olanı kritik bir şekilde "kamusal"a çeviriyor. Köşe yazarı Faisy, özellikle modaya odaklanmıyor. Ahlakı maddi olanla ve entelektüeli bedensel olanla aynı hizaya getirme çabasıyla, davranışın en inceayrıntılarına kadar vurgu yapıyor. Davranış ve canlandırma ayrıntılarına odaklanma o kadar keskindir ki, bir hanımın toplum içinde yaptığı herhangi bir dakikalık davranış kayması, kadın öznelliğinin titizlikle kurulmuş -yine de kırılgan- sosyal yapısını tek darbede yapıbozuma uğratmaya yeterli görünmektedir. Faisy, bir kadın okuyucuya "Sevgili İrma, bir kadın, belli bir yaştaki bir erkek olmadıkça, asla bir erkeğe çok yaklaşmamalı ve onu heyecanla selamlamamalıdır"[71] nasihatini ve bir erkek okuyucuya şu nasihati verir: "Sevgili Edmond, yalnız veya bir erkekle kol kola olan bir hanımla karşılaştığımızda, onu selamlamak için izin veren bir işâret, bir baş sallama veya bir bakış beklememiz yerindedir."[72] Bu öğüt verici cevaplar, hem kadının özel alandan çıkışıyla daha da "tehdit edici" bir hâl alan kadın cinselliğinin kısıtlanmasını, hem de kadının davranışlarını yasaklama noktasına varıncaya kadar "normalleştirme" ve düzenleme eğilimini gösteriyor. 19. yüzyıl üst sınıf kadınsılığı, içselleştirilmiş sembolik normların tekrarlanan, ritüel benzeri (yeniden) canlandırılmasına dayanan bir kültürel performans eylemine açıkça yükseltilir[73];

---

[69] İnal, 2011, *a.g.e.* 269.
[70] Türesay, 2009, *a.g.e.* 252.
[71] Petit Courrier, *Maarifet*, sayı. 4-2 (24 Mart 1898): 5.
[72] *A.g.e.*
[73] Judith Butler, *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity* (NY& London: Routledge, 1999), 140-141, ayrıca bkz. Judith Butler, "Performance Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory", *Theatre Journal*, 40/4, 1988: 526-528.

normlar daha sonra kadın bedenlerinin titizlikle düzenlenmiş ve stilize edilmiş maddi yüzeyine yansıtılır, tâ ki sonunda duyular ve algıların "meşrûlaştırıcı" kamusal dünyasına ulaşıncaya kadar, böylece baskıcı bir toplumsal cinsiyet gerçekliğini yeniden oluşturur ve güçlendirir.

Bu zamanlarda bir kadının; sosyal hayatı bir yana, en küçük ölçekli hareketliliği, büyük ölçüde erkekler tarafından kontrol ediliyordu; Osmanlı toplumunun hâne halkının bütünlüğü için kocalara biçtiği en büyük sorumluluk, eşlerinin hareketliliğine ve kamusal göze 'mârûz kalmalarına' ne derece izin verdikleriyle bağlantılıydı.[74] Bu, Faisy'nin evli bir genç kadına nasihatini açıklıyor: "Sevgili Etiennette, evli genç bir bayan, kocası olmadan baloya gidemez. Evden uzaktayken ve hanımın baloya gitmesi gerektiğinde, o zaman bir arkadaşıyla, bu arkadaşının kocasının refâkatinde gitmeli. Bunun nedeni, diğer beyefendi adına patronaj (himâye) sunacak olmasıdır."[75] "Patronaj" kelimesinin etimolojisi, kadın söyleminin kendisinin nasıl tamâmen egemen ataerkil söz dağarcığını kucakladığını ve içselleştirdiğini gösterir. Faisy bir kadın olmasına rağmen, güvenlik duygusu, güvenilirlik veya bazı dış risklerden kaçınma ile açıkça bağlantılı olan "koruma" gibi bir kelime kullanmıyor. Tam tersine, söylemsel olarak, tamamen gözetleme ve denetim çağrışımlarıyla özdeşleşmiş bir tür kadına özgü "koruma"yı tercih ediyor.

Bu kadın söylemi, Faisy'nin okuyucularına verdiği yanıtların çoğunda olduğu gibi, kadın cinselliğine ilişkin herhangi bir nüansın veya ataerkil ahlak yolundan sapmanın ne ölçüde sürekli olarak incelenmesi ve kontrol altına alınması gerektiğini ortaya koyuyor; söylemsel temelini modern, biyolojik olarak "belgelenmiş" ve "bilimsel olarak kanıtlanmış" kadın aşağılığından alan bir sınırlama. Gelişen tıp biliminin söylemsel çerçevesinde ve görünüşte bilimsel bir söylem bağlamında, dişi varlık yalnızca kendi üreme sisteminin âkıbetine indirgenmişti.[76] Kadınlar tıp biliminin yeni diyârı olmuştu; titiz erkek bakışına tâbi olmayı bekleyen ve kültürel olarak evrilmiş erkek "fâtih" tarafından sömürgeleştirilmesine katlanan, karanlık ve anlaşılmaz bir terra incognita. Üreme ve cinsel içgüdülerinin hakimiyetinde olan ve bu nedenle kültürel olarak "doğası gereği aşağı" olan bir kadın varlığı, yalnızca kültürel olarak gelişmiş ve bu nedenle değerlendirmeye, müdahale etmeye, disipline etmeye ve düzenlemeye uygun olduğu düşünülen aydınlanmış erkek zihninin ışığında değerlendirilebilirdi. Ve bu ilke, cihanşümul, erkek merkezli bir gerçeğe, burjuva modernitesinin baskın ataerkil ahlâkına dayanıyordu.

Maarifet, benzer çizgilerin yanı sıra, hanımların bir kez ev ortamına hapsedilmiş "görünmezliği"ne dair baskın söylemi de benimsiyor. Yüksek burjuva evinin mahremiyeti, sosyal alanın burjuvavâri bölünmesinde bir mihenk taşı ve

---

[74] Leslie P. Pierce, "Seniority, Sexuality and Social Order", *Women in The Ottoman Empire, Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, ed. Madeline Zilfi (Leiden, New York, Köln, Brill 1997), 190.

[75] Petit Courrier, *Maarifet*, sayı 4-2 (24 Mart 1898): 5.

[76] Carol Smith-Rosenberg ve Charles Rosenberg, "The Female Animal: Medical and Biological Views of Woman and her Role in Nineteenth Century America", *The Journal of American History*, C. 60/2 (Sep. 1973): 335.

bir hanımefendinin ahlâkî dürüstlüğünün bir başka ölçütü haline gelir: "Buluşma yeri ne olursa olsun, Faisy, Irma'ya, bir randevuda her zaman kabul ettiğiniz veya verdiğiniz zamanda dakik olmalısınız," der. Randevu evinizde gerçekleşiyorsa, tüm dünyaya görünmez olmanız ve kendinizi tamamen karşınızdaki kişiye adamanız gerekir.[77] *Maarifet*'in içerikleri, özdenetim, saflık ve sağduyu eksenlerinde şekillendirilen üst sınıf kadın bedeninin; ataerkil kültürel zorunlulukların üzerine kazındığı bir alan haline geldiği, bireysel davranışın (öz)gözetimi ve kamu denetimi yoluyla uygulanan bir mikro güç alanı[78] olan baskın pederşâhî söylemi yansıtıyor.

Böyle bir gerçeklik, 19. yüzyıl sonu Osmanlı kadınının Osmanlı kentsel mekânındaki boyun eğdirilmiş statüsünü açıkça kanıtlasa da, *Maarifet*'in üst sınıf kadınlarının ne ağırbaşlılıktan ne de konuşma becerisinden ve mizaçtan mahrum oldukları görülüyor. Aslında, *Maarifet*'in oldukça dedikoducu sosyallik köşesinden (Echos de Pera) çıktıkları gibi, bu üst sınıf genç kadınlar, kibir ve sosyal hayatın tuzaklarından kaçınacak kadar düşünceli ve mantıklı görünüyorlar. Sonuç olarak, *Maarifet*'in üst sınıf hanımları, bir erkeğin şık kıyâfetine veya zarif tavırlarına kapılmazlar. "Une Keratja", Mme P.'nin son resepsiyonlarından birinde tesâdüfen kulak misafiri olduğu iki genç bayan arasındaki şu diyaloğu aktarıyor:

> Sevgili Lina, avukat Bay L.'nin seninle inatla flört ettiği ve hatta seni almak istediği doğru mu?
>
> Pekala, benim küçük Beny'ciğim, sence bu gülünç palyaço kendini satmadan evlenmeyi düşünür mü?"
>
> Ama... neden olmasın?
>
> Birincisi, beş kuruş parası yok ve çeyiziyle birkaç yıl rahat yaşamasını sağlayacak bir kadın arıyor. Ve sonra, bu embesil, benim bildiğim her şeyi bilen benim zekamdaki bir genç kızı arkadaş olarak seçer mi sanıyorsun?[79]

Maarifet burada, yüzeylerin ve derinliklerin başarılı bir şekilde birleştiği vicdanlı bir üst sınıf kadın öznelliğinin "ortaya çıkışını" bir kez daha açıkça çiziyor; güzellik, fiziksel erdemlerin içsel erdemlerin doğal ifâdesi olarak algılandığı "Klasik" kökenlerine geri dönüyor gibi görünüyor. Bu nedenle, bir hanımın algılanabilir (yani duyular yoluyla) fiziksel güzelliği, onun duyularının, ahlâkının ve bireysel muhâkeme gücünün anlamlı bir yansımasından başka bir şey değildir. Ve Osmanlı modernitesi, kendi ataerkil kısıtlamalarını yavaş yavaş baltalayacak kültürel, estetik ve söylemsel araçları doğurdukça, üst sınıf kadınları en azından kendi kişisel ve sosyal yaşamlarının iplerini ele alma konusunda daha fazla özgüven kazandılar; "Varoluş Estetiği"[80] pratiği, yani elit eğitim, uygun

---

[77] Petit Courrier, *Maarifet*, sayı 10 (2 Haziran 1898): 5.
[78] Michel Foucault, *The History of Sexuality*, C. 1: An Introduction, çev. Robert Hurley (New York: Pantheon Books, 1978), 144-146, Ayrıca bkz. Michel Foucault, *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*, çev. A. M. Sheridan (London: Routledge, 2003), 89.
[79] Echos de Péra, *Maarifet*, sayı 5 (14 Nisan 1898): 5.
[80] Foucault'nun dediği gibi "Eğer biri konunun Batı uygarlığındaki geçmişini çözümlemek isterse, yalnızca egemenlik tekniklerini değil, kişilik tekniklerini de dikkate almak zorundadır.

sosyal ilişkiler ve romantik aşka[81] özel bir bakış tarafından daha da teşvik edilen katı etik çizgiler boyunca kadın benliğinin estetize edilmesi ve kendini şekillendirmesi, üst sınıf hanımefendinin kendi kaderini tayin etme, kendi kendini oluşturma ve temsil etme olasılığı. Faisy, Nelly'nin ilgi duyduğu (veya ilgilenmediği) adama, çekiciliğini veya iffetli toplum imajını tehlikeye atmadan duygu ve düşüncelerini iletmenin bir yolunu bulmasına yardımcı olmak için şöyle diyor: "Arzuna karşılık olarak, sana Hanımların yelpâze lugatını veriyorum: Yelpâze sonuna kadar açık: Sana bayılıyorum, Kapalı: Artık kalbimde değilsin, Yarı kapalı: Bana besliyormuş gibi yaptığın şefkat duygularını sorguluyorum"[82]

19. yüzyılın sonlarının İstanbulun'da bir üst sınıf kadın bedeninin, bir düşünümsellik ve faillik alanı olabileceği gibi, aynı zamanda ataerkil zorunluluklara karşı potansiyel bir direniş alanı hâline gelebileceği de ortaya çıkıyor. Fiziksel alanın kutuplaşmasının ve kadınsılık ve sosyallik üzerine sınıfa özgü söylemlerin yetersiz kaldığı yerlerde, meşru, sınıfa özgü kültürel araçlardan oluşan bir matris, bu kadın failliğinin kaynağını oluşturabilir. Dergi aracılığıyla modern, üst sınıf bir kadınlık bayrağı altında tanıtılan moda, stil, aksesuarlar, süslemeler ve diğer kültürel kaynaklar, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı kadın okuyucularına heteronomiden kurtulma örnekleri vermek için anlamlı kodlar olarak anlayışlı bir şekilde "manipüle edilebilir".[83] Benzer şekilde, Faisy'nin okuyucularına verdiği yanıtlardan, kadınların toplumsallaşmasına ilişkin baskın normları ve keskin özel/kamusal ayrımını sarsan mekânsal coğrafyalar ortaya çıkıyor. Kırsal kesim veya gezinti yeri gibi alanlar, kadınların üst sınıf kadınlıklarının üzerlerine koyduğu kısıtlamaları açıkça ihlâl etmeden gözetim ve kontrolden kaçınmalarına

Bu iki kişilik türü arasındaki etkileşimi göstermek zorundadır", bkz. Lois McNay, *Foucault and Feminism: Power, Gender and the Self*, Cambridge: Polity Press, 1992,p.49-53. Eski Yunan, Helenistik ve Roma felsefe ve kültüründen kaynaklanarak, "varoluşun estetikleri" bireyin bir dizi pratik tarafından öğretilen, oluşturulan ve geliştirilen davranış biçimi, tarzı ve modus vivendisi ile estetize edilmesiyle (kişilik teknolojisi) ve kişiliğin yaratılması, geliştirilmesi ve yönetilmesiyle ilgilenir. Kişinin "varoluş sanatı"nın [technetoubiou] amacı kendini hoşgörmek ve ululamak değil, fakat klasik felsefe ve kültüre uyumlu biçimde "etik özne"yi biçimlendirmektir, etik ve estetik olan böyle kaynaşır. Foucault'ya göre "kişilik teknolojileri" bütün kültürlerde, İlk Hıristiyanlığın manevi ve dini geleneklerindeki ilkelerinden Rönesans saraylarındaki erkek ve kadınların peşinde olduğu oldukça estetize edilmiş kendini-oluşturma ve toplumsal söylemine ve 19. yüzyılın egemen sınıflarının yaşam biçimlerine kadar, farklı biçim ve değişikliklerle vardır. Michel Foucault, *The Care of the Self: The History of Sexuality* C. 3, çev. Robert Hurley (New York: Pantheon Books, 1986), 42-45, 67-68, Michel Foucault, "On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress", *The Foucault Reader*, ed. Paul Rabinow (London: Penguin, 1984), 10-11, 341-344, 369, Michel Foucault, *The Use of Pleasures: The History of Sexuality* C.. 2, çev. Robert Hurley (New York: Vintage Books,1990), 10-13.

[81] Aşk Romantik etiğin temel ilkesiydi, Beiser, 2003, *a.g.e.* 30.

[82] Petit Courrier, *Maarifet*, sayı 11 (9 Mart 1898): 11.

[83] Wilson'a göre, hepimiz toplumsal ve kültürel olarak inşa edilmiş olmamıza karşın, kültürde bize özgürlük anları açacak kırıklar aramayı asla bırakmayız. Moda böyle bir rol oyanayabilir çünkü aynı zamanda sanatın gerçekleştirilmesi ve olasılık olarak hayal ve yaratıclık aracı olarak işlev görebilecek simgesel sistemdir de, Elizabeth Wilson, *Adorned in Dreams: Fashion and Modernity*, 2. ed. (London & New York: Tauris, 2003), 234, 244-246.

izin verdi: "Kırsal kesimde izole bir yerde, Faisy'ye göre, tesâdüfen karşılaşıyorsanız yabancıları selamlamak uygundur"[84] ve başka bir noktada "Bir hanımefendinin sokakta veya başka bir gezinti yerinde bir beyefendiyle karşılaştığında duvağını hafifçe kaldırması son derece hassastır" diyor.[85]

Maarifet'in edebi olmayan sütunlarında kadın cinselliği, hareketliliği ve davranışının yanı sıra sınıfa özgü moda ve süsleme söylemsel olarak selamlanıyor. Üst sınıf kadın özneyi kentsel Modernitenin zorunluluklarıyla aynı hizaya getirirken, derginin edebiyat dışı köşe yazıları, estetize edilmiş üst sınıf kadın özneyi "kamu gözünün" burjuvavâri buyrukları ile ve yeni doğmakta olan kadın öznelliklerini ataerkil sosyo-sembolik normlar temelinde kadınsı güzellik sisteminin talepleriyle uyumlu hale getirmeye çalışıyor. Aynı zamanda, bazı köşe yazarlarının yorumları, Osmanlı toplumunun kendi sosyokültürel dönüşümlerini ve bunun getirdiği çekişmeleri kavrama çabasını yansıttığı ölçüde, modernitenin özsel çelişkili tabiatını temsil ediyor gibi görünmektedir. Böylece *Maarifet*, modernitenin sınıfa özgü dişillik zarâfetinin pederşâhî söylemlerini benimsiyor gibi görünürken ve kadın erdemi, Osmanlı toplumunun cinsiyet bakımından eşit bir Moderniteye geri döndürülemez geçişi için güvenilir bir söylemsel yapı iskelesi hâline gelirken, moda ve sosyallik köşeleri de kadınların (öz) temsili, bedenselliği ve cana yakınlığının yeni ve yaratıcı kalıplarını ortaya çıkarıyor. Bu yeni,yaratıcı örüntülerin tümü, derginin (çoğunlukla kadın) okuyucularına, toplumsal alandaki varlıklarını güçlendirmek için toplumsal cinsiyet ve sınıfa özgü baskıcı bir çerçeve içinde az çok göze çarpmayacak şekilde - lâkin her zaman anlayışlı bir şekilde - meşru kültürel araçlar olarak sunuluyor. Mevcut kültürel kaynakların ve toplumsal cinsiyet pratiklerinin ustaca kullanımı ve sahiplenilmesi ve fiziksel alanın kadın öznenin ilgi ve arzularına göre ustaca yönetimi, kadınlık performansı ve failliği için yeni olasılıklar doğurdu.[86] Her ne kadar bilinçli bir tarzda olmasa da, modernitenin kendi araçları ve "kuralları", üst sınıf kadınların baskın normları yerlerinden etmeye çalıştıkları düzenekler haline gelir. Dolayısıyla, üst sınıf kadınların yararlandığı bir "düzenlenmiş özgürlükler"[87] kaynağı oluştururlar

[84] Petit Courrier *Maarifet*, sayı 3-1(17 Mart 1898): 6.

[85] Petit Courrier *Maarifet*, sayı 11 (9 Mart 1898): 11.

[86] Gövde yalnızca 'Madde' olmadığından, (cinsel) pratik kavramı simgesel olandan ayırt edilmelidir, aynı 'sözel' olanın 'dil'den ayrıt edilişi gibi. Gövde böylece, olasılıkların aralıksız cimileşmesi olarak ele alınmalıdır çünkü o, Butler'a göre, cinsiyet oluşturmanın ve gerçekleştirmenin çekirdeğinde yer alan yinelemenin tam da geçici (tekrarlanan) doğasından doğar. Yinelemenin tekrarlayıcı yapısıyla, cinsel kimliğin ve cinsel oluşumun cinsel normları aşan veya dışınd akalan istikrarsızlıkları olarak boşul ve çatlaklar da açılır ve böylelikle cinsiyet oluşumunun kültürel keyfiliğine karşı yaratıcı bir karşı duruş oluşturur ve tam da yinelemenin kendisini olanaklı kılan cinsiyet normlarını yerinden eder,. Butler, 1988, *a.g.e.* 520-527, Judith Butler, *Bodies that Matter: On the discursive limits of sex* (N. Y & London: Routledge, 1993), 10, 89-95, 130-138, Judith Butler, *Excitable Speech: A Politics of the Performative* (New York: Routledge 1997), 146-149.

[87] Bourdieu'ya göre, aşırı basitleştirilmiş "direniş ve egemenlik" ikiliği altında incelendiğinde ajanlık kuramsallaştırılmış olamaz. Bu ikili kavram yerine kullanılacak "düzenlenmiş özgürlükler"egemen (ataerkil) iktidar yapılarının değişim biçimine (ve sürecine) dair daha esnek bir kavramsallaştırma oluşturmaktadır. Sömürge-sonrası kuramdan geliştirilen bu değişim kav-

ve böylece kadınlar sembolik ve fiziksel toplumsal alanda kendilerine tedrîcen yeni konumlar talep ederler.

IV. Sonuç: Üst Sınıf Estetiğinin Son Şarkısı

Maarifet, dönemin baskın batı merkezli kültürel ve edebî eğilimleriyle tam olarak aynı çizgideyer alırken, şehirli Osmanlı toplumunun Modernite'ye doğru belirsiz yol alışında kendine has ve oldukça kısa ömürlü bir iz bıraktı. Çok eleştirilen kısa öykü yazımı ve "hafif" edebiyat alanı, Theodossia'ya, bir yıl boyunca süren yeni bir Osmanlı kimliği arayışının altında yatan daha geniş ontolojik/epistemolojik ikilemler üzerine kamusal müzâkere için nispeten "meşru" bir kültürel sıçrama tahtası sağladı. Kendine özgü oryantalist estetik şemalarıyla egzotik öyküleri, geç dönem Osmanlı toplumunun, Modernite'nin yankılarında üretilen kısır duruşların, tutumların ve modellerin körü körüne benimsenmesi yoluyla ulusal kimliğin yakında kaybedilmesi konusundaki endişesini yansıtıyor. Ama aynı zamanda Dieudonée, burjuva ideolojisi galip geldikçe, Aklın artık Duygusallık uğruna göz ardı edilemeyeceğini gösteriyor. Böylece akıl, evcilleştirilmiş modern öznenin ölçütü ve bizzat burjuva ideolojisinin mihenk taşı hâline geldi.[88] Ayrıca, duyu ve erdemden yoksun güzelliğin kendisi, gelişigüzelliğin, sefâletin ve acının kökünde yatan bir nitelikten başka bir şey olamazdı.

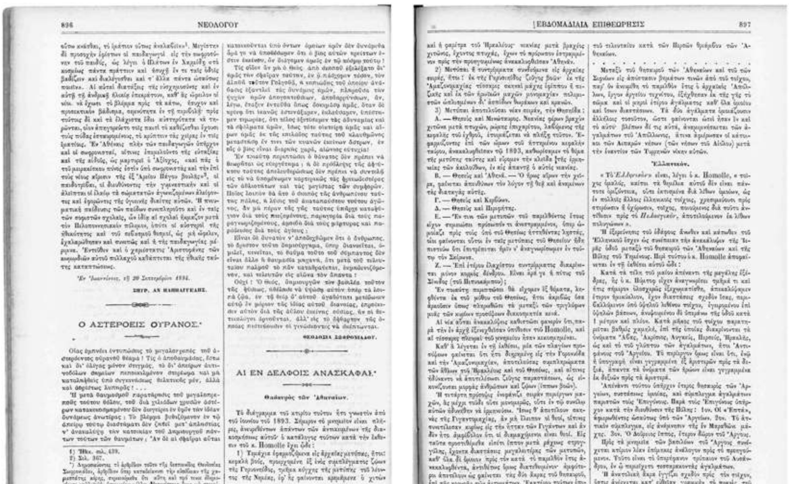
896 ΝΕΟΛΟΓΟΥ

Ο ΑΣΤΕΡΟΕΙΣ ΟΥΡΑΝΟΣ

ΑΙ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ 897

Yıldızlı Gökyüzü'nden iki sayfa

ramsallaştırması, kendisi de boyuneğdirilebilecek olan egemnlik araç ve simgelerinin yeniden anlamlandırılıp tanımlanmasından kaynaklanan (iktidarın) yeriden edilmesinden ortaya çıkar. Lois McNay, *Gender and Agency: Reconfiguring the Subject in Feminist and Social Theory* (London: Polity Press, 2000), 57-59.

[88] Terry Eagleton, "The Ideology of the Aesthetic", *Poetics Today* 9/2 (1988): 330-333.

Öte yandan, "Gerçek Hikaye"nin kadın kahramanları, egzotik aşklarından kaynaklanan korkuları yatıştırıyor gibi görünüyor. Egzotik kahramanlar okur kitlesine anti-modeller olarak sunulurken, "gerçek hayattaki" kadın kahramanlar, temsîliyetleri ve davranışları aracılığıyla kadın okuyuculara kendi kimliklerinin ve varoluşlarının alternatif versiyonlarını ve yorumlarını sunar. Bununla birlikte, failliklerinin ve irâde güçlerinin neyin doğru olduğuna dair evrensel, soyut (ve temelde ataerkil) bir ahlâkî yasaya değil, kendilerine neyin doğru geldiğine dâir oldukça Romantik bir ahlaka dayandığı açıktır; Sonuç olarak, Dieudonnée'nin "gerçek" üst sınıf kahramanları, dışarıdan dayatılan, oldukça ataerkil söylemsel kısıtlamaların baskısı altında ne kendi hakikatlerinden ne de kendi ahlak anlayışlarından ödün verirler. Ayrıca, "Gerçek Hikayeler", kadınların yaşamak için çalışması, daha yüksek ekonomik statüdeki erkekler tarafından sömürülmesi, cinsel tâciz ve saldırı, kadın terbiyesi ve özgür irâdesi, boşanma ve ev içi meseleler (sözlü ve psikolojik şiddet) gibi çok önemli sosyal meseleleri başarıyla gündeme getiriyor. Sophroniadou'nun -en azından derginin Fransızca versiyonunda- *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi diğer kadın dergileri tarafından tartışılan ve eleştirilen çok eşlilik ve çok partnerlilik gibi geleneksel İslâmî uygulamalarla[89] ilgili konuları tamamen atlaması dikkat çekicidir. Çekirdek aileyi geri döndürülemez bir modern veri olarak gördüğünden, söylemsel olarak bundan bir adım daha ileri gidiyor gibi görünüyor. Gerçek hikâyeleri aracılığıyla, yalnızca "çekirdek aile" kurumuna odaklanıyor, bunu kadının statüsünü yükselten modern bir nimet olarak övmek için değil, okuyucularına kadınların tensellikten zor ayrılabilen gerçek romantik mutluluğunun orada yattığını bir anlamda hatırlatmak için. ("Jaloux" - "Lina d' Erenville"). Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı kadın basınının 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarındaki toplumsal dönüşümlerle ilgili olarak görünüşte periferide kalmış bir konumu korumasına rağmen, modernleşmenin en temel ve mahrem alanını öne çıkarmayı başardığı bir kez daha ortaya çıkıyor.[90] Theodossia'nın bu tür mahrem meseleleri ele alması; Osmanlı kadınlarının, temel etik ilkeleri ve rasyonel düşünceyi benimsemeye devam ederken kendilerini ataerkil ahlâkın çarpıtmalarından kurtarma ve kendilerini keşfetme, öz-farkındalık ve faillik sürecine girme çabalarının zamânında tezâhüründen başka bir şey değildir.

Ahlâk ve kadınsı erdem meseleleri, *Maarifet*'in edebî olmayan köşelerinde daha muğlak bir şekilde ele alınır; bu bölümler, üst sınıf kadınların kamusal alandaki ilk "meşru" adımlarının sonuçlarını doğrudan saptar. "Carnet Mondaine" ve "Echos de Pera" ile gösterildiği gibi, kadınların şık, Fransız "couture" doğrultusunda gi-

[89] Çok-karılılık konusunun onun "Egzotik Öyküler"inden esinlenmiş olduğu çıkarsanabilir. Gene de böyle bir adetin daha geniş bir şarkiyatçı anlatım içeriğiyle bütünleşmesi ve –bu eklemlenmeyle- Erken Modern Dönemin ahlaksızlığı olarak dolaylı biçimde eleştirilmesi, Theodossia ve dergisinin, modern (Müslüman) bir kadının karşı karşıya kaldığı evlilik sorunlarının basitçe modern 'çekirdek aile' sistemine geçişle bütünüyle çözülmemiş olacağını ve modernliğin gerçek dünyasında geniş bir yelpazade etik ve ahlaki (ataerkil) zorluklarla baş etmek zorunda olduğunu ifade ettiğini ortaya koyar.

[90] Frierson, 2000, *a.g.e.* 180.

yinmesi, ortak bir sembolik buluşma alanı ve kadınların estetiği, üst sınıf dişi "Benliklerinin" sınırlarını çizip hesapladıkları renkli, gösterişli bir (öz)kimlik haritası haline geldi. Bununla birlikte, tartışmalı alafranga eğilimleri, kadınların kamusal alana çıkışı ve Modernitenin özel alana girişi, bu kadınları göz korkutucu bir "kamusal" ahlâki zorunluluğa yaklaştırdı ve bu, "Klasik" anlamına gelebilecek olandan daha da yabancılaşan ahlâk - ve temelde estetik- anlayışı "Petit Courrier"in, ustalıkla gösterdiği bireysel kadın ahlakının gereklilikleriyle tamamen uyumlu olan kadın bedenselliğinin hem kendi kendisiyle hem de dışarıdan empoze edilen ataerkil zorunluluklarla nasıl sürekli olarak ölçülmesi gerektiğini gösterir. Yüzyıl sonu Osmanlı kentsel bağlamında, Estetik giderek daha çok "eril bakış"a, "eril Akıl"a ve burjuva ahlâkî kanonunun "üstünlüğü"ne tâbi kılınıyordu. Bununla birlikte, aynı zamanda, hem Jön Türk bilimsel materyalizmi hem de lüksün genişleyen demokratikleşmesi Estetiğin değerini düşürüyordu.

Theodossia, kendi yüksek burjuva dişil "Estetik" politikasını uygulamak için Avrupa Aydınlanması ve Romantizmi çerçevesinde zaten ortaya çıkmış olan kavramsal ve ideolojik çekişmelerden yararlanıyor gibi görünüyor.[91] Onun üst sınıf Estetiği, Hakikat, Ahlak ve Güzeli (Sanatı) birbirinden ayırmadan, eşit şartlarda kuşatan bir Estetik olarak karşımıza çıkar.[92] "Yıldızlı Gökyüzü" (1894), genel epistemolojik (metafizik) konumunun oldukça mânevî boyutunu belirleyen ilk eserdir. Mânevî bir âlemde olan ve rasyonel düşünceyle kavranamayan şey övülür ve "Bilgi"yi pozitivist bir Aklın çerçevesine hapseden vulgar pozitivist zihniyetin karşı kutbuna konur. Daha sonra *Maarifet*'in (Bilim, Sanat, Araç, Merak, Gizlilik) editörü ve yöneticisi olarak, bizim yaşayan dünyamızda ve yaşanmışlık dünyasında öncelikle Duyularımız aracılığıyla algılanabilen ve yine de Akıl ile mükemmel bir şekilde Bilgi kaynağı olarak hizmet eden eşitlenmeyi düşünmeye çalışır. Theodossia, dergide bilimsel makalelere de yer verildiği için Bilimin gücünü ve değerini sorgulamaz. Yine de, Fransız edebiyatının diğer

[91] 18. yüzyıl Almanya'sı ile özdeşleştrilen modern 'Estetik' söylemnin ortaya çıkışı, (Alman) otokrasisinin tebasının ona uyum gösterme düzeyindeki çıkarı ile ilişkilendirilmiştir. Çıkarlarına hizmet etmesi ve egemneliğini koruması için, mutlakiyetçi siyasal iktidar 'anlamlı yaşam'ın önemini kavrayan bir konuma olmak zorundaydı. Yaşanan deneyimlere (görgül bilgiye) dayalı ve duygu, etkilenme ve sezgiler dünyasında harmanlanmış bilgi Aklın mutlak iktidarı ve onun soyut evrensel yasaları tarafından reddedilmişti. "Mantıklı yaşam" bilginin kendine özgü alanında tanınabilmeli ve bilişin melez bir formuna yükseltilen, Akıldan daha düşük düzeydeki Estetik hâlâ kendi alanındaki önemli yerini koruyabilmeliydi. Baumgarten'in sözleriyle, 'Bilim' mantıklı olma düzeyine çekilip indirilmemeli, ama mantık bilginin onuruna yükseltilmeliydi, böylece Aklın egemenliği bozulup tiranlığa dönüşmezdi, Terry Eagleton, Η Ιδεολογία τουΑισθητικού [Estetiğin İdeolojisi], çev. Esperides, P. Rigopoulou (Athina: Theoria-Polytropon, 2006), 64-67 ve Eagleton, 1988, *a.g.e.*, 328.

[92] Bernstein, modernitede, Sanat ve Estetiğin Doğruluk ve iyilik dışında bir konuma taşınmasının çifte yalıtılma sonucu olduğunu vurgular. Birincisi, ahlaki değer sorununun Doğruluk ve yanlışlık sorularından ayrılması, Modern Bilimin gelişmesiyle ve onun ikna edici yöntem kılavuzluğuyla ortaya çıkmıştır. Ve ikincisi, Sanat değeri ile Ahlak değerini ayrışması ve böylece Sanatın özerk 'Estetik' alanı içinde kendi adına varolmasıdır, J. M. Bernstein, *The Fate of Art: Aesthetic Alienation from Kant to Derrida and Adorno* (Pensylvannia: State University Press, 1992), 2, 28-32, 130-135.

edebî eserleri ve şiirleriyle desteklenen dünya perspektifleri, rejimin kamuoyunu manipüle etme ve Jön Türk karşıtı gündemini sürdürme projesinde yararlı bir söylemsel araç hâline gelir.

Başlangıçta bir beden söylemi olarak[93] doğan "Estetik", epistemolojik olarak teoloji ve metafizikte kök salmıştır.[94] Theodossia ve dergisi için, sanat'ın amacının, lüks moda, "yaşama sanatı", flört ya da bedensel söylem, şiir ve kurmaca olsun, tüm biçimleriyle sadece gerçekliğitemsil etmek ya da dayanıksız bir inandırıcı olarak hizmet etmek olmadığı açıkça ortaya çıkıyor. Amacı, ağırlıklı olarak hayâtın kendisini bir Sanat eseri hâline getirmek ve gerçekliğe ait olan ancak henüz bilinmeyenleri ortaya çıkarmaktır. Hakikat arayışında, Sanatın hedefleri Theodossia tarafından Metafizik ve Bilimin amacına ayrılmaz bir şekilde bağlı olarak görülür.[95] Dolayısıyla, alternatif bir biliş biçimi olarak "estetik deneyim", insanlığın Hakikat arayışında Aklın kendisi kadar elverişli hâle gelir. Ancak daha da önemlisi, Estetik aynı zamanda İdeolojik bir iktidar aygıtı olarak hizmet ettiği için, yasa ve modern, burjuva bireyin anayasasıyla ilişkili olduğundan beri siyasetle derinden iç içe geçmiş bir alandır.[96]

Theodossia, Jön Türk düşüncesinin kaba pozitivist akımlarına karşı, kendisi de Hakikatten (Akıl-Duyu) ayrılamaz olan bir tür ahlakla (Erdem, İyilik) tamâmen uyumlu bir tür Güzelliği (Sanat) savunur. Buna ek olarak, arzulanan kadın modeli, özyönetim sanatında ve "güzel düşünme" sanatında ustalaşan ve bunları iyi uygulayan güzel, etik ve rasyonel bir öznedir. Hakikat, Ahlak ve Güzelliği mükemmel bir denge içinde kapsayan bir "Habitus"un[97] veya ethosun

---

[93] Eagleton, 1988, *a.g.e.* 327 ve Eagleton, 2006, *a.g.e.* 61.

[94] *A.g.e.*, 86.

[95] Baumgarten'in aslında Estetiği, Sanat ve Bilim olarak görmesinin temeli budur, o, mantığın küçük kız kardeşi ve 'başlangıç aşamasındaki materyazlim'in duyuların ilksel gerçekliğinde yer alan çocuğudur, Eagleton, 1988,*a.g.e.*, 327-328 ve Eagleton, 2006, *a.g.e.*, 64. Baumgarten *Felsefi Tefekkürler* (1735) eserinde 'Estetik' terimini, mantığa paralel ve saffikirler (νοητά) üstüne odaklanan ama duyusal konulara (αισθητά) yönelmeyen yeni bir alan araştırması olarak sunar. Bunlar hem duyularda mevcut olan, hem de mevcut duyumsallıkta (fantazma) bulunmayan imgelemleri içerir. Böylece Baumgarten için Estetik, ayrı bir bilgi alanıdır, saf akla dayanır ama –biraz karışık kip içinde de olsa, onun mükemmelliğine eklenir. Baumgarten bu yeni alandaki araştırmasının ilk girişiminde, Sanata açık bir gönderme yapmaz, Paul Guyer, *A History of Modern Aesthetics*, C..1: *The Eighteenth Century* (Cambridge University Press, 2018), 5. On beş yıl sonra, Baumgarten *Aesthetica* eserinde, Estetikle Sanatı açıkça ilişkilendirir ve girişindeki tanımı verir: "Aesthetics (liberal Sanat kuramı, bilimler biliminden aşağı, güzel düşünme sanatı, akıl analojidinin sanatı) duyusal bilişimin bilimidir", bkz. Mary J. Gregor, "Baumgarten's Aesthetica", *The Review of Metaphysics* 37/2 (1983): 361, 370.

[96] Erkek, Akıl ve burjuva ideolojisiyle özdeşleştirilen 'Yasa', Althusser'in modern devletin "baskılayıcı devlet aygıtı" adını verdiği araçla yönetilir ve böylece baskılama ve baskı sivil topluma yaşatılır. Burjuva devletinde Estetik'in Yasa için araçsal değeri vardır; İktidarın İdeolojik Aracı haline gelir çünkü kavramsal yapısı gereği, Aklın (Yasa'nın) baskıcılığını örter ve oydaşılmış (burjuva) egemenliğini güvence altına alır. "Kant'ın sözleriyle, Estetik "yasasız yasallık" haline gelir", Eagleton, 1988, *a.g.e.* 329-332.

[97] McNay Bourdieu'nun 'alan' ve 'habitus' kuramının birleşiminin, feminist kurama kültürel (simgsel/söylemsel) veya materyalist (toplumsal/maddi koşul ve ilişkilerle ilişkili) yaklaşımlardaki ikiliği aşmakta yaşamsal bir sıçrama tahtası oluşturabileceiğini düşünür. Bourdieu'ya

mükemmel bir somut örneği olacak şekilde yetiştirilir ve eğitilir. Dahası, Theodossia'nın öngörülen Estetik algısı, yüksek burjuva ekonomik sermayesiyle orantılı olan yüksek burjuva kültürel ve sosyal sermayesi için temeldir. *Maarifet*'in gerçek hayattaki kadınlarını küçük burjuvadan[98] (veya dergimizin züppelerinden) ayıran da budur. Derginin hanımlarının arka planına karşı, bu sonuncular, sosyal bir mimesis, parlak gösterişçilik ve kendini teşhir maskesi takan karikatürler olarak ortaya çıkıyor. Aynı zamanda, Konstantinopolis'in canlı kamusal sunum ve temsil sahnesi, bu kadınların davranışlarında ufuk açıcı, daha "liberal" bir değişime yer açıyor. Belirsizliklerin, dönüşümlerin ve söylemsel çelişkilerin yaşayan dünyası merak uyandırıcı, ama aynı zamanda hem şaşırtıcı hem de tartışmalı görünüyor. Sonuç olarak, özellikle genç kadınlar kitlesel moda çılgınlıkları ve sosyal dünyanın aksaklıkları (Echos de Péra) tarafından bombardımana tutulduklarında, derginin bazı "haute couture" veya davranış yönergelerine (Petit Courrier) uymaları zor görünüyor. Üst sınıf kadınların kuralcı terzilik normları en iyi seçenek olmaktan çıkıyor. Dahası, otosansür, zarif sessizlik, nezâket ve kadınsı çekingenliğin yerini yavaş yavaş uyanıklık alıyor ve kendini dizginlemenin yerini yargı, duygu ve bağlama özgü fizikselrahatlığın özgür ve sansürsüz bir ifâdesi alıyor.

Gerçeğin Ahlakla ve Güzelliğin (Sanatın) Hakikat ile ilişkisinin ciddi şekilde bozulduğu, büyüyen liberal ekonomi ve kitle kültürü dünyasında, *Maarifet*, izlenimlerin ve içi boş yüzeylerin hakim olduğu kentsel alandan önceki oldukça Romantik[99] bu üçlü estetik şemayı sarsıcı bir şeye kapılmadan söylemsel olarak

göre, "Habitus sürekli deneyimle yüzleşen dolayısıyla sürekli yapısını kuvvetlendirerek veya dönüştürerek onlardan etkilenen açık bir sistemdir." Habitus pratik mimesis gibi yaşanır ve cinsiyet kimliğinin yerleşik yapısı için temel bir önemi vardır. Gene de onun etkileri (yani güç ilişkilerinin somatizasyonu) bireyin alanlardaki hareketine göre toplumsal çevre veya öznenin dünyayla toplumsal etkileşimiyle zayıflatılmış veya uyarlanmış olabilir. Bu 'Habitus'un determinist değil ama öznenin olanaklarını içeren üretici ve yaratıcı bir yapı olarak işlemesini sağlar, McNay, 2000, *a.g.e.* 36-44, 47-48, 52-53.

[98] Derginin işçi sınıfı ve yoksullara yönelik tutumunun bütünüyle farklı olduğu açıktır. Bu durum yalnızca Theodossia'nın Gerçek öykülerinden birinde yetim işçi kız Olinnen kahramanlaşmasıyla kendisini göstermez, dezavantajlılara karşı empatisini açıkça ifade ettiği hayır tutumunda da etkin biçimde görülür, *Malumat*, 1311, *a.g.e.*, 139. Dahası, sütun yazarlarından Marius adıyla yazan bir yazarı, Le Voyou (Eşkıya) başlıklı bir serbest vezin şiirinde, yaşamı sokaklarda kafeste gezdirilmek ve sonunda ölüm yatağı olacak toprak arasında sefil yaşamı parçalanmış genç bir eşkıyaya karşı empati duyguları uyandırır. Yaşamın adaletsizliğine ilişkin güçlü duygu ve yazarın, artık toprakta ölmüş yatan eşkıyanın daha mutlu ahiret yaşamını canlandırmaya çalışmasıyla şiirin son satırında zirveye çıkan merhamet duygusu: Bu sade yaşamla kör edilmiş, bu toprakta Yüce bir yaşam için kör bir girşimde bulunmak istiyorum – ve tefekkürlerim bana gösteriyor ki, sen, duygu insanı, sisler aleminde Mutlu olacak olan sensin. Ve ben öfke ile bağırarak kalemimi parçalıyorum", Le Voyou, *Maarifet*, sayı 14 (23 Temmuz 1898): 29.

[99] Güzellik ve erdemin iç içe geçmesi ve insan mantığı ile insan duyarlılığının kaynaştırılması (Theodossia'nın *Maarifet*'teki duruşundan anlaşıldığı gibi) yalnızca güzelliğin Klasik ehtik kavramsallaştırılmasıyla uyum anlamına gelmez, daha önemlisi, 'insanın mükemmeliyeti'ne ilişkin Romantik bütüncül yaklaşımın da ifadesidir. Soproniadou'nun estetik anlayışının Romantik geleneğin herhangi bir düşünürü veya öncülerinden biri tarafından temsili bu

"yeniden canlandırmaya" çalışır. Hocasının görsel Sanatlar alanındaki sembolik duruşunu[100] yansıtan Theodossia, Sanat'ın (ve Güzellik'in temel ilkesi) hem içsel (psişik) hem de dışsal (bedensel) uyumunu bir şekilde somutlaştıran uygar prototipler"den oluşan "birliği" müjdeler. Bu kadınlar, sonsuz sayıda kentsel, "düşük" statülü kadının zaten okul, eğitim, kapsamlı dış disiplin, davranış kitapları, moda dergileri ve gösterişçi tüketim aracılığıyla "kopyalandığı" paradigmayı sağlamayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, zamanın değişen kültürel bağlamı, üst düzey burjuva kadınların "Estetik"i bir "Cognitio Sensitiva" olarak savunmalarına, ve böylece kendilerini erkekliğin dizginlerinden özenle kurtarmak için düzenlenmiş özgürlüklerini kullanmalarına da izin veriyor.[101] Modernliğin kültürel araçlarının incelikli kullanımı ve sahiplenilmesi, kadınların kendi bedenselliklerinin ve benliklerinin potansiyellerini yeniden kavramsallaştırmaları ve kadın failliğinin sınırlarını mekânın sosyal bölümlerinin ötesine geçmeye zorlamaları, ve böylece bu kadınların baskıcı ataerkil varsayımları bazen sürdürmeleri bazen de zayıflatmaları, hatta aşmaları, deneyim ve sosyal pratik yoluyla olur.[102]

Genel olarak, Theodossia ve *Maarifet*'in Hayat, Sanat ve Kadınlık konusundaki duruşları, modern zihinlerimiz için çok muhafazakar görünüyor. Ancak editörün romantik ve ampirist bakış açıları, aslında, Batı felsefesi ve zihinsel ve fiziksel olanı ontolojik olarak ayrı ilan eden Jön Türk düşüncesinden temelini alan bu pozitivist ve kesinlikle düalist akımlara karşı katı birmuhalefete dayanan ilkel bir feminist duruşun taslağını çiziyor. Geç dönem Osmanlı süreli yayınları alanında *Maarifet*, ölmekte olan bir sosyokültürel düzenin Estetiğini gündeme getirdi ve Sanat, Güzellik ve Kadınlığın metalaştırılmasına karşı zayıflayan epis-

---

yazının boyutunu aşacak olsa da Romantizmin 18. yüzyıl Alman düşüncesinin ilk eğilimlerinde büyük oranda biçimlenmniş olduğu not edilmelidir. Bu düşünce eğilimlerinden Baumagarten'in yer adlığı "Leibniz-Wolffcu Okul" Romantikler üstünde özellikle etkili olmuştur. Gerçekten de, Beiser'ın ifade ettiği gibi Romantiklerle Leibniz-Wolff geleneği arasında açık süreklilik noktaları olduğu gibi, sonunda Kant'ın felsefi düşüncesinin getşirdiği kesin kopuşlar da bulunmaktadır, Beiser, 2003, *a.g.e.* 93-100.

[100] Sembolistler düşünce ve duygular Sanatına ilgi duyuyorlardı ve sembolist ressamlar ruhun görünmeyen dünyasının görüntüsünü yartatan türde bir sanata yönelmişlerdi, Goldwater, 1998, *a.g.e.* 9.

[101] McNay, 2000, *a.g.e.* 44-47, 57-58.

[102] McNay, çıkarınmla, cinsiyet oluşumu ve bireyliğinin (toplumsal) ilgili terimlerle anlaşılması gerektiğini önerir, Lois McNay, "Agency and Experience: Gender as a lived Relation", *The Sociological Review* (2004): 175, 185-188. McNay gövdenin, fiziki, simgesel ve toplumsal karşım olduğu yere işaret ederek dinamik, değişken bir sınır ortaya koyar. Daha yakından bakıldığında, Habitus'ta mevut baskıcı simgesel ve söylemsel yapıların cisimleşmesi, kadınların Habitus'unu biçimlendiren ve kadın kimliğinin yapılanmasını belirleyen maddi ve toplumsal koşulların geçici yapısıla karmaşık ve diyalojik ilişki içinde gerçekleşir. Bu geçici yapı – Husserl'in terminolojisi ile- protensif bir geçicilik içinde anlaşılır ve dolayısıyla bugün önerilmiş ama henüz toplumsal eylem düzeyinde yerine getirilmemiş gelecek-yönelimli, öngörülü öğe ve olanaklarla ortaya çıkmıştır. Alan ve Habitus çifte koşullamaya başlı bir süreçle bağlantılıdır, çünkü Alana anlam yükleyen Habitus'un kendisidir ve onu anlamla ve değerle doldurur. Sonuç olarak, toplumsal praksis vücut bulmuş Habitus oaolankları olarak yaşanan bir gerçekliktir ve yapı olarak üreticidir, öznenin dünyaya etkin ve yaratıcı biçimde dahlini sağlar, McNay,2000, *a.g.e.*.32-33, 36-44, 52-53.

temolojik ve felsefî söylemin kitle iletişim aracı hâline geldi. Hâlihazırda sürmekte olan parçalanan ve parçalanmış yeni Modern dünyada, *Maarifet*, üst sınıf "Estetik"i orijinal felsefî ve epistemolojik kaidesine söylemsel olarak geri getirmeyi yalnızca kısa bir süre için de olsa başardı. Ve Modernite'nin Ahlak Yasası'ndan[103] hâlâ bir şekilde kaçan ve yaklaşan bir aklın Zorbalığına direnen o dar kültürel ve simgesel çatlaklarında, Hakikat, Ahlak ve Güzellik'in dişil bir pratiğini söylemsel olarak yeniden oluşturmayı kısa bir süreliğine başardı.

Çeviri: Uras KOÇUM

Öz: Abdülhamid döneminin arzulanan Osmanlı kimliği projesinin ve imparatorluğun moderniteyle muğlak uyum sürecinin sosyo-kültürel sonuçlarının altında yatan ideolojik ve epistemolojik çekişmeler düşünüldüğünde, bu makale, Fransızca edebî yayın *Maarifet*'in (1898-?) kültürel bir yeniden okumasına girişiyor. Rum-Ortodoks bir kadın olan Theodossia Sophroniadou tarafından Konstantinopolis (İstanbul)'te yayınlanan bu dergi, Aydınlanma ve Romantisizm arasında estetik ve epistemolojik araf üreten daha geniş bir geçişsel söylemsel çerçevenin tipik ürünü olarak öne çıkıyor. Editörün daha önceki makâlesi "The Starry Sky" (1984)da ana hatlarıyla belirtilen metafizik bakış açısına, Dieudonnee'nin kısa öykülerine ve derginin moda, yazışma ve sosyallik sütunlarına odaklanan bu makâle Eagleton'un, Foucault'nun "Varoluşun Estetikleri" üzerine ufuk açıcı çalışmasından ve McNay'in cinsiyet ve faillik üzerine toplum merkezli yaklaşımından faydalanıyor ve *Maarifet*'in; yankıları sembolik ve maddi boyutların çok ötesine uzanan üst sınıf bir kadınsılığın ve failliğin Genç Osmanlı düşüncesinin hem pozitivist baskılarına hem de modern kitle kültürüne karşı etkili olsa da örtük, düşüşte olan bir üst sınıf söylemi olarak "Estetik"i nasıl yükselttiğini inceliyor.

Anahtar sözcükler: 19. yüzyıl İstanbul'u, Frankotürk edebi dergicilik, Yunan-Ortodoks kadın editör, Estetik, üst sınıf, kadınların sözcüsü, toplumsallaşma, moda, kitle kültürü, Jön Türk düşüncesi

Theodossia and the Franco-Turkish Literary Journal *Maarifet* (1898-?)
World perspectives, Women's Representations
and the Swansong of an Upper-Class Aesthetic

Abstract: Considering the undercurrent ideological and epistemological contentions which underlay the project of an aspired Ottoman identity during the Hamidian period and the sociocultural ramifications of the Empire's ambiguous engagement with modernity, this paper attempts a cultural *re*-reading of the Francoturkish Literary Journal *Maarifet* (1898-?). Published in Constantinople by a Greek-Orthodox woman, Theodossia Sophroniadou, this journal stands out as typical "product" of a broader transitional discursive framework forged at the aesthetic and epistemological "limbo" between Enlightenment and Romanticism. Focusing on the editor's metaphysical outlook outlined in herearlier essay "*The Starry Sky*"

[103] Kant etiği çerçevesinde, ('Estetik' gibi başkaca hiçbir bilişsel formdan katkı almadan) sadece saf pratik akıl tarafından keşfedilen ahlak yasası, hatta Güzellik bazen bu Yasanın simgesi olarak algılansa bile, bütün Güzelliğin üstünde tutulur. Kant'a göre, doğru olan zorunlu olarak zevk alınan değildir ve duygu ve dürtülerimize rağmen hareket ettikçe, daha da saygın oluruz. Bu anlamıyla Yasa, temel olarak içeriğiyle anti-estetiktir ve doğada tuhaf biçimde örtülüdür; psikoanalitik 'Babanın Yasası' ile eşdeğer duruma gelir ve o da insana ne yapacağını söylemek yerine ne yapmanız gerektiğini emreder, Eagleton, 2006, *a.g.e.*136-138, ayrıca bkz. Paul Guyer, "Feeling and Freedom: Kant on Aesthetics and Morality", *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 48/2 (1990): 137-138.

(1894), on Dieudonnée's short stories and on the magazine's fashion, correspondence and sociability columns, this article draws from Eagleton's seminal study on "the Aesthetic", on Foucault's concept of the "*Aesthetics of Existence*" and on McNay's sociocentric approach on gender and agency and examines how *Maarifet* brings forth a declining discourse of anupper class "Aesthetic", the reverberations of which extend well beyond the symbolic and materi-aldimensions of an upper class femininity and agency to an implicit though eloquent critique both against modern massculture and against positivist strains of Young Turk thought.

Key words: 19th century Istanbul, Francoturkish literary journal, Greek-Orthodox woman editor, Aesthetics, upper-class, women's agency, sociability, fashion, mass culture, Young Turkish tought

Ötanazi Kavramının İnsan Hakları Bağlamında Bir Değerlendirmesi

Büşra YILMAZ*

Ötanazi üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda, aynı fenomenin farklı kişilerce farklı değerlendirme tarzlarında değerlendirildiğini ve böylece hepsi de haklı gibi görünen başkaca sonuçlara ulaşıldığını görürüz. Her ne kadar değerlendirme, değerlendirmeleri yapan kişi, bunu seyirci olarak değil, kendi yaşamında yaptığından (Kuçuradi, 2010: 62) perspektifli olabilme niteliği taşısa da, bu her seferinde doğru değerlendirme yöntemiyle yapılmadığındandır ki zaman zaman yalnızca yorumlamanın bir özelliği olmayı aşan, taban tabana zıt sonuçlar ortaya çıkar. Bu durumda kişiler her farklı değerlendirmenin tek doğru değerlendirme olduğu düşüncesiyle hareket ederken, bazen en kısa sürede çözüme kavuşturulması gereken meseleler çatışmaya ve çoğu durumda kişilerin harcanmasına neden olmaktadır.[1] (Kuçuradi, 2010: 1)

Bir varolma şartı olan değerlendirme etkinliği değer görme, değer biçme ve değer atfetme yollarıyla yapılır. Değer görme, değerlendirilenin değerine uygun değerlendirme olup, bir fenomenin, bir eser yahut insanın değerlendirilmesinde

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Hakları Yüksek Lisans Programı / ORCID: 0000-0001-7928-5819 / busrayilmaz116@gmail.com
Geliş Tarihi: 12 Ekim 2022 /Kabul Tarihi: 6 Mart 2023.
Değerlendirmeleri ve destekleri için Prof. Dr. Cemal Güzel ve Prof. Dr. İsmail Hakkı Demirdöven'e teşekkür ediyor, bu çalışmayı Ankara'daki ailem Av. Berna Şen ve Av. Saygın Şen'e ithaf ediyorum.

[1] "Amerikalı deneysel fizikçi ve işlemciliğin kurucusu P. W. Bridgeman kanserden öleceğini anlayınca doktorlardan yaşamına son verilmesini ister. Bu isteği geri çevrilince de bu işi kendi üstlenerek arkasından iki satırlık bir not bırakır: 'Toplumun bu işi insanın kendisine yaptırması hiç doğru değil. Bugün belki de bu işi kendi başıma yapabileceğim son gün." (Güçlü, S. Uzun, E. Uzun ve Yoksal, 2003:1101)

doğru değerlendirmede bulunmanın yolu ve yöntemidir. Doğru değerlendirme olan değer görme yoluyla bir kavramın, eylemin ya da olgunun değerlendirilmesi iç içe geçen üç aşamadan oluşur: İlk aşama o eylemin özelliklerini *anlama* yani o eylemin nedenini niçinini görme; ikinci aşama eylemin bulunduğu koşullar içinde *bu özelliklerin başka türlü olup olamama olanaklarını*, o belirli koşullarda oluşuyla nelere yol açtığını görmedir. Değerlendirmenin bu iki adımı, eylemin gerçekleştirildiği koşullar içinde başka olma olanakları bakımından özelliği o eylemin değerinin bilgisini sağlar. Bu değerin bilgisi aynı zamanda onun etik değerini belirler. Eylemin değerinin *insan değeriyle ilgisinin* kurulması ise değerlendirmenin üçüncü ve son aşamasını meydana getirir. (Kuçuradi, 1988: 16-17) Özellikleri ve olanakları görülen o eylemin, insanın değerine etkisinin anlaşılmasıyla eylem doğru değerlendirilmiş olur.

Değer atfetme ise değerlendirenin, değerlendirilenle olan özel ilişkilerine göre değerlendirme anlamına gelir. Örnekse ötanazi olgusunun değerlendirmesini yapan kimse, bu değerlendirmeyi kendisinin yahut kendisine benzeterek ilişki kurduğu bir kimsenin etkilenimlerini, kendinde oluşturduğu yaşantı ile ilişkilendirerek yapıyor ve ölümün *her halde* kaçınılması gereken bir hal olduğundan, intihar ve ötanazinin aynı şeye işaret ettiğinden bahsediyor ise bu olsa olsa değer atfetmektir. Değer biçme ise geçerlikte olan değer yargılarına göre değerlendirme olup, içinde yaşanan toplumun bir döneminin ahlak anlayışına yahut değer normlarına göre yapılan değerlendirmeleri ifade eder. (Kuçuradi, 2010: 7) Yaşam, kişiye ait değil, birtakım normlarda işaret edilen kutsallığı ile kişi üstü ve onun üzerinde tasarruf edemeyeceği bir haktır, ötanazi ahlaka aykırı olmaklığıyla hukuka da aykırı olmalıdır gibi değerlendirmeler bu bakımdan değer biçmeye örnektir.[2]

Ötanazi kavramına bakışta da değer biçme ve değer atfetme yollarına gidildiğinde her seferinde farklı sonuçlara ulaşılmakta, problemin nedenini niçinini görmek ve başka türlü olup olamayacağını anlamaktan ziyade, kişiler ve bu kişilerin oluşturduğu kurumlar sorunu kendilerinden yahut içinde yaşadıkları toplumun değer yargılarından hareketle değerlendirmektedirler. Nitekim konuyu ele almak üzere yapılan çalışmalarda da "içinde bulunulan çağ, bakış açısı ve toplumsal değerlerin de bu tartışmaya yön veren en önemli etkenler olduğu", "bugün için baktığımızda yaşamın kutsallığı, vazgeçilmezliği hususlarının ötanazinin kabul edilip edilmemesinde hala etkin değerler olarak karşımıza çıktığı" (Biton Serdaroğlu, 2016: 487) ifade edilmektedir.

Öyleyse değerlendirmede bulunan tek tek kişilerce doğru değerlendirmenin yolu olarak değer görme yönteminin anlaşılması, her eylemin ilk ve zorunlu aşamasını oluşturan değerlendirmeyi ancak ve ancak kendi yaşamında yapan kişi

[2]Kötüye kullanımı kuvvetle muhtemel olduğundan ötanazi konusunun teorisini yapmaktan öteye gidilemeyeceği düşüncesi de bir değerlendirmeden çok ötanazi bir hak olarak kabul edildiği halde onu nasıl uygulamak gerektiği probleminden ve bu konuda karşılaşılması muhtemel zorlukların ifadesinden ibarettir. Çünkü herhangi bir hakkın kullanımı suistimale açıktır ve hak ve özgürlüklerden bu sebeple vazgeçmek söz konusu olamayacağı gibi devlet de başlı başına bir kurum olarak bu suistimalleri engellemek adına vardır.

için mutlak surette zorunlu hale gelir ki yaşam hakkı gibi bu derece önem arz eden bir konuda yapılan tartışmalar ve eleştiriler bilgisel olarak temellendirilebilir olsun ve en nihayetinde hukuk normları ve bu normlardan hareketle ortaya çıkacak pratikler de ortaya koyulan bu bilgilerden hareketle düzenlensin.[3]

I. Yaşam Hakkı Üzerine

Bir olguyu, bir kişiyi yahut kişi değerlerini doğru değerlendirmek için aşamaları takip edilen değerlendirme etkinliği bize yaşam hakkının insan hakları arasındaki yerini göstermek üzere insanı ve onun yaşamının özelliğini görmeyi, onu nasıl değerlendirmek gerektiğinin bilgisini sağlıyor. Bu bilgi ise bizi önce insanı anlamaya, insanın benzerleri arasındaki yerini görmeye götürüyor. Öyleyse insan nasıl bir varlıktır ki, olup bitenlere, kişi-kişi arasında yaşanan gerçekliğe baktığımızda; yapıp etmeleriyle "onurlu" bir yaşam sürme ve bu yaşamın olanaklarını kanunlar koymak suretiyle kendine sağlayabilemesine karşın hem aynı zamanda bu özelliklerini devam ettirmemeyi *seçebilsin,* bundan *vazgeçebilsin?*

A. İnsanın, Yaşamın ve İnsan Yaşamının Neliği Tartışması

İnsanın neliğini ortaya koymak yolunda, onun *genus proximum differentia spesifica*'sını göstermek *olup bitene bakmak* suretiyle yapılabilirken bu, *tür olarak insan* söz konusu edilince yaşayan insanlara bakmak ve onun yapıp etiklerinden insan fenomenlerini saptamak yoluyla gerçekleştirilir. (Kuçuradi, 2011: 72) Mengüşoğlu'na göre Kant, 18. yüzyılda ilk defa müstakil bir problem haline getirdiği "İnsan nedir?" sorusunu yanıtlarken de bunu yapmış, insanın neliğini ortaya koymak için insanın kendinde sahip olduğu yeteneklerin gelişmesine hizmet eden çalışma, öğrenme, varılması gereken amacın idesini arama gibi yapıp etmelerden hareket etmek suretiyle insanın *olanaklar varlığı* olduğunu ifade ederken, soruyu ele alış tarzıyla ontolojik temellere dayanan antropolojiye çok yaklaşmıştır. (Mengüşoğlu, 2016: 62-65) Bu noktada Mengüşoğlu, Kant'ın kurmuş olduğu bu temellerden hareket eder ve insanın *değer*ini ortaya koyar.

Kant'tan hareketle o, insanın doğa yanıyla, hayvandan farklı olarak, hazır yeteneklerle doğmadığını, doğuştan getirdiği birtakım yeteneklerinin işlenmeye ihtiyacı olduğunu söyler. Bu işleme ve geliştirme eylemi ise insanın kendisine bırakılmıştır. Bunun için o, kendi aklını kullanmak zorundadır çünkü hayvanda olduğu gibi içgüdüleri yoktur. Böylece bu işleme ve geliştirme eyleminden insan hem hem tekte hem de tür olarak sorumlu olacaktır. (Mengüşoğlu, 2016: 67-68) İnsanın ayırt edici özelliğini doğa yanıyla gelişmeye müsait ve bunu ancak akıl

---

[3] Kanunların, evrensel insan haklarından hareketle ve bunların talep olarak dile getirilmesinden bağımsız olarak değil birtakım ahlak normlarından hareketle ve bu değişen uygulama ve normlara uyum sağlamak suretiyle yapıldıklarının bir örneği de, değişen toplumsal yaşantıyla birlikte zaman içinde intihar ve yardımlı intiharın Alman Ceza Kanunu'nca suç olarak tanımlanmaktan çıkıp aktif ötanazinin hala suç oluşturmasıdır. Nitekim aktif ötanaziyi yasallaştıran Hollanda gibi ülkelerde dahi amaç kayıt dışı yapılan ötanaziyi önleyerek belli kurallar çerçevesinde yapılmasını sağlamaktır. (Özkara, 2001: 38-39)

yanıyla otonomluğundan hareketle başarabilecek olması üzerine kuran Mengüşoğlu, bu olanakların sağlanması için birtakım şartlar ortaya koyar. Bunlar onun kendini geliştirmesinin olanağının koşulları olarak karşımıza çıkarlar. Öyle ki bu olanaklar kendine sağlandığında ya da bu olanaklarını kendine sağladığında sanat ve tekniğin yaratıcısı olan bir varlıktır insan. (Mengüşoğlu, 2016:75)

Buraya kadar bakıldığında, insan hakları fikrini temellendirmek için dayanmak zorunda olduğumuz insan fikrine ve "İnsan nedir?" sorusuna, felsefi antropolojinin olanağının koşulu sayılabilecek, Kant'ın otonomisinden ve doğa yanıyla insanın özelliklerinden hareketle "İnsan bir olanaklar varlığıdır." yanıtını veren ve ontolojik temellere dayanan felsefi antropolojisini bu yolla temellendiren Mengüşoğlu, kendi deyimiyle "önyargısız, yalın, naif bir görüşten" kalkmış ve insanı "...bütün yapıp-etmeleriyle birlikte öteki varolan şeyler yanında yerini alan bir varlık alanı" (Mengüşoğlu, 2016: 75) olarak tanımlamakla olanaklarını işleme ve geliştirme eyleminin tek sorumlusu olarak, o talebi dile getirme/getirmemenin de sorumlusu ve hakların öznesi haline getirmiştir.

B. İnsanın Değerinden, Hak ve İnsan Hakları Kavramlarına

Bir insan hakları fikrinden bahsedebilmek için gerekli olan insan görüşü ontolojik temellere dayanan felsefi antropoloji yoluyla, kavram kargaşasından arındırılıp olan bitene ve insan fenomenlerine bakmak suretiyle ortaya konduğunda, şimdi hak düşüncesiyle dile getirilmek istenen açımlanmalı ve insan haklarının içinde, yaşam hakkıyla bağıntısında ötanazi talebinin hak olarak dile getirilebilmesinin olanağının koşulları araştırılmalıdır. Peki, bir hakkı hak yapan özellik nedir? Kişiler bunu ifade ederken neyi dile getirmeye çalışıyorlar?

Bir kavram olarak hakkı gündelik hayatta ilk eşleştirdiğimiz disiplin olan hukukça benimsenen ve fakültelerdeki hukuk felsefesi derslerinde okutulan bir tanıma göre, hukuk düzenince hak sahiplerine tanınan bir *yetki* sonucu, ancak bu yetkinin kullanılması yani *talep*te bulunulmasıyla hukuki yükümlülük veya ödev doğuran taleptir hak. (Güriz, 2019: 120) Doğal hak teorisinin aksine daha pozitivist bir bakışı ifade eden bu düşünce, hakkı hukuk vaazeden organla zorunlu ilgisinde ele alır. (Güriz, 2019: 135) Görüldüğü üzere hak kavramı hukukçu düşünürlerde, salt kendinde neliği araştırılmadan hukuka hizmet ettiği ölçüde ele alınmıştır. Böylece şüphesiz tüm bu tanımlamalar yararlı olabilir, öyle ki her halde tek bir hukuk düzeni içinde kalınsın. Peki belli bir hukuküstü durumda, örnekse uluslararası alanda çatışan hukuk ve hak görüşleri söz konusu oladuğunda ne olacak? Yürürlükte olan kanunlardan hareketle "tanınan bir yetki"olarak bu ülkede yaşam hakkıyla ilişkisinde ötanazi talebini dile getirebilen biri, bir başka ülkeye gittiğinde ve kanunen böyle bir hakka sahip olmazken bunu dile getiremeyecek, talep edemeyecek. Bu birtakım hakları dile getirememe hali onda bir şey eksiltecek mi, yoksa bu *kültürel farklılıklar gibi*[4]"Yemekten sonra

[4] Kültürel farklılıklardan, insan haklarının evrenselliğine getirilen bir eleştiri olarak bilinen anlamı değil, normlar dışı ve bir kişi gibi bir topluluğun da kendinde sahip olduğu otantisitesini, "tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan ve*insanın değerini koruyan, ihlal etmeyen*

pasta mı yersin, meyve mi?" sorusu gibi, yalnızca tercih konusu edilecek bir mesele olarak mı ele alınacak?

Böylece anlaşılıyor ki insan hakları fikri kanun koyucunun her yerde ve her seferinde nasıl tezahür edeceğini kestiremediğimiz iradesine dayanamaz. Çünkü ötanazi hakkından örnekle ve Mengüşoğlu'nun felsefi antropolojisinden hareketle, birtakım hakların dile getirdiği talepler insanın insan olmak bakımından bazı özelliklerini/olanaklarını gerçekleştirmesi yahut *bu olanakları gerçekleştirebilmekliği bakımından kendinde sahip olduğu insanlık onurunu yaşamının soruna dek sürdürmesi için* olmazsa olmazdır. Şu ülkede idam bazı "gerekler"den dolayı söz konusu olurken burada söz konusu değildir, bu da normaldir, diyemez insan. Yahut insanın değerine dokunmayan bir düşünce kimi yerde özgürce dile getirilirken kimi yerde ifade edilmeden önce kırk kere düşünülüyorsa. Böyle durumlarda insan kendinden harcar ta ki bir fikir, sanat yahut tekniği yaratma olanaklarından yoksun kalıp, insanlıktan çıkana ve yaşamak için her şeyi göze almış bir canavara dönüşene kadar.

Madem ki hak düşüncesi her halde insanın kendinde doğal olarak sahip olduğu birtakım özelliklere dayalı hak edişleri ve bunun sonucu dile getirilen talepleri ifade eder, onu "insan" hakları diye ayırmak neden? Onu diğer birtakım haklardan ayıran bu ayrım neyi dile getiriyor? İnsan hakları düşüncesi her şeyden önce bir fikri dile getirir. Fikirden kasıt, kendi nesnesini yaratan ve fakat onu getirene bağımlı olmayan insan düşüncesi tasarımıdır. Buna karşılık inanç, kendi nesnesini yaratan ve onu getirene bağımlı olan düşünce tasarımına, bilgi ise kendisinden bağımsız bir nesneyle ilgili bir düşünce tasarımına tekabül eder." (Kuçuradi, 2011: 27-28) Bu bakımdan bilginin nesnesine uygunluğu denetlenebilir, doğrulanıp yanlışlanabilirken, nesnesini kendisi yaratan fikir doğrulanıp yanlışlanamaz tarihsel varlığa katılır, inanç ise hem denetlenemez hem de bir tasarım olarak kişiyle bağlantısında mevcuttur. İnsan hakları düşüncesinin, bir fikir olarak bu haliyle inançlardan farkında, onu getirene bağımlı olmayışı onun felsefede bilme konusu yapılmasını olanaklı kılacaktır. İnsan haklarını kavramlaştırmak ve onu bilgiyle temellendirmek bu aşamada "Neden gerekir?" sorusunu sormayı gerektirir.

Bir fikri dile getirirken şöyle diyor: 'İnsan haklarını korumak gerekir.' 'İnsanın değerinin bilgisine göre hareket etmek gerekir.' 'Hukukun türetilmesinin öncülleri olarak insan haklarını merkeze almak gerekir.' Bu söylemlerin tümü kulağa güzel geliyor. Peki neden gerekir? Bir fikri bilgisel olarak temellendirebilmenin ilk aşaması olan bu soruya verilen cevap 'Çünkü ben öyle istiyorum.' olduğunda gösterilen nesne salt o kimsenin istenciyken hiç şüphe yok ki böyle bir temellendirmeyle bilgisel temellendirme yapılmış olmayacak ve o gerekirliğin nesnesine gitme imkanı kalmayacaktır. 'Çünkü yasa öyle buyuruyor.' cevabı ise onu normlardan hareketle temellendirip bir başkasına gerekirliğin nesnesine

maddi ve manevi *değerleri* (*Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005) anlıyorum. Kültürel farklılıklar böyle anlaşılınca kültürler arası çatışma değil, kültürleri tanıma söz konusu olacaktır.

gidip, onu doğrulayıp yanlışlama imkanı sunmakla birlikte kendisinden hareket edilen normlar daha önce de ifade edildiği üzere tesadüfen insanın değerini koruyabilir, korumayabilir de. 'Çünkü her eylemde insanın değerinin *bilgi*sinden hareketle onun kendinde sahip olduğu özelliklerini muhafaza etmeli ve onun insansal başarılar olarak olanaklarını gerçekleştirmesini sağlayacak koşullar yaratmalıdır.' cevabı ise bize hem kolayca nesnesine gitmek suretiyle doğrulayıp yanlışlayabileceğimiz bir ölçüt, hem de insanlığın üzerinde örtüşen görüş birliğine varabilecekleri ortak bir temel sunar.

Kuçuradi'ye göre insanın değerinin bilgisinden kasıt, tür olarak insanın diğer canlılar arasındaki özel yeridir. Mengüşoğlu'nun felsefi antropolojisinde ifade edildiği üzere insan diğer canlılarla paylaştığı özelliklere *ek* başka birtakım özellikler daha taşır kendinde, insanın yapısal olanaklarını da kapsayan özellikler. İnsanın değerinin ifadesi ve bu değerinin farkındalığı ise "insan onuru" kavramına işaret eder. İnsan bu sebepten, yapısal olanaklarını gerçekleştirebileceği şekilde muamele görmeyi *hak eder*. İnsanın değerinin bilgisi, ona sahip olanlar için, muamele edilen ötekinin, diğer canlılara ek kendinde sahip olduğu özellikleri ne derece farklılık gösterirse göstersin, bu özellikler başarılara dönüşsün yahut dönüşmesin, o kişi insanın değerinin bilgisine uygun davransın ya da davranmasın, hatta insanın değerinin bilgisine sahip olsun ya da olmasın, değerini korumanın gerekliliğini gösterir. (Kuçuradi, 2011: 72-73) Böylece insan haklarını korumak, insanın değerinin bilgisinden hareketle insanca muamele etmek ve kişisinde öyle muamele edilme talebi dile getirmek için o kimsenin her şeyden önce kendisini *insan olarak tanıması ve öyle ilan etmesi* gerekir. (Kuçuradi, 2011: 8) İnsanın değerinin ve insan haklarının haklar arasındaki yerinden hareketle her bir hakkın neyi dile getirdiğinin bilgisine sahiplik, kendini insan olarak tanıma ve ilan etme sonucunda her tek kişisinde ve tür olarak, etik ilkeler olarak insan haklarını eylemde bulunurken her defasında ondan hareket ettiği bir isteme ilkesi haline getirecektir.

Kişi hakları, her kişiyle ilgilerinde birbirine bağlı olan haklardır ve fakat kişiyle ilgilerinde bir bütün oluşturmakla birlikte talepler olarak bazı önemli farklar gösterirler. Bu taleplerden bir kısmı insanın doğal olanaklarıyla doğrudan ilgilidir. Kuçuradi bunları *doğrudan korunan temel kişi hakları* olarak adlandırıyor. (Kuçuradi, 2011: 4) Bu başlığa kişinin güvenliğine ilişkin talepler ve bunların devletçe güvence altına alınan halleri olan temel özgürlükler giriyor. Bunlar öyle taleplerdir ki her tek kişi bunları doğrudan koruyabildiği gibi, yasalar aracılığıyla ve devletin kurumları eliyle korunduklarında temel özgürlükler haline gelirler. Örnekse hiç kimsenin tutsak ya da köle durumunda tutulmaması, hiçkimseye işkence ya da acımasız, insanlıkdışı, aşağılayıcı muamele edilmemesi ve düşünce kanaat, barışçı bir şekilde toplanma özgürlükleri gibi özgürlükler bu tür haklardandır. Bu haklar, herkesten insanın değerine *dokunmama* talebinde bulunurlar. (Kuçuradi, 2011: 5) Görüldüğü üzere işkence etmemek örneği altında diğer doğrudan korunan temel kişi hakları bir insanın, bir diğerine başka koşullara gereksinim duymaksızın sağlayabileceği bir muamele etme biçimi ve kişinin

doğal olanaklarını gerçekleştirebilmesinin doğrudan ve olmazsa olmaz koşuludur.

Her etik ilişkide ve devlet aracılığıyla da doğrudan doğruya korunan ve insanın olanaklarını gerçekleştirebilirliğinin imkanını sağlayan koşullarla doğrudan bağlantı içinde bulunan bu tür hakların gerektirdiklerini sağlamadan insanın en temel özelliklerini gerçekleştirmesi imkansız hale gelecektir. Nitekim işkence gören bir kimsenin, bu tür insanlıkdışı bir muamele altındayken ne düşünmesi, ne çalışması, ne de öğrenme gibi insan fenomenlerini gerçekleştirebilmesi mümkündür. Bu haldeki bir kimseden insanın değerine uygun hareket edebilmesi bile zor beklenir. Çünkü onun tek istediği bu olağandışı durumun sonunun gelmesinden başka bir şey değildir.

Dolaylı olarak korunan temel kişi hakları ise insanın doğal olanaklarının geliştirilmesi için *genel olarak gerekli önkoşullar*la ilgilidir. Bunlar ilk grup haklar gibi, her kişinin insan olarak sahip olduğu, bütün insanların eşit olduğu, tanınmaları değil gerektirdiklerinin yerine getirilmesi söz konusu olan sağlık için gerekli yaşama düzeyi, beslenme, eğitim ve çalışma gibi haklardır. (Kuçuradi, 2011: 6) Bu tür hakların korunabilmesinin dolaylılığı, her tek kişinin bir diğerine, *başka koşullara gereksinim duyarak* sağlayabileceği muamele etme biçimleri olmasında yatar. Kuçuradi'ye göre bu hakların sağlanmasının başka tür haklara bağlı olması, dolaylı olarak korunan temel haklarla ilgili yaşanan bir güçlüğü ifade eder. Ancak *dolaylı olarak devletlerin kişilere tanıdığı* sosyal, ekonomik ve bazı siyasal haklara bağlı olarak korunabilirler bu haklar. Yani bu hakların korunması, kişilere doğrudan doğruya bağlı değildir. (Kuçuradi, 2011: 6)

Bir ülkede ancak, *o ülkenin koşullarına göre sınırları farklı genişliklerde çizilebilecek* haklar olan *tanınan hakları*n, aracı oldukları hakları koruyup koruyamaması, bu sınırların bir ülkedeki *bütün yurttaşların eşitliği* hesaba katılarak çizilip çizilmediklerine bağlıdır. Çünkü bunlar, bütün insanların eşit olduğu hakların korunmasının aracı olsa bile, bütün yurttaşların eşit olduğu haklardır. (Kuçuradi, 2011: 6) Örnekse asgari ücret, emeklilik için şart koşulan en az çalışma yılları bu tür haklardandır. (Kuçuradi, 2011: 13) Bu tür hakların sınırlarının o ülkenin koşullarına göre çizilebileceği, ülke koşullarının bu tür hakları *en iyi şekilde* sağlamaya elverişli olmasının şart olmadığı fakat var olan koşullara göre eldekilerin eşit paylaşımı, hatta "yokların paylaştırılması" halinde de sağlanabileceği ve bu yolla aracı olduğu hakları koruyabileceği anlamına gelir.

Böyle bakıldığında anlaşılacaktır ki Kuçuradi hakları "ne kadar temel oldukları" ve insan onurunu "ne derece koruduklarından" bahisle ayırmamış, o, insan haklarını koruyabilmek için muamele edenin gereksindiği birtakım koşulların varlığı veya yokluğundan hareketle bir ayrıma gitmiştir. Böyle bir ayrımın hayati derece önemi, hakların insan onurunun ne kadar önemli bir kısmını koruduklarından hareketle derecelendirilmesi halinde birtakım hakların diğerlerini koruma uğruna ya da diğerini koruma bahanesiyle tehlikeye atıldığı hallerde kendini gösterir. Hakları böyle bir önem sırasına koymak insanın yapabilirliklerini gerçekleştirmesi için bir bütün halinde ihtiyaç duyduğu koşulları bölmek, birine sahip olabilmek adına diğerinden vazgeçmek demektir. Bunun yerine o, hakları

korurken her bir tekin, tür olarak insanın ve devletin[5] *hakları korumak adına yapabileceklerinden* hareketle, adeta bir sorumluluk paylaştırma yoluna gitmiştir. Öyle ki, her bir kişi, insanın değerine dokunmama talebini yerine getirmeye muktedir ve bunun zorunlu sonucu olarak bununla mesulken, kişi-kişi ilişkilerini düzenlemek, ek deyişle yurttaşların insan haklarını güvence altına almak için oluşturduğu hukuksal bir insan kurumu olarak devlet, bu anlaşma gereğince devredilen güç ve yetkiyle orantılı olarak, insanın kendinde sahip olduğu yapısal özellik ve olanaklarını gerçekleştirmesinin olanağının koşulunu oluşturan birtakım komplike işleri gerçekleştirmeye muktedir ve bunun zorunlu sonucu olarak bu kadarıyla mesuldür. Böylece herkesten yetki ve yeteneği kadarıyla insan haklarını koruması ve bu kadarıyla sorumlu olması beklenir.

İnsan hakları kavramına belirli bir antropolojik bakıştan hareketle ortaya konan, insanın değerinin bilgisini sahiplik buraya kadar bize muamele edenin gereksindiği birtakım koşulların varlığı veya yokluğundan hareketle hakları sınıflandırmada yardımcı olmuş gözüküyor, şimdi yapılacak olan ise insan hakları arasında doğrudan doğruya korunan temel kişi hakları içinde ele aldığımız yaşam hakkını ötanazi ile ilgisinde incelemektir.

C. İnsan Hakları Arasında Yaşam Hakkı ve Yaşam Hakkıyla Bağıntısında Ötanazi

İnsanın değerinin bilgisinden hareketle bir fikri dile getiren insan haklarına baktığımızda, temel haklar arasında bir hiyerarşi olmadığı, hakların *ne kadar temel olduklarından bahisle* ayrılmadıkları, bir bütün olarak insan haklarının her birinin, insanın değerini korumaktaki özel gerekliliği yüzünden aynı anda korunması gerektiği sonucuna vardıktan sonra; kişiyle sıkı ilişkisine bakıldığında, kişinin bedensel ve ruhsal bütünlüğüne dokunulmaması talebini ifade eden yaşam hakkının insansal olanakları yerine getirmek için kişiyle ilgisinde ne denli zorunlu olduğu görülüyor. Her temel hak gibi yaşama hakkı da içinde bulundurduğu "hak" ifadesi gereği "kişinin görmesi gereken bir mualeme"yi ifade eder. (Kuçuradi, 2011: 116-117) Çünkü insan hakları, niteliği gereği devlete karşı ileri sürülen haklar olmasına karşın en nihayetinde kişi-kişi ilişkisinde uygulamasını bulan etik istemlerdir. Bu bağlamda bir insan hakkı olarak yaşam hakkını ötanaziyle ilişkili bir biçimde ele alırken vurgulanması gereken ilk husus bahse konu hak sahibinin kişinin kendisi olduğudur.

Antikçağ'ın çoğulcu yapısının Hıristiyanlığın gelişiyle birlikte kesintiye uğramasıyla (İnceoğlu, 1999:30) hayatın Tanrı'ya ait bir şey olmaklığı ve kişinin bunu gerek onursal gerekse ahlaksal birtakım gerekirlikler yahut fiziksel olanaksızlıklar dahil hiçbir sebeple Tanrı'nın buyruğu dışında sona erdiremeyeceği düşüncesi yerleşmiştir. (Kennedy, 1990: 16) Devamında yaşamın kutsallığı yerine yaşamın dokunulmazlığı tezinden hareketle, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'yle birlikte günümüz insan hakları bildirgeleri ve kanunlarda yansımasını bul-

[5] Bütün bu ayrımların konusu olan grupları da tek tek kişilerin oluşturduğu unutulmamalıdır.

muş doğal hukuk anlayışıyla *vazgeçilmez, devredilmez, dokunulmaz haklar* görüşü (Biton Serdaroğlu, 2016: 485) hem hakkın neliği tartışmasında hem pratik etikte ortaya çıkan birtakım uygulamalarda etkin hale gelmiştir. Nihayet günümüzde her ne kadar teorik tartışmalar ve kanunların yapımında, haklara dair hala çoğunlukça benimsenen bir görüş olsa da, haklara ilişkin ezbere yapılan böyle sınırlandırma ve sınıflandırmalar belli bir hakkı sahipliğin başlı başına neyi ifade ettiği ve kişiye sağladığı yetkiler göz önüne alınmaksızın, hakkın özüne ve niteliğine aykırı düşecek yorumlara neden olduğu gerekçesiyle eleştirilebilir niteliktedir. Çünkü eğer bir hakkın içeriği hakkı kullanıp kullanmama yetkisini de kapsamıyorsa o, kişi-kişi ilişkisinde talep edilmesi dahi söz konusu olamayacak, ancak belli birtakım davranışlarda bulunma zorunluluklarını ifade eder hale gelecektir.

Yaşam hakkında da diğer insan haklarında olduğu gibi, hakkın öznesinin kişi olduğu anlaşıldığında insan hakları ilk anlamıyla "vazgeçilmez" olma özelliğini yitirir ve kişi sahip olduğu haklar üzerinde tam yetkili hale gelir. Bu bakış çerçevesinde haklar, hakkın kullanılıp kullanılmaması yetkisini de kapsar ve kişi başka zamanlarda ve dışsal etkilere karşı hakkın kapsadığı yetkileri saklı tutarak herhangi bir anda kendi rızasıyla bu haklarını kullanmaktan vazgeçebilir.[6] Bu şu anlama gelir: "Kişi, yaşamı için kavga edebileceği ve tehlikeli bir eyleme kalkışmayı reddedebileceği, şiddete, baskıya ve müdahaleye direnebileceği ve yardım isteyebileceği gibi; onursuzluktansa ölümü tercih edebilir, bir mücadeleye girişmeksizin şiddete boyun eğebilir, direnmeksizin baskı ve müdahaleyi kabul edebilir, hakaretleri görmezden gelebilir, dürüst olmamaya göz yumabilir ve haksızlığı hoş görebilir."[7] (Yavlal Gedik, 1999: 8-9) Ta ki bu tam kullanım, insanın değerini hiçe sayana dek.

Aksi halde kişinin yaşam hakkına istinaden, dışarıdan gelecek tehditlerle birlikte kendinden gelecek tehditlere karşı da korunması gerektiği[8] *yaşamın mutlaklaştırılmasına* neden olacak ve her halde psikolojik ve fizyolojik sebeplerden ya-

---

[6] Bu durumu feragat etme olarak adlandıran "Wellman'a göre, tedaviyi reddetme sonucunu doğuran ötanazide (yani pasif ötanazide)yapılan şey 'vazgeçme/devretme' değil de 'feragat etme/terk etme' ya da 'yetkilendirme' olarak kabul edilmelidir. Böylece bu feragat hali, yaşamayı tercih etmemek yaşama hakkından vazgeçildiği ya da bu hakkın devredildiği anlamına gelmeyip 'ötanaziyi seçmek ve bu yolla ölmek', yaşama hakkından vazgeçmek değilaksinebu hakkı aslında tam bir özgürlükle kullanmak olarak değerlendirilebilecektir.Benzer şekilde, Feinberg'e göre, örneğin bir malı bağışlamak mülkiyet hakkının kendisinden vazgeçmek değil, sadece o malın mülkiyetinden feragat etmektir; yani bu tür bir işlem, mülkiyet hakkını kullanmanın yollarından biri olarak düşünülebilir." (Gürcan, 2011: 271-272)

[7] Yavlal Gedik'in bahsettiği hak görüşü A. J. M. Milne'e ait olup *The Idea of Human Rights: A Critical Inquiry* eserinden alıntıdır.

[8] Bahri Savcı, yaşam hakkı ve boyutlarını ele aldığı kitabında öldürülmezlik ilkesi kapsamında kişinin üçüncü kişiye, topluma ve devlete karşı korunmasıyla birlikte kişinin kendisine karşı korunmasından bahsetmiş ve bu durumu kendi deyimiyle yaşam hakkından feragat (vazgeçmek) kapsamı altında inceleyip, yaşam hakkı söz konusu olduğunda böyle bir rızanın geçersizliğine vurgu yapmıştır. (Savcı, 1980: 18-19)

şam kalitesi düşen, onurlu bir yaşam sürme[9] olanağından yoksun kalan kimselerin böyle bir hayatı sona erdirme dileğini yerine getiren eylemi *hırsızlama yapmasını* zorunlu kılacaktır. Böyle bir son ise zaten, kişinin görüşüne göre asgari yaşam standartlarından yoksun haldeki yaşamını, onurlu bir ölümden de yoksun kılacaktır. Çünkü şüphesiz, kişinin bunu eğer hala yapabilecek gücü varsa kendisinin, aksi suç teşkil edeceğinden, eylemi, yalnız başına ve bu sebepten melankolik bir ruh hali içinde yapması ile sevdikleriyle birlikteyken, doğum gibi doğal bir halmişçesine[10] sakinlik ve huzur duyarak, acı duymadan yapması arasında büyük bir fark vardır.

Peki ötanazi bir hak olarak, kişinin başlı başına üzerinde tam yetke sahibi olduğu yaşam hakkıyla bağıntısında ele alındığında karşılıklılık ilkesinden hareketle beraberinde getirdiği ödevin ne olacağı, daha açık bir tabirle ötanazi talebinin ne kadarını, kimin, hangi davranışta bulunarak karşılayacağı sorusunu nasıl yanıtlamalıdır? Böyle bir durumda akla yakın gözüken ilk cevap, ötanazi kavramının niteliği gereği acısız ve kolay ölümü[11] gerçekleştirebilecek gerekli ilaç ve dozaj bilgisine sahip hekimler gibi dursa da, bu talebin "hak" olarak ileri sürelebilmesi için bir sözleşmeyi gerektirdiği ortada. Şimdi görülüyor ki sorun bir kişi-kişi problemi olmaklığıyla özel bir bilgiyi gerekli kılıyor. Bu bilgi, modern toplumlarda bu gibi açmazların çözümü için yetkilendirilen *bir insan kurumu olarak devletin* amacının bilgisidir. Yani, bu bir kişi-kişi sorunuysa ve fakat iki taraf arasında özgür iradelerin karşılıklı beyanıyla çözülemeyecek bir sorunsa her halde bu sorunu hukuki düzenlemeler ve kamu kurumları aracılığıyla çözmek bir ödev olarak devlete ait olabilir mi? Neden sosyal kurumlara değil?

İnsanların kurduğu ve onu kuranlardan ayrı düşünülemeyecek bir kurum olarak devletin kuruluş amacını, onun "ne için"liğini düşünmek, onu kuran ve yapısal özellikleri belli olan insana neleri sağlamakta olduğunu görmek hak-ödev ekseninde ele alınan ötanazi sorununu açıklığa kavuşturmanın son adımıdır. Buna göre devlet temelini, sosyal kurumlar gibi tarihsel koşullarda değil, tür olarak insanın varlık koşullarında/yapısal özelliklerinde ve olanaklarında, bu olanakları gerçekleştirmek adına etik talepler getiren insanın yapısında bulur. Bu şekilde, bir insan kurumu olarak devletin amacı;

---

[9]Ki bu tür değerlendirmeler önünde sonunda kişinin kendi yaşamında yaptığı değerlendirmeler olma niteliğini taşımak zorundadır.

[10] Kennedy'nin "Euthanasia The Good Death" adlı kitabında Arthur Koestler'dan alıntıyla aktardığı; tıpkı doğumu gerçekleştirirken ebelere ihtiyaç duyuyor olmamız gibi, genellikle bir başka hayvan tarafından ve yaşlılığın telaşını duymadan ölen hayvanlardan farklı olarak ölüm anında da bize rehberlik edecek bir başkasına ya da bunun güvencesine ihtiyaç duyarız. Ötanazi talebi halinde alınan yardım tam da bunu karşılar. (Kennedy, 1990: 5)

[11] Eski Yunanca'da iyi anlamına gelen "eu" ile ölüm anlamına gelen "thanatos"tan türetilen ötanazi, kelime anlamı itibariyle iyi ölüm, mutlu ölüm, kolay ya da acısız ölüm olarak ifade edilebilir. Kavramın neliği tarihsel süreçteki farklı el alınışlarıyla birlikte "Günlük Yaşamda Karşılaşılan bir Değer Sorunu Olarak Ötanazi: Tanımı ve Tarihçesi" başlığı altında incelenektir.

> a) grup halinde yaşayan insanlar arasındaki şu veya bu şekilde kendiliğinden kurulan toplumsal ilişkileri - hak-ödev ya da rol ilişkilerini - hukuk ilişkilerine - adalete dayanan ilişkilere - çevirmek ve b) kamuyu - bir grupta herkesin ve her birinin olan her şeyi - işletmektir. (Kuçuradi, 2011: 42)

İnsanın bu yapısal özellikleri ve olanaklarının tümünü, "insan onuru" kavramıyla bağıntısı içinde düşündüğümüzde, işte o zaman, yalnız insan olmaklığıyla onurlu bir yaşamı hak eden insanın, onurlu bir ölüm talebini dile getirişiyle neden tam da bu olanakları korumak üzere oluşturulmuş devletin talebi yerine getiren olması gerektiği açıklığa kavuşacaktır. Aksi halde yapılan anketlerde hekimlerin ve diğer sağlık çalışanlarının da dile getirdiği gibi (Özkara, 2001: 43) onurlu ölüm talepleri, talebi yerine getirmeyi kabul eden sağlık çalışanlarının varlığı halinde kayıt dışı karşılanacak ve kendiliğinden kurulan bu tip bir rol ilişkisini hukuk ilişkisine dönüşmeden, bir üst merci olarak devlet eliyle düzenlenmeksizin, bir kaos halinde sürüp gidecektir.

II. Günlük Yaşamda Karşılaşılan bir Değer Sorunu Olarak Ötanazi: Tanımı ve Yapılagelen Kavramlaştırmalar

Yaşam hakkının neliği, insanın değerinin bilgisinden hareketle oluşturulan insan hakları görüşüyle bağıntısında dile getirildiğinde, ötanaziyi insan hakları kapsamında ele alıp alamayacağımızı görmek için ötanazinin bir talep olarak neyi dile getirdiğini görmeli ve onu insanın değeriyle ilgisinde ele almalıyız. Bunun için de önce kavramı incelemek sonrasında ise ötanazi ile ilgili yapılan ayrımlara kısaca değinmek gerekecektir.

Eski Yunanca'da iyi anlamına gelen "eu" ile ölüm anlamına gelen "thanatos"tan türetilen ötanazi, kelime anlamı itibariyle iyi ölüm, mutlu ölüm, kolay ya da acısız ölüm (Güçlü, S. Uzun, E. Uzun ve Yoksal, 2003: 1100-1101) olarak ifade edilebilir. Kavramın neliği, dilbilimsel olarak ele alındığında sınırları oldukça geniş çizilebilen bir alanda, asiste edilen veya kişinin eylemin tüm aşamalarını kendi başına gerçekleştirdiği ölümü kapsadığı gibi rızaya dayanan ve dayanmayan ölümü, bu ölüm için birtakım mercilerce verilen bir kararın aranıp aranmadığı *tüm halleri* kapsıyor; yeter ki o ölüm iyi, mutlu, acısız olsun. Buna paralel olarak tarihsel süreçteki farklı el alınışlarıyla birlikte kavram muğlaklaşıyor, günümüz uygulamasında karşılaşılan pek çok sorunun çözümüne etkisi olmayan hatta sorunun kendisini oluşturan daha en baştan kavramın kendisi oluyor. Örnekse, Sokrates'in ölümü, Nazi Almanyası'nda tıp hekimlerince gerçekleştirilen bazı uygulamalar ya da güncel bir uygulama olarak İsviçre'de geliştirilen ötanazi kapsülleri... Bunların her biri aynı kavram adı altında değerlendiriliyor, bazen kendi içindeki ayrımlarının dahi ötanazi olarak tanımlanmakta zorlanılacağı ötanazi kavramı bulanıklaşıyor ve birtakım düşünce deneylerine konu edilen ama kavram üzerine akıl yürütülmeyen, zaman zaman tartışılıp, bu tartışmalar üzerinde fikir birliğine varılamayacağı çabucak öngörülen popüler bir pratik etik alanı olup çıkıyor.

Öyleyse, etiğin pratik boyutunu bunca ilgilendiren bir kavramı, günümüzün değişen koşullarına paralel şekilde tekrar tanımlamak, sınırlarını iyice çizmek yoluyla, aslında bir olguya işaret eden bir kavram olarak ötanaziyi tekrar göstermek gerekecektir. Bu ise önce, kavramın neyi işaret ettiğinden bahisle olana bitene bakmak, kavramın nasıl anlaşıldığını irdelemek suretiyle yapılacak, devamında ise eleştirel bir bakış yoluyla, bu tanımlamalara ek, yeni bir tanım getirilecektir. Başlangıç için Felsefe Sözlüğü'ndeki tanımı herhangi bir değişiklik yapmadan vermekte yarar var:

> Ötanazi, insan için ölüm bir hastalık sonucunda acılı ve uzun bir bekleyişe dönüştüğünde; yaşamından umut kesilen, öleceğine kesin gözüyle bakılan bir hastanın yaşamı, yaşaması ya da yaşatılması tüm anlamını yitirdiğinde; kişi başkalarının bakımına muhtaç ya da yaşamına anlam kazandıran, insanı insan yapan tüm şeylerden yoksun olduğunda bütün bu acılarını dindirmek amacıyla yaşamına hekimlerce son verilmesini ya da rahatça ölmesine yardım edilmesini savunan anlayışa karşılık germektedir. (Güçlü, S. Uzun, E. Uzun ve Yoksal, 2003: 1100-1101)

İlk bakışta, şimdiye dek yapılan tanımlamaların tümünden yetkin görünen bu tanım tekrar tekrar incelendiğinde ötanazinin kelimenin tam anlamıyla "iyi" ölüm olmasını sağlayan en önemli unsurdan yoksun olduğu görülüyor: *Rıza*. Tanımda, "yaşamından umut kesilen" "ölümüne kesin gözüyle bakılan" ya da "yaşaması ya da yaşatılması" söz konusu olan hasta hep bir başkası ve hiçbir tanım kişinin kendisinin böyle bir kararı neye dayanarak vereceğini ve en önemlisi böyle bir kararın, önünde sonunda *kişinin kendi değerlendirmesi sonucu kendi başına aldığı bir karar* olarak geçerliliğini sürdüreceğini vurgulamıyor oluşuyla bu kişilere ve soruna dışsal bir sorun olarak bakıyor. Bahsedilen, kişinin bunu empati kurmak yoluyla, kendi yaşamında, değer atfetmelerle değerlendirmesinin gerekliliği olmamakla birlikte, *ötanazinin nasıl uygulanması gerektiğinden, bir insan nasıl yaşar ya da yaşatılır*dan çok, kişi-kişi ilişkisinde yaşanan bir olgu olarak ötanazinin her zaman uyguyalan olarak, toplum olarak değil uygulanan, ötanazi isteyen kimse açısından da değerlendirilmesidir.

Bu, akla Kuçuradi'nin, insan haklarına ilişkin metinlerinde her zaman yaptığı şu vurgulamayı getiriyor: İnsan hakları yalnızca muamele görme ilkeleri değil, muamele etme ilkeleridir de. (Kuçuradi, 2011: 65-66) Bu, kişi kişi ilişkisinde yaşanan sorunlar, her gün hepimizin karşılaştığı ya da karşılaşma olanağının bulunduğu sorunlar olunca böyle. Ama ne zaman ki daha bizi ilgilendirmeyen konular tartışılıyor etik boyutta, hemen yön değiştiriyor ve bunları muamele etme yönüyle ele alıyoruz yalnızca. Böylece denebilir ki, buna benzer bir şekilde biz de ötanaziyi her halde muamele etme ilkelerinden hareketle ele almanın ötesinde, mualeme görme ilkelerinden hareketle de ele aldığımız anda sorun tek yönlü bakışın ve bu benim sorunum değildir, düşünüşünün ötesinde bir anlam kazanacaktır.

Kavrama ilişkin yapılan bir diğer belirlenimde ise;

> Ötanazi; iyileşmeyeceği ve dayanılmaz acıları ölümüne kadar süreceği tıbben benimsenmiş olan, durumu kendisi ve yakınlarınca bilinen, zihinsel yeterliliğe sahip bir kişinin kendi bilinci ve özgür iradesiyle vermiş olduğu karar üzerine kendisini tedavi eden hekim aracılığıyla acısız bir biçimde hayatının sonlandırılması... (Özkara, 2001: 11) olarak tanımlanıyor.

Rızanın ötesine geçen, *öldürülenin isteği, ricası* unsurunu (İnceoğlu, 1999: 75) da arayan bu kavramlaştırmanın onu diğerlerinden ayıran bir unsuru da iyileşmeyen, dayanılmaz acılar kavramını somatic (bedensel) kökenli ve ölümcül hastalıkların yol açtığı acılar olarak sınırlamayıp, hekime bu noktada hastanın durumuna göre değerlendirme serbestisi tanıması gibi gözüküyor. Buna göre daha önce bu konuda verilen AİHM kararları[12] ve yapılan uygulamalarda; hastanın dayanılmaz acıları, süreğen ve iyileşmeyeceğine kanaat getirilen bir hastalık olduğu halde psikotik yahut somatik kökenli olmaklığı hastanın ötanazi talebinin ciddiyetini etkileyecek biçimde dikkate alınmazken; vücudunun önemli bir kısmı paralize olmuş ve yatağa bağımlı hastalar için de hastalığın ölümcül olma özelliğinden çok, bu acının, yalnızca ağrı anlamında değil fakat söz konusu *hastalığın sebep olduğu diğer ıstırap, elem ve cefayı da kapsar şekilde* (Özkara, 2001: 13) hastanın kendinde nasıl bir etkiye yol açtığı, hastanın yaşamını ne yönde etkilediği ve bu durumda yaşamını devam ettirmeye dair tüm istek ve arzudan yoksunluğunun derecesi göz önünde bulunduruluyor.

Tanıma eklemlenen bir diğer unsur olarak aydınlatılmış onamın varlığı şartı, talebi dile getiren hastanın rızayı aşan isteği ve ricasının, hastanın bu kararı bilinçli bir şekilde ve özgür iradesiyle vermesinin olanağının koşulu gibi gözüküyor. Bu noktada yapılmaya çalışılan hastanın talebinin neyi dile getirdiğinin açık bir biçimde ona gösterilmesi, hekim/hekimler ve hastanın dahil olduğu bu değerlendirme sürecinin, kavramın ve kavramın gerçeklikte işaret ettiği olayın *doğru değerlendirilmesi*dir ki eylemin son aşaması olan ve geri dönüşü mümkün olmayan sonucun bilgisi edinilmiş olsun. Bu aşamada yapılması beklenen ise talebi ve talebin gerçekliğe yansıması olacak eylemi*anlama* yani ötanazi talebini dile getiren hastanın, kişisinde ve o özel durumun tekliğinde, hangi gerekçelerle bunu dile getirdiğini, talebin dayandığı nedenleri görme ve bunun yanı sıra o eylemin

---

12 1991 yılında henüz aktif ötanazi yasal değilken Hollanda'da, iki oğlunu ve babasını kaybeden, sorunlu bir evlilik hayatı olan, defalarca intiharı deneyen ama denemeleri başarısızlıkla sonuçlanan, tekrar bir deneme yapması halinde akıl hastanesine kapatılacağı korkusu yaşayan kronik depresyon ve uyum güçlüğü gözlemlenen ve Dr. Chabot ve diğer hekimlerce hastalığının, iyileşmesi mümkün olmayan, dayanılmaz ve uzun süreli ruhsal acılar çektiğine kanaat getirilen hastaya, uygun miktarda ilaç sağlamak ve gerekli dozaj bilgisi verilmek suretiyle hekim yardımlı intihar uygulamasında bulunulmuştur. Sonrasında yargılanan ve Temyiz Mahkemesi'nce suçsuz bulunan Chabot'nun uygulaması, Hollanda Tabipler Birliği ve Hollanda Psikiyatri Birliği'nce de onaylanmış, eylemi, 1994 yılında hekim yardımlı intiharın tanınmasına olanak sağlanıştır. (Özkara, 2001: 26-28)
Bunun dışında bknz. Gross / İsviçre (Başvuru no. 67810/10) 30 Eylül 2014 tarihli Büyük Daire kararı ve Haas / İsviçre 20 Ocak 2011 tarihli AİHM kararı (TC. Adalet Bakanlığı, *Yaşamın sona erdirilmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Mahkeme Kararları*, 2015)

nedenini niçinini görme; devamında eylemin bulunduğu koşullar içinde *olanakları bakımından özelliğini* yani başka türlü olup olamayacağını, o belirli koşullarda oluşuyla nelere yol açtığını görmedir. Ki bu da talebin özelliği bağlanımda hastanın; ötanazinin neliğini gösterme bakımından ise doktorun, hastalığa, uzun dönemdeki dinamiklerine, tıbben olanaklı gelişmelere ve tedavi seçeneklerine, en nihayetinde de ötanaziye ilişkin makul bir süre sürekli diyalog halinde olmaları yoluyla karşılıklı bilgi alışverişi sayesince mümkün olacaktır.

Hastanın böyle bir talebi dile getirişindeki bilinç hali ve özgür irade ise şartlarını, bu kişinin, talebinin sonuçlarını kavrayacak zihinsel yeterliliğe sahip, ek deyişle *değerlendirme yapabilen birey* olmasında buluyor. Sanıyorum ki bu husus, değerlendirme yapabilen birey olmaklık şartı ise ötanazinin kavramlaştırılmasında başat rol oynayacak kadar üzerinde önemle durulması gereken bir husus olma özelliğini taşımakta. Makalede ele alınan çerçeve ve bağlamın niteliği gereği zihinsel yeterliliğe sahip olmaklığın ölçütleri burada tartışma konusu edilmeyecek olup, işin uzmanı olan kimselere bırakılacaktır. Değerlendirme yapabilen birey kavramını felsefece ele aldığımızda, ilk elden bunun bilgisine sahipliği ön koşul olarak düşünmenin mümkünlüğü söz konusu olsa da geçerli bir ölçüt sağlamak bakımından yetersiz kalan bu koşul hakkında değerlendirme yapabilecek kişi yine ve yine, hastayla ilişkisindeki ve bu konuda bilimsel uzman görüşü bildirebilecek hekimler olacaktır. Hekimlerce yapılan bu tür bir değerlendirme, mevcut durumda ötanazi talebini dile getiren hasta için bir zorluk teşkil etmese de, konu, hastalığı psikotik kökenli olanlar için bir problem olarak karşımıza çıkıyor.

Başka bir deyişle, hastalığı psikotik kökenli olan bir kimsenin, buna dayanarak ötanazi talebinde bulunduğu o anda zihinsel yeterliliğe sahip olduğu nasıl anlaşılacaktır? Bunun teoride büyük bir problem gibi gözükmesi bir bilgi eksikliğine; değerlendirmede bulunma yetisi ya da zihinsel yeterliliğin eksikliğinin, psikotik sebeplerle acılar içinde olan kişide birbirine her zaman denk gelmiyor olduğu bilgisinin eksikliğine dayanıyor. Yani, bir hastalığın pençesinde kıvranan kimse hastalığın türü, derecesi ve nüksetme durumlarına göre zaman zaman bilişsel yetilere sahip olabilirken, karar verme yetisiyle bağıntısında bilinci her zaman kapalı da olabilir yahut içinde bulunduğu hastalık durumu karar verme yetisini hiç etkilemeyebilir de. Nitekim hekimlerce değerlendirmesi yapılan psikotik kökenli vakalarda; hastanın kendi durumunu, kararının sonuçlarını anlamış gözüktüğünden, ölüm talebinin iyice düşünüldüğünden, açık ve ısrarlı olduğundan bahisle (Özkara, 2001: 27-28) bu sebepten ötanazi talep etmiş kişilerin talebi karşılanmıştır. Bu noktada önemle üzerinden durulması gereken son husus, talebi dile getiren kişinin zihinsel yeterliliğe sahip olup olmadığı gibi uzmanlık isteyen bir bilgiden hareketle yapılması gereken bir değerlendirmenin, sanılar ve temellendirilmemiş birtakım fikirleri dile getirmek suretiyle tek gerçekmiş gibi sunulmak yerine uzmanlarına bırakılmasının gerekliliğidir.

Bu bağlamda tartışmanın yoğunluk kazandığı bir diğer alan da, değerlendirme yetisini sonradan kaybeden hastalar için, hasta henüz değerlendirmeye dair zihinsel yeterliliğini kaybetmemişken verilen birtakım şekil şartlarına bağlanmış rızayı aşan istek ve ricanın varlığının, kendi bilinci ve özgür iradesiyle karar ver-

miş olmak şartını sağlayıp sağlamayacağıdır. Bu halde, içinde bulunulan durumda artık onam almak imkansız hale gelmiş, hastadan alınamayan bu onamın yeri ise yapılan uygulamalarda, hasta tarafından önceden verilen bir kararın olmadığı durumda, çoğunlukla yakınlarından, veli yahut vasiden alınan onamla eşdeğer tutulmuştur. Hasta bakımından hayati önem taşıyan böyle bir kararın başkalarınca verilmesi demek olsa olsa yaşam hakkı gibi kişiye sıkı sıkıya bağlı, yalnız onun üzerinde tasarruf edebileceği alanda, bir başkasının iradesiyle hareket etmek anlamına gelir. Bu ise makalenin önceki bölümlerinde üzerinde durulan, hakkın bağışladığı muamele görme talepleri kadar, hakkın kullanıp kullanılmama yetkisinin de yalnız ve yalnız kişiye ait olduğu fikrinden başkadır. Bu başkalık, hakkın kişiye sağladığı bu tam yetkinin, insanın değerini harcayıp harcamadığı bilgisinden geliyor. Kendi özellikleri ve olanaklarının ve bu olanakları hangi hallerde gerçekleştirmekten yoksun kalacağının bilgisi, kişinin kendisinden başka kimsenin bilemeyeceği ve dolayısıyla üzerinde tasarrufta bulunamayacağı bir bilgidir. Nitekim ALS olarak bilinen, merkezi sinir sisteminde motor sinir hücrelerinin kaybına yol açarken zihinsel fonksiyonlar ve bellekte herhangi bir bozulmaya yol açmayan amyotrofik leteral skleroz hastalığına erken yaşta yakalanan bir kişi için bu onurlu bir yaşam sürme olanaklarından yoksunluk anlamına gelirken[13], bir başkası için aynı durum "görelilik kuramından zaman yolculuğuna, süper kütle çekiminden süpersimetriye, kuantum teorisinden M-Kuramı'na ve bütünsel beyin algılanımına kadar"[14] insalığın bilgi birikimine sayısız katkıda bulunmaya engel değildir.

Rıza unsurunun ne zaman aranacağına ilişkin bu problemi, Hollanda'da yapılan oldukça yararlı bir uygulama çözüme ulaştırmış gibi gözüküyor. "A dignified life, deserves a dignified death" mottosuyla 1973 yılında kurulan 'Dutch Assosiation for Voluntary Euthanasia (NVVE)[15] üyeleri için oluşturduğu 'Living Wills'[16] adlı, üyelerin doldurup teslim edebilecekleri formlar aracılığıyla, kişinin

---

[13]Bknz. Pretty/Birleşik Krallık 29 Nisan 2002 (AİHM Kararı TC. Adalet Bakanlığı, Yaşamın sona erdirilmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Mahkeme Kararları, 2015)

[14] alfayayinlari.com/Stephen Hawking

[15] Hekim yardımlı intihar ve ötanazi hakkında, üyelerine bilgi, danışmanlık ve eğitim imkanları sunan topluluk, Dr. Postma vakasıyla ilgili toplumsal bir itirazın ürünü olarak 1973'te kuruldu. Aralarında doktor, hukukçu, politikacı ve aktivistlerin de bulunduğu üyeleriyle birlikte, yaklaşık 30 yıl süren çabaların ürünü olarak, 10 Nisan 2001'de kanunlaşan ve hala geçerlikte olan "Talep Üzerine Yaşamın Sona Erdirilmesi ve Yardımlı İntihar Yasası"nın yürürlüğe girmesi için çalışmalar yaptı. Halen 174.000 üyesiyle faaliyetlerine devam eden dernekle ilgili detaylı bilgi için: https://www.nvve.nl/

[16] Hollanda gibi ülkelerde ötanazi talepleri için de hukuki nitelik arz eden bu bildirgeler, Amerika'nın çoğu eyaletinde zorunlu olarak uygulanan ve tüm eyaletlerde hukuki bir belge olarak tanınan, İngiltere'de ise tavsiye niteliğinde uygulanan bir belge olarak varlığını sürdürüyor. İyileşme imkanı olmayan hallerde bitkisel yaşamın sürdürülmemesi ya da yaşamı uzatıcı herhangi bir müdahalede bulunulmaması talebinden oluşan, ilk defa 1969 yılında Amerika'nın Chicago eyaletinden, daha önce yaptığı insan hakları çalışmalarıyla tanınan avukat Luis Kutner tarafından önerilen ve devamında 1992 yılında tüm eyaletlerce kanunen tanınan "Living Will" bildirgeleri hakkında detaylı bilgi için: Kutner, Luis; *Due process of euthanasia: The living will, a proposal;* Indiana Law Journal, Volume:44, Issue:4,Summer 1969

formda işaretlenebilen belirli hallerde yaşama döndürülmeye dair herhangi bir müdahaleye rızası olmadığına yahut ötanazi isteğine dair talebin, artık kişinin rızayı aşan istek ve ricasını elde etmenin mümkün olmadığı birtakım şartların varlığı halinde dikkate alınmasını sağlıyor. Nitekim, İstek Üzerine Yaşamın Sonlandırılması ve İntihara Yardım Kanunu[17] 2. madde 2. fıkrada yer verilen hükme göre, değerlendirme yetisini sonradan kaybeden ve olay sırasında 16 yaşında ve daha büyük olan hastalar için daha önceden ve henüz değerlendirmeye ilişkin zihinsel yetilerini kaybetmediği bir zamanda verilen, tedaviyi reddeden veya ötanazi talep eden yazılı bir beyanın varlığı halinde hekim, eylemi vicdanı rahat bir şekilde gerçekleştirebilecekse ve eylemi reddi tedavi için etkili olabilecek tıbbi gelişmeler gibi bir gerekçeye dayanmıyorsa, bu onamla bağlıdır. (Ölçer, 2011: 360-361)

Formun içeriği uygulanan ülkeye göre değişmekle birlikte içerdiği başlıca unsurlar; hastanın belgeyi özenli bir düşünme süreci sonrasında, zihinsel yeterliliği herhangi bir etken yoluyla bozulmamış haldeyken; fiziksel veya mental bir yetersizlik sebebiyle iradesini açıklayamaz olduğu hallerde dikkate alınması için doldurup imzaladığı ve listede işaretlenen hallerde hayatının yaşam destekleyici cihazlar yoluyla damardan verilen sıvılar veya ilaçlarla uzatılmasına rızası olmadığını ya da hastalık veya besin yetersizliği gibi hallerin yol açtığı ızdıraplı hallerin vuku durumunda sedatif ilaçlar yoluyla, bu ilaçlar yaşamı kısaltacak etkiye sahip olsalar dahi, acının dindirilmesi talebidir. Sayılan medikal koşullar arasında, şiddetli ve kalıcı etkileri olan beyin hasarı, vücuda yayılmış kötü huylu hastalıklar, sinir veya kas sistemine yayılmış hastalıkların yol açtığı bağımsız hareket edebilme yetisini kısıtlayan haller ile tedaviye cevap verilmeyen haller, ihtiyarlık öncesi ve sonrasını da kapsayan demans ve bu hallerle karşılaştırılabilen ağırlıktaki diğer haller bulunmaktadır. İki şahitle birlikte imzalanan belge son olarak, belgeye dayanılarak verilmiş kararların sorumluluğunun tamamen imzalayan kişide olduğunu ve imzalayanın belgeyi istediği herhangi bir zamanda feshetme hakkının da saklı kaldığı vurgusunu yapıyor. Bir vekil yahut avukat tayin etme yoluyla saklanan belge, herhangi bir kaza durumunun vuku ihtimaline karşı kişinin üzerinde belgenin özeti niteliğinde olan bir kartvizit olarak taşınıyor. (Kennedy, 1990: 47-49)

Böyle bir uygulamanın getirilerinin yanı sıra, uygulamayla ilgili dikkate alınması gereken husus, hastalığı sırasında ve talep anında hastanın tedaviyi reddi ya da ötanazi talebinin gerçekleştirilmesi için aranan şartların ve hekimlerce yapılan

[17] Halen yürürlükte bulunan 1886 Hollanda Ceza Kanunu'nun 293 ve 294. maddelerince *kural olarak* suç teşkil eden ötanazi ve hekim yardımlı intihar halinde, 2002 yılında 293. maddeye eklenen 2. fıkra uyarınca ve İstek Üzerine Yaşamın Sonlandırılması ve İntihara Yardım Kanunu'nda şartları açıklanan hukuka uygunluk sebebinin varlığı halinde haksızlığın ve devamında cezai sorumluluğun ortadan kalmasına neden olacaktır. Buna göre eylemi hukuka uygun hale getiren nedenler, İstek Üzerine Yaşamın Sonlandırılması ve İntihara Yardım Kanunu 2. maddesi gereğince gereken özenin gösterildiği ve 1. maddede sıralanan kriterlere uyulduğu durumlarda, ötanazinin usulüne uygun raporlanması ve eylemin bir hekim tarafından gerçekleştirilmesi halleriyle sınırlıdır (Ölçer, 2011: 358-360).

değerlendirmelerin, formu imzalarken de aranması olmalıdır. Her ne kadar yazılı bir beyanın varlığı halinde hekimin verdiği karar birtakım hallerde kendi inisiyatifine bırakılmış da olsa, *eylemi etik ve hukuka uygun kılan başat unsur olarak*, değerlendirme yapabilen bireyin özgür iradesiyle verilmiş rızayı aşan, aydınlatılmış istek ve arzu, yol açtığı sonuçlar bakımından, bu halde de tıpkı hastalık anında verilen karar sırasında olduğu kadar hayatidir.

Nihayet tanımda yer edinen son unsur, hastanın yaşamının, *kendisini tedavi eden hekim aracılığıyla acısız bir biçimde* sonlandırılmasıdır. Çünkü hastanın talebinin bu aşamada neyi dile getirdiğini bilebilecek tek uzman, hastayla dolaysız bir şekilde ve yeterince iletişim halinde olan hekimdir. Yeterinceden kasıt, bu süre zarfında, değerlendirme etkinliğinin değer aftermelere gitmeden, doğru bir değerlendirme olmasını etkilemeyecek ve fakat hastanın içinde bulunduğu durumu, hastalığın onda yarattığı zihinsel ve fiziksel etkileri gözlemlemesine olanak sağlayacak kadar fikir ve bilgi alışverişi içinde bulunmaklıktır. Devamında, talebin karşılanması adına olumlu yönde verilen kararın ardından da hekimin sorumluluğu sona ermezken, ötanazinin nerede ve nasıl uygulandığı, bu aşamada hastayla baştan beri kurulan iletişimin dinamik tutulup tutulmadığı gibi unsurlar da eylemin insanın değeriyle bağdaşır şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği sorusunun cevaplanmasında önem arz eden hususlar olarak karşımıza çıkıyor.

Nitekim konuyla ilgili yapılan ve Hollanda'da ötanazi ve hekim yardımlı intiharın yasallaşmasına da zemin hazırlayan Dr. Postma yargılamasında, geçirdiği beyin kanaması sonucu konuşma ve işitme becerilerini kısmen kaybeden, fiziksel faliyetlerini sürdürmekte zorluk çeken, bir bakımevinde sandalyeye bağlı olarak yaşamını sürdüren annesinin ısrarlı talepleri sonucu ölümcül dozda morfin vermek suretiyle ötanazi gerçekleştiren Dr. Postma, talep üzerine gerçekleştirdiği ölüm sebebiyle değil, hastaya herhangi bir sedatif ilaç vermeksizin ya da morfinin dozunu aşamalı olarak artırmadan "ikincil etkiyle yaşamı kısaltmak yerine doğrudan yaşamı sonlandırdığı için" suçlu bulunmuştur. (Özkara, 2001: 26) Bu bağlamda, her ne kadar işlemin *acısız* gerçekleşip gerçekleşmediği ancak uygulanan medikal ilacın insan türü üzerindeki etkileri hakkında detaylı bilgi sahibi olan uzmanlarca bilinebilecek bir bilgi niteliğindeyse de, uygulamanın tek seferde verilen yüksek dozda ölümcül ilaçlar yoluyla değil fakat *ikincil etkiyle* yapılmış olmasının, sonuca yol açan davranışın, tekliğinde ve insanın değeriyle ilgisi içinde değerlendirilmesi için göz önünde bulundurulması gerektiği anlaşılıyor.

Şimdiye kadar gösterilen; felsefi bakıştan, etik bağlamda kavramları doğru kullanmak suretiyle yapılan bir serimleme ve tıbbi bakıştan, konunun en geniş anlamda ve teknik bakımdan şartlarını da dile getiren tanımlar olmuştur. Bu iki belirlenimin yanı sıra kavramın neliğini ele alırken yaralanacağımız son bakış, ötanazinin teorik ve pratik anlamda incelenebileceği bir diğer disiplin olarak hukuk olacak. Bu bağlamda herhangi bir haliyle Türk Hukuku'nda hukuka uygun addedilmenin ötesinde güncel mevzuatta hakkında herhangi bir düzenleme

dahi bulunmayan[18] ötanazinin, tanınması yolunda atılan en önemli adım olarak 1997 Türk Ceza Yasası tasarısı 137. maddesiyle ilk defa ele alınan, tasarının yeniden gözden geçirilmesiyle güncel TCK'nın 2003 tarihli tasarı halinde 140. maddede tekrar edilen ve fakat Meclis'ten geçemeyen bu maddeye bu noktada yer vermek hem konuya ilişkin hukuki bakışı görmek hem de ötanazi olgusunun Türk hukukundaki karşılığını kısaca göstermek bakımından yararlı olacaktır. Buna göre söz konusu tasarının kanunlaşmayan ilgili maddesi "Acıyı Dindirme Saiki" başlığı altında şöyle ele alınıyor:

> MADDE 140. - İyileşmesi olanağı bulunmayan ve ileri derecede ızdırap verici bir hastalığa tutulmuş olan bir kimsenin, bilincinin ve hareketlerinin serbestliğine tam olarak sahip iken yaptığı ısrarlı talepleri üzerine ve sadece hastanın ızdıraplarına son vermek maksadıyla öldürme fiilini işlediği sabit olan kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir.

Maddenin gerekçesinde, insan öldürme haline ilişkin bahsedilen koşulları kendinde taşıyan eylemi gerçekleştiren faile, öldürmenin özel bir şeklini meydana getirmiş bulunmaklığıyla, içerdiği *insancıl nitelikteki kast* unsurunun varlığına dayanarak daha az ceza verilmesi gerektiği; her türlü kötüye kullanımı önlemek amacıyla suçun unsurlarının açıkça ve ayrıntılı biçimde tek tek sayıldığı; yabancı ülkelerin bazılarında bu tür öldürmelere ceza verilmediği ve ilginçtir ki, önemle, *maddenin öngördüğü halin ötanazi olmadığı* vurgulanmış. Devamında, Kanun Koyucu ötanaziyi "...ayrı hükümlerle düzenlenen ve doktorlar tarafından gerçekleştirilen bir hal..." olarak failine ceza verilmiyor oluşuyla (!) maddede düzenlenen, acıyı dindirme saikiyle adam öldürme eyleminden ayırmıştır.

Bu bağlamda maddenin gerekçesi; kavramların doğru kullanıldığı, çerçevenin ötanazi tanımına oldukça yakın çizildiği ve tutarlı olan maddenin kendisinden ayrı düşüyor. Ötanazinin bazı hallerinin kendinde taşıdığı birtakım özellikleri hukuka uygunluk sebebi olarak düzenleyen ülkelerde, eylemin ayrı hükümlerle, genellikle kanunla düzenlendiği ve düzenlenen hükümler arasında eylemin bir hekim tarafından gerçekleştirilmesinin, eylemin *hukuka uygun olarak gerçekleştirilen ötanazi* olarak değerlendirilmesinin olanağının koşulu olarak belirlendiği açık olmakla birlikte, gerekli şartları kendinde taşımayan hallerde yine gerçekleştirilen fiil ötanazi olarak adlandırılıyor, fakat bu halde *hukuka uygunluğu ortadan kaldıran haller* mevcut. Böylece görülüyor ki, her ne kadar ilgili maddede sınırları çizilen eylemin, maddenin gerekçesinde ötanazi olarak kavramlaştırılmaktan kaçınılması söz konusu olsa da yapılan, ötanazi eylemini *hukuka aykırı* bir hal olarak ve fakat adam öldürme yahut şimdiki ismiyle insan öldürme fiilinden, içerdiği insancıl nitelikteki kast unsuruyla, çok daha az ceza öngörmekten başkaca bir şey değildir. Öyle ki tek eksik, eylemin bir uzman tarafından ve insanın değerini koruyan bir biçimde gerçekleştirildiğini eklemek olsun, ki maddenin öngördüğü eylemi bir hekim bu şartlarda gerçekleştirdiğinde de zaten bu maddeyle itham olunacaktır.

[18] Hasta Hakları Yönetmeliği 13. maddesi makalenin ilerleyen bölümlerinde ayrıca ele alınacaktır.

Maddenin gerekçesi ve söz konusu eylemi nasıl kavramlaştırdığı tartışmalarını geride bırakarak içeriğine ve eylemi nasıl açıkladığına bakmak gerekirse, iyileşmeyen ve ileri derecede ızdırap verici hastalığa ilişkin, psikotik ve somatik kökenli olduğuna bakılmaksızın, hasta üzerinde yol açtığı elem ve kederden hareketle değerlendirme yaptığı; eylemin yalnızca hastanın ızdıraplarına son vermek maksadıyla gerçekleştirilebilmesinin ise tıpkı ötanazi düzenlemelerinde önemle üzerinde durulduğu gibi gerçekleştirenin bundan bir yarar sağlamıyor olması şartını dile getirdiği ve son olarak hastanın eylemin gerçekleştirilmesi talebini, *bilincinin ve hareketlerinin serbestliğine tam olarak sahip iken ısrarlı biçimde* yapmış olması unsurunun ise, kararın değerlendirme yapabilen kişi tarafından verilmesinin gerekliliği ve ancak bu halde rızayı aşan istek ve arzunun varlığından söz edilebileceğini ifade ettiği görülecektir. Tasarı aynı zamanda, talebi yapmak üzere aranan zihinsel yeterliliğin hastalığın belirli bir aşamasında yitirilmesinden *önce* ye da zihinsel yeterliliğe sahipken o anda yapılması arasında bir fark gözetmemesiyle böyle bir talebi içeren önceden verilmiş yazılı ve birtakım şekil şartlarına bağlanmış belgenin hukuken geçerli bir irade beyanı olup olmaması tartışmasının da önünü açıyor.

Özetle, kavramın işaret ettiği eylem bakımından ötanazi tanımına uygun hali betimlemekle birlikte onu hukuki dilde "acıyı dindirme saikiyle insan öldürme" olarak kavramlaştıran bu tasarı maddesi, üzerine düşünülmüş ve konuya ilişkin teorik tartışmalarla birlikte diğer ülkelerin bu bağlamda yaptığı düzenlemeleri de inceleyerek hazırlanmış olduğu belli, oldukça yetkin, uygulamaya dair etik, hukuki ve tıbbi tartışmaların önünü açan bir uygulama olarak karşımıza çıkmakta. Böylece bu haliyle Türk Ceza Kanunu'nda kanunlaştırılsa idi, hem uygulamada kayıt ve irade dışı gerçekleştiriliyor olmasıyla insanın değerini harcayan pasif ötanazi hallerinin önüne geçebilir hem de aktif ötanazi, hekim yardımlı intihar olgularının yasalaştırılması, tedaviyi red gibi muğlak ve uygulamada sorunlu bir şekilde karşımıza çıkan hakkın kapsamının belirlenmesi adına önemli bir adım olma özelliğine sahip olabilirdi.

Türk Hukuku'nda ötanaziyle ilgisinde yapılan diğer düzenlemelere baktığımızda aktif veya pasif ötanazi ya da hekim yardımlı intihar üzerine, TCK başta olmak üzere, kanunlarda yapılan başkaca herhangi bir düzenleme yahut düzenleme girişimi olmamakla birlikte bir bütün olarak mevzuata baktığımızda tek bir maddede ve bir fıkrayla şöyle bir düzenleme görüyoruz:

> Madde 13- Ötenazi yasaktır. Tıbbi gereklerden bahisle veya her ne suretle olursa olsun, hayat hakkından vazgeçilemez. Kendisinin veya bir başkasının talebi olsa dahil, kimsenin hayatına son verilemez.

Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 13. maddesinde "Ötenazi Yasağı" başlığı altında yapılan bu düzenlemeye göre yaşam hakkı kişinin üzerinde serbestçe tasarruf edeceği bir hak niteliğinde olmamakla birlikte bu şekilde yapılan taleplere istinaden yaşama, bu bir başkasının talebi olsa dahil (!) tıbbi gereklerle son verilemez.[19]

[19] Türk Hukuku'nda yaygın olarak benimsenen bu görüş, öldürülmezlik ilkesi kapsamında kişinin üçüncü kişiye, topluma ve devlete karşı korunmasıyla birlikte kişinin kendisine karşı

Maddenin içeriğine dair unsurlar makalenin önceki bölümlerinde ele alındığından bu aşamada, yapılan böyle bir düzenlemenin, her ne kadar bir düzenleme getirmekliğiyle kanuni olsa da hukuki olmadığını ifade etmekle yetinilecektir.[20]

III. Ötanaziye İlişkin Ayrımlar

Ötanazinin açık kavramını ortaya koymak yoluyla, onu insan hakları bağlamında değerlendirme yolundaki son adımı, kavramın açıklanması yoluna gidilirken kullanılan diğer kavramların ifadesi olan ayrımlara yer vermek oluşturuyor. Bu ayrımlar, eylemin gerçekleştirilmesinde ötanazi talebini dile getiren hastanın, ölümün yakınlığı/uzaklığıyla ilişkisinde ölüm zamanı; ödevi yerine getirenin eylemi gerçekleştirme şekli, ek deyişle sonuca yol açan davranışın sonuca etkisiyle ilişkisi; hastanın eylemi talebinde aranan irade unsurunun, temyiz kudretini, rızayı aşan istek ve ricayı ve diğer şartları içerip içermediği ölçüde tamlığı yahut eksikliği ve son olarak karar verecek merci olarak sıralanırken bu sıralamada yapılacak ayrımları, kavrama içkin hale getirmek suretiyle dahil etme ya da etmemeler kavramın neliğini oluşturuyor.

A. Eylemin Gerçekleştirilmesi ve Muhtemel Ölüm Zamanıyla Bağıntısı: Dar Anlamda, Geniş Anlamda, En Geniş Anlamda Ötanazi

Ötanaziye ilişkin yapılan ayrımların ilki, örneğine İsviçre Hukuku literatüründe rastladığımız, hastalığın ölümcül etkisiyle hastanın ölüme yakınlığı çerçevesinde yapılan dar anlamda, geniş anlamda ve en geniş anlamda ötanazi olarak karşımıza çıkıyor. Buna göre ölümcül hastalığın pençesinde o an acılar içinde kıvranan ve ölümü öngörülebilir derecede yakın olan ek deyişle "ölümün eşiğindeki" (Artuk, Yenidünya, 2011: 113) hastanın, kavramın belli birtakım şartlarını sağlar şekilde ötanazisinin gerçekleştirilmesi suretiyle çektiği acılara son verilmesi durumu *dar anlamda*; iyileşmesi tıbben mümkün gözükmeyen, süreğen acıları hastalığının bir özelliği haline geldiği halde ölümün gerçekleşeceği zaman ancak ve ancak tıbbi veriler yoluyla tahmini olarak öngörülebilen hastalığa sahip hastaya yapılan ötanazi için *geniş anlamda* ve nihayet hastalığı ölümcül olmamakla

korunması fikrinden hareket ediyor. (Savcı, 1980: 18-19) Bir eylemin hukukiliğini belirlerken insanın değerinin bilgisinden değil, o zamanda ve o yerde geçerli, uygulanan ahlaka, adaba, gelenek ve göreneklere dayanarak kamu düzeni kavramının kapsamını da bu ilkelerden hareketle oluşturarak olsa olsa ezbere değerlendirme yapmak suretiyle bir talebin hak olarak dile getirilip getirilemeyeceğinin olanağının koşullarını belirliyor. Öldürülmezlik ilkesi adı altında ele alınan bu belirleme söz konusu savaş vb. durumlar olunca birtakım istisnalar getirmekten de geri kalmıyor.

[20] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası "Yönetmelikler" başlıklı 124. maddesinde açıkça ifade edildiği üzere: "Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzelkişileri, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler çıkarabilirler." İlgili yönetmelik maddesini düzenleyen bir kanun hükmü yokken konunun böyle bir maddeyle düzenlenmesi hukuka aykırıdır.

birlikte hastalığı sırasında psikotik yahut somatik herhangi bir acı çekmeyen hastalara uygulanan ötanazi ise *en geniş anlamda* ötanazi olarak adlandırılıyor.

Ayrımın pratik anlamdaki öneminin bu bağlamda kendini, akıl hastaları, bitkisel hayata giren kimseler ve vücudunun önemli bir kısmı paralize olmuş ve yatağa bağımlı hastalar için uygulanacak en geniş anlamda ötanazi ve o an acılar içinde bulunan hastaya uygulanacak dar anlamda ötanazinin hukuka uygun olup olamamaklığı tartışmasında göstereceği ileri sürülmekle birlikte, böyle bir tartışmanın bu iki durumda bulunan hasta için geçerli irade beyanı elde etme hususunda olduğu anlaşılınca ayrım bu şekilde ele alınmaklığı bakımından önemini yitiriyor. Şöyle ki, muhtemel ölüm zamanı tek başına böyle bir ayrıma gitmek için bir yarar sağlamazken, muhtemel ölüm zamanıyla bağlantısında acılar içinde olan kimseden, ki bu durum dar anlamda ötanaziyi tarif eder, ötanaziye dair istek ve rica niteliği taşıyan talep o an alınamayacaktır. Bu durumda önceden verilen rızanın, ki bu durum da ayrıca bir tartışma konusudur, bulunmadığı halde iradi bir ötanazi halinden bahsedilemez. Buna benzer bir şekilde en geniş anlamda ötanazi halinde de kişinin sahip olduğu hastalık ötanazinin haklı bir talep haline dönüşmesi unsurlarından biri olan dayanılmaz acılar şartını ve akıl hastalığı ve bitkisel hayat örneklerinden hareketle irade şartını sağlamadığından, ne var ki yine bu konuda önceden verilmiş sıkı şekil şartlarına bağlı bir irade beyanının varlığından söz edilsin, yine ayrımı sağlayan unsur olsa olsa iradenin varlığı ve niteliğinin incelenmesinden öteye gidemeyecektir, ki böyle bir ayrım da iradeye bağlı ve irade dışı ötanazi kavramlarıyla daha açık ifade edilebilir niteliktedir.

Bununla birlikte literatürde kullanılan bu anlamının ötesinde dar anlamda, geniş anlamda ve en geniş anlamda ötanazi kavramları bize ötanazi kavramını değerlendirme yolunda ilk adım olarak anlama için bir olanak sunuyor.[21] O da şu ki, ötanaziyi, tarih boyunca yapılan kavramlaştırmalardan hareketle ele aldığımızda bazılarının yalnızca 'iyi ölümü' ifade eden eylemi, istemli, istem dışı ve istemsiz, aktif veya pasif, kazai veya medikal olduğuna bakmaksızın, yani ötanaziye ilişkin yapılan ayrımlar arasında *fark gözetmeksizin*; bir kısmının literatürde geçerlikte olan ayrımları *benimsemek* suretiyle, örnekse litaratürdeki fikir birliğinden hareketle her halde istemi ötanazinin bir unsuru saymak suretiyle; bir diğer kısmının ise literatürde yapılan ayrımlardan ve benimseme ve reddetmelerden yola çıkarak ve fakat birtakım gerekçelerle kendi tanımını *ortaya koymak* yoluyla kavramı serimlediğini görüyoruz.

Bu noktadan hareketle, yapılan ayrımlar arasında fark gözetmeyen bir bakışla ortaya konan, kelime anlamıyla iyi ölüm, *en geniş anlamda*; literatürde geçerlikte olan ayrımları benimsemek suretiyle oluşturulan ötanazi kavramı *geniş anlamda*; literatürden yola çıkmakla birlikte kavramın birtakım gerekçelerle ve oldukça özgün bir biçimde belirlenen ötanazi ise *dar anlamda* ötanazi ayrımına uygun düşecektir. Böyle bir ayrım yoluyladır ki, aynı kavramın tarihsel süreç boyunca ayrı kullanımları kavramın teorik tartışmasını yaparken göz önüne alınabilecek

[21] İlgili ayrım bu çalışma özelinde yapılmış olup, ötanazi kavramına ilişkin literatürden alıntı değildir.

ve aynı zamanda değişen koşullar, tıbbi ve teknolojik ilerlemeler, etik ve hukuk alanında yapılan tartışmalar sonucu gelinen noktada, kavramın tarihsel yapısı göz ardı edilmeksizin kavrama dair yapılan güncel ve spesifik belirlenimler de yine kavram olarak 'ötanazi' içinde değerlendirilebilecektir.

B. Eylemin Gerçekleştirilme Şekli: Aktif ve Pasif Ötanazi

Ötanaziye ilişkin yapılan bir diğer ayrım, yapılan çoğu çalışmada davranışın niteliğinden hareketle içerdiği sorumluluk derecesi göz önüne alınarak bulunulan aktif ve pasif ötanazi ayrımıdır. Literatürdeki yaygın kullanımı, kelime anlamıyla "aktif" ve "pasif" arasındaki farklılıktan bahisle oluşturulan aktif ötanazi ve pasif ötanazi; *belli türden bir davranışı gerçekleştirerek* veya *belli türden bir davranışı gerçekleştirmeyerek eylemde bulunmanın* farkına dayanıyor. Böyle bir ayrımı, her iki halin de eylemde bulunmak suretiyle var olana etki etmek özelliği göstermekliği bakımından sorumluluk yönünden fark yaratıyor olması fikri, eylem kavramını davranıştan ayıran bir bakışı gerektiriyor. Buna göre eylem; değerlendirme, yaşantı ve davranış olarak üç ögeye ayrıldığında (Kuçuradi, 1988: 12) görülecektir ki herhangi bir davranışta bulunmamak ya da o davranıştan kaçınmak da eylemektir. Bu eylemin sonucunda dışsal olarak bir etkilenme ve birtakım olaylar gerçekleşse de gerçekleşmese de.

Öyleyse doğru veya yanlış bir değerlendirmenin ardından kişinin kendinde sahip olduğu yaşantıyla ilişkisinde davranışın icrai, ek deyişle yapmak suretiyle ya da ihmali, yapmamak suretiyle gerçekleştirilmesi, onun her iki halde de ötanazi kavramı altında değerlendirilebilecek bir eylem olmaklığı bakımından önem arz etse de konuyu yalnızca muhtemel hukuki sorumluluğu doğacak kimse açısından ele almak, bir davranışın aktif ya da pasif suretle yapıldığı bilgisinde bir noktayı gözden kaçırmak demek oluyor. Gerçekten yapılan tartışmalarda da pasif ötanazinin daha 'kabul edilebilir, vicdanı daha az rahatsız eden' özelliğiyle, ona aktif ötanaziye göre daha sıcak bakılması (İnceoğlu, 1999: 135) bu düşünceyi doğrular nitelikteyken, değerlendirilmesi gerekenin, sonuca yol açan eylemin *iyi ya da kötü* olması değil, sonucu doğuran davranış ile sonuç arasında illiyet bağı olduğu gözlerden kaçıyor. Bu durum ise yaşam destek ünitesinin fişinin çekilmesi gibi haller söz konusu olduğunda hareketi, pasif davranışla gerçekleştirilen ötanazi kapsamında değerlendirerek (Güven, K. 2000: 15) aslında sonuca yol açan davranışla sonuç arasındaki illiyet bağı ve eylemin yapma hareketi içermesiyle onu aktif ötanazi kapsamına dahil eden özelliği görülemiyor.

Söylenenlerden hareketle, yapılanlardan başkaca bir kavramlaştırmaya gitmek suretiyle şimdi yapılacak ayrım, sonuca yol açan davranış ile sonuç arasındaki ilişkiyi görmek adına yapılacak olup, önce eylemi davranış unsurunun varlığı/yokluğu bakımından ele alıyor, devamında ise yapma ve yapmama hareketi ile sonuç arasındaki illiyet bağından bahisle aktif ve pasif ötanazi içinde ikişerli bir ayrıma gidiyor. Bu ayrım bizlere eylemin, yol açtığı sonuç bakımından değerini görme olanağı sağlarken, böyle bir eylemi kanunlaştırma yolunda aktif ile pasif ötanazi arasında fark gözetmenin, 'top kimde kalacak' anlayışından öteye

gitmeyeceğini, yalnızca sorumluluğu pay ederek ve önünde sonunda oluşan sonuç ve bu sonucu talep eden kimse açısından değil, her seferinde, geride kalan, uygulayan kişi açısından değerlendirme yapmak demeye geldiğini belirtmekte fayda görüyoruz.

Buna göre, eylemin gerçekleştirilme şekli bakımından aktif ötanazi, hekimin yapma davranışını gerçekleştirmek suretiyle hastanın ölümüne doğrudan veya dolaylı olarak sebebiyet vermesi anlamına gelip, ikiye ayrılır: *Doğrudan aktif ötanazi*, hekimin hastaya ilaç vermek suretiyle ve ikincil bir etkiyle hastanın yaşamını sonlandırması olarak adlandırılabilirken, *dolaylı aktif ötanazi* hekimin yine bir yapma hareketi gerçekleştirmek suretiyle ve fakat yaptığı davranış ile sonuç arasındaki illiyet bağının tam olmaması, yani doğrudan yaşamı sona erdiren bir hareket değil fakat tedaviyi sona erdirme niteliği taşıyan, hastayı hayatta tutan birtakım yaşam destekleyici cihazların, ilaçların ya da bakımın, yapma davranışı yoluyla hastayla ilişiğinin kesildiği haller için kullanılır. *Doğrudan pasif ötanazi* hali, başlı başına yapmama hareketi içermesiyle aktif ötanaziden ayrılır, yaşamı sona ereceği açıkça öngörülen acil hastaya, önceden verilen yazılı direktifine uymak suretiyle gerekli müdahalede bulunmama hekimin tamamen hareketsiz kaldığı bu duruma örnek gösterilebilir. Böyle bir yapmama içeren eylem, dolaylı aktif ötanazide olduğu gibi, yaşamın sona ermesine yapma davranışıyla dolaylı bir biçimde sebebiyet vermek sayılamazken, ancak *ölümü hızlandırmak* işlevi görür, yani burumda yaşamı kısaltan yalnız hekim değil; hem aynı zamanda hastalıktır da. Nihayet, *dolaylı pasif ötanazi* hali, tıpkı doğrudan pasif ötanazide olduğu gibi eylemin yapmama, davranışta bulunmama suretiyle gerçekleştirilmesi demeye gelirken, bu yapmama doğrudan yaşamın sona ermesine yol açmaz. Bilinci kapalı hastaya, yine önceden verilen yazılı direktiflerine uygun düşecek biçimde gerekli besin veya yaşam destekleyici ilaç takviyesinde bulunmama, dolaylı pasif ötanazi kavramına örnek olarak verilebilir.

Bunun yanı sıra bahsedilen dört halde de hekimin sorumluluğu tartışmasına girmek, *her dört halde de ölüm, hekim tarafından açıkça öngörülebileceğinden* ne teorik ne de pratik bir önem taşımamaktadır. Bu düşüncenin temelinde ise öldürme ile ölüme terk etme arasında, her iki eylemde de bulunan kast unsurunun varlığı halinde, insanın değerine eşit derecede etki etmelerinden hareketle, fark görmeme düşüncesi yatıyor. İki eylem arasında fark gören ve ötanazide aktif ve pasif ayrımına yol açan düşüncenin, temelini, bir normda, kökeni ortodoks görüşe dayanan, öldürmeyeceksin emrinin ürünü olan ve bu emrin kişiye, birini yaşatmaya yahut yaşamını korumaya dair kesin bir ödev yüklemediği (İnceoğlu, 1999: 141) fikrine[22] dayanan bir normda bulduğunu görmek; bu başlıkta detaylı-

[22] Bunun gibi, ötanazi çalışmalarında sıkça tartışılan ve esasen Thomas Aquinas tarafından ortaya konan çifte etki doktrini de, tıpkı meşru müdafada "saldıranı öldürmenin değil, saldırıyı bertaraf etmenin" amaçlandığı gerekçesiyle kabul edilebilir olduğu gibi, hastanın dayanılmaz acıları nedeniyle artan derecede morfin verme zorunluluğunun yol açtığı pasif ötanazinin de, amaçlananın hastanın acısını dindirmek ve onun da ikincil bir etki olarak ölümü beraberinde getirdiğinden hareketle kabul edilebilir olduğu düşüncesine dayanıyor. (İnceoğlu, 1999: 150-151) Bu sav da, meşru müdafa için de geçerli olmakla birlikte, eylemde bulunanın

ca incelenen ayrımın, bu çalışmada temellendirilen insan görüşü ve ona dayanan insan hakları bakımından, bilgisel bir çıkış noktası teşkil etmediğini ve insanın değerini korumak amaçlı hareket etmediğini ortaya çıkarıyor.

Konuyla ilgisinde değinilecek son nokta ise, eylemin gerçekleştirilme şekli bakımından aktif ve pasif ötanazinin yanında üçüncü bir başlık olarak ele alınan hekim yardımlı intihar (Özkara, 2001: 19) kavramıdır. Acısız ya da iyi ölüm için gerekli ilaç ve dozaj bilgisini hastaya *sağlayan* ya da doğrudan bu ilacı ya da düzeneği hastaya temin eden hekimin, yardımı veya direktifleriyle ölüme yol açan davranışı hastanın bizzat gerçekleştirmesi anlamına gelmekliğiyle dolaylı aktif ötanaziye benzeyen bu yöntem, diğer ötanazi hallerine karşı, ölümcül davranışın eğer mümkünse her seferinde talep eden tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği görüşü[23] ve ötanazinin intihardan ne açıdan ayrıldığını göstermekliği bakımından önem arz ediyor.

C. İrade Beyanı Esası: İstemli, İstemdışı ve İstemsiz Ötanazi

Konuyla ilgili yapılan bir üçüncü ve ötanazinin "iyi ölüm" olarak kavramlaştırılmasında başat unsur olan talebi dile getiren kişinin rızayı aşan istek ve ricasının varlığı ve bu isteme ilişkin iradenin tamlığı gibi unsurlar üzerinde duran ayrım, istemli, istemsiz ve istem dışı ötanazi olmak üzere üç başlık altında inceleniyor. Buna göre istemli ötanazi, hastanın ötanaziye ilişkin talebini, açık bir biçimde ve iradesi herhangi bir şekilde sakatlığa uğramadan dile getirmesini ifade eder. Bu dile getiriş hem aynı zamanda değerlendirme yapabilen birey olmaklık; hastalığa, olası tedavi yöntemlerine ve ötanazi talebinin neyi ifade ettiğine ilişkin hekimle birlikte yapılan değerlendirme ve son olarak ereğe yönelik iradeyi sakatlayacak dışsal herhangi bir zorlama yahut etkileme olmaksızın, tam bir serbestlikle, özgürce verilmiş olma unsurlarını da kendinde taşımalıdır (Özkara, 2001: 20) ki iradenin tamlığından bahsedilebilsin. Sayılan şartlardan değerlendirme yapabilen birey olmaklık şartının, bilimsel ölçütlere dayanarak tıp hekimlerince ölçülebilir özellik gösteriyor olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz. Bu ise ötanazi talebinin hekimlerce değerlendirme sürecinde bir adet psikiyatristin sürece dahil olarak uzman görüşünü belirtmesi, hastanın yalnızca reşit olup olmamaklığı yahut kanunen kendiyle ilgili karar verme yetisine sahip olup olmadığından bağımsızca[24], ayrıca bir değerlendirme sonucu, hastanın içinde

---

yol açacağı muhtemel davranışı görme yetisini gözden kaçırmak demeye gelir ki her iki halde de bu, bir insanın ölümüdür. Doğrudan amaçlanmadığı, aslında istenmediği düşünceleri ise, hareketi gerçekleştirenin verdiği zararın tolere edilebileceği anlamına gelmez.

[23] Böyle bir yöntemle, üçüncü bir kişiye daha az yükümlülük getirilmesi sağlanırken, hastanın bu konudaki istemini ve bu istemin yol açtığı davranışın son aşamasını kendi iradesiyle yerine getirmesi güvence altına alınmış oluyor. Unutulmamalıdır ki böyle bir yöntem, ancak ve ancak hasta bu son davranışı gerçekleştirmeye fizyolojik ve psikolojik olarak hazırsa yapılabilir. Bunun dışındaki durumlar için her halde ilaç ve dozaj bilgisinin de üzerinde bir asisteye ihtiyaç duyulacaktır.

[24] Nitekim bu çalışmada dolaylı aktif ötanazi kapsamında ele alınan doktor yardımlı intiharın Belçika ve geniş anlamda aktif ötanazinin yasal olduğu tek ülke Hollanda'da da kanunen reşit

bulunduğu dayanılmaz acıların, kullanılan ilaçların ve diğer birtakım dış etkenlerin karar verme yetisine etkisi de göz önünde bulundurularak talebi tekliğinde değerlendirmek gerektiği anlamına gelmekte. İradenin istemli olması için aranan diğer şartlar ise çalışmanın önceki bölümünde tartışılmış olup, bu noktada tekrar aynı hususlara değinilmeyecektir.

Şimdiye kadar, istemli ötanazinin söz konusu edilebilmesi için sayılan unsurların, insanın değeriyle ilgisinde, böyle bir talebin dikkate alınması için ne denli asgari unsurlar oldukları görüldüğü zaman, istem dışı ve istemsiz "ötanazi" kavramlarını serimlemek, olduğundan daha büyük bir önem arz ediyor. Buna göre, literatürde yapılan çerçevelendirmesinden hareketle *istem dışı ötanazi*, bilincin kapalı olduğu, inme, travmatik yaralanmalar ya da oksijen eksikliği gibi haller etkisiyle bilinç kaybının bir evresi olarak koma, bitkisel yaşam gibi birtakım etkenlerin varlığı sonucu, ötanazinin; iyileşmesi o anki tıbbı koşullarda mümkün görünmeyen hastalık ya da hastanın hayatının hekim aracılığıyla acısız bir şekilde sona erdirilmesi gibi özelliklerini kendinde taşımakla birlikte; o an o şartlarda hastanın geçerli iradesinin elde edilemediği *ve* daha önceden yazılı olarak da bu iradenin alınmadığı halleri kapsıyor.[25] Geçerli iradenin ve hastanın o anki durumunun bilgisinin elde edilemeyişi, bilinci kapalı hastanın psikotik yahut somatik olarak dayanılmaz acılar çekmesini olanaksız kılıyor[26] ve dayanılmaz acılar çektiğinin ifadesi, bilincin açık olduğu halde, halihazırda hastanın irade beyanının konusu olduğundan, birbirini tamamlayan bu unsurların birinin eksikliği, ötekini de beraberinde getiriyor. Bununla birlikte istem dışı ötanaziyi, istemli ötanaziden ayırmanın gerekliliği, hem hastanın isteminin alınamadığı durumlarda, ötanazinin insanın değerine uygun gerçekleştirilmekliğinin olanağının koşulları sayılabilecek diğer unsurların eksikliğini *kendiliğinden* beraberinde getirmesi; hem de bu rızanın, hasta henüz bilincini yitirmeden önce belli şartlara uygun olarak alınma-

olmamak ötanazi talebinde bulunmaya engel değildir. Hollanda İstek Üzerine Yaşamın Sonlandırılması ve İntihara Yardım Kanunu'na göre, 12-15 yaş aralığındaki küçükler için değerlendirme yetisini haiz olmaları şartı ve kanuni temsilcinin onayıyla; 16-18 yaş aralığı içinse veli veya vasinin görüşü alınmakla birlikte, yalnızca değerlendirme yetisini haiz olmak şartı aranmak suretiyle ötanazi gerçekleştirilebilmekte. (Ölçer, 2011: 361-362) Bu durumda göz önünde bulundurulan küçüğün değerlendirme yetisine sahip olup olmamaklığıyken, vücut bütünlüğüne müdahale kapsamında ele alınan başka tıbbi müdahaleler söz konusuyken alınan veli yahut vasinin izni böyle bir müdahale için geçerli olmamalıdır.

[25] İrade içermeyen, istem dışı ötanazi kavramına, ağır engelli kişiler, normal bir yaşam sürme olanağından yoksun kalacak derecede hasta, sakat veya engelli bebekler ve ileri yaştan dolayı değerlendirme yetisini kısmen ya da tamamen yitirmiş kimseleri de dahil eden ve bu insanların hayat hakkını "kişi olma özelliklerini haiz olmamaları ve fakat *Homo Sapiens* türünün üyesi olmaklıkları"yla, türcü bir bakıştan kurtulmak suretiyle, kendileriyle aynı bilişsel özellikleri gösteren hayvanlarla aynı kapsamda değerlendirilmeleri gerektiği (Singer, 2015: 237 vd.) fikrini getiren Peter Singer'ın görüşleri bu çalışmada temellendirilen insan görüşüne uygun düşmemekle birlikte, bu kapsamda incelenebilir niteliktedir.

[26] Bu durumdaki hastaların ağrı ve acıya bilinçli bir tepki vermemekle birlikte, ağrı ve acı oluşturacak eyleme reflektif tepkiler gösterdikleri görülür. Her halde bilinç hali acı çekmenin bir unsuru olduğundan, omurilik düzeyinde gerçekleşen refleksler hariç kişinin komada yahut bitkisel hayatta olduğu hallerde acı çekmeden söz edilemez.

sının şartların oluşmasında ve ötanazinin kavramlaştırılmasında ne denli büyük bir fark yaratacağı boyutunda doğuyor.

Başlığa ilişkin son ayrım olan istemsiz ötanazi ise, her ne kadar yapılan çalışmalarda ötanazinin bir haliymişçesine ele alınsa da, iyi ölümün istemsiz olamayacağı açık olduğundan kendi içinde çelişik bir ifade gibi görünüyor. Kısaca tanımlamak gerekirse *istemsiz ötanazi*; istem dışı ötanaziyle farkını, hastanın beyanının alınamamasında değil, hiç alınmamasında gösterirken, hastalığı ya da sakatlığı nedeniyle kişinin öldürülmesini ifade ediyor. Böyle bir kararın ötanaziyle olan tek ortak noktası kişinin hasta olmasıyken (İnceoğlu, 1999: 246) böyle bir kararı yaşam hakkının en ağır derecede ihlali anlamına gelmekle cinayet kavramı ya da soy arıtımı amacı güdülmesi halinde öjeni kavramı daha doğru karşılıyor. Bu nedenle, istem dışı ya da istemsiz ötanazide, yani ötanazi uygulanacak kimsenin bu konudaki iradesine başvurulamadığından şimdiki geçerli rızanın varlığının[27] söz konusu olmadığı ya da onun rızasına hiç başvurulmadığı hallerde yapılan uygulamalar ötanazi kavramı dahilinde değerlendirilemez.

D. Karar Verecek Merci: Kazai ve Medikal Ötanazi

Peki "iyi ölüm"ün, yukarıda gösterilen ayrımlar neticesinde kendinde taşıması gerektiği özellikler görülünce, ötanaziye ilişkin bir talebin dile getirildiği hallerde talebin uygulanabilirliği kararını kim verecektir? Kendi başına, hastayla ilişkisindeki tek bir hekim yeterli olur mu yoksa kişi-kişi ilişkilerini düzenlemede, yetkileriyle paralelinde bir üst merci görevi üstlenen devleti ve onun normlarını da ilgilendirdiğinden hareketle bir yargı merciinin onayına ihtiyaç var mıdır? Bu sorulara verilecek yanıtlardan hareketle ötanazi konusunda yapılan son ayrım, ötanazi talebinin şimdiye dek sayılan unsurlarının varlığı bağlamında geçerliliği hakkında karar verecek merciye dairdir. Kararın, ötanazi uygulayacak hekim ve sürece dahil olan diğer hekimlerce birlikte verildiği halde *medikal*; bunun yanında eylemin hukuki boyutlarından bahisle hukukça da tartışılması, değerlendirilmesi gereken bir eylem olduğu düşüncesinden hareketle bir hakim kararı arandığında ise *kazai ötanazi* söz konusu olacaktır. Buna göre, sürece ilişkin değerlendirme ve uygulamanın bir parçası olan hekimlerin uzman görüşü olmaksızın, eylemin şartları ne denli tam olsa da uygulama yönünden büyük eksiklikler göstereceği, hiçbir suretle profesyonel bir uygulama olarak adlandırılamayacağı için böyle bir durumu ötanazi olarak adlandırmak zor görünüyor. Hollanda örneğinde de, İstek Üzerine Yaşamın Sonlandırılması ve İntihara Yardım Kanunu'nda açıkça belirtildiği üzere ötanazinin usulüne uygun raporlanması ve eylemin bir hekim tarafından gerçekleştirilmesi hukuka uygunluk için aranan zaruri şartlar arasında sayılırken, eylemin hukuki boyutu da görmezden gelinmeyerek usulüne uygun raporlanma şartı getirip, savcılığa yeterli şüphenin varlığı halinde soruşturma başlatacak bilgiye sahip olma olanağı sağlıyor.

[27] Ne var ki bu rıza, bilincin kapanmasından daha önce, bilincin kapanması yahut geçerli bir rızanın elde edilemeyeceği her türlü koşula ilişkin verilmiş olsun.

Talebe ilişkin irade ve diğer unsurların tamlığının değerlendirilmesi için hekim görüşünün yanı sıra mahkeme kararının aranması halinde, mahkemelerin iş yükü ve çalışma usulü gözetildiğinde buna özel tahsis edilmiş, görevlendirilmiş hakimlikler olsa bile, hele de kararın niteliğinden hareketle, inceleme hassasiyetle yapılacağından ve böylece ötanazi talebine dair kararın verilmesi çok uzun zamanlar alabileceğinden, süreci bekleyen hasta için artık kararın verilmesinin anlamsız hale gelebileceği göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda bildiri niteliğinde detaylı bir raporlama, zaten eylemi gerçekleştiren kişiler olarak hekimlerin, kamu görevlileri olmaları yönünden eylemin herhangi bir ihlal ile gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin tespiti için yeterli olacaktır.

IV. Bir İnsan Hakkı Olarak Ötanazi

Buraya kadar söylenenler ışığında, ötanazinin insan hakları içindeki yeri gösterilmeden önce, kavramının geniş ve en geniş anlamda kullanım biçimlerinden hareketle tekrar kavramlaştırılması, açık tanımının gösterilmesi gerekliliği doğuyor:

Ötanazi; çağın tıbbi koşulları içinde iyileşme olanağı bulunmayan hastalığın yol açtığı psikotik ya da somatik acıları dayanılmaz hale gelen, değerlendirme yapabilen hastanın yaşamının, o an elde edilen yahut sıkı şekil şartlarına bağlı yazılı bir belge suretiyle edinilen tam iradeye istinaden, bir adet psikiyatrist de dahil olmak kaydıyla en az iki hekimin kararı sonucunda hekimlerce ve *her aşamada insanın değerini koruyacak biçimde* sona erdirilmesidir.

Ötanazi kavramı *dar anlanmıyla* böyle serimlendiğinde, onu yaşam hakkıyla bağıntısında ele alsak bile, davranışın gerektirdiği birtakım zorunluluklardan ötürü, devletçe bir düzenlemeyi gerektirişi ve başlı başına devlete yüklediği ödevle, doğrudan doğruya korunan temel kişi hakları arasında ele alınamayacağı açık gözüküyor. Öyleyse böyle bir talep ancak *dolaylı olarak;* yani bütün insanların eşitçe sahip olduğu, tanınması değil, yerine getirilmesi gereken bir hak olarak (Kuçuradi, 2011: 6) yaşam hakkının onurlu bir şekilde *sürdürülebilmesi* ve insanın değerini hiçe sayan, somatik kökenli ya da değil, acılar ağrılar, gerektiği gibi yaşamaya ve bir başkasına da öyle muamele etmeye müsade etmeyen koşullar içinde[28] bulunan kimse için, onurlu bir yaşamın uzantısı olarak onurlu bir ölümü olanaklı kılan bir yardım niteliği taşıyor.

---

[28] Ludovic Kennedy, ötanaziyi doktorlar, hastalar ve hasta yakınlarıyla diyalogları ve mektuplaşmaları örnekleriyle ele aldığı kitabında uzun yıllar kullanılan ağrı kesici ve hayat kurtarıcı ilaçların, ağrı nöbetlerinin ve uzun süreli acıların hastaların kişilikleri ve zihinlerinde yol açtığı kalıcı değişikliklerden bahsediyor. (Kennedy, 1990: 4) Her ne kadar insanca yaşamanın ve öyle muamele etmenin olanaklarını, insanca muamele görme ile bağıntısında ele alsak da, dışsal ve zorunlu görünen bu tip etkenlerin de etik davranma koşullarına etki ettiği aşikar. Bununla birlikte, insansal olanaklarını gerçekleştirememe ve etik muamele etmekten yoksun kalmanın ötanazi hakkı için, her zaman rızayla birlikte olmak koşuluyla, onurlu bir yaşam sürme olanaklarının azlığı hakkında fikir vermekten öteye gitmeyeceği her zaman göz önünde bulundurulmalı.

Böyle bir talebin ancak dolaylı olarak korunan haklar içinde yer alması, yani ancak *başka koşullara gereksinim duyarak* sağlanabilecek bir muamele etme biçimi olması, bu hakların sağlanmasının başka tür *haklara* bağlı olduğu hususunu da göz ardı etmemeyi gerekli kılıyor. Kişilere doğrudan doğruya bağlı olmayıp ancak *dolaylı olarak devletlerin kişilere tanıdığı* sosyal, ekonomik ve bazı siyasal haklara bağlı olarak korunabilen bu haklar (Kuçuradi, 2011: 6) söz konusu ötanazi olduğunda tıbbi araç ve gereçlerin ve hekimlerin bilgisinin çağın olanaklarına ulaşmış olma koşuluyla, her yurttaş için eşitçe sağlanmış sağlık güvencesi ve tabi ötanazinin ayrıca ve tüm detaylarıyla hukukça düzenlenmiş ve tanınmış olması hallerinde uygulama olanağı bulabiliyor. Çünkü "ötanazi, bakımsızlık yüzünden ölmek isteyenlerin başvurduğu bir yöntem değildir. (...) imkânların sınırlı olduğu ülkelerde aktif ötanazinin, kişisel özerklik hakkının bir parçası olmaktan çok, maddi ve teknik yetersizliklerden dolayı zorunlu bir seçim haline gelme ihtimali yüksektir. (...) yaşam kalitesinin kötü olduğu durumlarda ötanazi uygulanması olağan bir durum, hatta bir mecburiyet haline gelebilecek, özerklik hakkından uzaklaşılacaktır." (İnceoğlu, 1999: 253) Bu durumu önlemek ise böyle bir hakkı yasalaştırmadan önce, o ülkedeki sosyal, ekonomik ve bazı siyasal hakların, dolaylı olarak korunan bir hak olarak ötanazinin sağlanması için gerekli düzeye ulaştırılması gerektiği anlamına gelir.

V. Sonuç

Bu çalışmada, insan eylemlerini belirleyen ve dolayısıyla var olan dünyayı, yaşananları ve olup bitenleri önemli ölçüde etkileyen değerlendirme etkinliğinden hareketle insanın değeri ve insan haklarının korunması arasındaki ilişkiyi göstermek yoluyla, tek tek durumlarda uygulama sorununun ötanazi örneğinde incelenmiş, onu hukuki boyutuyla ele almanın olanağının koşulu olarak "etik"le bağlantısına bakılmıştır. Buna göre, ötanaziyi bir insan hakkı olmaklığı bakımından ele alırken, insan haklarını diğer birtakım talepler dile getiren haklardan ayırmak ve ötanazinin ne gibi bir talebin ifadesi olduğunu görmek yalnızca şu soruyu sormakla dahi mümkündür: "İnsanın değerini koruyor mu, korumuyor mu?"

Nitekim İoanna Kuçuradi'nin, yaşama hakkını toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve devletin örgütlenmesinin temel ilkeleri olarak insan haklarıyla bağıntısında ve tek tek durumlara uygulama sorununun örnekleri ışığında ele aldığı çalışmasında gösterdiği bir ipucu, bize bu soruyu yanıtlarken rehberlik ediyor. Buna göre yazıda yer alan; biri, kalbi duran bir hastaya hastanın yakınları ve çevredekilerin artık vazgeçmesini salık veren sözlerine rağmen dört saat boyunca müdahalede bulunan doktorun hastayı yaşama döndürmesi, diğeri ise terminal dönem kanser rahatsızlığıyla mücadele eden, sürekli acılarına artık ağrı dindirici ilaçların da etki etmediği, doktorların "Bizim işimiz yaşatmaktır." düşüncesiyle apandisit ameliyatına aldıkları ve ameliyattan sonra yaşamını kaybeden bir genç kızı anlatan iki örnek (Kuçuradi, 2011: 120) yaşatma çabasının o olayın tekliğinde bir anlam ifade edeceği bir eylem ve her ne olursa olsun yaşatma görevi, ek deyişle *yaşamın mutlaklaştırılması* ve buna dair düşünülmeden, *meslek etiği* olarak adlandırılan normlardan hareketle ve değer biçmelerle var olmuş bir

eylemi ve bazı hallerde hayatı uzatmak ve ölümü uzatmak arasında büyük bir fark olduğunu (Kennedy, 1990: 16) gösteriyor bizlere.

Unutmamak gerekir ki, benzerleri arasındaki yeri görülmek suretiyle, bir değer biçip bir değer atfetmeden bakıldığında, birtakım özelliklerinin yanı sıra olanaklar varlığı olarak da karşımıza çıkan insan, dayanılmaz acıların ve hastalığın her yerini sardığı zaman da insandır. (Kuçuradi, 2011: 121) O, değerler üretebilen, çalışan, bilen, öngören ama birtakım nedenlerden ötürü onu kendini gerçekleştirmekten bu en asgari özelliklerinden yoksun kaldığında da karar verebilen, *vazgeçebilen* varlıktır. Onu tüm bu özellikleriyle bir bütün olarak ele almak yerine, bilinci kapalı olduğu halde yakınlarına ait bi *şeymişçesine* düşünülüp hakkında kararlar verilmesi, yaşama hakkının ona ait olmadığı, üzerinde insanın değerinin bilgisinden hareket etmek koşuluyla tasarrufta bulunamayacağının ifadesi, onun özerkliğini, özerkliğini kendinden alan değerlendirme yetisini ve aklını hiçe sayan bir tutumdur.

Ötanaziyi bir insan hakkı olarak ele alırken, insan haklarının bir özelliği olan "vazgeçilmezlik" ve diğer kavramları birer koşulmuşçasına ele almak ve onları kavramsal ve kuramsal olarak ötanazinin tekliğiyle uzlaştırmaya çalışmayı aşarak insan haklarına kendiliğinden atfettiğimiz evrensellik, vazgeçilemezlik, mutlaklık gibi kavramları tartışmaya açmak; ötanazinin, böyle bir değerlendirme sonucunda insanın olanaklarını gerçekleştirebilme koşulunun uzantısı olarak, haklar anlayışını bu şekilde formüle etmek yoluyla ele alınmasının olanağının koşuludur.

Günümüzde yapılan birçok uygulamanın ötanazi başlığı altında değerlendirilmiyor oluşunda tam da bu sözünü ettiğimiz *eylemin olanağının bilgisi*ne sahip olmamak yatıyor. Her gün birtakım teknik veya maddi yetersizliklerden o kişinin rızası bulunduğu veya bulunmadığı, yakınların rızasının o kişinin rızası yerine kabul edildiği pasif ötanaziler gerçekleşiyor ve bu ölümler tam da bu bilgiye sahip olunmadığından pasif ötanazi kapsamında değerlendirilmiyor bile. Bunun devamında bu konuya ilişkin, ne kanunda veya diğer mevzuat hükümlerinde bir düzenleme getiriliyor ne de böyle bir sorunun varlığı tartışma konusu ediliyor. Böyle bir sorunumuz yokmuş, Türkiye'de hiç ötanazi uygulaması bulunmuyormuş gibi.

Eğer insan bir olanaklar varlığı olmaklığıyla onur sahibi bir varlıksa, onurlu bir yaşam sürme hakkını hayatının başlangıcından son anına dek sürdürmek de onun sırf insan olmaklığı bakımından sahip olduğu en temel hakkıdır.

Kaynakça:

Kitaplar

Güçlü, A.Baki; Uzun, Erkan;Uzun, Serkan;Yoksal, Ü. Hüsrev, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve SanatYayınları, Ankara, 2003.

Güriz, Adnan; *Hukuk Felsefesi, Hak Kavramı*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019.

İnceoğlu, Sibel; *Ölme Hakkı : (Ötanazi)*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Kennedy, Ludovic; *Euthanasia*, Chatto&Windus Ltd, London, 1990.

Kuçuradi, İoanna; *Etik, Türkiye Felsefe Kurumu*, Ankara, 1988.

Kuçuradi, İoanna; *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, Yaşama Hakkı ve Yirmi Birinci Yüzyılda Bazı Getirdikleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2011.

Kuçuradi, İoanna; *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2010.

Güven, Kudret; *Kişilik Hakları ve Ötanazi*, Ankara, 2000.

Mengüşoğlu, Takiyettin; *İnsan Felsefesi, Ontolojik Temellere Dayanan Antropoloji*, Doğu Batı Yayınları, 2016.

Özkara, Erdem; *Ötanazide Temel Kavramlar ve Güncel Tartışmalar*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2001.

Savcı, Bahri; *Yaşam Hakkı ve Boyutları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:449, İnsan Hakları Merkezi Yayınları No:1, Ankara, 1980.

Singer, Peter; *Pratik Etik*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015.

Kitaptan bölüm

Ölçer, Pınar; *Ötanazi ve Hekim Yardımlı İntihara İlişkin Hollanda Hukuku ve Uygulaması Üzerine Kavramsal bir Bakış Açısı, Hukuk ve Etik Boyutuyla Ötanazi, XII Levha*, İstanbul, 2011 (Çevirenler: Yıldız Akel, Utku Öztürk).

Artuk, Mehmet Emin; Yenidünya, A. Caner; Ötanazi, *Hukuk ve Etik Boyutuyla Ötanazi, XII Levha*, İstanbul, 2011.

Makaleler

Besiri, Arzu, "Ötanazi ve Yaşam Hakkı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 86, 2009.

Biton Serdaroğlu, Erika, "Ötanazi-Ölme Hakkı", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 3, 2016.

Gürcan, Ertuğrul Cenk, "Ötanazi: Yaşama Hakkı Açısından Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 2, 2011.

Tezler

Yavlal-Gedik, Nermin, Felsefe Açısından Temel İnsan Hakları Belgeleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Yazarı Belli Olmayan Resmi, Özel Yayınlar, Raporlar Vb.

TC. Adalet Bakanlığı, *Yaşamın sona erdirilmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Mahkeme Kararları*, 2015.

İnternet Kaynakları

https://www.nvve.nl/

https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss664m.htm

Öz: Günümüz insan hakları anlayışının ve bu hakları deklare eden bildirgelerin dayanak noktasını oluşturan, insanın doğuştan birtakım haklara sahip olduğu düşüncesi, geleneksel devlet anlayışına karşı sivil ve politik düzlemde "birey"i odak noktası haline getirmesiyle modern devlet anlayışının temellerini teşkil eder. Bu düşünüşün beraberinde getirdiği, yaşam hakkının kutsal olmaklığıyla herhangi bir üst erke ait bir şey olmaktan çıkıp insana ait olduğu düşüncesi, hakkın öznesinin "insan" oluşu, hakların tam kullanımı konusunda[29]*otonom* bireyi söz sahibi haline getirmiştir. Böylelikle ötanazi kavramı ve onun beraberinde getirdiği sorunlar, Antik Yunan ve Roma'dan itibaren düşünürlerce çeşitli bağlamlarda ve intiharla ilgisinde tartışılan kuramsal niteliğini yitirmiş ve devlete *yapma edimi* yüklemesiyle birlikte birey-devlet ilişkisi dahilinde tekrar gündeme getirilmesi gereken pratik bir problem olmak özelliğini kazanmıştır. Nitekim insanlar bu özerklik bakışından hareketle ulusal ve uluslararası yargı mercilerine defalarca bu konudaki taleplerini iletmişler, fakat devletler, ulusal ve ulusüstü kuruluşlar her defasında devletin, birey haklarını korumada negatif yükümlülüğe sahip olduğundan bahisle ilgili talepleri geri çevirmişlerdir. Şimdi sorunu insan hakları bağlamında tartışmaya açtığımız bu makalede, önce ötanaziye bakışta metod olarak değerlendirme etkinliği çerçevesinde değer felsefesi ve bir insan fenomeni olarak değerlendirme etkinliği üzerinde durulacak, devamında temel insan haklarından olan yaşam hakkının öznesinin kim olduğu, yaşam hakkının tam kullanımının bir türevi olan ötanazinin insan hakları kapsamında bir "hak" olarak ileri sürülüp sürülemeyeceği ve son olarak insan hakları içindeki yeri ve niçin devlete yapma edimi yüklediği gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ötanazi, Yaşama Hakkı, Ölme Hakkı, Değerlendirme Etkinliği, İnsan Hakları

An Evaluation of the Concept of Euthanasia in the Context of Human Rights

Abstract: The idea that human beings have some natural rights, which is the fulcrum of today's understanding of human rights and also the declarations declaring these rights, constitutes the foundations of the modern state; by making the "individual" the focal point in the civil and political dimensions, opposed to the traditional governance systems. The view that was brought along by this thought, the right to life does not belong to a superior poweras a sacred thing, but belongs to human beings and the subject of the rights is "human" itself; had made the *autonomous* individual have a say on the matter of exercising of rights fully. Thus, the concept of euthanasia and the problems brought with it, have lost their theoretical attribute; which had been discussed by thinkers in various contexts, often related to suicide since Ancient Greece and Rome; and has become a practical problem that needs to be revived within the individual-state relationship with placing the act of implementation on the state. As a matter of fact, from this point of view of autonomy, people have repeatedly carried their demands on this issue to national and international judicial authorities; but states, national and supranational organizations have always rejected the demands, regarding

[29]Bir şey üzerinde hakka sahip olmaklık ve bu hakkın tam kullanımı yetkisi, hakkın kullanılıp kullanılmama yetkisini de kapsar. Hak sahibinin o hakla ilgisindeki kişisel tasarrufu hakkın nesnesinin veya öznesinin ortadan kalkmasına yol açacaksa dahi, bu durum kişinin o haktan vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Hak kavramının neliği ve hangi yetkileri sağlayıp hangilerini sağlamadığı yaşam hakkıyla ilgisinde, makalenin ilk başlığı olan "Yaşam Hakkı Üzerine" kısmına konu edilecektir.

the issue since the state has a negative obligation to protect individual rights. Through the present paper which argues the subject matter in the context of human rights, first "the philosophy of value and the evaluation activity as a human phenomenon" will be emphasized within the framework of the evaluation of euthanasia as a method; then it will be shown who is the subject of the right to life, which is one of the basic human rights; it will be discussed whether euthanasia, which is a derivative of the exercising the right to life fully, can be asserted as a "right" within the scope of human rights; and finally, its position in human rights and why it imposes the act of implementation on the state will be defined.

Keywords: Euthanasia, Right to Life, Right to Die, Evaluation Activity, Human Rights

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar...

Barış
Mizahtan Ciddiyete…
(İstanbul/15 Nisan 1950-1 Ağustos 1950)

M. Bülent VARLIK*

Barış, CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) iktidarının son bir ayında, Demokrat Parti'nin ise ilk günlerinde yayınlanan, yönetiminde TKP (Türkiye Komünist Partisi) üyelerinin ve eğilimlilerinin bulunduğu kısa ömürlü bir dergidir[1].

I. Derginin Yayınlanışı

TKP yönetimine mensup ve yakın kişiler tarafından 2 Kasım 1949-31 Mayıs 1950 tarihleri arasında yayınlanan *Nuhun Gemisi* mizah dergisinin[2] 31 numaralı son sayısında "Sayın Okuyucularımıza" başlıklı bir yazı yayınlanır ve

> *Nuhun Gemisi* yedi aydır fasılasız çıkıyor.
>
> Bu yedi ay içinde memleketin mukadderatile ilgili büyük hâdiseler cereyan etti. Gazetemiz bu hâdiseler karşısında üzerine düşen vazifeyi yapmağa ve bu suretle halkımıza faydalı olmağa elinden geldiği kadar çalıştı. Bu yüzden çeşitli müşkül ve baskılarla karşılaştı. Türlü fedakârlıklar bahasına ara vermeden vazifesine devam edip bugüne kadar gelebildi.
>
> Fakat, yurtta ve dünyada cereyan eden hâdiselerin ehemmiyeti karşısında başlangıçta seçmiş olduğumuz mizahi şekilden zaruri olarak ayrıldı ve zamanla âdeta ciddi bir gazete halini aldı.

---

* İktisatçı / ORCID: 0000-0003-3855-2081 / mbvarlik@gmail.com
Geliş tarihi: 6 Temmuz 2022/ Kabul tarihi: 27 Eylül 2022.

[1] *Barış*'ın tam bir koleksiyonu [Ankara] Milli Kütüphane'de 1956 SB 197 kayıt numarası ile bulunmaktadır. Dergiye, TÜSTAV'ın sitesinden de ulaşmak mümkündür. Katkıları için Güven Sahaf (Güven Özgüç)'a teşekkür ederim. *Barış*'tan yapılan bütün alıntılarda özgün metne sadık kalınmış, çok küçük daktilo/dizgi hataları dışında düzeltme yapılmamıştır.

[2] Bu dergi hakkında geniş bilgi için bkz: Levent Cantek; "Nuhun Gemisi/(1949-1950)/TKP'nin Desteklediği Mizah Dergisi", ss: 40-49.

> Bu durum karşısında *Nuhun Gemisi*'ne yeni bir şekil verebilmek ve edindiğimiz tecrübelere dayanarak okuyucularımızın karşısına daha kuvvetli ve daha olgun bir halde çıkabilmek için neşriyatımıza bir müddet ara vermeği kararlaştırmış bulunuyoruz.
>
> Gazetemiz bu sayıdan itibaren, bilâhire ilân edeceğimiz bir tarihe kadar çıkmıyacaktır. Kıymetli okurlarımızdan, müstakbel şeklimiz hakkında posta kutumuza gönderecekleri mektuplarla bizi tenvir etmelerini [aydınlatmalarını] rica ederiz.
>
> Bu vesile ile gazetemizi ilk sayıdan itibaren büyük bir alâka ile okuyan, okutan ve abone olan, Nâzım Hikmet'in kurtarılması yolunda açtığımız mücadelede mektupları ve imzalı taahhütleri ile bizi destekleyen okuyucularımıza âlenen teşekkürü bir borç biliriz

denilerek derginin geçici bir süre için yayınına ara verdiği açıklanır [ama bu geçici süre hiçbir zaman tamamlanamaz!][3]. Bu açıklamanın hemen altında "politika, fikir ve sanat dergisi" *Barış*'ın 15 günde bir yayınlandığını, *Marko Paşa*'nın da "haftalık siyasi mizah dergisi" olduğunu belirten küçük bir ilan yer alır. Böylelikle okuyucunun biri "ciddî", diğeri "mizahî" nitelikli iki dergiye yöneltilmesi amaçlanır.

II. Biçimsel Özelliker

Barış'ın sahibi ve neşriyatı fiilen idare eden hakkında şimdilik hiçbir bilgi sahibi olamadığımız Rifat Pelvan'dır.

Her sayısı 12 sayfa olan tabloid boydaki derginin sayısı 25 kuruşa satılmakta olup yıllık aboneliği 500 kuruş, altı aylık aboneliği 250 kuruş olarak belirlenmiştir.

İlk dört sayı ve 7. sayı Alişan Dobra Matbaası'nda, 5. ve 6. sayılar İbrahim Horoz Basımevi'nde ve son sayı Osmanbey Matbaası'nda basılmıştır.

III. Yayın Politikası

Derginin ilk sayısında yayın politikasını açıklayan bir metin yer almaz ancak 4. sayıda "Sayın Okuyucularımıza" başlığıyla yayınlanan bir duyuru, *Barış*'ın amacını/yayın politikasını açıklayıcı niteliktedir:

1- BARIŞ mecmuası, her şeyden önce günümüzün memleket ve dünya ölçü-

[3] "Sayın Okuyucularımıza", *Nuhun Gemisi*, No: 31, 31 Mayıs 1950, s: 2.

sünde en önemli hayatî meselesi olan BARIŞ DAVASI'nı ele almış bulunmaktadır. Mecmuamızda birinci plânda bu konu ile ilgili noktalar belirtilmektedir.

2- Yer darlığı ve maddî imkânsızlıklar yüzünden sanat'a ait yazılara, ancak iki sahifemizi ayırabilmekteyiz. Bu iki yaprağın da içinde bulunduğumuz şartlarda arttırılmasına imkân yoktur. Esasen bu sayfalara da daha ziyade Barışla ilgili sanat yazıları koyulmıya çalışılmaktadır. …

5- *Barış*, sayfalarında memleket meselelerine geniş ölçüde yer vermek azmindedir. Yaşadığımız devirde; ekonomik, sosyal, kültürel, politik hemen bütün meseleler Barışla sıkıdan sıkıya ilgili bulunmaktadır. İlk bakışta Barışla olan ilgisi az gibi görünen mevzuların altları kazınca yine Barış görülmektedir.

6- Nâzım Hikmet'in haksız yere 13 yıldan beri zındanlarda çürütülmesi ve bu tarihî adlî hatanın iç ve dışta millî itibarımızı sarsacak muazzam bir hadîse olması Barışı ilgilendirdiğinden ötürü okuyucularımızın bu dünya çapında Barışsever yüce şairimizin bir an önce hürriyete kavuşması yolunda kanun çerçevesi için aktif savaşa katılmalarını istiyoruz.

Bugün için Nâzım Hikmet'in kurtarılması dâvası, memleket ve dünya çapında insanlığı ızdırap ve haksızlıklardan kurtarma demek olan Barış dâvasının bir parçasıdır. Siyasî, fikrî, kültürel inanışları ne olursa olsun memleketimizin bütün iyi niyetli, namuslu, hak ve adaletten ayrılmaz insanlarını Dünya Barışının kurulması ve Nâzım'ın kurtarılması yolunda harekete çağırıyoruz"[4].

IV. Yazarlar/Sanatçılar

Barış'ta yayınlanan yazıların çok büyük kısmı *Nuhun Gemisi*'nde olduğu gibi imzasızdır. "Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", "Onbeş Günün Olayları" ve "Olaylar Karşısında" başlıkları altında yayınlanan yazılar muhtemelen uluslararası sosyalist basının kaynak olarak kullanıldığı yazılardır.

Dergide Nâzım Hikmet'in şiirlerinden parçalar yer alır. N. İlhan Berk, Ercümend Behzat [Lav], Rasim Gürhan, Attila İlhan, Orhan Kemal ve Kemal Sülker'in imza attığı yazılır da görülür. Hasan Denizli imzası Abdülkadir Pirhasan ya da nam-ı diğer Vedat Türkali'ye aittir[5]. "H. Katar", "H. Koç", "F. Saffet" ve "H. Sezener" imzaları da muhtemelen müsteardır.

Barış'ın çeşitli sayılarında başta anti-faşist sanatçı Mitel Berg'e ait olmak üzere çok sayıda savaş karşıtı/barış yanlısı karikatür de yayınlanır. Bazı sayılarda bazı Avrupalı sanatçıların tabloları basılır. 5. sayıda Kemal Sönmezler'e ait bir desen yer alır.

---

[4] "Sayın Okuyucularımıza", *Barış*, No: 4, 1 Haziran 1950, s: 12.

[5] Vedat Türkali; *Komünist*, s: 11 ve Tahsin Yıldırım; *Edebiyatımızda Müstear İsimler*, İstanbul-2006, s: 351.

V. Derginin Kapanışı

Barış'ın neden kapandığı hakkında bir bilgi sahibi değiliz. Derginin 8. sayı üzerinde doğru bir tarih olmasına rağmen "teknik nedenlerle" gecikmeli olarak çıkar ve muhtemelen yeterli abone ve okuyucu bulunamadığı için son sayı olur. Rasih Nuri İleri, Remzi İnanç'a yazdığı bir mektupta "Demokrat Parti dönemi sol basın için tam bir suskunluk dönemi olmuştur. 1951-1960 arası güldürü dalında bile bir atılım olduğunu sanmıyorum" der[6]. *Barış*'ın kapanışı, bu yargıyı destekler niteliktedir.

VI. Açıklamalı Bibliyografya

"Amerika'da Öğrencilerle Öğretmenler Birleşiyor", No: 5, 15 Haziran 1950, s: 12.

"Amerikalı Analar Kore Harbinin Durdurulmasını İstiyorlar", No: 8, 1 Ağustos 1950, s: 5.

"Amerikan Emperyalizmi Bir Hayal midir? Amerikan 'İmparatorluğu-Havay ve Küba-Filipin Adaları-Panama Kanalı", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 11; No: 4, 1 Haziran 1950, s: 9; No: 5, 15 Haziran 1950, s: 10; No: 6, 1 Temmuz 1950, s: 10.

"Amerikan Emperyalizmi/Amerika'nın Yeni İktisadi Genişleme Vasıtaları-Marşal Planı-Avrupa Birliği-Avrupa Ödemeler Birliği-Serbest Ticaret-Şuman Planı", No: 7, 15 Temmuz 1950, s: 10.

"Amerikan Halkı Barış İstiyor/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 7, 15 Temmuz 1950, ss: 6-7.

Anciau, Gilbert; "Ustam Nâzım Hikmet", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 3, [şiir].

"Anglosaksonlar Asya Milletlerinin 'Hürriyet'lerini Nasıl Koruyorlar!...", No: 5, 15 Haziran 1950, s: 10.

"Anneler!.. Barışı Kurmak ve Yaşatmak Sizin Elinizdedir/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 5, 15 Haziran 1950, ss: 6-7.

"Atom Bombası Kimlerin Elinde", No: 1, 15 Nisan 1950, s: 8.

"Atom Bombası ve Biz/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 5, 15 Haziran 1950, s: 7.

"Atom Harbi", No: 1, 15 Nisan 1950, ss: 3, 9.

"Atom Tehlikesi/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 6, 1 Temmuz 1950, ss: 6-7, 12.

Barış; "İrtica ve Mânası", No: 2, 1 Mayıs 1950, ss: 1, 11.

Barış; "1 Numaralı Jurnalcı, Politikamızın Cingöz Recai'si *Ulus*'ta Vazifesini Yapıyor", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 3, [isim vermeden Peymi Safa'nın eleştirisi].

Barış; "Halk Seçimlerden Ne Bekleyebilir?", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 1.

Barış; "El Değiştiren İktidar", No: 4, 1 Haziran 1950, ss: 1, 11.

[6] [Remzi İnanç]; "Rasih Nuri'nin Açıklamaları", ss: 41-43.

Barış; "Sayın Okuyucularımıza", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 12.
Barış; "Barış İçin Savaş", No: 6, 1 Temmuz 1950, ss: 3, 11, [Stokholm çağrısının değerlendirilmesi].
Barış; "Barış Dâvamıza İndirilen Bir Darbe", No: 8, 1 Ağustos 1950, s: 5.
"Barış Mücadelesi ve Barışçı İlim Adamları", No: 5, 15 Haziran 1950, ss: 8, 11.
"Barış Kongreleri/Dünya Halkları Barışı Savunuyor", No: 1, 15 Nisan 1950, ss: 6-7, 9, [1949 Paris ve 1950 Stokholm Dünya Barış Taraftarları kongreleri üzerine].
"Barış Kuvvetleri/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 7.
"Barış Yolu", No: 1, 15 Nisan 1950, ss: 1, 11.
"Barış Yolunda Bir Hamle", No: 8, 1 Ağustos 1950, s: 3, [Türk Barışseverler Cemiyeti üzerine].
Barışçı; "El Birliği ile Barışı Savunalım/Dünya Halkları Barışı Savunuyor", No: 1, 15 Nisan 1950, ss: 6-7, 10.
Berk, N. İlhan; "Dünyamızın Bugünkü Şairleri/Nâzım Hikmet-Aragon-Eluard-Pablo Neruda-Garcia Lorca-Langston Hughes", No: 1, 15 Nisan 1950, ss: 4, 10-11,
Bernal, J. D.; "Dünya Barış Komitesi", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 9.
"1 Haziran 1950 Milletlerarası Çocuk Günüdür", No: 4, 1 Haziran 1950, ss: 6-7.
Bir Okuyucu; "Bir Faşist Komplosu mu? Çiçek Palas'taki Faşist Baskını; 31 Mart, Kubilay, 4 Aralık, Ankara Üniversitesi Rektörünü Linç Etmek Teşebbüsü Gibi Yakın Tarihimizin En Kara, En Utandırıcı Sahifelerini Teşkil Eden Hadiselerden Hiç de Geri Kalmayan Menfur Bir Tecavüzdür", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 5.
"Bizim Köy/Başımıza Gelenler", No: 1, 15 Nisan 1950, s: 3, [Mahmut Makal'ın kitabı nedeniyle tutuklanması üzerine].
"Büyük Antifaşist Romancı Heinrich Mann Öldü", No: 1, 15 Nisan 1950, s: 4, [bir fotoğrafı ile].
Can, Ahmet; "8 Nisan 1950", No: 1, 15 Nisan 1950, s: 12, [şiir].
Coubaly, Quezzin; "Zenci Afrikasında Tamtam En Hücra Köyleri Stokholm Çağrısını İmzaya Çağırıyor/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 7, 15 Temmuz 1950, ss: 7-8, [Bir Cote d'Ivory/Fildişi Sahili milletvekilinin çağrısı].
"Courbert", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 5, [biyografi, bir desen ile birlikte].
"Courbert'den Alman Artistlerine Mektup", (çev: Faris Erkmen), No: 3, 15 Mayıs 1950, ss: 4-5.
"Demagojilere Rağmen Dünya Milletleri Barışın Kurulması Yolunda", No: 6, 1 Temmuz 1950, ss: 10-11.
"Demokrasimiz İçin Büyük Tehlike/Seçim Arifesinde", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 10.
Denizli, Hasan; "San'atta Güzel", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 4.
Denizli, Hasan; "Toprağa Yerleşmek", No: 5, 15 Haziran 1950, ss: 5, 11.

Denizli, Hasan; "Nâzım Hikmet ve Sanatı", No: 6, 1 Temmuz 1950, s: 4.

Denizli, Hasan; "Barış Davamız/Barış Cephemiz Emperyalist Saldırmaya Karşı, Doların ve Atomun Baskısına Karşı Memleketimizi ve Halkımızı Koruma Cephesidir. Barış Davamız, Milletçe ve İnsanca Yaşama Davamızdır. Barış Parolası Dostumuzu ve Düşmanımızı Ayıran Mihenk Taşıdır", No: 7, 15 Temmuz 1950, ss: 5, 11.

Dobzynski, Charles; "Dostum Nâzım Hikmet", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 3, [şiir].

"Dünya Barış Kongresi Daimi Komitesi/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 2, 1 Mayıs 1950, ss: 6-7.

"Dünya Barış Taraftarlarının Beyannamesi/Dünya Halkları Barışı Savunuyor", No: 1, 15 Nisan 1950, ss: 6-7.

"Dünya Basınında Nâzım/Dünyanın Sanat Sever Aydınları Nâzım Hikmet'in Serbest Bırakılmasını İstiyor", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 5, [Fransa, Macaristan ve ABD basınında Nâzım Hikmet'i destekleyen eylemler ve bildiriler üzerine].

"Dünya Milletlerinin Barışın Kurulması Yolundaki Faaliyetleri/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 4, 1 Haziran 1950, ss: 6-7, 11; No: 5, 15 Haziran 1950, ss: 6-7; No: 6, 1 Temmuz 1950, ss: 6-7, 11; No: 7, 15 Temmuz 1950, ss: 6, 8; No: 8, 1 Ağustos 1950, ss: 6-7, 10, [Mitel Berg'in bir deseni ile].

"Dünyada Nâzım", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 10, [Nâzım Hikmet'i Kurtarma Komitesi'nin duyurusu-ABD'nde yapılan faaliyetler-Paul Robeson'un beyanatı].

"İçimizdeki Barış Düşmanlarını Tanıyalım", No: 6, 1 Temmuz 1950, s: 3, [*Yeni İstanbul* gazetesinin eleştirisi].

Ehrenbourg, İlya; "Batılı Yazarlara Açık Mektup", No: 6, 1 Temmuz 1950, ss: 5, 9.

Einstein, A.; "Neden Sosyalizm?", No: 4, 1 Haziran 1950, ss: 3, 10; No: 6, 1 Temmuz 1950, s: 9,

Ercümend Behzat; "Kol Kırılır Yen İçinde", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 4, [şiir].

"Faris'i Kaybettik", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 4, [nekroloji, bir fotoğrafı ile].

"Gustave Courbert'in Güzel Sanatla Bakanı M. Maurice Richard'a Mektubu", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 5

Gürhan, Rasim; "Bizde Devletçilik Nasıl Başladı, Nasıl Bitti? Devletçilik Fikri Nasıl Doğdu?", No: 7, 15 Temmuz 1950, ss: 3, 11.

"Harbi Kimler İstiyor?", No: 2, 1 Mayıs 1950, ss: 3, 10.

"Harp Zaruri Değildir/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 3, 15 Mayıs 1950, ss: 6-7.

"Hayat Pahalılığı ve Verem", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 11.

"Hem Suçlu, Hem Güçlü", No: 7, 15 Temmuz 1950, ss: 3, 8, [Kore Savaşı üzerine].

"Holivut Emperyalizmi/Yerli Filimciliğin Karşılaştığı Tehlike", No: 1, 15 Nisan 1950, s: 10.

"Holivut'un 'On'ları Mahkum Oldu", No: 4, 1 Haziran 1950, ss: 8, 10.

"İkinci Dünya Harbi Neye Mal Oldu?", No: 5, 15 Haziran 1950, s: 3.

"İkiyüz Milyon İnsan Stokholm Çağrısını İmzaladı", No: 8, 1 Ağustos 1950, s: 12.

İlhan, Attila; "Mavi Gözlü Dev/Habeas Corpus ad Subjeciendum", No: 2, 1 Mayıs 1950, ss: 4, 8, [Nâzım Hikmet'in bir fotoğrafı ile].

İlhan, Attila; "Nâzım Hikmet'i Kurtarmak Boynumuzun Borcudur", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 10.

"İ.Y.T.G. Derneği'nin Nâzım Hikmet Meselesi Hakkında Yayınladığı İkinci Beyanname", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 5.

"İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği'nin Son Hâdiseler Münasebetiyle yayınladığı Beyannameyi Aynen Veriyoruz", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 5, [Genel sekreter V. Özgüner imzalı beyannamenin metni].

"İşsizliğe Karşı Savaş, Barış Uğruna Savaş Demektir", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 7.

"İşsizlik", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 11.

Katar, H.; "Amerikan Propagandası Hizmetinde Türk Basını", No: 7, 15 Temmuz 1950, s: 9.

"Katolik Din Adamları da Barışı Savunuyorlar", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 7.

Koç, H.; "Mevcut İşçi Sendikaları Birlikleri", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 9.

Koç, H.; "İşçi Sendikaları ve Grev", No: 5, 15 Haziran 1950, s: 3.

"Kore Savaşının İçyüzü", No: 8, 1 Ağustos 1950, s: 4.

[Lav], Ercümend Behzat; Bkz: Ercümend Behzat

Ludemis, Menelas; "Susun Allahın Sesini Dinleyelim!/Bir Yunan Mukavemet Hikâyesi", (çev.: Ali Balkanlı), No: 8, 1 Ağustos 1950, ss: 8-9, 12, [hikâye].

"Maksim Gorki Amerika'da/Bir Amerikan Mecmuasının Sorularına Cevap Veriyor", No: 6, 1 Temmuz 1950, s: 8,

"Maksim Gorki'nin Ölümünün 14'üncü Yıl Dönümü", No: 6, 1 Temmuz 1950, s: 8,

"Miçurin Doktrini/Ölümünün 15'nci Yıldönümü Münasebetile", No: 5, 15 Haziran 1950, ss: 9, 11.

Morgan, Clande; "Barış'a Karşı Bir Tecavüz", No: 7, 15 Temmuz 1950, s: 9 [Kore Savaşı üzerine, *Parallele 50*'den çeviri].

Nâzım Hikmet; "Onlardan Bazıları/Büyük Destan'dan", No: 1, 15 Nisan 1950, s: 5, [şiir].

Nâzım Hikmet; "Dünyanın En Tuhaf Mahlûku", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 5, [şiir].

Nâzım Hikmet; "İkinci Dünya Harbi [Destanından] Parçalar", No: 3, 15 Mayıs 1950, ss: 8-9, [Celile Hanım'ın yaptığı bir Nâzım Hikmet portresi ile].

Nâzım Hikmet; "Şöför Ahmet/İstiklâl Savaşı Destanından", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 12, [şiir].

Nâzım Hikmet; "4 Aralık", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 4, [şiir].

Nâzım Hikmet; "Galip Usta", No: 5, 15 Haziran 1950, ss: 4, 12, [şiir].

Nâzım Hikmet; "Onlar", No: 6, 1 Temmuz 1950, s: 4, [şiir].

Nâzım Hikmet; "İzmir'den Akdeniz'e Dökülen ve Yakında Bombay'da Hind Denizi'ne Dökülecek Olan Emperyalizmin Şark'ı Saran Duvarı Hakkında Yazılmıştır", No: 7, 15 Temmuz 1950, s: 4, [şiir].

"Nâzım Hikmet Dâvası Millete Mal Olmuştur", No: 1, 15 Nisan 1950, ss: 1, 12, [Faris Erkmen'ın bir Nâzım Hikmet portresi ile birlikte].

Okçuoğlu, Bedriye; "Okuyucularımızdan Bir Türk Anasının Mektubu", No: 8, 1 Ağustos 1950, s: 10.

"Olaylar Karşısında: Schuman Planı-Belçika Seçimleri-Tyrgve Lie ile Amerikan Hükümeti Arasındaki İhtilafin İç Yüzü Nedir?-Yeni Hükümet Programı: Memleketin Acıklı Hali/Marşal Yardımı ve Bütçe Açığı Meselesi/Ne Biçim Grev Hakkı-Dış Siyaset: Akdeniz Paktı Yoluyla Amerika'ya İyice Bağlanmak-Devlet İşletmelerinden Hangileri Kimlere Satılacak-Tekel Maddelerinde İndirmelerin Sebep Olacağı Bütçe Açığı Nasıl Kapanacak", No: 5, 15 Haziran 1950, ss: 2, 11.

"Olaylar Karşısında: Fransız Kabinesi Neden İstifa Etti-Amerika'nın Uzak Doğu Siyaseti ve Japon Barışı Meselesi-Milli Ekonomilerin Tasfiyesine Doğru: Avrupa Tediyeler Birliği-Sovyetler Birliği'nin Bütçesi-Memleket Tütününün İstikbalinden Ümit Yok mu?-Dokuma Sanayiimiz Mahvoluyor ve İşsizlik Artıyor", No: 6, 1 Temmuz 1950, s: 2.

"Olaylar Karşısında: Kore Harbi Nasıl ve Neden Başladı-Formoza ve Diğer Doğu Memleketleri-Birleşmiş Milletlerin Durumu-Memlekette: Hayatı Ucuzlatmak Vaadi Bu muydu?/Hayatı Pahalılandıran Şartlar Devam Ediyor/Türk İşçisi Hakkını Ara/Sendikalar Şimdi de Demokrat Parti'nin Eline mi Geçecek/C.H.P.'nin Genel Kurul Toplantısı", No: 7, 15 Temmuz 1950, ss: 2, 12.

"Olaylar Karşısında: Basın Kanunu-Af Kanunu-Grev Hakkı-Siyasi Manevralar-Ekonomik Olaylar: Geçim Endeksi/Mahsul Durumu/Yeni Dış Ticaret Rejimi/Kore Savaşının Piyasaya Tesiri-Dış Politika: Nehru'nun Teklifini Sovyetler İyi Karşıladılar, Amerika Reddetti/Mısır Yardım İstemiyor/10 Milyonluk Tahsisattan Türkiye'nin Kore Savaşlarına Fiilen Katılmasına Kadar/Senatör Cain'in Ziyareti ve Türkiye'nin Kore'ye 4.500 Kişilik bir Kuvvet Yollamaya Karar Vermesi", No: 8, 1 Ağustos 1950, ss: 1, 11.

"On Altı Amerikalı, Birleşik Amerika'yı İtham Ediyorlar/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 6, 1 Temmuz 1950, s: 7,

"Onbeş Günün Olayları: Yunanistan'da-Belçika'da-Fransa'da-Arap Memleketlerinde-İngiltere'de-Birleşik Amerika'da-İspanya'da-Endonezya'da-Memleketimizde", No: 1, 15 Nisan 1950, s: .

"Onbeş Günün Olayları: Yunanistan'da-İngiltere'de-Birleşik Amerika'da-Howard Fast'ın Daveti-Marcantonia'ya Karşı Cephe-California-Robeson Radyoda Konuşturulacak mı?-Arap Memleketlerinde-Almanya'da-Memleketimizde-Fransa'da-Belçika'da-Yugoslavya'da", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 2.

"Onbeş Günün Olayları: Belçika'da-Birleşmiş Milletler'de-İtalya'da-Pakistan'da-Orta Doğu'da: İran'da/Suriye Kaynıyor-BirleşikAmerika'da-Kore'de-İngiltere'de-Ürdün Meselesi-İsrael'de-Arap Birliği'nde-Memleketimizde", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 2.

"Onbeş Günün Olayları: Birleşmiş Milletler'de-DoğuAlmanya'da-İran'da-Vietnam'da-Pakistan'da-Yunanistan'da-Memleketimizde", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 2, [Nâzım Hikmet ile ilgili bazı bilgiler ile].

Orhan Kemal; "Fabrika Sahibinin Oğlu", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 9, [hikâye, hazırladığı romandan bir bölüm].

Pirhasan, Abdülkadir; Bkz: Denizli, Hasan

Rolland, Romain; "…",No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 9, [seçme sözler].

Saffet, F.; "Geriye Marş/Orta Öğretim de Paralı Oluyor" No: 1, 15 Nisan 1950, s: 9.

Saffet, F.; "Harpçı Basınımız ve Dünya Barışı", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 3.

Saffet, F.; "İrticaı Körükleyenler/C.H.P. Ektiğini Biçiyor", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 8.

Saffet, F.; "Tütün İşçilerimiz ve Ekicilerimiz Feci Durumdadır", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 10.

Saffet, F.; "Demokrat Parti ve Grev Hakkı", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 10.

"Sekiz Milyon İmzalı Bir Mesaj", No: 1, 15 Nisan 1950, s: 11, [Fransa halkının atom bombasının ve kitle imha silahlarının yasaklanması talebiyle ABD halkına gönderdiği mesaj].

Sezener, H.; "Ey Hürriyet Seninle Nasıl Eğlendiler?", No: 3, 15 Mayıs 1950, s: 3.

Sezener, H.; "Makal'ın Sırtından Geçinenler", No: 4, 1 Haziran 1950, s: 3.

Sezener, H.; "Sanatta Muhteva ve Şekil Meselesi", No: 7, 15 Temmuz 1950, s: 4.

Sülker, Kemal; "Orhan Kemal ve Avare Yıllar", No: 1, 15 Nisan 1950, s: 8, [kitap tanıtma].

"Terakkiperver Parti'nin Kongresinde Alınan Kararlar/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor", No: 2, 1 Mayıs 1950, s: 7.

"Türk Barışseverler Cemiyeti Kuruldu", No: 8, 1 Ağustos 1950, s: 5.

“Türk Barışseverler Cemiyeti’nin B. M. M. Başkanlığına Çektiği Telgraf”, No: 8, 1 Ağustos 1950, s: 11, [Başkanlığını Behice Boran’ın, Genel Sekreterliğini Adnan Cemgil’in yaptığı cemiyetin telgrafı].

Türkali, Vedat; Bkz: Denizli, Hasan

“Yarım Yüzyılın Barış Konferansı: Amerika Birleşik Devletleri’nde Atom Silahının Yasak Edilmesi İçin Tedbirler Alınıyor/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor”, No: 3, 15 Mayıs 1950, ss: 6-7.

“Yeni Hükûmet Programı”, No: 5, 15 Haziran 1950, ss: 3, 10.

“Yeni Neslin Çocukları Nasıl Yetişiyor?”, No: 5, 15 Haziran 1950, s: 9.

“20 Nisan Dünya Barışı İçin Önemli Bir Tarihtir/Dünya Milletleri Barışı Savunuyor”, No: 2, 1 Mayıs 1950, ss: 6-7.

Kaynakça

Nuhun Gemisi

Barış

Cantek, Levent; “*Nuhun Gemisi*/(1949-1950)/TKP’nin Desteklediği Mizah Dergisi”, *Toplumsal Tarih*, No: 154, Ekim-2006, ss: 40-49.

[İnanç, Remzi]; “Rasih Nuri’nin Açıklamaları”, *Bilim ve Sanat*, No: 59, Kasım-1985, ss: 41-43.

Türkali, Vedat; *Komünist*, Gendaş yay., İstanbul-2001.

Yıldırım, Tahsin; *Edebiyatımızda Müstear İsimler*, Selis Kitaplar yay., İstanbul-2006.

Öz: *Barış*, Türkiye Komünist Partisi yanlıları tarafından 1950 yılında İstanbul’da yayınlanan bir dergidir. Dergide genellikle imzasız yazılar yer alır. Derginin temel amacı, uluslararası düzeyde barışın sağlanmasına yönelik çalışmalara destek verilmesidir. Ayrıca, Nâzım Hikmet’in özgürlüğü kavuşması için çeşitli ülkelerde yapılan faaliyetlerin Türkiye kamuoyuna yansıtılması hedeflenmiştir. Dergi 8 yayınlandıktan sonra kapanır.

Anahtar Sözcükler: *Nuhun Gemisi*, *Barış*, sosyalist basın, Nâzım Hikmet, basın tarihi

Barış (İstanbul/1950)

Abstract: *Barış* was a magazine published in Istanbul in 1950 by the supporters of the Communist Party of Turkey. Mostly the articles were unsigned. Main aim of the magazine was to support the international peace efforts. Also it aimed to reflect in Turkey the acitivies realized in several countires to free Nazım Hikmet form the prison. After 8 issues the magazine was closed.

Keywords: *Nuhun Gemisi*, *Barış*, socialist press, Nâzım Hikmet, history of press

Tek Sayı Osmanlı Süreli Yayınları - 5

İttihad-ı Anasır

İki gün ve tek sayı çıkabilen günlük gazete

Bülent DANIŞOĞLU

İttihad-ı Anasır hicri 29 Rebiyülahir 1328, rumi 26 Nisan 1326, miladi 9 Mayıs 1910 Pazartesi günü yayınlanan dört sayfalık bir günlük gazete. İttihad-ı Anasır matbaasında dizgisi yapılmış, Uhuvvet matbaasında basılmış. Fiyatı 10 para. İlk sayfasında, gazetenin her gün neşr olunacağı ve bu nüshanın birinci senenin ilk sayısı olduğu belirtilmiş.

Ancak gazete, yayıncıların mahcubiyetini ifade eden bir yazı ile başlıyor. Aslında ilk sayı bir gün önce çıkmış fakat o kadar çok hata varmış ki, o sayıyı yok farz ederek, bu sayıya da '1 numara' verip yeni baştan başlıyorlarmış. Eski sayıyı getirene de bu sayıyı bedelsiz vereceklerini açıklıyorlar.

Buradan, gazetenin neden tek sayıda kaldığını tahmin edebiliyoruz. Zira yeni sayısında da imla hataları, cümle bozuklukları hatta sayıları sağdan sola yazmak gibi hatalar az değil (ve dolayısıyla yırtıklarla birlikte okuyamadığımız yerler de söz konusu). Ayrıca, bir gazete için içerikle ilgili de çok sorun olduğu söylenebilir. Farklı ajanslardan alınan haberler rastgele denebilecek şekilde sayfalara yerleştirilmiş. Öyle ki, aynı konuyla ilgili birkaç haber gazetenin ayrı ayrı sayfalarında yer alıyor.

Buna karşılık dört sayfaya çok yerden ve çok sayıda haber sığdırıldığı görülüyor. Selanik, Üsküp, Kosova, İzmit, Kastamonu, Bafra, Elazığ, Suriye, Musul, Mekke, Sana, Beyoğlu ve Bakırköy'den iç haberler var. Dış haberler Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Dobriç, Belgrad, Viyana, Londra, Finlandiya ve Japonya ile ilgili.

Haberler çok farklı kaynaklardan alınıyor. Çok sayıda ajans ve gazeteden yararlanıldığı anlaşılıyor. Haber kaynakları arasında Osmanlı Ajansı (Osmanlı

Telgraf Ajansı olmalı), Ajans der Konstantinopel, *Freie Presse*, *Osmanischer Lloyd*, *Evening Standard*, *Balkan* ve *Jöntürk* gazeteleri var.

Gazetenin tavrını açıklayan yazılarda meşrutiyete bağlılığın ve hürriyet müsavat uhuvvet ilkelerini yücelten ifadelerin vurgulandığı görülüyor. Meşrutiyetin ve bu ilkelerin yaşatılması için ittihad-ı anasır fikrinin çok önemli olduğu ve gazetenin bu ilkeleri yaygınlaştırmak için faaliyet göstereceği açıklanıyor. Söz konusu unsurlar Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Laz, Rum, Ermeni, Musevi, Bulgar, Ulah ve diğerleri diye sıralanıyor. Arnavutların ve Ermenilerin coğrafi dağılımı örnek gösterilerek, halklar arasında bir bölünmenin fiilen mümkün olmadığı savunuluyor. Hakiki anlamda birliği sağlamak için halkların kendi partilerini kapatarak, İttihat ve Terakki'ye veya kayda değer bir varlığı olmayan Fırka-i İbad ve üç ay önce kurulmuş Ahali gibi yeni muhalefet partilerine geçmeleri öneriliyor. Rum, Ermeni ve Yahudilerin ticari yetenek ve başarılarından söz açarak, ticaretin Avrupalılardan Osmanlılara geçebileceği söyleniyor. Hatta birlik sağlandığında, -o sıralar yastık altı kavramı henüz icat edilmediğinden- mahzenlerde duran paraların piyasaya çıkacağı öngörüsünde bulunuluyor. Tabii ittihad-ı anasır sağlandığında kimsenin dinine, kültürüne müdahale edilmeyeceği de belirtiliyor. Buralarda, neredeyse İttihat ve Terakki Partisi adına söz veriliyor gibi bir hava da var. Yine de gayrimüslimlerden söz ederken onların da "asıl Osmanlılar gibi Osmanlı" olduklarını söyleyen bir dilin ne derece güven verdiğini tahmin edebiliriz.

İç haberlerde de ayrılıkçı Arnavut hareketleri ile ilgili haberler ağırlık taşıyor. Gazete bu hareketlere karşı olduğunu net bir şekilde belli ediyor. Çoğu haberde resmi bir dil kendini gösteriyor. En kapsamlı haber meşrutiyet meclisinin iki yıllık faaliyetlerinin özetlenip değerlendirilmesinden oluşuyor. Dış haberlerde İngiltere kralı VII. Edward'ın ölümü ile ilgili haberler ön planda yer alıyor. Henüz Almanya'nın yanında açıkça tavır alınmadığı bir dönemde, İngilizlere ve İngiltere kralına yönelik yüceltici ifadeler dikkat çekici.

Gazete birinci sayısında, sahiplerini de ilgilendiren, bir polemiğe katılmış. İttihat Terakki'ye muhalefetiyle tanınan *Sada-yı Millet* ve Ahali fırkasını destekleyen *Yeni Gazete*'de, Enver ve Niyazi kruvazörleri için toplanan bağışlara ilişkin yolsuzluk iddiaları hakkında yazılar çıkmış. Bu yazılara *Tanin* gazetesi cevap vermiş. *İttihad-ı Anasır*'da da *Tanin*'i destekleyen ve gazetenin kurucularından Süleyman Sırrı'yı savunan bir yazı yer alıyor. *Sada-yı Millet* gazetesinin başyazarı Ahmet Samim'in öldürüldüğü tarihe, 9 Haziran 1910'a daha bir ay var ama gerginlikler başlamış.

Gazetenin kurucuları Süleyman Sırrı ve Mahmud Burhanettin. Süleyman Sırrı adında çok kişi olduğundan, hangi Süleyman Sırrı olduğunu kesin bir şekilde çıkarmak zor. Yolsuzluklarla ilgili yazıda Doktor Şükrü Kamil ve muallim Süleyman Sırrı adları geçiyor. Şükrü Kamil Talimcioğlu doktorluğun yanı sıra gazetecilik de yapan bir ittihatçı. Öğretmenlik yapan birkaç Süleyman Sırrı var. İstanbul milletvekili de olan Süleyman Sırrı Aral mühendis mektebi mezunu ama idadi öğretmenliği de yapmış. Rüştiye öğretmeni Süleyman Sırrı Tokay Bulgaristan meclisinde mebus olmuş, Türkiye'ye 1951'de göç etmiş.

Mahmud Burhanettin ünlü gazeteci Burhan Felek'in adı. Ancak Burhan Felek'in ittihatçılara muhalif olduğu biliniyor. Bir de 1924'te İstanbul Barosuna kayıtlı Avukat Mahmud Burhanettin Efendi var.

Gazetenin tavrını açıklayan yazıda sadece Ziver imzası var. Gazetede tefrika edilen *Anadolu'da Bir Cevelan* romanının yazarı Namık Ekrem. Tefrika yarım kalmış ama roman 1911'de yayınlanmış. Çok sayıda eseri olan şair, yazar ve matematik öğretmeni Namık Ekrem Ayanzade de ittihatçılara yakınlığı ile tanınıyor.

İttihad-ı Anasır Gazetesi Çevrimyazı Metin

Tarih-i tesisi: 1326 Birinci sene, numara 1	Pazartesi	29 Rebiyülahir 1328 26 Nisan 1326 9 Mayıs-ı Efrenci 1910
Müsessisleri Süleyman Sırrı Mahmut Burhanettin *Mahal-i idaresi* Babıali caddesinde Uhuvvet Kütüphanesi Fevkinde daire-i mahsusa	**İttihad-ı Anasır**	*Sermuharriri*: Ziver *Müdürü*: Süleyman Sırrı *İhtar-ı Mahsus:* Neşredilmeyen eser ve evrak iade olunmaz
Dersaadet ve taşra için bir senelik abone bedeli 80, altı aylığı 45 kuruştur		Memalik-i ecnebiye için Bir senelik abone bedeli 25, altı aylığı 14 franktır
Nüshası 10 paradır	Her gün neşrolunur.	Nüshası 10 paradır

İhtar ve itizar

Gazetemizin birinci nüshası gerçi dün intişar etmiş ise de musahhihlerin adem-i dikkatinden birkaç hatalar, noksanlar tashih olunamadığı cihetle evvelki musahhihin yerine, bugün diğer iki muktedir musahhih tayiniyle gazetemizi fi-mabad suret-i mükemmelede neşredeceğimizi ve dünkü nüshayı keenlemyekun hükmünde addederek bugünküsünü birinci nüsha itibarıyla devam-ı neşriyatta bulunacağımızı muhterem karilerimize maalitizar beyan ve ihtar eyleriz.

Dünkü nüshayı alanların bu nüsha ile mübadele eylemelerini de ilaveten rica ve beyan ederiz.

Mesleğimiz

Her müteşebbis bender-ahd eylediği işte bir maksat, bir de gaye takip eder. Bunlardan biri iptida, diğeri intihadır. İptidadan intihaya vusul için tutulan tarik ise "meslek"i teşkil eder. İptidada bozukluk intihada yokluğu husule getirir.

Binaenaleyh maksat ile gaye her işin erkan-ı asliyesinden, hüsnüniyet ile istikamet erkanın meziyet-i nafi ve mahsusasındandır; meslek ancak bunlarla teali eder.

Gazetemizin namı ittihaz ettiğimiz mesleğin bürhanıdır.

Sevabık-ı ahvalin meşum hatıratıyla karilerimizi yormak ve beyhude mütalaat serdiyle binlerce defa tekrar edilmiş, dil-hıraş manzaralar karşısında hiç kimseyi bulundurmak

istemeyiz. Yalnız şu kadar demek isteriz ki suret-i ebediyede mezar-ı ademe gömülen o devr-i ateş-feşanın, saçtığı bu kıvılcımlarla efrad-ı millet, dağ-dar, bu kıvılcımların husule getirdiği yangınlar ile hak-i pak-i vatan adeta harabe-zar olmuştu.

Kalbin merareti hislerde na-kabil-i iltiyam bir zillet, vatanın felaketi fikirlerde na-kabil-i ittihat bir fetret husule getirmiş. Bu zillet bu fetret, değil bir bayrak altında yaşayan iki unsuru, bir evde oturan, bir kaptan yemek yapan, bir bardaktan su içen iki biraderi bile birbirine düşman etmiş bırakmıştı.

Hükümette hikmet, istimal edilen kuvvette kudsiyet mevcut değildi… Bunlara intizar, artık hal-i ıztırarda bulunuyordu…

Böyle bir hikmet, öyle bir kudsiyet tecelli etmeli idi ki, şu zillete bir mâye, şu fetrete bir çare bulsun da biriyle hissiyatı ilâ, diğeriyle ittihadı ihya edebilsin…

10 Temmuz tarih-i mübecceli, bu hikmetin, bu kudsiyetin yevm-i tecellisi oldu…

Uhuvvet, müsavat, adalet kelimelerini ve bunların ihtiva eylediği mana-i aliyeyi şümulüyle beraber milletin hissiyat ve efkarı üzerine saçtı. Şu üç kelime; efradı, anasırı yekdiğerine dil-gir bir milleti ehibbaya, erkanı ekabiri yekdiğerine muarız bir devleti âlâya [çevirmeye] kafidir.

İşte maksadımız hürriyetten istifaza, gayemiz meşrutiyeti idamedir. Mesleğimiz ise uhuvvetin, müsavatın, adaletin muktezayat-ı aliyesinineşr ve bunların netayic-i tabiiyesinden olan servet ve refah ve saadeti teyid ve bu suretle tarik-i muvasala tesis ve ittihad-ı anasır-ı Osmaniye'yi temine hasr-ı mesai eylemekten ibarettir.

Binaenaleyh (İttihad-ı Anasır) teba-i Osmaniye'nin hukuk-u müştereke-i vataniyesini müdafaa etmekte hür ve serbest bir gazete olacaktır. Ve min-Allah-ı tevfik

İttihad-ı Anasır

Gazeteye verilen unvan nazar-ı itibara alınırsa, her gazetenin ibtida-ı neşrinde usul sırasına geçen teşrih ve beyan-ı meslek vazifesini onun ismi haddizatında ifa etmiş oluyor. Ve yalnız "İttihad-ı Anasır"ın bundan böyle gerek kuvve-i teşriiye ve gerek kuvve-i icraiyece manzume-i netayic-i muvaffakiyet olup olmayacağı bahsini ispat etmek lazım geliyor.

Biz sadece diyelim ki cism-i devlet şöyle teşrih edilse ve coğrafi mevkiimiz hadde-i tetkikten geçirilse Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Laz, Rum, Ermeni, Musevi, Bulgar, Ulah ve sair ecza ve efrad-ı Osmaniye'nin oldukça büyük yekunlarla yerleşip kaldıkları yerleri o kadar girift ve karışık olması itibariyle, ittihad-ı anasıra ne kadar ihtiyacımız olduğu birdenbire tezahür eder. O mertebe ki hiçbir kavmin yalnız başına teşkil-i emaret ve hükümet etmesine bile meydan kalmamıştır. Mesela Ermenilerin yahut Arnavutların istiklal kesbi ile hudut tayin ve tahdidi ihtimal haricindedir. Bunu evvel emirde tabiat kabul etmedikçe diplomasi ve onun perdesi arkasında duran fenn-i askeri katiyen cevaz veremez. O sebeple memalik-i Osmaniye ittihad-ı anasırı öteden beti tabiatıyla ihzar etmiş iken devr-i istibdadın otuz üç sene gibi uzun bir zaman imtidad etmesi, kimsede o fikr-i selameti perverde edecek bir azim ve takat bırakmamış ve bizi bir gün diyar-ı ademe gönderecek kadar koca bir şanlı tarihimizle beraber mahv ve ifnaya saik bulunmuş idi. Leh-el-hamd meşrutiyetin kabul ve ilanı bu vartaya, bu beliyye-i elimeye sed çekti ve lisan-ı hal-i müşfikanesiyle: "Hürriyetin nigehbanı idare-i meşrutadır. Bunun icap ve gayesi beyn-el-halk uhuvvetin, müsavatın, adaletin taammümüdür. Bir hükümet-i meşrutada bu şeraitin cari olmasını müteakip ittihad-ı anasır, hubb ve muvâlât-ı anasırın – bütün şaşaasıyla tecelli edeceği büsbütün malum idi. Bu emel-i mukaddese hâdimen bazı ceraidin intişarından başka, ekser fırka ve cemiyetler programlarının üss-el esasını "ittihad-ı anasır" kaziyesi teşkil etmiştir fakat her nasılsa araya yekdiğerine rüçhan ve tefevvuk etmek daiye-i eblehanesiyle ve daha doğrusu muhasede-i zafer beliyyesiyle Otuz bir Mart hadise-i müessifesi girmiş olmasından, efraddan ziyade hükümet bile ne

gibi bir hatt-ı hareket ittihaz edeceğinde mütereddit kalmıştır. Bugün o kabil hadisatın cereyan etmediğine ve edemeyeceğine göre Osmanlı nam ve şerefi altında yaşayan ve elbette şarka mahsus mefahir-i mübeccelesini bir fahr ve gurur-u milli derecesinde hırz-ı can edinen Osmanlıların, ittihat ile ittifak ile kemal-i muhalesetleitilaf ile hareket edip müsellem olan istidat ve kabiliyet-i kavmiyelerini en güzel âsar ve measir-imedeniyeyi vücuda getirerek izhar ve ispat edecekleri şiddetle emniyetle ümit ve intizar olunur…" demek istedi.

Tekrara hiç lüzum yoktur ki anasır-ı Osmaniye meyanında Rum, Ermeni ve Musevi ve gayrimüslim-i garp kardeşlerimiz alem-i ticaret-i Osmaniye'nin en büyük ve muteber avamilinden maduddurlar ve vaktiyle de Osmanlı ordularına, Viyana seferleri masarifine iştirak edinceye kadar fedakarlık ibraz etmek suretiyle doğup yetiştiği, geçindiği toprağa ne mertebe irtibat ve hamiyetleri olduğunu ispat ile asıl Osmanlılar gibi Osmanlı olduklarını merdane tanıttırmışlardır.

Biz kemal-i itimat ile tekrar ve tasdik edebiliriz anasır beyninde ittihad-ı hakiki hasıl olur ve mesela Rum ve Ermeni fırka cemiyetlerini İttihat ve Terakki, Ahali ve Fırka-i İbad gibi fırak-ı siyasiye rüesa ve efradı tarik- i itilafa girerse, idare namına temessül eden herhangi kuvvetin bu bazu-i tekamül ve terakkiye ram olup, mülkün en ücra köyünden kasabat ve elviye ve nevahisine varıncaya kadar pek ahenk ve mutarrid bir avaze-i intibah ve itila terennüm edileceği ve belki emniyetsizlik hasebiyle ve hiçbir nema alınmayarak duvarlar, mahzenler içinde iddihar olunup duran alel-takrib yirmi milyon liranın mevcudiyeti hasebiyle, teşebbüs-ü umranperveraneye müstakilen esas teşkil edebileceği her guna şüpheden vareste hükmüne girer.

Şark yani şu Beyrut İzmir bilad-ı meşhudemizden başlayan ve en faal muamelata meşher olan sevahil ve mersalarımızdan sonra İstanbul'da temerküz eden muamele-i dad ü sitedde, biz ittihad-ı anasıra ehemmiyet vermeyecek olursak garbın bize karşı hareketi Abdülhamit'in irticaından istibdadından başka bir manayı şamil değildir. Mağdur ve mazlum, hürriyet istihsali uğruna çalışanlara Avrupalıların bad-ı heva muavenet-i cansiperanede bulunduklarını inkar değil daha unutulmayan vakitler sırasındadır, fakat menafi-i iktisadiyeye gelince iş değişiyor. Biz kendi ihtiyacatımızdan yiyip içeceğimizi ve ziraat memleketi addolunan bir memleket limanını ve ezcümle Galata rıhtımını yüzbinlerce dakik çuvalları işgal ederse, ekmeğimizi dahi çıkarmaya çalışmaz isek, bizde her manayı şamil olan şehamet-i milliyeyi bertaraf ettikten sonra yol yapmak, giyinme, içme ve meta-i kabiliyete mütedair asar-ı teşebbüs-i şahsiyi vücuda görmek ümidine artık nihayet verilmekle müsavidir.

Teseyyübat-ı gayri-layıkamızı tarihin lisan-ı muahezesine geçecek olan hâlât-ı garibemizi burada nazar-ı ihticaba almadan akdem diyebiliriz ki kuvve-i icraiye kuvve-i teşriyeden ne kadar sehl-el-tatbik müsaadat ve selahiyete nail edilse bile, işin başında ittihad-ı anasırı temin edecek tedabire tevessül edilmezse her şeyin akim kalacağına iştibaha mahal var mıdır ? !

Biz ittihad-ı anasırı bütün manasıyla vücuda getirmek için anasır-ı Osmaniye'yi teşkil eden cemaatin zerre-tam [?] bir hakkına itiyadına ilişmeden maada, bugüne kadar temadi edip duran itiyadatı ifadan ve mesela her kavim ve kabile nasıl muhafaza-i asabiyet etmiş ise buna başka bir renk ve şekil vermeyi mesleğimize münafi ve şeyn add eyleyeceğiz. Bir şart-ı la-yete gayyer ile ki mader-vatan için selamet ve necibe emsaliyle fazılane ve haysiyet-mendane idame-i mekinet ancak Osmanlılık daire-i ittihadından tebaüd etmemek ve bittabi taşıdığımız Osmanlı nam-ı mübeccelinin efrad ve şimdiye kadar hiçbir din ve mezhep erbabına taarruz etmeyerek serbesti-i edyani, hürriyet-i vicdani bahşeden adl ve ihsan düsturunu tatbikten hâli olmamaktır.

O kadar emin o kadar mutmainiz ki gazetemiz bu hissiyat-ı tabiiye ve mukaddeseye bugünden itibaren makes ve vasıta olduğuna göre, bu ittihad-ı anasır meselesi fırka ve cemiyetlerin programlarında münderiç mevadd ve ahkamdan ibaret kalmayacak ve bilakis bu fırkaların umumunun yekdiğeriyle bârid ve nifakçı tavır ve mesleklerine hâtime çekildiğini ilan ve faaliyet ile muvaffakiyete dair izhar-ı mübahatbi-payan eyleyecektir.

Ziver

Dahili Telgraflar

Selanik 7 Mayıs akşam (s 11 d 20)
Mahmut Şevket Paşa vasıl olmuştur. Her türlü ihtimale nazaran Harbiye Nazırı yarın Üsküp'e müteveccihen azimet edecektir.
Mamafih tren-i mahsus ihzarı hususunda kumpanyaca daha malumat alınmamıştır.
Macar mütenezzihini henüz muvasalat eylememiştir. Tren üç saat gecikmiştir.

*

Selanik 8 Mayıs – Asakir-i Osmaniye hiçbir müşkülata tesadüf etmeksizin mevaki-i muhtelifeyi işgalde devam ediyor.

*

Vartaglova'da [?] yirmi dört saat imtidad eden harp asakir-i Osmaniye'nin parlak bir muvaffakiyetiyle hitam bulmuştur. Poyaran[1] kasabasını zapt etmişler ve ileri hareketlerinde devam etmekte bulunmuşlardır. Bazı köyler topa tutulmuştur. Prizren yolu tamamen açıktır. Ordu fevkalade bir şecaat ibraz ediyor.

*

Üsküp 8 Mayıs – Turgut Paşa'nın Arnavutluk arasındaki muhaberatın katına dair olan planı icra edilmektedir.

*

Üsküp 8 Mayıs – (Prizren)e izam olunan asakir-i Osmaniye tarafından Çetineva[2] Çernelo [?] geçitleriyle Yakova ve Prizren kasabatı işgal olunmuştur. Osmanlı Ajansı

*

Mekke-i Mükerreme – 24 Nisan
20 Nisan sene 1326'da Cidde'de vebadan bir vefat olduğu bildirilmiştir.

*

Sana – 24 Nisan
Lehia[3]'da Nisan'ın onaltısından yalnız ikisine kadar yedi musab altı vefeyat vardır.

*

Kastamonu – 24 Nisan
Valinin Sabit Efendi [?] tevkil-i devr-i teftiş için bugün mülhakata azimet eyleyeceği bildirilmiştir.

Harici telgraflar

Viyana 7 Mayıs –Avusturya meclis reisi Baron (Biyenriç)[4] ile Macaristan meclis reisi Kont (Kuhn Heder Dari[5]) Kral Edvard[6]'ın vefatından dolayı İngiltere sefirine hükümet-i [okunamıyor] namına beyan-ı taziyet eylemişlerdir.

*

Londra 7 Mayıs –Bütün hükümdaran, rüesa-i hükümet ve bütün hükümat-ı ecnebiye tarafından beyanat-ı samimane ve taziyetkaraneyi havi telgrafnameler gelmiştir.
Bundan maada Londra'da ikamet eden süfera-i ecnebiye (Foreign Office) nazırı seyr-i edvar-ı taziyet eylemişlerdir.
İrsal olunan taziyetnameler meyanında İmparator Gilyom[7] hazretlerininkiler fevkalade samimanedir. Gurre-i mah hükümat-ı mütenevvialarıı namına beyan

[1] Pozharane kasabası olabilir.
[2] Cetinjska olabilir.
[3] Lehidza olabilir.
[4] Başbakan Baron von Bienerth olmalı.
[5] Macaristan başbakanlıklarında bulunmuş Kont Károly Khuen-Hédervâry de Hédervár (1849-1918).
[6] Edward VII.

*

Londra 7 Mayıs – Nizam dairesinde toplanmış olan Avam Kamarası ertesi gün de içtima eylemiştir. Gerek Avam Kamarası ve gerek Lordlar Kamarası krala karşı taahüdat-ı sadakatkaranede bulunmuşlardır.
Meclis-i hâss azası öğleden sonra (Sen Cems)[8] sarayında inikad etmişlerdir. Kral Jorj[9] bütün halkın ihtiramkar selamları arasından geçerek mezkur saraya gitmiştir.
Merasim muktezayatı müteakip kral cülusu beyannamesini imza etmiştir. Ve bu vesile ile irad etmiş olduğu nutkunda ahalisinin menafiini muhafaza hususunda elinden geldiği kadar çalışacağını ve bütün ciddiyetiyle pederinin eserini takip edeceğini söylemiştir. Sonra pederinin vefatından dolayı aile-i kral hakkında beslemiş olduğu en samimi asar-ı muhabbeti tezkâr eylemiş ve nihayet başlıca meşrutiyetin muhafaza ve vikayesi yolunda fevkalade gayret göstereceğini ilan ile nutkuna hitam vermiştir.

*

Viyana 7 Mayıs – Sadr-ı sabık Hilmi Paşa muvasalat etmiştir. (Ajans der Konstantinopel)

*

Atina 7 Mayıs
Meclis-i hâss askerinin kararı üzerine yetmiş üç zabitin ordudan ihraçları hususunda sadır olan kraliye [?] mütemadiyen neşr olunacaktır.
Zabitan-ı mumaileyhin adalet-i memlekete müracaatla istihkak davası açmak [okunamıyor?] selahiyetini kaybetmemek maksadıyla nezarete istifanamelerini vermekten istinkaf ediyorlar.

*

Atina 7 Mayıs – (Bank Nasyonal dö Gresn)[10] bankasının nazır-ı sânisi Mösyö Dabla Avridis [?] hükümet-i Yunaniyye'ye kabul ettirmek üzere kırk milyon franklık bir istikraz akdi için mezkur banka namına müzakerata girişmek maksadıyla Paris'e gitmiştir.

*

Londra 7 Mayıs – Yeni kral Beşinci Jorj unvanını taşıyacaktır.

*

Borsa kapanmış, mahakim ertesi güne talik olmuştur.
Bütün sancaklar matem alameti irae ediyor. Bütün kiliselerin çanları matem havası vuruyordu. Ahalinin eğlence ve tenezzühleri tâkim olunmuştu. Her taraf bir matem-i umumi içinde kalmıştır.

*

8 Mayıs 1910 Sabah
Londra 8 Mayıs – Dün akşam inikad eden meclis-i hâss'da irad eylediği müessir bir nutukta yeni kral Beşinci Jorj "Yaşadığım müddetçe ahalinin menafiine bütün kuvvetimle hizmet edeceğim", diyerek pederinin sözlerini ihtar etmiştir.
Beşinci Jorj bütün kudret-i ihtimamkaranesini tam ve hakiki bir meşrutiyetin muhafaza ve vikayesine hasredeceğini bildirerek nutkuna nihayet vermiştir.

*

Belgrad 7 Mayıs – Bu akşam hükümet-i Osmaniye sefiri şerefine keşide olunacak ziyafet Kral Edvard'ın vuku-u vefatına mebni başka bir güne tehir edilmiştir.

Havadis-i Dahili

Meclis-i mahsus-u vükela kararı

1- Dersaadet Ticaret ve Ziraat Şirket-i Osmaniyesi unvanıyla bir şirket teşkiline ruhsat itasına

2- Yemen, Hicaz, Fizan kıtalarıyla Altıncı Ordu mıntıkası dahilindeki mamurin-i mülkiyenin sürat-i tayinlerine

7 Alman İmparatoru II. Wilhelm.
8 Saint James.
9 V. George.
10 Banco Nacional de Grecia.

3- Mayıs ayına mahsus olarak tanzim olunan muvakkat bütçenin Meclis-i Mebusan'a tevdiine

4- Gedikpaşa'daki Protestan cemaati için mabet ve mektep inşasına

5- Musul vilayetindeki jandarma alayına üç yüz neferin ilave-i kaydına

6- Halep, Antakya, İskenderun muhtacini için beş bin liranın tahsisine

7- Sivas'ta Gürün kazası muhtacinine yüz bin kuruşun tevziine

İttihad-ı Anasır'ın tefrikası 1

Anadolu'da Bir Cevelan

Muharriri: Namık Ekrem

İstanbul: muhteşem ufuklarıyla, sihirengiz manzaralarıyla, nurani safhalarıyla asırlardan beri nazarlarda, kendisi için – mahsus müstesna – bir incizab ve initaf uyandırmıştır.

Bizans: Şanlı mazilere, parlak muzafferiyetlere, ulvi hatıralara saha-i cevelan ve tayeran olmuş, bir belde, bir malike-i memalik… Aguşuna aldığı ervah ve kulûba ne garip sergüzeştler, ne cazip levhalar, ne nazar-firib temaşalar açar…

Binlerce fatihlerin mehd-i bülendi, yüz binlerce meşahirin sahne-i iştiharı… Yine binlerce alihelerin haclegah-ı naz ve haremi olmuş… Bu muazzam payitaht-ı bipayan-ı âmâlin hufre-i üfulü, bitmez tükenmez harikaların hafâ-gah gurubu, namütenahi kuvvetlerin fena-zar-ı izmihlali bulunmuştur…

Zaman olmuş ki sine-i azameti bir devre ne şaşaalar, ne tantanalar, ne debdebelerle bezenmiş…

Zaman gelmiş ki o Pirayelerden, o zarafetlerden, o haşmetlerden nam ve nişan kalmamış… Cilveden cilveye, renkten renge, şekilden şekile girmiş… Parlamış, sönmüş, sevilmiş, açılmış, ağlamış, gülmüş…

İşte bu meşher-i acaib ve şuuna ayak bastığım dakikadan beri birçok maceralar, cereyanlar, cevelanlar, dâhiyeler, idbarlar, ikballer, televvünler, inkılaplar… işittim, gördüm.

Alemin lahzada bir kisve-i bukalemuna büründüğünü ve nihayet bir güna gaşte-i zeval olacağını şu küçücük tahavvülhane-i ibrette denedim, anladım, inandım… Ah! Min-el-mevt!..

- - - - -

24 Temmuz – İstanbul'dan hareket

Hava hârr, yabis. Kısık bir esinti var.

On bir seneden beri göremediğim o maskat-ı res'ime kavuşmak arzusu fikrimde huruş etti.

Yol eşyamı Gedikpaşa'daki dairemden bir hamalın arkasına verdim. Fakat hamal pek garib-ü'l-etvar: gülünç suratlı, baygın bakışlı, kısa boylu, çalı bıyıklı, sivri külahlı, sert sözlü bir adam. Vapura gidiyoruz [1]

Hamal – Hu, hu: bu nereye beyim?

– Rıhtıma, Galata'ya

– Bir çirek (çeyrek) vereceksiniz ha!

– Evet. Evet. Haydi! Yürü bakalım.

Bineceğimiz vapurun ismi (Saheleyn [?]) idi. [2]

Acenta önüne geldim. Hamala: biraz şurada dur, ben yukarı çıkayım, bilet alayım, bir yere kıpırdama, dedim. Yukarı çıktım. Bileti aldım, indim. Hamal arkam sıra geliyor. Köprüden geçeceğiz. Yeleğimin sol cebine elimi soktum. Köprü parası vereceğiz: (yok bacı iki metelik)

Parayı uzanan ele bıraktım, geçtim. Arkama döndüm, baktım ki hamal yok. Sıvışmış. Uzağa yakına göz gezdirdim, ileri geri yürüdüm. Ne hamal var, ne de mahmul! Bir seyr-i seri ile Galata'ya doğru koştum. Vapurların bulunduğu yere geldim.

[1] Tabiat böyle. Teklif ve tekellüften hoşlanmam. Beni teşyi lütfunda bulunmak isteyen sevgili arkadaşlarımla iki gün evvel görüşmüş, zahmet buyurmamalarını ekiden

rica etmiştim. Zaten vapurun yevm-i hareketi de değişmişti. Nim-el matlub.

[2] Fransız kumpanyasının denizlerimizde işleyen üç vapurundan biri. Gerçi yolcu için rahat fakat sağlam değil. Yüzü yeni, özü eski, çürük (yüzü kalaylı içi vayvaylı) ara sıra paralanır, paralanır ama yine onlara koşarız. Ne yapalım? Başka bir vapurumuz olsa – hiç olmazsa sahillerimizde dolaşan, işleyen bulunsa – binmez miyiz? Acaba bir o kadar bedbin miyiz? Hayır hayır. Lakin yok… Niçin kendi mülkümüzde ecnebi keselerine paramızı dökelim, yazık değil mi? Geçenlerde bir Osmanlı seyr-i sefain şirketi teşekkül edeceğini gazeteler yazıyordu. İnşallah muvaffakiyet hasıl olur da, biz de sevinir övünürüz. Kendi servetimizi kendi mülkümüzde feyizlendirmekle bahtiyar oluruz.

Mabadı var

Beyoğlu Mutasarrıflığından

Ordulara verilmek üzere Tophane tüfek fabrikasınca tecdiden veya tamiren imal edilmiş olan tüfeklerin şehr-i hal-i ruminin yirmi altıncı pazartesi gününden itibaren mezkur fabrikada gündüzleri endaht tecrübelerinin [? yırtık] mübaşeret olunacağı, imalat-ı harbiye müdüriyet-i aliyesinden ba-tezkere işar olunmakla [ahal]ice bir guna heyecanı mucip olmamak üzere bildirilmiştir.

*

Meclis-i umumi-i vilayet müceddiden inşası mukarrer olan hapishane-i umumi mahallinin tayini hususu, vilayet meclis-i umumisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne arz ve işar olunmuştur.

*

Tecdidi mukarrer olan Karaköy köprüsünün Unkapanı'na ve Unkapanı köprüsünün Eyüp ile Sütlüce arasına nakli, gerek merakib-i bahriye-i cesimenin seyrüseferine ve gerekse ahalinin mürur-u uburuna göstereceği teshilat şehremaneti meclis-i umumisince tezekkür edilmiş ve keyfiyet İstanbul vilayetine işar kılınmıştır.

- - - - -

Kastamonu Mevlevihanesi Postnişinliğine

Kütahya Mevlevihanesi şeyh vekili fazıla-i mevleviyeden Ahmet Remzi dede efendinin tayinini memnuniyetle istihbar eyledik. Mumaileyh fazl ve irfan ve zühd ve takva ile tezyin-i zat ve sıfat etmiş üdeba-i muhteremeden bulunduğundan, şu tercih-i vecihten dolayı gerek çelebi efendi hazretleri ve gerek fazıl mumaileyhi tebrik ederiz.

*

Bafra'da tütün tüccarlarının zürraın ellerindeki tütünlerini gayet dûn baha ile alarak [yüzde] yüz elli ticaretle ihracatta bulundukları [ve bu yüzden] zürraın son derece müzayakaya [duçar] kalarak mağdur edildikleri ve zaten [? yırtık] darbımesel sırasına geçmiş olan at kavgası vesaire hakkında mufassal bir mektup almış isek de, buradaki mütalaamızı ariz ve amik tahkikat icrasından sonraya talik eyledik.

*

Zat-ı Şahanenin İzmit seyahati

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Üsküp'ten avdetinde zat-ı şahane ile İzmit'te bir seyahat icra edecekler. Seyahat üç gün devam edecektir. Padişahımız bu seyahatinde bilhassa İzmit'teki aba fabrikasını ziyaret eyleyeceklerdir. Mahmut Şevket Paşa ile beraber tenezzüh-ü şahanede Sadrazam ve Bahriye Nazırı Halil paşalar ve mabeyn-i hümayun erkanından bazıları hazır bulunacaklardır. Zat-ı şahane İzmit'teki fabrikanın imarını arzu buyurduklarından mezkur fabrikanın inşa ve imarı için beş bin lira ihsan buyuracaktır. Mezkur fabrika pederleri cennetmekan Sultan Mecit zamanında inşa edilmesinden, pederlerinin yadigarlarını tekrar ihya eylemek tasavvurlarında imişler.

*

Gümrük zaiyatı

Hükümet-i Osmaniye gümrük rüsumunun yüzde dört zammı hususunda düvel-i muazzamadan birinin ika eylediği müşkülat hasebiyle müşkül bir mevkide bulunduğu *Osmanişer Loyd*[11] gazetesi yazıyor.

*

Makriköyü[12] mekteb-i idadisi

Mektepte zuhur eden kızamık hastalığından dolayı doktorun raporu üzerine mekteb-i mezkur on üç günden beri tatil edilmiş ve bugün açılarak kemâ-kân derslere devam olunacağı muhakkak bulunmuştur.

*

Osmanlı ve Bulgar hudut komisyonu

Bulgar ve Türk tahdid-i hudut muhtelit komisyonu mayısın iptidasında Edirne'de içtima ederek müzakerata başlayacaktır.

*

Arnavutluk havadisi

Son alınan malumat-ı resmiye

Kosova – 25 Nisan - Gilan[13] vukua gelmediği ile sair cihette bir hadise ve pürşeved [?] hareket eden kuvve-i askeriye Karadağ sırtlarını işgal eylediği, Çernelva tepelerinde ufak tefek müsademe vukua gelmişse de neticenin henüz ne olduğu anlaşılamadığı ve bu cihetteki harekat-ı askeriye kumandanlığından bir malumat alınamadığı Kosova vilayetinden anlaşılmıştır.

*

Kıtaatın günden güne tezyid edilmekte olduklarına nazaran hükümet-i Osmaniye'nin her halde Arnavutları inkıyada mecbur etmek istediği vuzuhen anlaşılıyor. Arnavutluk içerilerinden gelen Arnavutlar, malumat-ı atiyeyi itâ eylemiştir ki biz de malumat-ı mezkureyi kayd-ı ihtiyatla derc-i sütun eyliyoruz.

Arnavutlar, 5000 kişilik bir kuvvet ceminden sonra bade hücum ile ve tekrar Kaçanik boğazını elde etmek tasavvurundadırlar. İstimiye[14] Arnavutları artık harekette bulunurlar, İsa Boletin[15] de güya 6000 kişi ile Lipyan'dan[16] gelerek İstimiyelilere iltihak edecekmiş. İsyanın maksad-ı yeganesi herçi-bâd-âbâd merkez ordusunu tarumar etmektir.

Arnavut rüesası, duçar oldukları hezimetten müteessir olarak bir hal-i atalete girmişlerdir.

Arnavut rüesasına halihazırda terettüb eden bir vazife varsa o da millettaşlarını hal-i sükunet ve itidale davet, kendilerine nasayih-i lazımede bulunduktan sonra müsademe ve mukateleye meydan vermemelerini tavsiye etmektir. Rüesa-i mezkura buna bil-ifa muvaffak olurlarsa vatanlarına büyük hizmet etmiş olurlar.

*

Hemvendler[17]

Tarik-i şekavetepuyân olup İran'a doğru firar, bilahare arz-ı dehaletle Musul vilayetine avdet eden Hemvendler serbest bırakılmıştı. Kerkük'ten verilen miting tesiratıyla bunları hemen taht-ı tevkife almaları üzerine dehalete peyderpey gelmek üzere bulunan diğer aveneleri meslek-i aslilerine rücu ile yolda tesadüf ettikleri büyük kervanı tamamen garet ettikten maada muhafızları olan jandarmaların silahlarını, cephanelerini aldıkları gibi birkaç da katl edip savuştukları ihbarat-ı mevsukadandır.

---

[11] Osmanischer Lloyd.
[12] Bakırköy.
[13] Arnavutça Gjilani.
[14] Arnavutça Shtime.
[15] İsa Boletini (1864-1916) Arnavutluk isyanının öncülerinden.
[16] Arnavutça Lipjan.
[17] Kuzey Irak'ta Kürt Hemavend aşireti (Kürtçe Hemewend).

Suriye'de bir vaka

Suriye valisi cülus-u hümayun günü vilayette bulunan düvel-i ecnebiye konsoloslarının kendisini bizzat ziyaret için resm-i tebriki tercümanları vasıtasıyla ifa ettiklerini dahiliye nezaret-i celilesine bildirmiş ve nezaret-i müşarünileyhaca da işar-ı mezkur hariciye nezaretine tebellüğ edilmiştir. İşbu vakanın konsolosları ile vilayet umur-u ecnebiye müdürü beyninde mevcut ihtilaftan neşet ettiği zannolunuyor.

(*Jöntürk*)

*

Veliaht, hariciye nazırı ve hükümetin tensip edeceği iki zatın iki güne kadar İngiltere'ye azimetle Kral Edvar'ın cenazesinde hazır bulunmalarına irade-i seniye sadır olmuştur.

*

Kazaen vefat

Limanda şamandırada bağlı bulunan Yunan bandıralı (Poryas)[18] vapurunun amelesinden olup ambardan yük çıkardığı esnada her nasılsa ayağı kayarak ambarın içine düşmüş o anda müteesssiren vefat eylemiştir.

*

Bugün Macar seyyahlarından 240 ve Romanya seyyahlarından 200 kişi bugün şehrimize gelecektir.

*

İngiltere kralı hazretlerinin vefatından dolayı sefarethanece altı ay matem tutulacaktır. Dün sadr-ı esbak Kamil Paşa, Ermeni Katolik Patriki ve sair birçok zevat-ı kiram sefarethaneye azimetle isimlerini defter-i mahsusine kaydettirmişler ve bir kısmı dahi kart-dö-vizitlerini bırakarak avdet eylemişlerdir.

\- - - - -

Aynen *Tanin*'den :

18 Nisan tarihli *Sada-yı Millet* gazetesi Mamuretülaziz'de Enver ve Niyazi kruvazörleri için toplanılan beş altı yüz lira ianenin bir kısmı Harputluyan Efendi zimmetinde kaldığına dair bir fıkra yazması üzerine dünkü *Yeni Gazete* refikimiz iane-i mezkurenin gazetemiz müdüriyetine teslim olunduğunu beyan eylemiştir. Filhakika Harputluyan Efendi tarafından mezkur iane ve gazetemiz namına verilmiş ve gazetemiz tarafından da bankaya teslim olunarak yekuna ilave ve ilan kılınmıştır.

Şu kadar ki suiistimal edildiği iddia olunan iane yekunu iki yüz elli liradan fazla olduğu söyleniyor.

Halbuki matbaamıza teslim olunanı ancak iki yüz elli liradır. Binaenaleyh *Yeni Gazete* refikimizden bu ciheti de izah ederek her türlü şüphe ve tereddüdün önünü almasını rica eyleriz.

İttihad-ı Anasır

Geçen sene 18 Ağustosta Mamuretülaziz'de kain Mardiros'un kıraathanesinde gece saat birde doktor Şükrü Kamil ve muallim Süleyman Sırrı efendilerle rüfeka-i sairesi tarafından Enver ve Niyazi kruvazörleri menfaatine verilen büyük bir konferansta hasılat-ı gayrisafi olmak üzere yirmi sekiz bin küsur kuruş hasıl olmuştu.

Ancak bu paranın konferans gecesi yirmi yedi bin kuruş tahsil olunarak Harputluyan Hasro Efendi'ye teslim ve poliçe alarak Dersaadet'teki Harputluyan Kigork Efendi vasıtasıyla *Tanin* idarehanesine gönderilmiş ve mütebaki iki bin küsur kuruşun kırtasiye masarifi ve yer kirası olmak ve bade-l-tahsil mahsubu icra ve mütebakiyi de yine *Tanin* idaresine irsal etmek üzere tahsilata memur çıkarılmış ve evvelce taahhüdatta bulunan zevattan bazıları para vermediklerinden yukarıki yekundan sekiz yüz küsur kuruşluk tenzil ve yer kirası ve maarif vesaire de ita edildiği halde baki üç yüz kalmıştı.

[18] Poyraz.

Bu meblağ da iki yüz elli liranın bakisi olduğu için yine Hasro Efendi vasıtasıyla *Tanin* idarehanesine gönderildi.

Konferans hasılatı müfredatıyla mükemmel bir defter yapıldıktan sonra *Mamuretülaziz* gazetesiyle neşredildi. Bu babda iddia olunan suistimal sırf eser-i garezdir.

Nazar-ı dikkate

Dopriç'ten[19] geçen akşam bir telgraf aldık. Ahali-i İslamiye'den bazıları Londra cami-i şerifi için iane toplamaya çalışmışlar. Fakat galiba her kasabada bulunduğu gibi orada da yine bir iki müzevir, hükümet-i mahalliye su-i ihbarda bulunmuşlar. Mahalli polis de iane toplayanların hem paralarını, hem evrakını zapta kalkmıştır.

Eğer bu haber sahih ise Minister Sven'in [?] nazar-ı dikkatini celbeder, ehl-i İslam'ın Londra'da yapılacak bir cami için toplayacağı ianeden mana çıkarmak isteyen beyinsizlere haddini bildirmesini bekleriz.

Müslümanlar kanun-u memleketin bahşettiği selahiyeti tanır ve muti bir kavimdir. Böyle masum bir halka karşı sui-zan celbeden vicdansızlar meydana çıkarılmalı, milletler arasına fitne ikaına mani olmalıdır. Hükümetten beklediğimiz vazife-i adalet budur.

[*Balkan*]

Meclis-i Mebusan

İki senelik mesai-i müstahsele

Meclis-i mebusan ikinci devre-i ictimaiyesini ikmal etmek üzere bulunuyor. Birinci devre-i ictimaiyesi; devletin devre-i inkılabının birinci senesine tesadüf ettiği, ahval-i ruhiye-i millette henüz bir muvazenet-i tammehasıl olamadığı cihetle ancak ehemmiyeti der-kar olan mevadın tesis ve tanzimine inhisar etti. Bunun da ilk safhaları teferruat-ı umur ile, teşekkül eden kabinenin ita eyledikleri itimada hakikaten şayan olup olmaması hususatını tecrübe ile geçti. Otuz bir Mart hadise-i müessifesi millete ve milletin maneviyatını tecessüm ettiren Meclis-i Mebusan'a bir ders-i intibah oldu…

Bade temin-i asayiş ve teyid-i meşrutiyet noktaları nazarı dikkate alınarak en evvel hakiki bir kabine tesisine ve mesail-i muallaka-i hariciyenin kökünden bitirilmesine hasr-ı mesai olundu. Ve Eksarhiye ile Bulgaristan meseleleri bitirildi. Ve düvel-i sairenin hüsn-i enzarını celb ve bu babda icraatta bir tarik-i serbestiye mazhar olmak hususu temin edildi…

Serseri ve matbuat nizamnameleri ve kanun-u esasinin bazı maddelerinin tadili ve devletin bütçesinin tanzimiyle, daha mevki-i tatbike vaz edilemeyen ispirto vesaire gibi bazı mevada müteallik nizamnamelerle iştigal olundu. Bu arada devair-i hükümetin hakikaten muhtaç bulunduğu tensikata dair kanun da tanzim edildi. Ve devre-i içtimaa nihayet verildi.

Fakat şeref ve hakimiyet-i milliyeyi bihakkın tecessüm ettirdi.

Çırağan harik-i müessifi ve Linç[20] meselesiyle, İpek[21], Priştine hadisatı bu safhaların aşikar birer sebepleridir. Bu defaki damatlar meselesi de şayan-ı intibah olacak kadar değilse de meclis-i mebusan fırkalarının hatt-ı hareketini sağlam bir tarike irca edecek derecede haiz-i ehemmiyet idi.

İkinci devre-i içtima birinci devre gibi yine birkaç safhalara duçar oldu.

[19] Dobriç Bulgaristan.

[20] İngiltere'ye ait Lynch şirketine verilmiş olan imtiyaz

[21] Kosova'da bir il. Sırpça Pec, Arnavutça Peja.

Devair-i hükümetten verilen birkaç layihanın müzakeratıyla hakk-ı telif kanununun ve zeyl-i tensikat ile postaların evrak-ı matbuya talik eden mevadı hakkındaki kanunun ikmali, Meclis-i Mebusan'ın netayic-i mesaisi oldu. Alel-husus kiliseler meselesi ve çeteler kanunu münakaşatı, tarik-i mesaide meclisçe bir netice-i kati istihsaline meydan vermeden, devletin üç yüz yirmi altı senesi bütçesini mevki-i müzakereye koydu.

Bunlardan da bütçenin heyet-i umumiyesiyle, divan-ı umumiye ve meclis-i umumi ve hazine-i hassa bütçeleri ikmal olundu.

Bundan sonraki müzakeratın derç edileceği tabii bulunduğu cihetle, bu nüshamızda şu yolda bir hülasa yapıldı. Cenab-ı hak kemal-i muvaffakiyetle hüsn-ü netice ihsan buyursun.

İngiltere kralının vefatı

Her sene mutad edindiği Fransa seyahatini bu sene rahatsız olarak icra etmiş olan İngiltere Kralı Birinci[22] Edvard akıbet-i müptela olduğu seretan illetinden reha buldu. Telgraf kısmında görüleceği üzere dünkü gün vefat eyledi.

İngiltere hükümdaranı meyanında ahlak-ı memduha ve efkar-ı musliha ve insaniyesi ile temyiz eden ve dokuz senelik müddet-i saltanatı dahil ve hariçte daima alem-i beşeriyetin salah-ı haline ve pek büyük ihtilafların izalesine hasr eyleyen bu zat-ı muhteremin bilhassa Osmanlılara olan teveccüh ve muhabbeti ve keser mesaildeki müzahereti hasebiyle vuku-u vefatından ziyadesiyle müteessir kalınmış ve bu haber-i küduret-eser bütün Osmanlıların kalbinde acı bir yer tutmuştur.

Edvard'ın altmış dokuz sene devam eyleyen müddet-i ömrünün evvel ve ahiri seyahat ve tenezzüh ile geçtiği halde, İngiliz milleti gibi dünyaları kaplayan imparatorluğunda şan-ı millet ve hükümeti tecessüm ettirecek esbabı izhar ve hüsn-ü idareye müteallik tedabiri ittihaz hususundaki isabet ve muvaffakiyeti, pek az hükümdarlara, krallara nasip olmuş bir şereftir. Biz bugün hakim-i alem olan İngiliz donanmasının matemine, İngiliz muhiplerimizin hissiyat-ı müellimesine tamamen iştirak ile o kavm-i muazzama beyan-ı taziyet eyleriz.

*

İngiltere kralının vefatından dolayı hükümet-i Osmaniye İngiltere hükümetine beyan-ı taziyet için Londra'da bulunan sefirini memur etmiştir.

- - - - -

Bulgaristan kabinesinin mevkii

Bulgar matbuatı, Malinof[23] kabinesinin mevkii ile elan işgal eylemektedir. Rusçuk hadisesinden sonra ve kralın seyahati hüsn-ü neticeye müncer olmadığına binaen, kabinenin mevkii tezelzül ettiğinde umum matbuat müttefiktir. Bununla beraber Malinof kabinesinin takip ettiği Rus politikasını takdiren Malinof kabinesi lehinde de idare-i lisan eden siyasiyun yok değildir. Kabinenin sukutunda herhalde an-asl Makedonyalı olup, Bulgaristan'da mukim umum Makedonyalıların teveccühünü kazanan ve fevkalade milliyet taraftarı olan ticaret nazırı Liapçef'in[24] yeni teşkil edeceği kabineye dahil olmayacağı temin ediliyor. Fakat yeni teşekkül edecek olan Danef[25] kabinesinin acaba takip edeceği Rus politikası, efkarı umumiyeyi tatmin edebilecek midir. İsvolski'nin[26] takip ettiği meslek iktizasınca, Rusya'nın Bulgaristan'da irâs eylediği zarar ile, Debre sancağına, bir

[22] Yedinci Edward olacak.
[23] Alexandar Pavlov Malinov.
[24] AndreyT asev Liapçev.
[25] Stoyan Danev.
[26] Rusya Dışişleri Bakanı Alexander Izvolsky.

Bulgar metropoliti tayin edilecek yerde bir Sırp metropolitinin tayin edilmiş olması nazarı dikkate alınacak olursa, acaba vâkıf kabinenin politikası ne olacaktır? Kral, kabine teşkilini Danef'e havale ettiği takdirde, Danef Sobranie[27] meclisinde bir ekseriyetin itimadını kazanabilir. Fakat Danef, Malinof'un Rus politikasını programına ithal edecek olursa, ahalinin kısm-ı azamı buna itiraz edeceği şüphesizdir. Danef'in Sobranie'de fırka rüfekası az olduğu cihetle Rus politikası ile ancak birkaç ay mevki-i iktidarda kalabilir. Elyevm Sobraina meclisinde muhalif fırka liberal fırkasından daha kuvvetlidir.

(*Freie Presse*)

- - - - -

Rusya – İngiltere

Finlandiya meselesi

(*İstandard*[28]) gazetesinden:

Londra ticaret odası reisi Rusya hükümetinin Finlandiya'da takip ettiği usul-u idare-i sakimenin Finlandiya'daki İngiliz ticaretini haleldar edecek mahiyeti haiz bulunduğuna dair, hariciye nazırı Sir Edvar Grey'e bir rapor takdim etmiştir.

Mezkur raporda, Finlandiya'daki İngiliz ticaretinin neden ibaret olduğu izah edildikten sonra, İngiltere hükümetinin müdahalesi talep edilmiştir.

Bu rapor üzerine idare-i mutlaka taraftarı olan *Novoye Vremya* gazetesi, yazdığı bir yazıda, İngiltere'nin bu hususta Rusya'ya vuku bulacak her bir teklifi reddedileceği gibi, Rusya'nın İngiltere emtia-ı ticariyesini boykot edeceği bildiriliyor.

- - - - -

Yunanistan havadisi

Şura-i askeri kararıyla kadro haricine çıkan yetmiş üç zabit ba-telgraf müracaat ederek, karar-ı vakii kabulden imtina eylemişlerdir. Bundan maada zabitan-ı mumaileyhüm, harbiye nezaretine bir heyet-i murahhasa göndererek, karar-ı mezkur geri alınmadığı takdirde bizzat intikama kalkışacaklarını makam-ı tehditte beyan eylemişlerdir. Başvekil Dragomis[29] meseleyi dikkatle tetkik etmeyi vaat eylemiştir. Eski ittihad-ı askeri cemiyetine mensup zabitan, Ceneral Zorbas'ı[30] sukut ettirmek maksadıyla, diğer zabitan ile akd-ı ittifak eylemişlerdir. Binaenaleyh Atina'da yine bir hadise vukuu ihtimalden baid değildir.

Japonya'da harik

Japonya'da Amori şehrinde zuhur eden müthiş bir harikte 3.000 kişi mevâsız kalmıştır. Zayiat 16 telefat ve kırk milyon mark derecesindedir.

*

Cavit Paşa Üsküp'e vürud etmiştir. İhtiyat fırkası kumandanı Sabit Paşa Dersaadet'e hareket eylemiştir.

Vali Mazhar Bey şimendiferle Krizovik'e[31] muvasalat etmiştir. Maksadı Arnavutlar ile müzakereye girişmek olduğu tahmin ediliyor.

*

27 Bulgaristan parlamentosu: Narodno Sabranie.
28 Evening Standard.
29 Stephanos Dragoumis.
30 General Nikolaos Zorbas.
31 Kosova valisi Ali Mazhar Bey'in Firzovik'e varışı söz konusu olmalıdır.

Mitroviça kumandanı Cavit Paşa, Hareket ordusu kumandanı Şevket Turgut Paşa ile aralarında zuhur eden ihtilafata mebni Dersaadet'e hareket eylemiştir. Yerine Şevki Paşa tayin edilmiştir.

Asar-ı münteşire

Donanma Mecmuası[32]

Hasılat-ı safiyesi sırf donanma-i Osmani'ye ait olan bu eser-i nefisin ikinci nüshası pek çok makalat-ı güzideyi havi olduğu halde meydan-ı intişara vaz olunmuştur. Pek büyük bir maksad-ı hayr ile tesis edilmiş olan bu mecmuanın mütalaasını bütün vatandaşlarımıza tavsiyeyi vecibeden addeyleriz.

*

Tarif-i Müslimîn[33]

Dini, felsefi, içtimai, ahlaki asar-ı güzide ile tezeyyün etmiş *Tarif-i Müslimîn*'in ikinci nüshası intişar etmiştir. Erbab-ı merakın nazar-ı dikkatlerini celbe müsaraat eyleriz.

*

Fünun ve Sanayi[34]

Bu nam altında neşr olunan haftalık risale-i fenniyenin ikinci nüshası saha-ârâ-i intişar olmuştur.

*

Kozmoğrafya

Mekatib- i idadiyede tedris olunmakta olan Hasib Bey'in *Kozmoğrafya*'sı[35] yeniden bazı tadilat ve ıslahat ile mevki-i intişara vaz olunmuştur.

*

İçtimai bir cinayet

Fen ve ispirtizm

İspritizmanın reddi hakkında kaleme alınan bu eserin ilk forması çıkmıştır. Ulum-i mesture meraklılarına tavsiye ederiz.

Cihan Kütüphanesinde forması yirmi paraya satılmaktadır.

Doktor Abdullah Cevdet Bey tarafından tercüme edilen, Şekspir'in asarından *Sezar* nam dram Cihan Kütüphanesi'nde beş kuruş fiyatla satılmaktadır.[36]

Erbab-ı mütalaaya tavsiye ederiz.

İlanat

Doktor Baha Bey

Gülhane Seririyat Hastahanesine müdavim Doktor Baha Bey fenn-i tıbbın en son nazariyelerine tatbiken yeni ve eski belsoğukluğu ile frengi ve emraz-ı cildiyenin kaffesini az müddet zarfında, hiçbir eser bırakmaksızın kemal-i muvaffakiyetle tedavi eder. Her gün saat dokuzdan on ikiye kadar Şehzadebaşı'nda İbrahim Paşa Hamamı caddesinde 126 numaralı Eczahane-i Muhammed Enver'de bulunur.

Eczahane-i Muhammed Enver

Şehzadebaşı'nda İbrahim Paşa Hamamı caddesinde numara 126

İlaçlarının tazeliği ve nefaseti ve reçetelerin suret-i tertip ve istihzarı hususundaki ehveniyeti itibarıyla esbab-ı ihtiyaca şayan-ı tavsiyedir. Şuabat-ı tıb ve tedavinin en mütehassıs ve hâzık doktorları münavebeten bulundurulmakta ve haste-gâna her türlü teshilat irae olunmaktadır.

İttihad-ı Anasır Matbaasında tertip, Uhuvvet'te tab olunmuştur. Süleyman Sırrı

---

32 Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından yayınlanan dergi.

33 1910 yılının gazetelerinde ilanları görünüp kütüphane ve kataloglara girmemiş dergi.

34 Mısırlı Mehmed Safa tarafından yayınlanan dergi.

35 Fen bilimlerinde birçok ders kitabı yazmış, Mekteb-i Sultani müdürlüğü ve Maarif teşkilatında il müdürlükleri ve müfettişlik yapmış olan Hasip (Dinçsoy)'un eseri.

36 Abdullah Cevdet'in Kahire'de 1908'de (kapakta 1909, önsöz 18 Nisan 1907 tarihli) yayınladığı *Jül Sezar* çevirisinin pek bulunmayan baskısı olmalıdır.

اتحاد عناصر